

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ

فصلنامه علمی - پژوهشی فرهنگ رضوی

۲۵۶۰- شماره استاندارد بین المللی: ۲۳۴۵

سال ۱۳، شماره ۱، بهار ۱۴۰۴، شماره پیاپی ۴۹

صاحب امتیاز (ناشر): بنیاد بین المللی فرهنگی هنری امام رضا علیه السلام

مدیرمسئول: مرتضی سعیدی زاده

سر دبیر: جلال درخشه

هیئت تحریریه

یحیی بوذری نژاد استاد دانشگاه تهران	حسن بشیر استاد دانشگاه امام صادق <small>علیه السلام</small>	جلال درخشه استاد دانشگاه امام صادق <small>علیه السلام</small>
فرشاد شریعت استاد دانشگاه امام صادق <small>علیه السلام</small>	عبدالرضا سیف استاد دانشگاه تهران	محمدهادی همایون استاد دانشگاه امام صادق <small>علیه السلام</small>
سید محمدرضا احمدی طباطبائی دانشیار دانشگاه امام صادق <small>علیه السلام</small>		سیدعلیرضا واسعی دانشیار پژوهشگاه علوم و فرهنگ اسلامی

ویراستار فارسی: دکتر نعمت الله پناهی

ویراستار انگلیسی: دکتر محمد رضا آرام

مدیر علمی و اجرایی: محمدعلی ندائی

طراح و صفحه‌آرا: فهیمه ناجی

نشانی: بنیاد بین المللی فرهنگی هنری امام رضا علیه السلام، دفتر نشریه

نشانی رایانامه: farhangerazavi8@gmail.com

وبگاه: <https://www.farhangerazavi.ir/journal/contact.us>

تلفن: ۰۵۱-۳۲۲۸۳۰۴۴-۴۹ نمابر: ۰۵۱-۳۲۲۸۴۴۵۲

قیمت: ۶۰۰۰۰۰ ریال

بر اساس نامه شماره ۳/۱۸/۲۰۲۰۶۶ مورخ ۱۳۹۳/۱۱/۱ دفتر سیاست‌گذاری و برنامه‌ریزی امور پژوهشی وزارت علوم، تحقیقات و فناوری، فصلنامه فرهنگ رضوی از شماره اول دارای اعتبار علمی پژوهشی است.

این مجله در پایگاه‌های اطلاعاتی زیر نمایه می‌شود:

پایگاه اطلاعات علمی جهاد دانشگاهی به نشانی اینترنتی: www.sid.ir

پایگاه استنادی علوم جهان اسلام (ISC) به نشانی اینترنتی: www.isc.gov.ir

پایگاه استنادی اولریخ (Ulrich) به نشانی اینترنتی:

[www.Ulrich's International periodicals directory \(Journal, magazine\)](http://www.Ulrich's International periodicals directory (Journal, magazine))

حقوق تمام مقالات برای بنیاد بین المللی فرهنگی هنری امام رضا علیه السلام محفوظ است.

سازمان اسناد و کتابخانه ملی
جمهوری اسلامی ایران

وزارت فرهنگ، ارشاد و سپهرهای
دانشگاه امام رضا علیه السلام

جمهوری اسلامی ایران

فصلنامه علمی - پژوهشی فرهنگ رضوی شرایط پذیرش مقاله (راهنمای نویسندگان)

فصلنامه فرهنگ رضوی، مقاله‌های پژوهشی در زمینه‌های اعتقادی، کلامی، فقهی، تفسیری، حدیثی، تاریخی، تطبیقی و سایر ابعاد علمی با محوریت امام رضا (علیه السلام) را می‌پذیرد.

ویژگی‌های کلی مقاله

- چکیده فارسی و انگلیسی مقاله (حداکثر ۳۰۰ کلمه) و واژگان کلیدی (حداکثر ۵ واژه) همراه مقاله ارسال شود.
- یادداشت‌ها و مآخذ به ترتیب الفبایی نام خانوادگی در پایان مقاله درج شود.
- در متن مقاله، هر جا که لازم بود، نام مؤلف، سال انتشار، منبع و صفحه مورد نظر (روش APA) و در مورد منابع خارجی (لاتین) معادل خارجی آن‌ها در پایین همان صفحه درج شود.
- نشانی کامل مقاله‌ها، کتاب‌ها، رساله‌ها و گزارش‌های لاتین ترجمه شده به فارسی باید ضمیمه مآخذ شود.
- مؤلف باید سمت پژوهشی یا آموزشی، نشانی کامل محل کار و نشانی پست الکترونیکی (e-mail) خود را ضمیمه مقاله کند.
- پذیرش نهایی مقاله و چاپ آن در مجله منوط به تأیید هیئت تحریریه و داوران متخصص «فرهنگ رضوی» است.
- مقاله‌های رسیده نباید در مجله‌های فارسی زبان داخل و خارج کشور چاپ شده باشد.
- مجله در «ویرایش» مقاله رسیده، بدون تغییر در مفاهیم آن، آزاد است.
- «فرهنگ رضوی» ترجیح می‌دهد مقاله‌هایی را چاپ کند که نتیجه پژوهش‌هایی درباره معارف و فرهنگ رضوی (امام رضا (علیه السلام)) باشد.
- مسئولیت مطالب مقاله‌های مندرج در فصلنامه، برعهده نویسندگان آن‌هاست.

هزینه اشتراک سالیانه فصلنامه مبلغ ۴۰۰۰۰۰۰ ریال است. متقاضیان محترم می‌توانند این مبلغ را به شماره حساب ۰۱۱۲۵۵۸۰۱۴۰۰۴ بانک ملی به نام بنیاد بین المللی فرهنگی هنری امام رضا (علیه السلام) واریز کنند و فیش آن را همراه با نشانی پستی خود به ایمیل فصلنامه یا به نشانی بنیاد بفرستند.

فهرست مطالب

صفحه	عنوان
۷	تحلیل و بررسی نگاشت‌های استعاره‌ای و طرح‌واره‌های تصویری در سروده‌های رضوی کودکانه «درخت پُر گل سیب» بر اساس نظریهٔ جانسون مجید محمدی، فرشته جمشیدی، امیر محمد چهری
۳۵	واکاوی و تدوین مدل مطلوب تربیت محقق در مراکز علوم اسلامی با تاکید بر ترویج فرهنگ رضوی سیدرضا مرویان حسینی، حسین مهدیان، محمود جاجرمی
۷۱	مطالعهٔ تحلیلی دو نگارهٔ مرتبط با امام رضا <small>علیه السلام</small> در فالنامهٔ طهماسبی (۹۶۲-۹۶۷ ق) با رویکرد شمایل‌شناسی اروین پانوفسکی الهه پنجه‌باشی، مطهره سیفی
۱۰۳	گونه‌شناسی زائران حرم مطهر رضوی؛ مطالعهٔ مروری نظام‌مند رضانعلی ایزانلو، منصور معتمدی، علی اشرف امامی
۱۴۳	بررسی کارکرد پیرامتنی عناوین داستان‌های رضوی از کتاب ستاره من فرشته صفاری
۱۷۷	تحلیل نشانه‌شناختی غدیر به مثابهٔ زمان مقدس از منظر امام رضا <small>علیه السلام</small> کریم‌خان محمدی
۲۰۵	ترجمهٔ مسند امام رضا <small>علیه السلام</small> در بوتۀ نقد رسول محمد جعفری

An Analysis of Metaphorical Mappings and Image Schemas in Children's Razavi Poems "The Apple Tree Full of Flowers" Based on Johnson's Theory

Majid Mohammadi¹ Fereshteh Jamshidi² Amir Mohammad Chehri³

1. Assistant Professor of Arabic Language and Literature, Razi University, Kermanshah, Iran (Corresponding author): mohammadimajid44@gmail.com

2. PhD Student in Arabic language and literature at Razi University, Kermanshah, Iran: fereshteh.jamshidi1992@gmail.com

3. Master of Science in Quran and Hadith, Payam Noor University of Qom, Qom, Iran: mohammad92145@gmail.com

Article Info

Abstract

Article Type:
Research Article

Article History:

Received:
January 17, 2024

In Revised Form:
April 07, 2024

Accepted:
May 08, 2024

Published Online:
February 08, 2025

One of the approaches of conceptual metaphor is the image schema in which it expresses mental and cognitive mechanisms, it plays an important role in organizing meanings and concepts. The present research, using the descriptive-analytical method and within the framework of semantic theory, the extent of the function of the image schema in Razavi's children's poem "A tree full of apple flowers" written by Rahim Abbasi, based on the descriptive-analytical method and by presenting the types of image schemas in three It shows volume, movement and strength based on the theory of semantics.

For this purpose, among the 24 verses selected from the total of 50 verses of this ode, 10 pictorial schemas have been used to induce the concept in the reader's mind. From this average, 4 schemas are related to volume schemas and 2 schemas are related to power schemas and the rest are movement schemas. In terms of frequency, the movement scheme has the highest contribution in inducing the concept to the audience, and also in line with Razavi's poetry, it is the main representation. And the reason for that is that abstract concepts such as joy and cheerfulness, effort and work, creativity and innovation of the child, require movement, movement and activity of the child. In addition, after the motion scheme, the visual scheme of power has taken the second place in children's poems. This is also because of the obstacles that willy-nilly come in the way of the child's pure world, and the child wants to avoid that obstacle or get out of the way of his goals. Also, the volume scheme has the least presence in children's poetry. The presence of a small amount of this schema is in line with the expression of abstract concepts such as grief to make it concrete and objective for children, and in total these three schemas are more compatible with the child's world.

Keywords

Image schemas, Razavi's poems, tree full of apple flowers, Johnson's theory.

Cite this The Author (s): Mohammadi, M; Jamshidi, F; Chehri, A.M (2024). An Analysis of Metaphorical Mappings and Image Schemas in Children's Razavi Poems "The Apple Tree Full of Flowers" Based on Johnson's Theory : Quarterly Scientific Journal of Farhang Razavi. Year 13, Issue 1, Spring 2025, Serial Number 49 – (7- 33)- [DOI:10.22034/farzvy.2024.436214.1970](https://doi.org/10.22034/farzvy.2024.436214.1970)

Introduction

Visual schema is one of the approaches of cognitive semantics which are formed from human interaction with the surrounding world in her mind, and for this reason, it has a significant contribution to our metaphorical understanding of the world. In simple words, the restored image schemas of our inner power and mind, which have been formed through interaction with the external environment or objective experiences, and finally appeared in the speech-linguistic context. The relationship in conceptual metaphor is between two units or two sets in the form of one-to-one correspondence, which is called “image”, “mapping” or “adaptation”. (Kovecses, 2010: 91). These correspondences come to the fore by applying them in two abstract and concrete areas and form the basis of visual schemas and conceptual metaphors. This trend is the product and owes to three prominent linguists such as, Leo Talmy and David Langaker. Researchers are trying to describe how human experiences of the world are represented in his mind. (Luria, 1976: 7). In Razavi's poems “A tree full of apple flowers”, there are many cases of the use of this conceptual field as an origin field, which, while combining with metaphors and other image schemas, explains the conceptual structure of this poem. In terms of frequency, the movement scheme has the highest contribution in inducing the concept to the audience, and also in line with Razavi's poetry, it is the main representation. Ethical-social concepts such as respect for parents, truthfulness, devotion to Ahl al-Bayt (AS), creativity and innovation, childish joy and cheerfulness, friendship are examples of these abstract concepts that child poets embodied for their audience and this It shows that the language of children's poetry is a metaphorical language, not a literary one. Therefore, it prevents the audience from being simplistic and superficial and limiting themselves to identifying only innovative industries, and opens a new horizon for them.

method

The research method in this thesis is descriptive-analytical using library tools and also using library resources, documents and tools and to some extent virtual space, the research process has progressed. First, it is done with a description of the introduction of pictorial schemas and their place in literary texts and its implementation on Razavi's poems “A tree with apple blossoms” written by “Rahim Abbasi”. In relation to the reason for choosing these songs, it should be mentioned that the first reason for choosing some of these songs was their widespread use in popular networks for children and teenagers. The second reason for choosing some of these other poems is the acceptance of children and

teenagers towards this type of literature. In this essay, the authors emphasized that while introducing the metaphor from a new perspective and expressing the points of view raised about it, they should examine the metaphorical mappings and image schemas in Razavi's poems "A tree full of apple blossoms". For this purpose, first, studies were conducted and the theories discussed around the axis of metaphor were analyzed from the perspective of cognitive linguistics, then the analysis of conceptual metaphor and types of image schemas in these poems were analyzed. Therefore, the research method in this research is descriptive-analytical using library tools and also using library resources, documents and tools and to some extent virtual space, the research process has progressed.

Discussion and Conclusion

Visual schemas can be transformed into other schemas. The reason for this is that abstract concepts such as joy and cheerfulness, effort and work, creativity and innovation of the child, require movement, movement and activity of the child. In addition, after the motion scheme, the visual scheme of power has taken the second place in children's poems. (khosro nezhad, 2017: 117-118) This is also because of the obstacles that willy-nilly are placed in the way of the child's pure world, and the child wants to avoid that obstacle or get out of the way of his goals. Also, the volume scheme has the least presence in children's poetry. The presence of a small amount of this schema is in line with the expression of abstract concepts such as grief to make it concrete and objective for children, and in total these three schemas are more compatible with the child's world.

Reviewing and criticizing children's literature has gone through different stages in the last few decades. In the past decades, there has been a lot of connection between the investigations focused on the story aspects (story elements, themes, narration and narrative form) and the investigations related to the aspects of the psychological form of cognitive processes, children's experiences and emotions. In the past decades, through authoring and translation, links have been established between these two fields, the main approach of which is interdisciplinary studies in the field of cognitive science, personality psychology, metaphorical and conceptual topics, image schemas and story therapy. In the field of visual schemas and conceptual metaphors in the field of children's literature in Iran, only very limited topics have been discussed in other fields and from other perspectives. Because this discussion of the theory of semantics in the field of literature is a new discussion and requires more research. Visual schemas are responsible for making some mental and abstract concepts of childhood noticeable. One of them is to implement them in poetry and stories.

(yalom, 1390: 117-163) The impact of the story on children's development is due to the use of metaphors and schemas, as well as the preparation of the child's cognitive processes, which has complicated it to some extent. This importance can be implemented by implementing it in poetry and storytelling in childhood. This is despite the fact that Likoff and Johnson believe that the human visual system is metaphorical in its essence. The metaphors that are made from this inter-domain patterning - origin and destination - emerge through fundamental conceptual structures. One of these basic structures are visual designs. Humans store experiences from the outside world in the form of concepts in their minds and then use them to create communication. (Bettelheim,1381: 296-298) These stories usually have a bipolar structure (negative and positive) and create a kind of "identification" in the audience. They instill the truth in the construction and in an indirect payment. The results of the above research indicate that the image schemas in the selected evidence were discussed and investigated in three areas of movement, volume and strength. From the analysis of the examples of each of the visual areas, it was concluded that while strengthening the level of the audience's perception of the poet's intention, it speaks of experiences that people personally experienced and understood in their social life. Also, the metaphors used in this poem show the conceptual system and mental reserves of the poet. The existence of some innovative and creative metaphors has placed it among the new metaphors. By examining this literary genre in Abbasi's poetry, it leads us to a deeper understanding of the objectified concepts and causes the reader's perspective to broaden and the reader's better understanding of the poet's mental currents. In addition, the metaphors used in these verses, in fact, have followed the mental visualization of the poet, in concrete and objective concepts. This function can be the result of subordination in perspective of cognitive.

تحلیل و بررسی نگاشت‌های استعاری و طرح‌واره‌های تصویری در سروده‌های رضوی کودکانه

«درخت پُر گل سیب» بر اساس نظریهٔ جانسون

مجید محمدی^۱ فرشته جمشیدی^۲ امیر محمد چهری^۳

Mohammadimajid44@gmail.com

fereshtehjamshidi1992@gmail.com

Mohammad92145@gmail.com

۱. استادیار گروه زبان و ادبیات عربی، دانشگاه رازی، کرمانشاه، ایران (نویسنده مسئول):

۲. دانشجوی دکتری زبان و ادبیات عربی، دانشگاه رازی، کرمانشاه، ایران:

۳. کارشناس ارشد علوم قرآن و حدیث، دانشگاه پیام نور قم، قم، ایران:

چکیده

اطلاعات مقاله

یکی از رویکردهای استعارهٔ مفهومی، طرح‌وارهٔ تصویری است که در آن به بیان سازوکارهای ذهنی و شناختی می‌پردازد و نقش مهمی در سامان‌دهی معانی و مفاهیم دارد. این پژوهش به روش توصیفی تحلیلی و در چهارچوب نظریهٔ معناشناختی، میزان کارکرد طرح‌وارهٔ تصویری را در سروده‌های کودکانه رضوی «درخت پُر گل سیب» سرودهٔ رحیم عباسی با استناد بر روش توصیفی تحلیلی و با ارائهٔ انواع طرح‌واره‌های تصویری در سه حوزهٔ حجمی، حرکتی و قدرتی با تکیه بر نظریهٔ معناشناسی نشان می‌دهد.

تاریخ دریافت:

۱۴۰۲/۱۰/۲۷

تاریخ بازنگری:

۱۴۰۳/۰۱/۱۹

به این منظور، از میان ۲۴ بیت برگزیده از مجموع ۵۰ بیت این قصیده، ۱۰ مورد از طرح‌واره‌های تصویری برای القای مفهوم در ذهن خواننده استفاده شده‌اند. از این میانگین، ۴ طرح‌واره مربوط به طرح‌واره‌های حجمی و ۲ طرح‌واره مربوط به طرح‌واره‌های قدرتی است و بقیه را طرح‌وارهٔ حرکتی تشکیل می‌دهد. از نظر فراوانی، طرح‌وارهٔ حرکتی بالاترین سهم را در القای مفهوم به مخاطب و همچنین همسو با شعر رضوی باز نمود اصلی را دارد. دلیل آن این است که مفاهیم انتزاعی مانند شادی و نشاط، کوشش و کار، خلاقیت و نوآوری کودک، نیازمند حرکت، جنبش و فعالیت کودک است. افزون بر این، طرح‌وارهٔ تصویری قدرتی نیز بعد از طرح‌وارهٔ حرکتی جایگاه دوم را در سروده‌های کودکان به خود اختصاص داده است. این امر نیز به دلیل موانعی است که خواسته یا ناخواسته در مسیر دنیای پاک کودکانه قرار می‌گیرد و کودک می‌خواهد آن مانع را دور بزند یا از سر راه اهداف خویش بردارد. همچنین طرح‌وارهٔ حجمی کمترین حضور را در شعر کودک دارد. حضور میزان کم این طرح‌واره هم در راستای بیان مفاهیم انتزاعی همچون غم و غصه است تا آن را برای کودکان ملموس و عینی سازد. در مجموع این سه طرح‌واره بیشتر با جهان کودک سازگار است.

تاریخ پذیرش:

۱۴۰۳/۰۲/۱۹

تاریخ انتشار:

۱۴۰۳/۱۱/۲۰

کلیدواژه‌ها: طرح‌واره‌های تصویری، اشعار رضوی، درخت پُر گل سیب، نظریهٔ جانسون.

کلیدواژه‌ها

استناد: محمدی، مجید؛ جمشیدی، فرشته؛ چهری، امیر محمد: (۱۴۰۳). تحلیل و بررسی نگاشت‌های استعاری و طرح‌واره‌های تصویری در سروده‌های رضوی کودکانه «درخت پُر گل سیب» بر اساس نظریهٔ جانسون؛ فصلنامهٔ علمی پژوهشی فرهنگ رضوی، سال ۱۳، شماره ۱، بهار ۱۴۰۴، شمارهٔ پیاپی ۴۹ - (۷-۳۳).

DOI:10.22034/farzv.2024.436214.1970

ناشر: بنیاد بین المللی فرهنگی هنری امام رضا (علیه السلام)

۱. مقدمه

طرح‌واره تصویری یکی از رویکردهای دانش معناشناسی شناختی است که از تعامل انسان نوعی با جهان پیرامون در ذهن وی شکل می‌گیرد و از این جهت سهم بسزایی در درک استعاری ما از جهان پیرامون دارد. از نگاه لیکاف و جانسون، «استعاره وسیله ساختن مفهوم برای یک تجربه انتزاعی است. درک و پذیرش واقعیت‌های آشکار و قابل لمس بوده که در قالب آن یک مفهوم و پدیده انتزاعی در یک مفهوم و پدیده عینی پیکربندی می‌شود و به گوینده کمک می‌کند تا با استفاده از یک مفهوم عینی و شناخته شده، مفهومی ذهنی را آشکار بیان کند» (Lakoff & Johnson, 1980:14). در توضیح و تفسیر این سخن باید گفت هنگامی که شاعر یا نویسنده بخواهد مفهوم انتزاعی عشق را بیان کند، از این تعبیر بهره می‌گیرد: «عشق بد دردی است» یا «درد عشقی کشیده‌ام که می‌رس» با این شیوه، عشق که مفهومی انتزاعی در قالب استعاره مفهومی «عشق بیماری یا درد» است به تصویر کشیده شده است. جورج لیکاف و مارک جانسون اصطلاح طرح‌واره تصویری را برای اولین بار به کار گرفتند. آن‌ها بر این باور هستند که «تجربیات آدمی از جهان خارج، ساخت‌هایی در ذهن او پدید می‌آورند که قابل انتقال به سطح زبان هستند که تجارب ملموس و تجسم یافته در درون نظام مفهومی، منجر به تولید طرح‌واره‌های تصویری می‌شوند. در حقیقت، این ساخت‌های مفهومی همان طرح‌واره‌ها هستند» (آسیاآبادی، ۱۳۹۱: ۱۴۷). این گرایش، محصول و مدیون سه زبان‌شناس برجسته‌ای چون جورج لیکاف^۱، لئو تالمی^۲ و دیوید لانگاکر^۳ بوده است. محققان در تلاش‌اند تا چگونگی بازنمایی تجربیات انسان از جهان را در ذهن او توصیف کنند (لوریا، ۱۳۷۶: ۷).

در سروده‌های رضوی «درخت پُر گل سيب^۴» نیز موارد متعددی از کاربرد این حوزه مفهومی به‌عنوان حوزه مبدأ وجود دارد که ضمن ترکیب با استعاره‌ها و طرح‌واره‌های تصویری دیگر، نظامی از ساختار مفهومی این قصیده را برای ما تبیین می‌کند.

رحیم عباسی به‌عنوان یکی از شاعران اهل بیت (علیهم‌السلام) تمام تلاش خود را در به فعلیت رساندن ادبیات کودک در حوزه ادبیات متعهد به‌ویژه شعر رضوی به کار گرفته است. استعاره‌های مفهومی

1. George lakoff
2. leo talmy
3. langacker, Ronald

۴. دلیل انتخاب این دفتر شعری برای جستار پیش‌رو، این است که آن را منبع جامعی برای پیاده کردن تعلیم درس‌آموز و انسان‌ساز رضوی با تکیه بر طرح‌واره‌های تصویری در شعر کودکانه یافتیم. همان‌طور که پیشتر به آن اشاره شد، این اثر گوشه‌ای از سیره امام رضا (علیه‌السلام) به‌شمار می‌آید و در کنار آثار دیگر شاعر رحیم عباسی، در حقیقت شناسنامه الگوپذیری و پیروی وی از مکتب والای اهل بیت (علیهم‌السلام) برای نیل به سعادت دنیوی و اخروی این شاعر در عصر حاضر است.

که عباسی در قصیده «درخت پُر گل سیب» به کار برده، نشانگر نظام مفهومی و اطلاعات جامع در ذهن شاعر بوده و تا حدودی توانسته است آن سیالان‌های انتزاعی از درک وقایع را به مدد الهام‌پذیری از طبیعت و صبغه انسانی بخشی به آن برای مخاطبان‌ش به تصویر بکشد. هر چند عباسی در مضامین گوناگونی شعر سروده، اما توصیفات پویا و خلاق وی درباره طبیعت حقیقتاً جلوه زیبایی به اشعار او بخشیده است. از سوی دیگر برخی از استعاره‌های مفهومی به کار رفته در اشعار وی چنان زیبایی و تازگی ویژه‌ای دارند که آن‌ها را در زمره استعاره‌های نوبرار داده است. درباره چرایی انتخاب این سروده‌ها باید اشاره کرد که دلیل نخست برای برگزیدن برخی از این سروده‌ها کاربرد فراوان آن‌ها در شبکه‌های پرمخاطب کودک و نوجوان بوده است. دلیل دوم نیز برای انتخاب برخی دیگر از این سروده‌ها، استقبال کودکان و نوجوان از این گونه ادبی است؛ اما درباره چگونگی به‌کارگیری طرح‌واره تصویری در سروده‌های کودکانه باید اشاره کرد که در این سروده‌ها سه نوع طرح‌واره تصویری به کار گرفته شده است. طرح‌واره حرکتی، طرح‌واره قدرتی، طرح‌واره حجمی که در ادامه هر کدام از آن‌ها با استناد به سروده‌های کودکانه بررسی می‌شود.

گاهی اوقات نیز از ترکیب چند طرح‌واره در یک تعبیر بهره گرفته شده و هدف آن برجسته‌سازی مفاهیم مثبت تعلیمی و اخلاقی است که در آن شاخصه‌های انسان کامل و متعالی به چشم می‌خورد و الگویی جامع برای خواننده متن نمایان می‌سازد.

در این جستار تأکید نویسندگان بر آن بود تا ضمن معرفی استعاره از دیدگاه جدید و بیان نظرات مطرح شده درباره آن به بررسی نگاشت‌های استعاری و طرح‌واره‌های تصویری در سروده‌های رضوی «درخت پُر گل سیب» بپردازند. به این منظور، نخست مطالعات انجام گرفته و نظریه‌های پرداخته شده حول محور استعاره از دیدگاه زبان‌شناسی شناختی مورد تجزیه و تحلیل قرار گرفته، سپس به تحلیل استعاره مفهومی و انواع طرح‌واره‌های تصویری در این اشعار پرداخته شده است.

۱-۱. بیان مسئله و روش پژوهش

یکی از زیرساخت‌های مهم در حوزه معناشناسی شناختی، کاربرد طرح‌واره‌های تصویری و استعاره‌های مفهومی است که به مدد آن می‌توان مفاهیم انتزاعی را در قالب تجربه‌های بیرونی به اجرا درآورد.

از میان طرح‌واره‌هایی که لیکاف و جانسون مطرح کردند، طرح‌واره‌های قدرتی، حجمی و حرکتی بالاترین بسامد را دارند. مبنای ما در این پژوهش، بررسی شواهد بر اساس این سه طرح‌واره خواهد بود. در بسیاری از متون ادبی معاصر به‌ویژه شعر، با حجم انبوهی از مفاهیم

انتزاعی روبه‌رو هستیم که می‌توان آن‌ها را بر مبنای طرح‌واره‌های تصویری در سه حوزه «قدرتی، حجمی و حرکتی» تبیین کرد.

روش پژوهش در این جستار، توصیفی تحلیلی با استفاده از ابزارهای کتابخانه‌ای بوده و نیز با بهره‌گیری از منابع، اسناد و ابزار کتابخانه‌ای و تا حدودی فضای مجازی، فرایند پژوهش پیش رفته است. نخست با شرحی از معرفی طرح‌واره‌های تصویری و جایگاه آن‌ها در متون ادبی و پیاده کردن آن بر سروده‌های رضوی «درخت پُر گل سیب» صورت گرفته است.

۱-۲. اهمیت و ضرورت پژوهش

با توجه به نقش سازنده‌ی صور خیال به‌ویژه استعاره در ادبیات، با وجود تحقیقات گسترده‌ای که در این حوزه صورت گرفته است، ولی در هیچ کدام از آن‌ها اثری یافت نمی‌شود که در آن به بررسی این شیوه ادبی نوین در دیوان شاعر پرداخته باشد و تنها به صورت جزئی به برخی از مضامین اشاره شده است. چون در حوزه ادبیات عربی، بررسی و تحلیل متون با رویکرد زبان‌شناسی شناختی کمتر مورد توجه قرار گرفته و از آنجا که این نگرش با بررسی تصویرها می‌تواند ما را به سرچشمه اندیشه‌های نویسندگان و شاعران رهنمون شود، این مقاله بر آن است تا ابتدا، تعریفی از استعاره از منظر دیدگاه سنتی و دیدگاه زبان‌شناسی شناختی ارائه دهد، سپس به نمونه‌هایی از استعاره مفهومی و طرح‌واره‌های مختلف تصویری در خلال این دفتر شعری رضوی «درخت پُر گل سیب» با تکیه بر رویکرد یاد شده بپردازد.

۱-۳. پیشینه پژوهش

بررسی و نقد ادبیات کودک در چند دهه اخیر، مراحل مختلفی را پیموده است. در دهه‌های گذشته بین بررسی‌های معطوف به جنبه‌های داستانی (عناصر قصه، درون‌مایه‌ها، روایت و فرم بیانی روایت) و بررسی‌های مربوط به وجوه فرم روان‌شناختی فرایندهای شناختی، تجارب و عواطف کودکان، چندان ارتباطی دیده نمی‌شود. در دهه‌های گذشته از رهگذر تألیف و ترجمه بین این دو حیطه پیوندهایی ایجاد شده که رویکرد اصلی آن مطالعات میان‌رشته‌ای در حوزه علوم شناختی، روان‌شناسی شخصیت، مباحث استعاره‌ی، مفهومی، طرح‌واره‌های تصویری و قصه‌درمانی است.

در زمینه طرح‌واره‌های تصویری و استعاره‌های مفهومی در حوزه ادبیات کودک در ایران تنها عناوین بسیار محدود آن هم در حوزه‌های دیگر و از مناظر دیگر بدان پرداخته شده است؛ چراکه

این بحث از نظریه معنانشناسی در حوزه ادبیات، بحثی جدید است و پژوهش‌های بیشتری را می‌طلبد. از این رو، طرح‌واره‌های تصویری که در درون همین نظریه مطرح شده نیز موضوعی جدید بوده که توجه کمتری از سوی پژوهشگران در ایران به خود معطوف داشته است. با توجه به بررسی‌های صورت گرفته در این حوزه، تاکنون در حوزه شعر و ادبیات کودک آنچنان که بایسته و شایسته است به بررسی این گونه نقدی پرداخته نشده است؛ لذا جنبه نوآوری تحقیق مشخص است.

از جمله پژوهش‌هایی که در این حوزه صورت گرفته می‌توان به موارد زیر اشاره کرد:

- شریفی و حامدی شیروان (۱۳۸۹)؛ در جستاری با نام «بررسی استعاره در ادبیات کودک و نوجوان در چهارچوب زبان‌شناسی شناختی» با انتخاب چند داستان از داستان‌های کودکانه، مفاهیم انتزاعی به کار رفته در این داستان‌ها را به صورت گسترده بررسی کرده‌اند.

- جلالیان (۱۳۹۰)؛ در نوشتاری با نام «بررسی برخی طرح‌واره‌های تصویری داستان سیاوش شاهنامه بر اساس نظریه جانسون» معتقد است که طرح‌واره حجمی با فراوانی ۵۴ درصد بالاترین بسامد را در این داستان دارد و این امر برخاسته از ساختار حماسی شاهنامه است که با اغراق و مبالغه شاهنامه همخوانی دارد.

- بیابانی و طالبیان (۱۳۹۱)؛ در نوشتاری با عنوان «بررسی استعاره جهت‌گیرانه و طرح‌واره‌های تصویری در شعر شاملو» ساخت‌های مفهومی در شعر شاملو را بررسی کرده و به این نتیجه رسیده‌اند که مفاهیمی همچون آزادی، جهان وطنی، عشق، عاطفه و ... مفاهیمی هستند که شاملو آن را ملموس و محسوس کرده است.

- نیکویی (۱۳۹۲)؛ در مقاله «بازخوانی قصه‌های کودکان بر مبنای مؤلفه‌های طرح‌واره در رویکرد شناختی» به بررسی قصه‌های مشهور کودکان بر مبنای نظریه طرح‌واره و دوراه حل اساسی تغییر طرح‌واره‌های منفی و ناسازگار و تعبیرهای مثبت و درمانگر پرداخته است.

مقاله شاهمادی (۱۳۹۸)؛ «بررسی استعاره مفهومی در اشعار کودک با تکیه بر طرح‌واره تصویری» که در آن با انتخاب ۱۰ داستان از داستان‌های کودکانه، مفاهیم انتزاعی که به صورت اندیشه‌های استعارای به کار رفته‌اند، بررسی شده است.

۴-۱. پرسش‌های پژوهش

این جستار در صدد پاسخگویی به پرسش‌های زیر است:

- بررسی طرح‌واره‌های تصویری در شعر کودکانه رضوی چه اطلاعاتی از محتوای این اشعار نشان می‌دهد؟

- کدام طرح‌واره بیشترین میزان فراوانی و سهم را در فعلیت بخشیدن مفاهیم والای رضوی به کودک و نوجوان را به خود اختصاص داده است؟

- شاعر با کاربرد هر کدام از انواع طرح‌واره‌های تصویری سعی در انتقال چه مفاهیمی دارد؟

۲. پردازش تحلیلی موضوع

۲-۱. گذری بر زندگی مؤلف و بیان جایگاه ادبی او

رحیم عباسی (۱۳۵۷) شاعر اهل بیت (علیهم‌السلام) در خانواده مذهبی و متدین متولد شد. او از زمره شاعران متعهد ادبیات کودک به‌شمار می‌آید که آثارش را محصور در حوزه رضوی کرده است. از جمله آثار وی می‌توان به «درخت پُر گل سیب»، «آهو و مرد مهربان»، «گنجشک و مار بدجنس» و «شیر نقاشی» اشاره کرد. وی آثار خود را این چنین معرفی می‌کند: «قصه‌های منظوم از زندگی امام رضا (علیه‌السلام) مجموعه ۴ جلدی است که حرم امام رضا (علیه‌السلام) را توصیف می‌کند زیارت حرم باشکوهش حس عجیبی دارد! وقتی چشم‌ت به گنبد طلایی و گلدسته‌های بلندش می‌افتد، دلت پرواز می‌کند آن بالا بالاها. شاید تا به حال بارها و بارها زیارتش رفته باشی، ولی آیا چقدر امام نازنین سرزمینت را می‌شناسی؟ ۴ جلد این کتاب‌ها، کمکت می‌کند تا درهای دلت را باز کنی و در چهارگوشه‌اش، ۴ معجزه زیبا از امام مهربانی‌ها جا بدهی، تا دفعه بعد گذرت به حرمش افتاد، با شناختی بیشتر زیارتش کنی» (عباسی، ۱۳۹۷: ۲). از میان دفاتر شعری وی، «درخت پُر گل سیب» به خاطر وجود تشبیهات زنده و متحرک و تصویرسازی‌های پویا به‌عنوان شاهد مثال قرار گرفته است.

۲-۲. اهمیت طرح‌واره تصویری و نگاشت‌های استعاری در شعر کودک

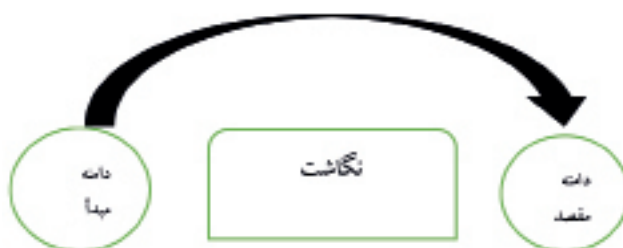
از منظر علوم شناختی، شناخت جریان‌های پویا و دارنده صفاتی چون کلیت، استمرار، سازندگی

و تعامل است که در هر دوره و مرحله ویژگی‌های خاصی دارد؛ بی‌شک «تأثیرگذارترین مرحله زندگی انسان دوران کودکی اوست. بر مبنای تصویری استعاری، کودک مینیاتور انسان بزرگسال است» (نیکویی، ۱۳۹۲: ۱۵۰) محسوس ساختن برخی مفاهیم ذهنی و انتزاعی زمان کودکی بر عهده طرح‌واره‌های تصویری است. از جمله آن، پیاده کردن آن‌ها در شعر و داستان است. تاثیر داستان بر رشد کودکان به دلیل برگرفتن استعاره‌ها و طرح‌واره‌ها و نیز تمهید فرایندهای شناختی کودک است که آن را تا حدودی پیچیده کرده است. این مهم با پیاده کردن آن در شعر و قصه‌گویی در بازه زمانی کودکی قابل اجراست. آنچه آن را تا حدودی محسوس ساخته بیدار کردن نیروهای درونی کودک و استفاده از دانش طرح‌واره غیرمستقیم او را از موانع، تضادها و نیز استعدادهایش آگاه می‌سازد و به تفکر و تعمق وادارش می‌کند.

بتلهایم معتقد است: «بچه‌ها نگرانی‌ها، ترس‌ها و اضطراب‌هایی دارند که بر ما پوشیده است و نمی‌توانیم آن را درک کنیم. او داروی این دردها را در قصه‌هایی می‌داند که کهن‌ترین میراث فرهنگی بشر هستند. وی در کتاب کاربردهای افسون، ضمن اشاره به رابطه قصه‌های پریان با روندهای شناختی و نقد روانکاوانه، می‌گوید این قصه‌ها به کودکان کمک می‌کنند تا به تعبیر فروید از سیطره من حیوانی خود، مسائل و معضلات روانی رها شوند» (بتلهایم، ۱۳۸۱: ۲۹۶-۲۹۸) از این رو، بیان غیرمستقیم قصه‌ها ناخودآگاه کودک را مخاطب قرار می‌دهند و از رهگذر شناخت و تغییر طرح‌واره‌های منفی و ناسازگار و جایگزین کردن آن‌ها با طرح‌واره‌های مثبت و درمانگر آن‌ها را با رویارویی با جهان واقع و ممکن آماده می‌کنند؛ بنابراین داستان ماهیتاً گونه‌ای بازی است که امکانی به موازات واقعیت که ذهن آفرینشگر اثر، آن را در برابر ما می‌گشاید (خسرورزاد، ۱۳۸۲: ۲۱۷-۲۱۸).

به بیانی ساده، طرح‌واره‌های تصویری بازگرداننده شده نیروی درون و ذهن ماست که از طریق تعامل با محیط بیرون یا همان تجارب عینی، شکل گرفته‌اند و در نهایت در بافت گفتاری-زبانی ظاهر شده‌اند. رابطه در استعاره مفهومی، میان دو واحد یا دو مجموعه به شکل تناظر یک به یک صورت می‌گیرد که به آن «انگاره»، «نگاشت^۱» یا «انطباق» می‌گویند (کوچش، ۱۳۹۳: ۹۱). این تناظرها با تطبیق در دو حوزه انتزاعی و عینی، به منصفه ظهور می‌رسد و اصل و بنیان طرح‌واره‌های تصویری و استعاره‌های مفهومی را تشکیل می‌دهد. «استعاره مفهومی در اصل فهم و تجربه یک حوزه مفهومی بر اساس حوزه دیگر است. آنچه در استعاره مفهومی روی می‌دهد، نگاشت دو حوزه است. بدین ترتیب، در نگاشت نیز مجموعه‌ای از تناظرهای نظام‌مند میان مبدأ و مقصد وجود دارند که عناصر مفهوم سازه‌ای حوزه «ب» را بر عناصر سازه‌ای حوزه «الف» منطبق می‌کنند. به این تناظرهای مفهومی، در بیان فنی، انطباق گفته می‌شود (همان: ۲۰).

افزون بر آن، ایوان و گرین، ویژگی‌های طرح‌واره‌های تصویری را این‌گونه برشمرده‌اند: طرح‌واره‌های تصویری از لحاظ منشأ پیش مفهومی است و مستقیم در تجربه جسمی ریشه دارد؛ خودبه‌خود معنادار است؛ با صورت‌های ذهنی یکی نیست؛ چند وجهی است و از انواع متفاوت تجربه حسی گرفته می‌شود و تعاملی است؛ یعنی حاصل ارتباط جسمی ما با دنیای اطراف است و توان تبدیل شدن از یک طرح‌واره به طرح‌واره‌ای دیگر را دارد (۲۰۰۶: ۱۷۹-۱۸۷).

شکل ۱: سازه‌های سه‌گانه و پیوند آن‌ها با هم در میدان تناظرها

داستان‌های پریان و قصه‌های حیوانات به روش غیرمستقیم و بیانی تصویری و فضا سازانه، کودکان را در جهان‌های موازی و متداخل واقعیت و خیال سیر می‌دهند تا گره‌های روانی آن‌ها را بگشایند و ابعاد وجودیشان را بنمایانند. کودک در این موجودات داستانی، بی‌واهمه و هراس، خصلت‌های خود را باز می‌یابد؛ چنان‌که در عالم رویا و خواب. این قصه مجال آزادی آن‌هاست، در آن‌ها هر چیزی از جنس امکان است از تبدیل‌ها و دگردیسی‌ها تا خواب رفتگی زمان تا غلبه بر مرگ و گریز از سلطه‌ها و به بازی گرفتن آن‌ها برای آگاهی از اضطراب‌ها و هراس کودکان از مرگ و نمودهای عینی آن (ر.ک: یالوم، ۱۳۹۰: ۱۱۷-۱۶۳)

این نکته در زبان‌شناسی بسیار حائز اهمیت است؛ زیرا انسان غالب تجربیات و اندیشه‌های خود را از طریق زبان به اشتراک می‌گذارد. عمدتاً «عنصر خیال در شکل‌گیری داستان‌های جادویی یا پریان نقش بسزایی دارد و به‌نوعی، تمام ویژگی‌های دیگر داستان‌های عامیانه را در بردارد.» (ن.ک: مارزلف، ۱۳۷۱: ۱۰-۱۱)؛ بنابراین، در این جستار برآنیم با استفاده از صنعت زیباشناسی طرح‌واره‌های تصویری با تکیه بر نظریه زبان‌شناسی شناختی، نگاهی کلی به چکامه‌های زیبای این شاعر بیندازیم و با روش توصیفی تحلیلی به بررسی مضامین زیبای نهفته در آن بپردازیم.

۲-۳. بررسی طرح‌واره‌های تصویری در سروده‌های رضوی درخت پُر گل سیب

قصه‌مداری و روایت‌سازی چنان هستی انسان و ساختار بنیادین ذهن و زبان او نقش بسته است که «برخی پژوهشگران انسان را نه به‌عنوان انسان هوشمند، بلکه انسان روایتگر و قصه‌گو توصیف کرده‌اند» (آسابرگر، ۱۳۸۰: ۱۸۵). لیکاف و جانسون معتقدند، نظام تصویری انسان، در ذات خود استعاره‌ای است. استعاره‌هایی که از این الگو برداری بین حوزه‌ای - مبدأ و مقصد - ساخته می‌شوند، از طریق ساخت‌های مفهومی بنیادین پدید می‌آیند. یکی از این ساخت‌های بنیادین، طرح‌واره‌های تصویری هستند. انسان تجربیاتی را از جهان خارج کسب و به صورت مفهومی در ذهن خود ذخیره و بعد از آن‌ها در ایجاد ارتباط استفاده می‌کند. فرایندهای مفهومی که پایه شکل‌گیری نشانه‌های زبانی هستند، مورد توجه معنی‌شناسان شناختی قرار می‌گیرند. «قصه‌های کودکان به‌طور خاص، امیدوارکننده و خوش‌بینانه‌اند. این قصه‌ها معمولاً دارای ساختار دو قطبی (سلبی و ایجابی) هستند و نوعی «هم‌ذات‌پندار» در مخاطب به‌وجود می‌آورند. در زیر ساخت و در پرداختی غیرمستقیم به القای حقیقت می‌پردازند. قصه‌های کودکان آن‌ها را در موقعیت‌های نامطلوب، پرتشویش، مخمضه‌ای و دشوار قرار می‌دهند؛ اما با طرح راه‌حل‌های هوشمندانه و استفاده از درک موقعیت و امکان‌ها و فعال‌سازی استعدادهای آن‌ها را به آرامش و تسلط می‌رسانند» (همان: ۹۴)

با توجه به تعریف طرح‌واره‌های تصویری و انواع آن (حجمی، حرکتی و قدرتی)، شواهدی از سروده‌های رضوی «درخت پُر گل سیب» رحیم عباسی انتخاب و از منظر دانش زبان‌شناسی شناختی به آن نگرسته می‌شود. شواهد حاکی از آن است که از نظر میزان فراوانی طرح‌واره‌های حرکتی بیشترین میزان کاربرد را دارند. بعد از آن طرح‌واره‌های حجمی و طرح‌واره‌های قدرتی کمترین میزان را در این اشعار دارا هستند؛ چراکه شاعران کودک، به دلیل ماهیت جاندارپنداری که طرح‌واره‌ها دارند، از طرح‌واره‌های بیشتری در اشعارشان استفاده می‌کنند. نتایج تحقیق نشان داد که شعرای اشعار کودکان، از طرح‌واره‌های حرکتی بیشتر و شعرای اشعار بزرگسالان از طرح‌واره‌های حجمی و قدرتی بیشتری استفاده کرده‌اند.

بررسی چنین مواردی در حوزه زبان‌شناسی شناختی و معرفتی صورت می‌گیرد؛ بنابراین، نویسندگان خود را بر آن داشته‌اند تا با استمداد از دانش زبان‌شناسی شناختی و نکاتی که در زمینه استعاره شناختی، دانشمندانی چون لیکاف و جانسون بدان دست یافته‌اند، سروده‌هایی چند از این شاعر متعهد را که در خصوص مدح امام رضا (علیه السلام) است، تحلیل شناختی کنند. ضمن آن، طرح‌واره‌های تصویری به کار رفته در بافت ابیات را بیان می‌کنند. مفاهیم اخلاقی اجتماعی

چون احترام به والدین، راستگویی، ارادت به اهل بیت (علیهم‌السلام) خلاقیت و نوآوری، شادی و نشاط کودکانه، دوستی نمونه‌هایی از این مفاهیم انتزاعی هستند که شاعران کودک آن‌ها را برای مخاطبانشان مجسم ساخته‌اند. این امر نشان می‌دهد، زبان شعر کودک، زبانی استعاری است نه ادبی؛ بنابراین، مخاطب را از ساده‌انگاری و سطحی‌نگری و محدود ساختن خویش به شناسایی صنایع بدیعی صرف، باز می‌دارد و افق تازه‌ای را فرا روی او قرار می‌دهد. طرح‌واره‌های تصویری قابلیت تبدیل به طرح‌واره‌های دیگر را دارند.

شایان ذکر است که طرح‌واره‌های تصویری ارائه شده معمولاً متناسب با پدیده‌های اجتماعی اقتصادی و فرهنگی است که مردم روزمره با آن‌ها مواجه هستند. پس، اگر مفاهیم انتزاعی و معنوی با امور عینی همراه شود، طبیعتاً بازخورد و دریافت بهتری را از سوی مخاطب به‌ویژه کودک به دنبال خواهد داشت. از این‌رو، بررسی طرح‌واره تصویری شعر کودک نشان می‌دهد که شاعران کودک برای تبیین ضرورت‌های تعلیمی و اخلاقی بشر از حوزه‌های تجربی بشری مانند اعضای بدن، گیاهان، حیوانات استفاده کرده‌اند.

۲-۳-۱. طرح‌واره‌های تصویری حرکتی^۱

پربسامدترین و شاخص‌ترین طرح‌واره تصویری در سروده‌های کودکانه، طرح‌واره تصویری حرکتی است و چون ذات کودکان با تحرک، فعالیت و جنبش همراه است، کارکرد فراوان این طرح‌واره منطقی به‌نظر می‌رسد.

طرح‌واره‌های حرکتی، حاصل تجربه روزمره ما از حرکت در جهان پیرامون ماست. به عبارت دیگر، «طرح‌واره‌های حرکتی، منعکس‌کننده تجربه انسان از حرکت خود با دیگر اشیاست. به عقیده کوچش، دراستعاره مفهومی فهم حوزه مقصد براساس حوزه مبدأ و اصل استعاره بر پایه نگاشت‌ها استوار است. «آن حوزه مفهومی که ما از آن، عبارات استعاری را استخراج می‌کنیم تا حوزه مفهومی دیگری را درک کنیم، حوزه مبدأ و آن حوزه مفهومی را که بدین روش درک می‌شود، حوزه مقصد می‌نامیم» (کوچش، ۱۳۹۳: ۱۵). بدین ترتیب، در نگاشت نیز مجموعه‌ای از تناظرهای نظام‌مند میان مبدأ و مقصد وجود دارند که عناصر مفهوم سازه‌ای حوزه «ب» را بر عناصر سازه‌ای حوزه «الف» منطبق می‌کنند. به این تناظرهای مفهومی، در بیان فنی، انطباق گفته می‌شود (همان: ۲۰). به عبارت ساده‌تر، بر اساس اصول کاربردی این نوع طرح‌واره، حرکت از نقطه «الف» به نقطه «ب» مستلزم عبور از تمامی نقاطی است که در مسیر «الف» به «ب»

1. Path Schema

هستند. در پایان به حوزه مقصد می‌رسد و فرایندی را که از حوزه مبدأ به حوزه مقصد می‌رسد، مسیر نامیده می‌شود.

برفی که روی کوه‌ها بود
شد آب و راه افتاد در دشت
عطر شقایق‌های وحشی
همراه شد با باد در دشت

(عباسی، ۱۳۹۷: ۴)

اما از آنجا که گوینده ممکن است در ابتدا یا میانه یا انتهای این مسیر چیزی را تصور کند، طرح‌واره‌ها به ترتیب شامل طرح‌واره‌های مبدأ، مسیر و مقصد تقسیم می‌شوند که به ترتیب شکل ۲ نمایش داده می‌شود:

شکل ۲: طرح‌واره حرکتی (Janson, ۱۹۸۷: ۱۱۴)

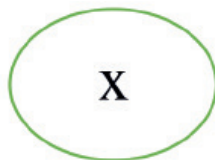
در طرح‌واره شکل ۲ نیز حرکت از نقطه «الف» که همان برفی است که روی کوه‌ها بوده و به آن آفتاب تابیده آغاز شده و در طی فرایندی که همان مسیر است، جاری می‌شود و به دشت جاری و موجب رشد گیاه می‌شود و پایان این مسیر نقطه «ب» همان سبز شدن و به فعلیت رسیدن گیاه است. در بیت بعد عطر شقایق-های وحشی با باد پیوسته و موجب ایجاد عطر دل‌انگیزی در دل دشت شده که با القای حرکت از نقطه‌ای به نقطه دیگر، به خواننده از طریق تصاویر حرکتی، به درک معنا کمک می‌کنند. هدف شاعر از ایجاد این نوع طرح‌واره در شعر در حقیقت ملموس و محسوس کردن این تصویر زیبا برای کودک است.

۲-۳-۲. طرح‌واره‌های تصویری حجمی^۱ (ظرف و مظروف)

طرح‌واره حجمی از مهم‌ترین طرح‌واره تصویری در تبیین مفاهیم انتزاعی به‌شمار می‌رود. با

1. Container schema

استفاده از طرح‌واره‌های حجمی می‌توان مفاهیم انتزاعی و تجارب غیر ملموس را که بر بودن چیزی درون مظلروفی قرار دارد و حجمی را به خود اختصاص داده، در قالب استعاره مفهومی شناسایی کرد. از آنجا که تجارب فیزیکی جسم انسان در طول زندگی اش تکرار شده به صورت الگویی در ذهن او باقی مانده است؛ بنابراین، این تجارب به صورت مفاهیم انتزاعی و ذهنی در بافت گفتاری به گونه‌ای شبیه‌سازی می‌شود که با پیوندهای مکانی و زمانی دارای طول و عرض و ارتفاع است. افزون بر آن «طرح‌واره‌های تصویری حجمی، الگوهای ذهنی انسان می‌باشد که از طریق تجربیات حسی و عینی وی از محیط زندگی دریافت شده است. آن گاه برای بیان مفاهیم انتزاعی در قالب واژگان، از همان دریافت‌های حسی استفاده می‌کند و بدین روش به آن‌ها حجم و اندازه (فرم هندسی) می‌دهد» (فتوحی، ۱۳۸۵: ۱۶۳). به عقیده لیکاف، «درک معانی این جمله‌ها بر اساس فرافکنی استعاره‌ای صورت می‌پذیرد که در آن، طرح‌واره تصویری حجم به حوزه مفهومی انتزاعی کشیده می‌شود» (راسخ مهند، ۱۳۸۹: ۳۵). طرح‌واره حجمی دارای مجموعه‌ای از استلزامات و ویژگی‌های منطقی، مثل حفاظت، مقاومت، محدودیت و ثبات مکانی نسبی است (جانسون، ۱۹۸۷: ۱۱۴) از آنجا که عناصر اصلی طرح‌واره حجمی عبارتند از: درون، محدوده و بیرون. از این رو، ساختار درونی این طرح‌واره مثل هر طرح‌واره تصویری دیگری به نحوی مرتب شده است که منجر به نتیجه‌گیری منطقی می‌شود. «این طرح‌واره انواع طرح‌واره ظرف و مظلروف، پر و خالی، داخل و خارج، بزرگ و کوچک را شامل می‌شود» (آریان فر، ۱۳۸۵: ۱۲۸-۱۳۲)؛ یعنی همچون مظلروفی است که دارای ابعاد و گنجایش است و حجم مختلف از اشیا را در بر می‌گیرد. جانسون بر این باور است که «انسان بر حسب تجربه قرار گرفتن در مکان‌های دارای حجم، ویژگی حجم داشتن را به مفاهیمی گسترش داده است که برایشان حجمی قابل تصور نیست» (صفوی، ۱۳۸۴: ۱۴). طرح‌واره در شعر عباسی به صورت شکل ۳ است که امکان تجسم ظرف و مظلروف را با شبیه قرار گرفتن اشیا در درون یکدیگر ممکن می‌سازد:

شکل ۳: طرح‌واره حجمی (Janson, ۱۹۸۷: ۲۳)

آن سال هم بوی شکوفه
 هر خانه را از عطر پُر کرد
 امّا درخت سیب ما، آه
 اصلاً شکوفه در نیاورد

(عباسی، ۱۳۹۷: ۷)

در این شاهد شاعر برای مفهوم انتزاعی عطر که از طریق حس بویایی قابل استشمام است، حجمی قائل شده که در داخل چیزی قرار گرفته و ظرفی را به خود اختصاص داده است. همچنین آن را مانند اشیای منزل متصور کرده که داخل خانه قرار می‌گیرد و حجمی را به خود اختصاص می‌دهد.

شکل ۴: طرح‌واره حجمی، ظرف و مظروف

۲-۳-۱. مکان‌واره دل

دل از جمله مفاهیمی است که در مقام تشبیه و استعاره بسیار زیاد بدان پرداخته شده است. از آنجا که سرچشمه تمام عشق، عواطف، خشم و نفرت‌هاست در استعاره‌های مفهومی از اهمیت والایی برخوردار است. به‌طوری که مفهوم انتزاعی آن از طریق مفاهیم عینی قابل فهم است. این عبارت از استعاره مفهومی «دل، انسان است» به وجود آمده است. چرایی این تعمیم را می‌توان ناشی از درک ما از مفهوم انسان و از ظرفی منشأ تمام تمایلات و خواسته‌ها از آن سرچشمه می‌گیرد، به‌شمار آورد؛ بنابراین، گستردگی شبکه مفهومی آن موجب شده که این مفهوم قابلیت بیان مقاصد فراوانی را در زبان پیدا کند. از جمله «دلش هنوز با اوست»، «این کار دل می‌خواهد»، «رد پای عشق، بر دلش سنگینی می‌کند»، تمام این عبارتهای استعاره‌ای، در قالب طرح‌واره‌های حجمی بیان می‌شود. ما در این نوع استعاره بیشتر با مفهوم ظرف و مظروف سروکار داریم. پس امکان درک و تفهیم آن از طریق تجربه‌های عینی تر وجود دارد.

عباسی با استناد به همین استعاره‌های مفهومی «دل، جایگاه است»، عبارت استعاری مبتنی بر طرح‌وارهٔ حجمی را ساخته است:

یک مرد نورانی و زیبا
در پشت در، لبخند می‌زد
لبخندهایش، هر دلی را
با آسمان پیوند می‌زد

(عباسی، ۱۳۹۷: ۱۰)

وی در این استعاره، مفهوم انتزاعی «دل» به عنوان مظروف، مکانی متصور شده و برای آن حجمی تعریف کرده که چیزی در آن قرار می‌گیرد.

زندگی کودکان، همواره دستخوش حالت روحی و عاطفی فراوانی است که در قالب، غم، اندوه، شادی، ترس، خشم و... بروز می‌کند. شاعران و ادیبان عرصهٔ کودک به خاطر آشنایی با روحیهٔ نازک و لطیف کودکان، بیشتر از انسان‌های عادی، به عواطف و احساسات آنان توجه کرده‌اند. «شعر کودک، یکی از عرصه‌هایی است که به دلیل کارکرد هیجانی آن، عواطف و احساسات، مجال بیشتری برای ظهور و بروز پیدا می‌کنند؛ اما رویکردی طرح‌واره‌ای که برای این مفهوم در نظر گرفته شده است از نوع طرح‌وارهٔ تصویری حجمی» (شاهمرادی، ۱۳۹۸: ۱۰). در این طرح‌واره، دل که به عنوان محملی برای غم و اندوه است، در قالب ظرف نشان داده می‌شود که غم و اندوه در آن جای گرفته است.

ام‌ادل درخت صداقت
تنهای تنها بود آن سال
خشکیده بود و بی طراوت
افسرده و غمگین و بی حال

(عباسی، ۱۳۹۷: ۷)

غلبهٔ طبیعت زیبا و بکر بر اندیشهٔ شاعر تا آنجاست که به آن صیغهٔ انسانی می‌بخشد. پس شاعر در طرح‌وارهٔ خود در این بیت از نگاشت «طبیعت انسان است» بهره گرفته است. وی همچنین در اینجا از این طرح‌واره در مفهوم انتزاعی غیرت استفاده کرده است. تعبیر استعاری «خشکیده»، «بی طراوت»، «افسرده» و «غمگین» در این ابیات، نشانهٔ تطبیق ایجاد شده میان دل

به عنوان امری انتزاعی و مفاهیم مذکور به عنوان تجربه بدنی است. این تطبیق از طریق عبارت «دل، جایگاه است»، صورت گرفته است. ظرف بودن دل از آن حیث است که مکان تلقی شده مانند ظرفی است که اشیا را در خود جای می‌دهد. منظور از تجربه بدنی این است که انسان تجربه‌هایی چون احساس افسردگی و غمگینی را در دل خود احساس می‌کند و آن را چون ردپایی از طریق قرار گرفتن ردپای خودش در چیزی مثل برف در می‌یابد.

شکل انتزاعی طرح‌واره شکل ۵ به صورت شکل زیر است:

شکل ۵: ظرف و مظروف

در شاهد بعدی، شاعر برای مفهوم دلتنگی که مفهومی کاملاً انتزاعی است، حجم قائل شده و مانند چیزی تصور کرده که داخل ظرفی قرار می‌گیرد و ممکن است با ضربه سهوی یا عمدی شکسته شود. در تجربیات روزمره ما به‌وفور با جملات اینچنینی سروکار داشته‌ایم. «دلتنگ است»، «دلش شکست»، «با دلم راه نیامد»، «رد پای خاطراتش بر دلم نقش بسته» که در هر یک از این موارد در میدان تناظرها، با انگاره‌های مختلفی روبه‌رو هستیم که ذهن ما به تجزیه و تحلیل آن می‌پردازد.

آهی کشید و رفت در فکر
 آهسته و غمگین دعا کرد
 او با دلی تنگ و شکسته
 هی ای خدا و ای خدا کرد

(همان: ۸)

۲-۳-۲. عشق، تمثیلی برای تخیل و یادآوری

عشق مفهومی است اکثر تمایلات، علاقه‌ها و نفرت‌ها از آن سرچشمه می‌گیرد. این مفهوم در حوزه ادبیات به‌ویژه شعر زیاد استفاده می‌شود. مفهوم انتزاعی عشق، در اکثر استعاره‌های مفهومی از طریق مفاهیم ملموس و عینی‌تر قابل درک است. در عبارت استعاری «عشقش را زیر پا گذاشت»، «عشقش فروکش کرد»، «عشقش نسبت به او کمرنگ شده»، «عشق، آتش‌فشان است» و «رد پای عشق». در عبارت‌های این چنینی، عبارت انتزاعی عشق مانند چیزی تصور شده که در حال گذر کردن است؛ در نتیجه، عبارت‌های استعاری به‌وجود آمده است. «عشق، انسان است و رد پای دارد». این عبارت استعاری در قالب استعاره ظرفی بیان می‌شود که همه آن حاصل استعاره مفهومی هستند.

این طرح‌واره‌ها، امکان تجسم ظرف و مظهر را با شبیه‌سازی قرار گرفتن در درون یکدیگر ممکن می‌سازد.

در قلب اهل خانه، آن مرد
عشق و سروری آورد
وقتی که او آمد به خانه
با خود بهاری تازه آورد^۱

(همان: ۱۲)

در این بیت با عبارت استعاری «عشق، انسان است» روبه‌رو هستیم. از سوی دیگر ما با مفهوم انسان به دلیل شناختی که از او داریم، پیوسته مفهوم قابل درکی است و این خود موجب تعمیم استعاری خواهد شد؛ بنابراین، گستردگی مفهوم انسان موجب شده که مفهوم عشق، قابلیت بیان این مقصد را در زبان پیدا کند. تعبیر استعاری «عشق بی اندازه»، نشان دهنده تطبیقی میان عشق که امری انتزاعی و رد پای به‌عنوان تجربه بدنی صورت گرفته است. تطبیقی که شاعر در این اشعار به کار گرفته است با استفاده از مفهوم انتزاعی عشق بوده که توانسته آن شادی وصفناپذیر از ورود حضرت علی بن موسی الرضا (علیه السلام) به خانه را به بیانی کودکانه به‌شیوایی به تصویر بکشد. این نوع تعبیر در نتیجه نگاشت‌های استعاری و طرح‌واره‌های تصویری هستند و به کمک الگوبرداری از حوزه مبدأ (عینی و تجربی) و تعمیم آن به حوزه مقصد (فراحسی و باطنی) در تبیین مفهوم انتزاعی عشق به کار برده می‌شود؛ بنابراین، شاعر نیز عبارت‌ها را مکان‌واره‌هایی را در نظر می‌گیرد که دارای

۱. در این ابیات به نظر می‌رسد خطای وزنی وجود دارد.

مظروف‌هایی هستند و معنا و حقیقت کلام را که در درون ظرف الفاظ و تعبیر قرار می‌دهد.

۲-۳-۳. طرح‌واره‌های تصویری قدرتی^۱

این نوع از طرح‌واره با مقادیری اشیا سروکار دارد و در به تصویر کشیدن مفاهیم انتزاعی از واژگانی که دلالت بر مقدار دارد، استفاده می‌شود مانند گسترش داد، زیاد کرد، کاهش داد و کاست که قابلیت نقل و انتقال معنایی دارد. از دیگر مفاهیمی که در شعر کودک بازتاب یافته، ستیز با ظلم و ستم است. تربیت نسلی ظلم‌ستیز که بتواند در برابر زورگویان مقاومت کند، همواره مورد توجه فرهنگ‌ها بوده است (شاهمردی، ۱۳۹۸: ۱۱). در فرهنگ ایرانی و اسلامی، یکی از اهداف اصلی تعلیم و تربیت کودکان خودساخته، ایستادگی در برابر نظام سلطه است. شعر کودک نیز به عنوان بخشی از پیکره نظام آموزشی به این رسالت عمل کرده است و در قالب پدیده‌های طبیعی و روزمره و از طریق سروده‌های کودکانه به این مفهوم پرداخته‌اند.

یادش بخیر، آن وقت‌ها او

با هر پرنده، هم‌زبان بود

حتی نسیم صبح، با او

انگار خیلی مهربان بود

(عباسی، ۱۳۹۷: ۸)

غلبه طبیعت زیبا و بکر بر اندیشه شاعر تا آنجاست که به آن صبغه انسانی می‌بخشد. پس شاعر در طرح‌واره خود در این بیت از نگاشت «طبیعت انسان است» بهره گرفته است. وی همچنین در اینجا از این طرح‌واره در مفهوم انتزاعی مهربانی استفاده کرده است. کاربرد این مفهوم انتزاعی، نشان می‌دهد که این مفهوم قابلیت کاهش یا افزایش را ندارد، ولی به لحاظ تبیین مقادیر آن از طرح‌واره قدرتی استفاده شده است. بدین ترتیب مفهوم «مهربانی» قابلیت بسط معنایی پیدا کرده است. این عبارت در این بیت با واژه خیلی به تصویر کشیده شده که گویی قابلیت زیاد شدن در حد فوران را دارد. پس اگر مفهوم «مهربانی» را همچون مایعی در مظروفی بدانیم که در صورت لزوم بدان افزوده شود تا جایی که سرریز شود، شکل انتزاعی این مفهوم به صورت شکل ۶ قابل تصور است:

شکل ۶: ظرف و مظرّف

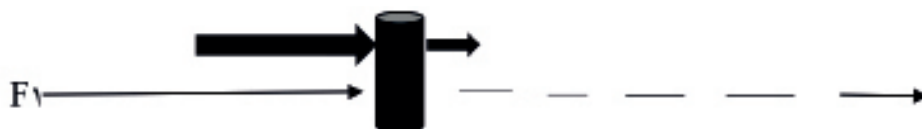
انسان در طول زندگی با موانعی بر سر تمایلات و خواسته‌های خود روبه‌رو می‌شود؛ اما حالات انعطاف‌پذیری او موجب می‌شود برای برداشتن مانع راهکارهایی را بیندیشد. بدین ترتیب، «طرحی انتزاعی از این برخورد فیزیکی در ذهن انسان نقش می‌بندد که باعث می‌شود وی این حالات و کیفیات را منسوب به پدیده‌هایی کند که در عالم واقع فاقد آن ویژگی‌هایند» (بیابانی و طالبیان، ۱۳۹۱: ۱۱۲). از این رو، «طرح‌واره قدرتی از چگونگی برخورد انسان به مانع و حالت‌های مختلفی که در پی آن برای او متصور است، الگوهای تصویری در ذهن ترسیم می‌کند که به کمک آن‌ها تجارب انتزاعی قابل درک می‌شوند» (جانسون، ۱۹۸۷: ۴۷). این الگوها را می‌توان در قالب بیان‌های حسی برای هر چه بیشتر القای آن به ذهن مخاطب به کار گرفت.

یک‌دفعه بیرون در صدا کرد
گویی بر در آهسته کوبید
در را که صاحب‌خانه وا کرد
بوی خوشی در خانه پیچید

(عباسی، ۱۳۹۷: ۱۰)

طرح‌واره قدرتی موجود در این بیت کوبیدن در اشاره دارد که در جریان‌ی، با سدی (در بسته) برخورد کرده و این را می‌شکند و از آن عبور می‌کند و باز شدن در موجب استشمام عطر دل‌انگیزی شده است. همان‌طور که دیده می‌شود، طرح‌واره‌های قدرتی در این قصیده بیشتر از نوع اول در تقسیم‌بندی جانسون است؛ یعنی وقتی به مانع برخورد می‌کند، مانع را می‌شکند و از آن عبور می‌کند.

نوع طرح‌واره در این شاهد از نوع شکستن مانع بوده که به صورت شکل ۷ قابل تصور است:

شکل ۷: طرح‌واره قدرتی نوع سوم شکستن مانع و ادامه مسیر (Janson, ۱۹۸۷:۴۷)

در دومین نوع طرح‌واره قدرتی، در مسیر حرکت، سد، مانع از حرکت نمی‌شود. به عبارت دیگر، می‌توان با دور زدن مانع به مسیر خود ادامه داد و به هدف خود رسید. عباسی در این ابیات با رویکردی نمادین، مبارزه با تاریکی ظلم و ستم را در قالب طرح‌واره تصویری قدرتی نشان داده است.

ابر سیاهی آمد از دور
بر روی صحرا سایه انداخت
باران که می‌بارید، خورشید
خندید و یک رنگین‌کمان ساخت

(همان: ۴)

طرح‌واره در این ابیات طبق شکل ۸ از نوع دوم است که به مانع برخورد کرده و مانع را دور زده و به هدف رسیده است. در این اینجا روی خورشید را ابر سیاهی پوشانده که در آسمان نمایان است و موجب ریزش باران در صحرا شده و خورشید در پس آن رنگین‌کمان زیبایی را به وجود می‌آورد و فرایند تابش را ادامه می‌دهد.

شکل ۸: طرح‌واره قدرتی نوع دوم (جانسون، ۱۹۸۷:۴۷)

طرح‌واره قدرتی موجود در بیت نیز به همین ترتیب است. آنچه موجب ساخت چنین ساختاری می‌شود، طرح‌واره‌های تصویری است که شاعر به مدد آن به تبیین حوزه‌های انتزاعی می‌پردازد و به عبارتی آن را برای خواننده ملموس‌تر و عینی‌تر می‌کند.

۳. نتیجه‌گیری

اهمیت استعاره مفهومی در نظریه زبان‌شناسی شناختی و الگو برداری آن از تجربه‌های بشری در تبیین امور انتزاعی است.

با بررسی ابیات منتخب از سروده «درخت پُر گل سیب» با مفاهیم مختلف تعلیمی و اخلاقی در راستای مفهوم‌سازی با تکیه بر طرح‌واره‌های تصویری در این مقاله، در باب سروده «درخت پُر گل سیب» دریافتیم که:

۱. طرح‌واره‌های تصویری در شواهد منتخب، در سه حوزه حرکتی، حجمی و قدرتی بحث و بررسی شد. از تحلیل نمونه‌های هریک از حوزه‌های تصویری، چنین برداشت شد که ضمن تقویت سطح دریافتی مخاطب از مقصود شاعر، از تجاربی سخن به میان می‌آید و انسان در زندگی اجتماعی خود آن را به‌شخصه تجربه و درک کرده است.

۲. استعاره‌ها معنایی به‌کار برده شده در این سروده نشان از نظام مفهومی و اندوخته‌های ذهنی شاعر دارد. وجود برخی استعاره‌های بدیع و خلاقانه آن را در زمره استعاره‌های نوقرار داده است. با بررسی این گونه ادبی در شعر عباسی، ما را به فهم عمیق‌تری از مفاهیم عینی شده رهنمون می‌سازد و موجب وسعت نظر دیدگاه خواننده و درک بهتر خواننده از جریان‌های ذهنی شاعر می‌شود.

۳. استعاره‌های به‌کار رفته در این ابیات، در حقیقت، از تجسم ذهنی شاعر، در مفاهیم ملموس و عینی پیروی کرده است. این تتابع را می‌توان حاصل تابعیت در دیدگاه زبان‌شناسی شناختی همان تطابق مفهومی نگاشت میان حوزه مبدأ و مقصد در میدان تناظرهاست و همین مفهوم موجب شده مفهومی انتزاعی مانند عشق به صورت پدیده عینی چون جای رد پا که متعلق به انسان یا حیوانات است و برگرفته از یک تجربه بدنی است، برای مخاطب ملموس و عینی شود.

۴. از تحلیل و پردازش شواهد به‌کار برده، این نتیجه حاصل شد که طرح‌واره‌های حجمی بالاترین بسامد و طرح‌واره‌های حرکتی کمترین سهم را در این شواهد داشتند. این درصد خوبی می‌تواند تجربیات شاعر و تعاملات وی را با محیط در اختیار ما قرار دهد. به علاوه، نمودهای عینی و ملموس حاصل از این طرح‌واره، ما را زودتر از دیگر طرح‌واره‌ها به سمت مفاهیم انتزاعی و مراد سوق می‌دهد.

منابع و مآخذ

- آریان‌فر، سیمین. (۱۳۸۵). «بررسی شماری از ضرب‌المثل‌های زبان فارسی براساس طرح‌واره‌های تصویری در چارچوب نظریه‌ی معناشناسی شناختی». *پایان‌نامه کارشناسی ارشد رشته زبان شناسی همگانی*. دانشگاه الزهراء.
- آسابرگر، آرتور. (۱۳۸۰). *روایت در فرهنگ عامیانه؛ رسانه و زندگی روزمره*. ترجمه محمد رضا لیراوی. تهران: سروش.
- آسیاآبادی، علی. (۱۳۹۱). «طرح‌واره‌های حجمی و کاربرد آن در بیان تجارب عرفانی». *پژوهش ادب عرفانی گوهر گویا*. سال ۶. شماره ۲. صص: ۱۰۱-۱۲۳.
- بتلهایم، برونو. (۱۳۸۱). *افسون افسانه‌ها*. ترجمه اختر شریعت زاده. تهران: هرمس.
- بیابانی، احمدرضا؛ طالبیان، یحیی. (۱۳۹۱). «بررسی استعاره‌های جهت‌گیرانه و طرح‌واره‌های تصویری در شعر شاملو». *پژوهشنامه نقد ادبی*. دوره ۱. شماره ۱. صص: ۹۹-۱۲۶.
- جلالیان، سارا. (۱۳۹۰). «بررسی برخی طرح‌واره‌های تصویری داستان سیاوش شاهنامه بر اساس نظریه جانسون». *پایان‌نامه کارشناسی ارشد*. استاد راهنما: محمدرضا پهلوان نژاد. دانشگاه فردوسی مشهد. دانشگاه ادبیات و علوم انسانی.
- خاقانی اصفهانی، محمد؛ قربان‌خانی، مرضیه. (۱۳۹۳). «استعاره از منظر بلاغت عربی و زبان شناسی شناختی». *مجله انجمن ایرانی زبان و ادبیات عربی*. شماره ۳۵. صص: ۱۰۱-۱۲۲.
- خسرو نژاد، مرتضی. (۱۳۸۲). *معصومیت و تجربه (درآمدی بر فلسفه‌ی ادبیات کودک)*. تهران: مرکز.
- راسخ‌مهند، محمد. (۱۳۸۹). *درآمدی بر زبان شناسی شناختی (نظریه‌ها و مفاهیم)*. تهران: سمت.
- شاهمرادی، شهلا. (۱۳۹۸). «بررسی استعاره مفهومی در اشعار کودک (با تکیه بر طرح‌واره تصویری)». *چهارمین کنفرانس بین‌المللی مطالعات زبان، ادبیات و فرهنگ و تاریخ*. صص: ۱-۱۴.
- صفوی، کوروش. (۱۳۸۳). *گفتارهایی در زبان شناسی*. تهران: هرمس.
- شریفی، شهلا؛ حامدی شیروان، زهرا. (۱۳۸۹). «بررسی استعاره در ادبیات کودک و نوجوان در چهارچوب زبان شناسی شناختی». *تفکر و کودک*. دوره ۱. شماره ۲. صص: ۳۹-۶۳.
- عباسی، رحیم. (۱۳۹۷). «درخت پُر گل سیب» / *بر اساس حکایتی از زندگی امام رضا (علیه السلام)*. مشهد: انتشارات آستان قدس رضوی.
- فتوحی، محمود. (۱۳۸۵). *بلاغت تصویر*. چاپ دوم. تهران: سخن.
- کوچش، زلتن. (۱۳۹۳). *مقدمه‌ای کاربردی بر استعاره*. ترجمه ابراهیم شیرین پور. تهران: سمت.
- لوریا، الکساندر. (۱۳۷۶). *زبان و شناخت*. ترجمه حبیب‌الله قاسم‌زاده. تهران: فرهنگستان.
- مارزولوف، اولریش. (۱۳۷۱). *طبقه‌بندی قصه‌های ایرانی*. ترجمه کیکاوس جهاننداری. تهران: سروش.
- نیکویی، علیرضا؛ بابا شکوری، شراره. (۱۳۹۲). «بازخوانی قصه کودکان بر مبنای مؤلفه‌های طرح‌واره در رویکرد شناختی». *مطالعات ادبیات کودک دانشگاه شیراز*. سال چهارم. شماره دوم. پیاپی ۸. صص: ۱۵۰-۱۷۴.
- یالوم، اروین. د. (۱۳۹۰). *روان در مانی‌اگزیستانسیال*. ترجمه سپیده حبیب. تهران: نی.

References

Janson, M. (1987). *The body In The Mind: The Bodily Basis Of Meaning, Reason and Imagingination*, Chicago: Chicago University Press.

Evans, V. & M. Green (2006) . *Cognitive linguistics: An introduction*. Edinburgh University Press,.

Lakoff ,G, & Johnson ,M. (1980). *Metaphors We Live By*. Chicago: Univ. of Chicago Press.

Abbasi, Rahim. (2018). "A Tree Full of Apple Flowers" / Based on a Story from the Life of Imam Reza (AS). Mashhad: Astan Quds Razavi Publications.

[in persian]

Arianfar, Simin. (2006). "A Study of a Number of Persian Proverbs Based on Image Schemas in the Framework of Cognitive Semantics Theory." Master's Thesis in General Linguistics. Al-Zahra University.

[in persian]

Asaberger, Arthur. (2002). *Narrative in Folk Culture; Media and Everyday Life*. Translated by Mohammad Reza Liravi. Tehran: Soroush.

[in persian]

Asiaabadi, Ali. (2012). "Volumetric schemas and their application in expressing mystical experiences". *Research on mystical literature of Gohar Goya*. Year 6. Issue 2. pp. 101-123.

[in persian]

Bettelheim, Bruno. (2002). *The Charm of Legends*. Translated by Akhtar Shariatzadeh. Tehran: Hermes.

[in persian]

Biabani, Ahmad Reza; Talebian, Yahya. (2012). "A Study of Directional Metaphors and Visual Schemes in Shamloo's Poetry". *Literary Criticism Research Journal*. Volume 1. Issue 1. pp. 99-126.

[in persian]

Evans, V. & M. Green (2006) . *Cognitive linguistics: An introduction*. Edinburgh University Press,.

]in Persian[

Fotohi, Mahmoud. (2006). *The Rhetoric of Image*. Second edition. Tehran: Sokhan.

[in persian]

Janson, M. (1987). *The body In The Mind: The Bodily Basis Of Meaning, Reason and Imagingination*, Chicago: Chicago University Press.

[in persian]

Jalalian, Sara (2011). *Study of some visual schemas of Siavash's story Shahnameh based on Johnson's theory*, Master's thesis, Supervisor: Mohammad Reza Pahlavan Nejad, Ferdowsi University of Mashhad, University of Literature and Humanities.[in persian]

Khaghani Esfahani, Mohammad; Ghorban Khani, Marzieh. (2014). "Metaphor from the Perspective of Arabic Rhetoric and Cognitive Linguistics". *Journal of the Iranian Association of Arabic Language and Literature*. Issue 35. pp. 101-122.

[in persian]

Khosrownejad, Morteza. (2003). *Innocence and Experience (An Introduction to the Philosophy of Children's Literature)*. Tehran: Markaz.

Language, Literature, Culture and History Studies. pp. 1-14.

[in persian]

Kochsh, Zelton. (2014). *A Practical Introduction to Metaphor*. Translated by Ebrahim Shirinpour. Tehran: Samt.

[in persian]

Lakoff, G., & Johnson, M. (1980). *Metaphors We Live By*. Chicago: Univ. of Chicago Press.

Luria, Alexander. (1997). *Language and Cognition*. Translated by Habibollah Ghasemzadeh. Tehran: Farhang.

[in persian]

Marzloff, Ulrich. (1992). *Classification of Iranian Tales*. Translated by Kikaus Jahandari. Tehran: Soroush.

[in Persian]

Nikoei, Alireza; Baba Shakouri, Sharara. (2013). «Rereading children's stories based on schema components in a cognitive approach». *Studies in Children's Literature*, Shiraz University. Fourth year. Second issue. Serial 8. pp. 150-174. [in Persian]

Rasek Mohanand, Mohammad. (2010). *An Introduction to Cognitive Linguistics (Theories and Concepts)*. Tehran: Samt.

[in persian]

Safavi, Kourosh. (2004). *Discourses in Linguistics*. Tehran: Hermes.

[in persian]

Shahmoradi, Shahla. (2019). «A Study of Conceptual Metaphor in Children's Poems (Based on Image Schema)». *Fourth International Conference on*

[in persian]

Sharifi, Shahla; Hamed Shirvan, Zahra. (2010). «A Study of Metaphor in Children's and Adolescent Literature in the Framework of Cognitive Linguistics». *Thinking and Child*. Volume 1. Issue 2. pp. 39 – 63.

[in persian]

Yalom, Ervin. D. (2011). *Existential Psychotherapy*. Translated by Sepideh Habib. Tehran: Ni.

Investigating and Developing the Desirable Model of Researcher Training in Islamic Science Centers with an Emphasis on Promoting Razavi Culture

Seyyed Reza Marvian Hoseini¹ Hossein Mahdian² Mahmoud Jajarmi³

1. PhD student in Educational Psychology, Department of Psychology, Bojnourd Branch, Islamic Azad University, Bojnourd, Iran: marvianhoseini@gmail.com

2. Assistant Professor, Department of Psychology, Bojnourd Branch, Islamic Azad University, Bojnourd, Iran (Corresponding Author): hossein3284@gmail.com

3. Assistant Professor, Department of Psychology, Bojnourd Branch, Islamic Azad University, Bojnourd, Iran: Mahmoud.jajarmi@gmail.com

Article Info

Abstract

Article Type:
Research Article

Article History:

Received:
April 28, 2024

In Revised Form:
June 02, 2024

Accepted:
June 16, 2024

Published Online:
February 08, 2025

Keywords

Islamic science centers play an important role in the production, development, and promotion of Razavi sciences, culture, and education, and in line with their goals and missions, they use various models to supply, train, and empower Razavi scholars. Surveys show that the used models are not very comprehensive, up-to-date and effective. The main goal of this research is to investigate and evaluate the existing models and develop a desirable model for the training of researchers of Islamic sciences and Razavi teachings and the research question is how to determine the dimensions and components of the desired model of training researchers of Islamic sciences and Razavi sciences.

The current research is a type of applied research that is conducted using a qualitative method and is included in the group of phenomenological research. The data collection tools were semi-structured interviews and for data analysis, the theme analysis method and “Etrid-Sterling” model were used, the result of which was the identification of 4 overarching themes, 24 organizing themes and 228 basic themes with a frequency of 299 themes. . Consensus validity and structural strength were used to measure the validity of research variables. The results of the research showed that the ideal model of researcher training should have 4 dimensions of “fundamentals and approaches” with indicators of constructivism, objective orientation, interactionism, etc., “content” dimension with indicators; Valorism, modernism, skill-oriented, etc., then “management” with indicators; Need-oriented, conceptual map, knowledge management, etc. dimension “human resources” with indicators; motivation, promotion, etc., and to the extent that these dimensions and indicators are used in the researcher training process, research effectiveness will increase.

Imam Riḍā research, Imam Riḍā’s teachings and life style, Islamic knowledge, researcher training, training models.

Cite this The Author (s): Marvian Hoseini, S.R; Mahdian, H; Jajarmi, M (2024). Investigating and Developing the Desirable Model of Researcher Training in Islamic Science Centers with an Emphasis on Promoting Razavi Culture : Quarterly Scientific Journal of Farhang Razavi. Year 13, Issue 1, Spring 2025, Serial Number 49 – (35-69)- DOI:10.22034/farzv.2024.454093.1994

Introduction

The progress and development of knowledge and the increase of scientific achievements along with the expansion, diversity and complexity of individual and social needs and the internal and external developments of societies have necessitated responding to comprehensive demands and timely and effective provision of expectations and demands at micro and macro levels. Islam, as the most complete religion, which is responsible for meeting the worldly and after-life needs of society, should be able to use its rich resources and with a research approach to discover and understand the truth of human life, to provide answers that are appropriate to the conditions and requirements of time and place. provide a happy model for human life. Imam Ali (a.s.) says what truth is; Truth is the light that manifests from the infinite source of God's existence and spreads unity to all beings.

Among the scientific, educational, propagation and research centers of Islamic sciences, the field of research, as an infrastructure and driving system, has been responsible for the production, compilation and explanation of the theory and knowledge creation of Islamic sciences, and it has more priority and importance compared to other systems in the field. Islamic sciences have

One of the most important shortcomings of the researcher training program in the centers of Islamic sciences is the lack of monitoring of global issues and the lack of appropriate thinking and systems to monitor opinions and thoughts that are not seen on a global scale, and as a result, the lack of a program to train competent professionals to face anti-religious beliefs and insinuations in a timely manner.

Investigations show that in the current situation, a comprehensive and complete model for training human resources in line with the production and promotion of Islamic sciences and Razavi teachings is not available, and the existing centers carry out activities related to the training of researchers on a case-by-case basis. This research has been done with the aim of evaluating the existing models and compiling the desired model for the training of researchers of Islamic sciences and Razavi teachings with emphasis on the basics and approaches, content, methods and required resources.

Method

In terms of the nature and type of data, the current research is a part of qualitative research and includes the collection and analysis of non-numerical data

to understand concepts, views and experiences and the analysis of unstructured data, and in terms of the method of implementation and data collection, it is in the phenomenology research group. Placed.

The population of the research was the experts and researchers of Islamic and Razavi science centers who worked in the field of researcher training models, and the statistical units were available through targeted sampling, including 15 experts and experts of Islamic science institutes from among 9 identification centers and were chosen.

The data used in this research includes qualitative data that was conducted in the exploratory phase through documentary, library and interview studies, and thematic analysis method according to Atrid-Sterling (2001) was used to analyze the data.

Since the achievements and results of the presented research provide a framework for action so that Islamic science researcher training systems can train researchers based on it and solve a major part of the implementation problems of the researcher training system, it is considered a part of applied research.

Discussions and conclusion

Based on the data obtained from the interviewees, the ideal model of training a researcher of Islamic sciences and Razavi has four basic dimensions including; “Fundamentals and Approaches of Islamic Science Researcher Training System”, “Content Dimensions of Islamic Science Researcher Training System”, “Management Dimensions of Islamic Science Researcher Training System” and “Human Resource Dimensions of Islamic Science Researcher Training System” and a framework for recognizing and creating It provides the relationships between important activities and measures for the training of Islamic science researchers and Razavi’s teachings in an interactive and effective format, at the disposal of managers and planners of Islamic science researcher training centers. Although in order to realize the desired model, the necessary fields must be provided in the four dimensions, but according to the results of the present research, to the extent that the four dimensions of “comprehensive themes”, the 24 elements of “organizing themes” and the 228 elements of “basic themes” provided by scientific and research centers, the desired model of researcher training will be realized to the same extent.

It seems that in the “fundamentals and approaches of the researcher training system” dimension, the desired model should be dynamic, constructive, goal-oriented, interactive and interaction-oriented (between the fields of education, research

and promotion), pluralistic, realistic, problem-oriented, process-oriented, evaluation-oriented and improvement-oriented. In terms of basics and approach, the model should develop individual and group abilities and the connecting point of people in achieving the goal. Goal orientation is associated with trying to surpass normative performance, trying to be the best, using social comparison criteria, avoiding unfavorable judgments about ability.

Interactionism is one of the interpretive approaches that examines human actions, people's behavior and how people interact in social life with a rational perspective.

It seems that the ideal model in the dimension of "researcher training system content" should have features such as value orientation, innovation and development, skill-oriented, promotion orientation, motivation, evaluation orientation, promotion and efficiency of products and services. The desired model should be value-oriented and value-creating. Value orientation is considered one of the important aspects of Islamic science research. Value is an attribute that makes something desirable and respectable.

In terms of content, the model should provide knowledge, technology and logical and experimental power for production, improvement and change and be modern and up-to-date. The term modern in its main root structure is the concept of "being up to date" or "being in the flow" which is one of the mandatory features of the researcher training model.

It seems that the ideal model in the dimension of "researcher training system management" should have features such as; Emphasis on objective and real needs and needs-oriented, basic knowledge, having a conceptual map and system, information and knowledge management, organizational learning management, the ability to create a continuous inter-departmental chain in the fields of education, research and promotion, and finally relying on evaluation and have methodical effectiveness.

The ideal model should provide a systematic and continuous look that leads to the identification of different research needs because the cornerstone of research is the identification of a need that needs to be prepared with the necessary information and program to solve it.

It seems that the ideal model in the dimension of "human resources of researcher training system" should have comprehensiveness of individual characteristics, motivation of internal and external forces, competitive advantage in promotion system, structural approach in human resources, and comprehensiveness in in-

dividual methods and be a group .The ideal model should be able to improve performance and increase researchers' participation in the research process. The performance of researchers depends to a great extent on their motivation.

While paying attention to the external dimensions of motivation, this model should pay attention to the internal dimensions of motivation and emphasize the aspects of the researcher's self-determination in order to achieve a balanced researcher. The theory of self-determination is born from the interest and attention of its experts to the study of internal motivation, which means doing something for its own sake, and it mainly emphasizes the transformational changes of motivation from external sources to internal sources

واکاوی و تدوین مدل مطلوب تربیت محقق در مراکز علوم اسلامی

با تاکید بر ترویج فرهنگ رضوی

سید رضا مرویان حسینی^۱ حسین مهدیان^۲ محمود جاجرمی^۳

marvianhosseini@gmail.com

hossein3284@gmail.com

Mahmoud.jajarmi@gmail.com

۱. دانشجوی دکتری روان‌شناسی تربیتی، گروه روان‌شناسی، واحد بجنورد، دانشگاه آزاد اسلامی، بجنورد، ایران:

۲. استادیار، گروه روان‌شناسی، واحد بجنورد، دانشگاه آزاد اسلامی، بجنورد، ایران (نویسنده مسئول):

۳. استادیار، گروه روان‌شناسی، واحد بجنورد، دانشگاه آزاد اسلامی، بجنورد، ایران:

چکیده

اطلاعات مقاله

مراکز علوم اسلامی نقش مهمی در تولید، توسعه و ترویج علوم، فرهنگ و معارف رضوی بر عهده دارند و در راستای اهداف و مأموریت‌های خود برای تأمین، تربیت و توانمندسازی محققان رضوی‌پژوه کارآمد از مدل‌های مختلفی استفاده می‌کنند. بررسی‌ها نشان می‌دهد مدل‌های مورد استفاده جامعیت، روزآمدی و اثربخشی چندانی ندارد. هدف اصلی این پژوهش، بررسی و ارزیابی مدل‌های موجود و تدوین مدل مطلوب تربیت محقق علوم اسلامی و معارف رضوی و سوال پژوهش چگونگی ابعاد و اجزای مدل مطلوب تربیت محقق علوم اسلامی و معارف رضوی است.

تاریخ دریافت:

۱۴۰۳/۰۲/۰۹

تاریخ بازنگری:

۱۴۰۳/۰۳/۱۳

این پژوهش از نوع پژوهش‌های کاربردی است که به روش کیفی انجام شده و در گروه تحقیقات پدیدارشناسی قرار می‌گیرد. ابزار گردآوری داده‌ها، مصاحبه‌های نیمه‌ساختار یافته و برای تحلیل داده‌ها از روش تحلیل مضمون و مدل «اترید-استرلینگ» استفاده شد که نتیجه آن شناسایی، ۴ مضمون فراگیر، ۲۴ مضمون سازمان‌دهنده و ۲۲۸ مضمون پایه با فراوانی ۲۹۹ مضمون است. برای سنجش اعتبار متغیرهای تحقیق از اعتبار اجماعی و استحکام ساختاری استفاده شد. نتایج تحقیق نشان داد مدل مطلوب تربیت محقق، باید دارای ۴ بعد «مبانی و رویکردها» با شاخص‌های: سازنده‌گرایی، هدف‌گرایی، تعامل‌گرایی و... بعد «محتوا» با شاخص‌های: ارزش‌گرایی، نوگرایی، مهارت‌محوری و... بعد «مدیریت» با شاخص‌های: نیازمحوری، نقشه مفهومی، مدیریت دانش و... بعد «منابع انسانی» با شاخص‌های: برانگیزانندگی، ارتقا دهنده‌گی و... باشد و به میزانی که این ابعاد و شاخص‌ها در فرایند تربیت محقق مورد استفاده قرار گیرند، اثربخشی پژوهشی افزایش پیدا خواهند کرد.

تاریخ پذیرش:

۱۴۰۳/۰۳/۲۷

تاریخ انتشار:

۱۴۰۳/۱۱/۲۰

مدل تربیت، تربیت محقق، علوم اسلامی، فرهنگ و معارف رضوی، رضوی‌پژوهی.

کلیدواژه‌ها

استناد: مرویان حسینی، سید رضا؛ مهدیان، حسین؛ جاجرمی، محمود: (۱۴۰۳). واکاوی و تدوین مدل مطلوب تربیت محقق در مراکز علوم اسلامی با تاکید بر ترویج فرهنگ رضوی: فصلنامه علمی پژوهشی فرهنگ رضوی، سال ۱۳، شماره ۱، بهار ۱۴۰۴، شماره پیاپی ۴۹ - (۳۵-۶۹).

DOI:10.22034/farzv.2024.454093.1994

ناشر: بنیاد بین‌المللی فرهنگی هنری امام رضا (علیه السلام)

۱. مقدمه

۱-۱. بیان مسئله و پیشینه پژوهش

پیشرفت و توسعه دانش و افزایش دستاوردهای علمی همراه با گسترش، تنوع و پیچیدگی نیازهای فردی و اجتماعی و تحولات درونی و بیرونی جوامع، پاسخگویی به مطالبات فراگیر و تامین به موقع و موثر انتظارات و خواسته‌ها را در سطوح خرد و کلان ضروری کرده است. اسلام به عنوان کامل‌ترین دین که متکفل رفع نیازهای دنیوی و اخروی آحاد جامعه است، بایستی بتواند با بهره‌گیری از منابع غنی خود و با رویکردی محققانه، برای کشف و فهم حقیقت حیات آدمی، پاسخ‌هایی متناسب با شرایط و اقتضائات زمان و مکان به منظور ارائه یک الگوی سعادت‌مندانه برای زندگی انسان عرضه نماید. امام علی (علیه السلام) در بیان چیستی حقیقت می‌فرماید: حقیقت نوری است که از سرچشمه بی‌نهایت وجود خداوند تجلی می‌کند و وحدت را بر تمام موجودات می‌گستراند (عاملی، ۱۳۹۱: ۱۷۰). بر این اساس، محقق جست‌وجوگر حقیقت است و به دنبال حقیقت می‌گردد، پس باید بتواند خصوصیات و شاخصه‌های حقیقت را بشناسد (واسطی، ۱۳۸۹: ۱۷). شناخت حقیقت و اثبات توانایی و کارآمدی علوم و معارف اسلامی برای تحقق حیات طیبه آدمی، نیازمند همت و تلاش مضاعف دانشمندان، صاحب‌نظران و محققان مراکز علوم اسلامی و معارف رضوی است.

در میان مراکز علمی، آموزشی، تبلیغی و تحقیقاتی علوم اسلامی، حوزه پژوهش به عنوان یک نظام زیربنا و پیشران، مسئولیت تولید، تدوین و تبیین نظریه و دانش‌سازی علوم اسلامی را بر عهده داشته و از اولویت و اهمیت بیشتری در مقایسه با سایر نظام‌های عرصه علوم اسلامی برخوردار است.

از آنجا که پیشرفت اقتصادی، اجتماعی و فرهنگی جامعه در گرو توسعه مراکز پژوهشی و تربیت نیروی انسانی کارآمد، کارشناس و پژوهشگر است (توکلی و همکاران، ۱۳۸۹: ۳۰۱؛ بردبار و همکاران، ۱۳۹۳: ۲۰۷) و عملکرد موثر نیروی انسانی به داشتن مهارت‌ها و باور توانایی به انجام آن مهارت نیازمند است (گراوند و همکاران، ۱۳۹۳: ۴۱). تربیت دانش‌آموختگان دارای توانمندی‌های شناختی و گرایش‌های عاطفی مطلوب در حیطه پژوهش یک آرمان محسوب می‌گردد، چراکه پژوهش و پژوهشگران منشأ تحول و تغییرات بنیادی در زمینه‌های مختلف علمی، اقتصادی، سیاسی و اجتماعی هستند (جویباری و همکاران، ۱۳۹۱: ۵۹).

مطالعات نشان می‌دهد، ابعاد میان‌رشته‌ای برنامه‌های تربیت محقق، مجموعه‌ای از دانش‌ها

شامل علوم اسلامی، علوم مدیریت، علوم رفتاری (روان‌شناسی تربیتی) و علوم آموزشی و تربیتی (برنامه‌ریزی درسی، مدیریت آموزشی و مدیریت پژوهشی) را در بر گرفته است. بر این اساس، موقعیت‌یابی و ترسیم نقش و جایگاه هر یک از علوم و دانش‌های مذکور در پدیدآوری مدل مطلوب تربیت محقق علوم اسلامی اهمیت مضاعف می‌یابد؛ پس از یک سو بایستی الزامات و تاثیرات علوم انسانی مرتبط و از سوی دیگر جامعیت، تنوع و اصول موضوعه هر یک از دانش‌های مختلف اسلامی همراه با ویژگی‌های اختصاصی مراکز پژوهش اسلامی در ابعاد رویکردی، مدیریتی، محتوایی و روشی مدل به صورت هدفمند و همگرا مورد توجه قرار گیرد. این جهت‌گیری در برخی پژوهش‌ها از جمله مطالعات مربوط به پرورش پژوهشگر و برنامه‌ریزی برای رشد و توانمندسازی پژوهشگران با موضوع آزمون سنجش توانایی پژوهشگران (RAAT) قابل مشاهده است. آزمون (RAAT) مشتمل بر ۴ بُعد اصلی دانش و توانایی‌های فکری، مشارکت و تاثیرگذاری، ویژگی‌های فردی و مدیریت پژوهش و ۱۰ زیر بُعد خلاقیت، توانایی‌های شناختی، دانش پایه‌ای و موضوعی، ویژگی‌های شخصیتی، خودمدیریتی، سرمایه‌گذاری، تامین اعتبار و منابع، رفتار حرفه‌ای، مشارکت و تاثیرگذاری، ارتباطات و انتشارات و کار با دیگران است (امیدی‌مراد، ۱۳۹۴: ۱۳).

آذربایجان‌ی (۱۳۹۷) استفاده از کلاس‌های روش و مهارت‌های تحقیق در موسسات وابسته به حوزه‌های علمیه بر اساس رویکرد نوین تربیت محقق را یادآوری می‌نماید و دو عامل پیش‌برنده این مدل را ابعاد روان‌شناختی و انگیزه محقق در کنار اخلاق و روحیات استاد می‌داند. وی استفاده از روش‌های مربی‌محور، مشارکت گروهی و کارورزی برای محققان مبتدی، روش‌های یادگیری اکتشافی، مواجهه‌سازی با موقعیت برای محققین متوسط، استفاده از انگیزش درونی و خلاقیت برای محققان حرفه‌ای را پیشنهاد می‌نماید.

دانشگاه ویکتوریای استرالیا (۲۰۱۸) در برنامه تربیت محقق خود که در دو بخش حضوری و برخط انجام می‌گیرد، به اصول تحقیقات، ابعاد اخلاقی در تحقیق، شبکه‌سازی و همکاری گروهی، بودجه تحقیقاتی و تجاری‌سازی، انتشار و ترویج، مدیریت پژوهش، روش تحقیق و تجزیه و تحلیل و نظارتی (سوپروایزری) پژوهشی به‌عنوان محورهای اصلی برنامه خود توجه کرده است.

بررسی‌ها مشخص می‌کند در وضعیت حاضر، مدل جامع و کاملی برای تربیت نیروی انسانی در راستای تولید و ترویج علوم اسلامی و معارف رضوی در دسترس نیست و مراکز موجود به صورت موردی و پراکنده فعالیت‌هایی در خصوص تربیت پژوهشگران انجام می‌دهند. این پژوهش با هدف ارزیابی مدل‌های موجود و تدوین مدل مطلوب تربیت محقق علوم اسلامی و معارف رضوی با تاکید بر مبانی و رویکردها، محتوا، روش‌ها و منابع مورد نیاز انجام گرفته است.

۱-۲. ضرورت پژوهش

از مهم‌ترین کاستی‌های برنامه تربیت محقق در مراکز علوم اسلامی عدم رصد مسائل جهانی و نبود اندیشه و سامانه مناسب برای پایش آرا و افکار ناپیدا در مقیاس جهانی و در نتیجه فقدان برنامه در تربیت متخصصان شایسته به منظور مواجهه به‌موقع با شبهات و القانات ضددینی است (رشاد، ۱۳۹۵: ۸۷).

تربیت نیروی انسانی محقق از یک سو لازمه توانمندسازی علوم اسلامی و از طرفی خروجی و برآیند این عرصه است، به طوری که تا پژوهشگر کارآمد و دارای شایستگی‌های علمی، اخلاقی و عملی تراز برای گام نهادن در مسیر پژوهش که عموماً پیچیده و مبتنی بر خلاقیت و نوآوری‌های فردی، انگیزش درونی و توانمند برای استفاده از ظرفیت‌های محیطی در مواجهه با مسائل مختلف است، تربیت نشود، امکان توسعه‌دهندگی علوم دینی و تأمین و پاسخگویی به نیازهای مستمر و نوپدید سطوح مختلف حاصل نخواهد شد.

برنامه‌ها و فعالیت‌های پژوهشی [تربیت پژوهشگر] حوزه‌های علمیه در مقاطع تحصیلی و سطوح مختلف باید با سمت‌گیری به سوی دو هدف تنظیم شود؛ هدف اول، آموزش پژوهش‌ورزانه (فراگیری دروس توأم با تحقیق) و حرکت از شیوه آموزشی «متن‌مدار» و «حافظه‌محور» فعلی به سمت شیوه آموزشی «دانش‌مدار» و «درک‌محور» برای طلاب و هدف دوم، تربیت فضایی صاحب نظر، برخوردار از توان معرفتی و تجربه مهارتی لازم برای نظریه‌پردازی و تولید معرفت دینی در زمینه مسائل مورد نیاز جامعه می‌باشد (همان: ۱۶۲).

از سوی دیگر، مهم‌ترین لازمه شکل‌گیری تمدن اسلامی، تولید علم دینی است؛ به طوری که علم دینی به عمل دینی و سپس به رفتار اجتماعی منتج و تبدیل به فرهنگی جمعی می‌گردد و در نهایت با رسوخ در لایه‌های مختلف اعتقادی، اجتماعی، سیاسی و... جامعه، منجر به شکل‌گیری تمدن اسلامی می‌شود (کاظمی مقدم، ۱۳۹۵).

با درک ضرورت انسجام‌بخشی به برنامه‌های تربیت محقق، چگونگی مدل‌سازی زمانی اهمیت خود را نشان می‌دهد که در طراحی مدل به تعامل بخش‌های درون یک نظام تربیت محقق شامل آموزش، پژوهش، پدیدآوری، ترویج، کاربست و زنجیره‌سازی توجه شده تا منجر به هم‌افزایی بیشتر گردد. این تعامل در چارچوب مدل مطلوب، موجب پیشرفت علوم در عرصه‌های مختلف، استفاده از انباشت دانش و خروجی‌های علمی حاصل از موسسات توسط یکدیگر، امکان استفاده از نیروهای تربیت شده موسسات توسط یکدیگر و عدم نیاز به کشف و ساخت فرایند

تربیت از ابتدا خواهد شد.

با مشخص شدن آسیب‌ها و نواقص نظام پژوهشی موجود و بروزرسانی مسائل و نیازهای جدید در عرصه‌های علمی و اجتماعی، شکل‌گیری و پیاده‌سازی برنامه‌های تربیت محقق با ویژگی‌هایی مانند دارا بودن نقشه راه علمی و عملیاتی، بهره‌گیری از مدیریت شبکه‌ای در پژوهش، استقرار نظام مدیریت دانش، داشتن نگاهی مسئله‌یاب از رهگذر مطالعات تاریخی با رویکرد روندشناسانه، حضوری فعال در پژوهش‌های میدانی در سطح ملی و بین‌المللی، سروکار داشتن با اطلاعات مستند و اطلاع از آخرین دستاوردهای مبتنی بر نیازسنجی، بیش از پیش اهمیت پیدا کرده است.

نقشه‌های علمی از جمله ابزارهایی هستند که وضعیت تولید علم در حوزه‌های علمی را نشان می‌دهند و برای آشنایی با وضعیت علمی هر حوزه‌ای با ترسیم نقشه علمی می‌توان شناخت درستی از وضعیت و نحوه ارتباطات علمی بین پژوهشگران آن حوزه به‌دست آورد (مطلبی و علیپور حافظی، ۱۴۰۲: ۸۴).

۱-۳. روش پژوهش

این پژوهش از حیث ماهیت و نوع داده‌ها، جزو تحقیقات کیفی بوده و مشتمل بر گردآوری و تحلیل داده‌های غیرعددی برای شناخت مفاهیم، دیدگاه‌ها و تجارب و تحلیل داده‌های بدون ساختار است و از لحاظ شیوه اجرا و جمع‌آوری داده‌ها، در گروه تحقیقات پدیدارشناسی قرار می‌گیرد.

پدیدارنگاری روشی است که در زمره روش‌های پژوهش کیفی قرار می‌گیرد و در حیطه پارادایم تفسیری جای دارد. این روش در دهه ۱۹۷۰ در دانشگاه گوتنبرگ سوئد ایجاد شد و هدف آن دستیابی به درکی عمیق از مفاهیم متفاوت یک پدیده در نزد افراد مختلف است. اساس این روش بر موضوعی استوار است که افراد مختلف می‌توانند تجارب یا مفاهیم متفاوتی از یک پدیده داشته باشند و در این راستا مصاحبه‌های انفرادی عمیق را به‌عنوان ابزار کسب داده به‌کار می‌گیرد. نتایج یک مطالعه پدیدارنگاری، تعداد محدودی طبقات توصیفی است که هر یک معرّف مفهومی متفاوت از یک پدیده معین در نزد گروه خاصی از افراد هستند. به این ترتیب، نتایج مطالعات پدیدارنگاری برای درک عمیق مفهوم یک پدیده از منظر گروه خاصی از افراد بسیار سودمند است (دانایی فرد و کاظمی، ۱۳۸۹: ۱۲۱).

از آنجا که دستاوردها و نتایج پژوهش ارائه شده چارچوبی برای عمل فراهم می‌آورد تا نظام‌های تربیت محقق علوم اسلامی بر پایه آن اقدام کند و بخش عمده‌ای از مشکلات اجرایی نظام تربیت محقق را برطرف سازد، جزو تحقیقات کاربردی محسوب می‌شود.

جامعه پژوهش، خبرگان و محققان مراکز علوم اسلامی و معارف رضوی بودند که در زمینه مدل‌های تربیت محقق فعالیت می‌کردند و واحدهای آماری به‌شیوه نمونه‌گیری هدفمند در دسترس، شامل ۱۵ نفر از صاحب‌نظران و خبرگان موسسات علوم اسلامی از میان ۹ مرکز شناسایی و انتخاب شدند. ویژگی‌های جمعیت شناختی مشارکت‌کنندگان (مصاحبه‌شوندگان) مراکز تربیت محقق علوم اسلامی در جدول ۱ آورده شده است. همچنین متناسب با دو معیار و ملاک شامل؛ الف. اجرای مدل تربیت محقق توسط مراکز موجود، ب. برخورداری مدل از اجزا و شاخص‌های آموزشی و پژوهشی، مراکز مدنظر شامل؛ «موسسه مطالعات راهبردی علوم و معارف اسلام»، «دفتر تبلیغات اسلامی خراسان رضوی»، «موسسه آموزشی و پژوهشی امام خمینی (ره)»، «پژوهشگاه علوم و فرهنگ اسلامی»، «فرهنگستان علوم اسلامی قم»، «پژوهشگاه فرهنگ و اندیشه اسلامی»، «دانشگاه قرآن و حدیث»، «موسسه آل‌البیت لایحیاء تراث» و «پژوهشگاه حوزه و دانشگاه» مورد بررسی و پس از انتخاب از طریق مصاحبه نیمه‌ساختار یافته، نظرات ایشان دریافت شد.

جدول ۱: ویژگی‌های جمعیت شناختی مشارکت‌کنندگان (مصاحبه‌شوندگان)

سمت در مراکز					تحصیلات				جنسیت	
جمع کل	مشاور	هیئت علمی	معاون	مدیر	جمع کل	سطح چهار و دکترای تخصصی	دکترای تخصصی	سطح چهار	زن	مرد
۱۵	۳	۳	۳	۶	۱۵	۷	۳	۵	-	۱۵

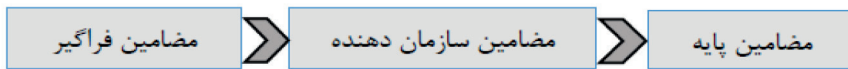
داده‌های استفاده شده در این پژوهش شامل داده‌های کیفی است که در مرحله اکتشافی از طریق مطالعات اسنادی، کتابخانه‌ای و مصاحبه‌ای انجام شد و برای تحلیل داده‌ها از روش تحلیل مضمون به شیوه اتریید-استرلینگ^۱ (۲۰۰۱) استفاده شده است. روش تحلیل مضمون یکی از

1. Attride-Stirling

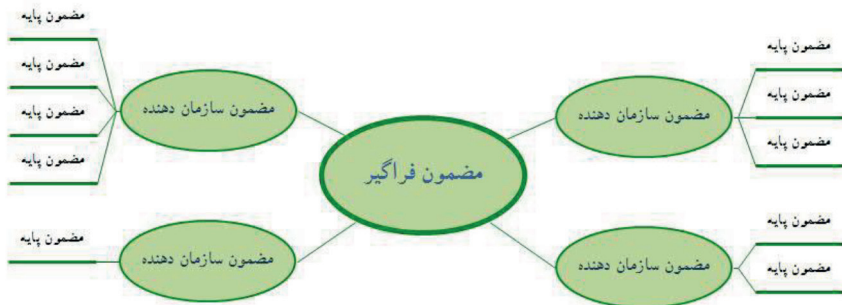
روش‌های متن‌پژوهی است که بر اساس آن داده‌های متن کاهش یافته و بخش‌بندی، مقوله‌بندی و تلخیص می‌شود (بستان و همکاران، ۱۴۰۲: ۱۱). همچنین مضمون‌الگویی است که در داده‌ها یافت می‌شود و حداقل به توصیف و سازمان‌دهی مشاهدات و حداکثر به تفسیر جنبه‌هایی از پدیده می‌پردازد.

شبکه مضامین شامل سه دسته مضامین پایه^۱ (کدها و نکات کلیدی متن)، مضامین سازمان‌دهنده^۲ (حاصل ترکیب و تلخیص مضامین پایه) و مضامین فراگیر^۳ (مضامین عالی در برگیرنده و حاکم بر متن به‌مثابه کل) است (Attride-Stirling, 2001: 385).

ارتباط بین این مضامین در شکل‌های ۱ و ۲ نشان داده شده است.

شکل ۱: ارتباط بین مضامین (منبع: Attride-Stirling, ۲۰۰۱)

شکل ۲: نحوه ارتباط بین مضامین فراگیر، سازمان دهنده و پایه

در این پژوهش برای تجزیه و تحلیل مصاحبه‌ها با بهره‌گیری از ظرفیت‌های محتوایی نرم‌افزار مکس کیودا^۴ و برای سنجش اعتبار^۵ متغیرهای تحقیق از اعتبار اجماعی^۶ و استحکام ساختاری استفاده شد. آیزنر (۱۹۹۴) با الهام از مفهوم «اعتبار»، در پژوهش‌های کیفی، معیارهای سه‌گانه

1. Basic Themes
2. Organizing Themes
3. Global Themes
4. MAXQDA
5. Validity
6. consensual adequacy

اعتبار اجماعی، استحکام ساختاری و کفایت ارجاعی را به عنوان ملاک‌های تعیین میزان اعتبار یک مطالعه با روش نقد تربیتی معرفی می‌کند. اعتبار اجماعی مفهومی است که به واسطه آن می‌توان میزان برآورده شدن معیار توافق میان ذهنی به عنوان ملاک تأیید یافته‌های حاصل از نقد را جست‌وجو کرد و استحکام ساختاری به توانمندی پژوهشگر در به هم مرتبط ساختن و پیوند منابع چندگانه شواهد (مشاهده، مصاحبه، اسناد و ...) به منظور بازنمایی یک فهم جامع و کامل از پدیده مورد ارزشیابی اشاره دارد (نوری، ۱۳۹۳: ۴).

۲. مبانی نظری

۲-۱. مفهوم‌شناسی مدل، انواع و کارکردهای آن

۲-۱-۱. تعریف مدل

مدل، ارائه انتزاع از یک واقعیت است و کمک می‌کند که به متن و درون پدیده‌هایی که نمی‌توانیم مستقیم آن‌ها را ببینیم، هدایت شویم (گرچی، ۱۳۸۸: ۳۳).

۲-۱-۲. انواع و کارکردهای مدل

در یک تقسیم‌بندی انواع مدل و کارکردهای آن از حیث ماهیت عبارتند از:

مدل‌های فیزیکی که معمولاً در مقیاس‌های کوچک‌تر و محدودتر ساخته می‌شوند، مانند ماکت هواپیما، مدل‌های ذهنی؛ مدل‌هایی هستند از مسائل واقعی که در ذهن ما شکل می‌گیرند و تصمیم‌گیری‌های ما بر اساس آن‌هاست. مدل‌های زبانی؛ تشریح و تفهیم مسئله‌ای با استفاده از بیان است و به مثابه تعریف یک حادثه و ایجاد یک فضای مشابهی در ذهن شنونده مانند شرح وقایع شبیه‌خوانی است، مدل‌های شماتیک؛ مانند نقشه‌ها، مدل‌های گرافیکی؛ جایگزین کردن تصویر به جای واقعیت هستند و رابطه بین متغیرها و شاخص‌ها را در قالب تصویر به نمایش می‌گذارند، مدل‌های ریاضی؛ به بیان مسائل واقعی با ریاضیات می‌پردازد. مدل‌های پنداشتی یا مفهومی^۱؛ به ساخت ایده‌های عمومی (مفاهیم) و فرضیاتی که روابط بین آن‌ها را مشخص می‌کند می‌پردازند، مدل‌های کاربردی؛ الگوهای برنامه‌ریزی و رفتاری هستند، نظیر طرح‌های تیپ (حافظ‌نیا، ۱۳۸۷: ۱۶) و مدل‌های عملیاتی؛^۲ چهار چوبی پویاست که دایم با محیط در حال تغییر، سازگار شده و برای

1. Conceptual Model

2. Model Operational

مطابقت و سازگاری با شرایط مورد استفاده قرار می‌گیرد (شامی زنجانی، ۱۴۰۲).

۲-۲. تربیت محقق علوم اسلامی و رضوی پژوه

۱-۲-۲. تعریف تربیت محقق علوم اسلامی و رضوی پژوه

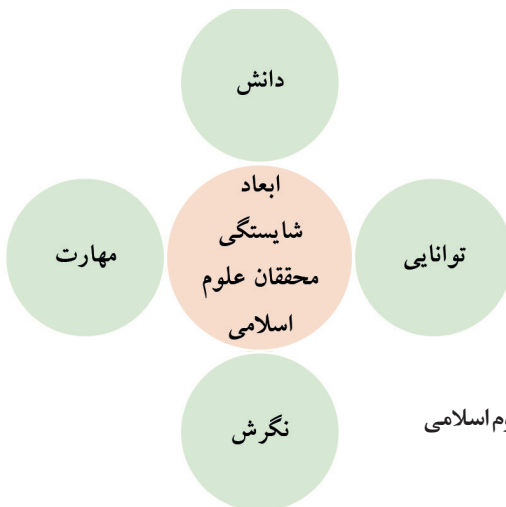
تربیت، فراهم آوردن محیط و زمینه‌های مناسب شناخت، رشد و شکوفاسازی استعدادها و توانایی‌های افراد است (اسلامی مهر و همکاران، ۱۳۹۹: ۱۹۶).

تربیت محقق علوم اسلامی و رضوی پژوه عبارت است از برنامه‌ای که منجر به تربیت محققانی توانمند در علوم اسلامی و معارف رضوی می‌شود که بیشترین کارایی و اثربخشی را به همراه داشته باشند و مستلزم ایجاد سازوکارهایی نظام‌مند، روشمند و دارای هدف است که علاوه بر نظارت و ارزشیابی در تمام فرایند رویکرد ارتقایی نیز دارد.

۲-۲-۲. شایستگی‌های کلیدی محقق تراز علوم اسلامی

با توجه به سطوح و ابعاد شایستگی، مبانی فلسفی و نیز ارزش‌های فرهنگ اسلامی حاکم بر پژوهش، محقق تراز علوم اسلامی بایستی واجد مجموعه‌ای از شایستگی‌ها باشد تا بتواند با نگاهی مسئله‌یاب و تحلیل‌گر، پاسخگوی نیازهای فعلی و آینده جامعه شود. در یکی از رایج‌ترین طبقه‌بندی‌ها ابعاد شایستگی در چهار سطح از دانش، مهارت، توانایی و نگرش بیان می‌شود (رضایت، ۱۴۰۰: ۳۰۶).

شکل ۳ الگوی شایستگی‌های محققان تراز علوم اسلامی را نشان می‌دهد.

شکل ۳: الگوی شایستگی‌های محققان تراز علوم اسلامی

۲-۲-۳. مدل‌های موجود تربیت محقق علوم اسلامی و معارف رضوی

در وضعیت حاضر، موسسات و مراکز پژوهشی به منظور اثربخشی پژوهشی، متناسب با اهداف، ماموریت‌ها، منابع انسانی، اطلاعاتی، مالی، کالبدی و نیز شرایط و اقتضانات خود، روش‌ها و مدل‌های مختلفی برای تربیت محقق به کار گرفته‌اند و کم و بیش موفقیت‌هایی نیز به دست آورده‌اند که در زیر به برخی از آن‌ها اشاره می‌شود.

۲-۲-۳-۱. مدل تربیت محقق موسسه مطالعات راهبردی علوم و معارف اسلام

موسسه مطالعات راهبردی علوم و معارف اسلام دارای مدل آموزش در حین پژوهش و مسئله‌محور با عنوان «آموزش پژوهش‌محور با محصول کاربردی و رقابتی بر اساس یک نقشه پژوهشی» است. این مدل با نگرش تحقیق کاربردی و شبکه‌ای طراحی شده و از دو مرحله آموزش بر روی مسئله حل شده و مرحله پژوهش مستقل تشکیل می‌شود. در هر دو مرحله این روش، فعالیت‌ها به صورت گروهی انجام گرفته و ارزشیابی و ارتقا نیز ناظر به فعالیت‌های گروهی است (موسسه مطالعات راهبردی علوم و معارف اسلام، ۱۴۰۲).

۲-۲-۳-۲. مدل تربیت محقق دفتر تبلیغات اسلامی خراسان رضوی

دفتر تبلیغات اسلامی خراسان رضوی در قالب حلقه‌های پژوهشی به تربیت محققان علوم اسلامی اقدام کرده است. محقق در حلقه‌های پژوهشی، چرخه آموزش، پژوهش و انتشار را طی می‌نماید. شیوه اجرای این مدل، تکیه بر منطق اکتشافی ذهن در فهم و منطق و خود اصلاح‌گری علمی و با اجتناب از انحصار آموزش‌های رسمی، قالب کانون‌های علمی بدون ساختار کلاسی و آموزشی را به مرحله اجرا گذاشته است (الهی خراسانی، ۱۳۹۷).

۲-۲-۳-۳. مدل تربیت محقق موسسه آموزشی و پژوهشی امام خمینی (ره)

موسسه آموزشی و پژوهشی امام خمینی (ره) در راستای نظریه‌پردازی در علوم انسانی اسلامی به عنوان نیاز اصلی نظام اسلامی، با تأکید بر احراز و تربیت توأمان دو بعد آموزشی و پژوهشی در محققان اقدام به برگزاری کارورزی‌های تحقیق و کارگروه‌های پژوهشی کرده است. همچنین رعایت پیوستار بین بخشی در موسسه از آموزش تا انتشار و ترویج ضروری است (موسسه آموزشی و پژوهشی امام خمینی، ۱۴۰۲).

۲-۲-۳-۴. مدل تربیت محقق پژوهشگاه علوم و فرهنگ اسلامی

مدل تربیت محقق در پژوهشگاه علوم و فرهنگ اسلامی به تربیت نظریه‌پرداز و محققان مبدل

علوم اسلامی با توجه به ادبیات روز، حفظ نظام پژوهشی و فعالیت گروهی پرداخته است. علاوه بر این، دوره‌های کارورزی تحقیق در سطح کارشناسی، کارشناسی ارشد و دکتری طراحی و بر تخصص‌گرایی و هم‌افزایی در تربیت محققان از طریق ارتباط مراکز پژوهشی و پژوهشگران با یکدیگر تاکید شده است (پژوهشگاه علوم و فرهنگ اسلامی، ۱۴۰۲).

۲-۳-۵. مدل تربیت محقق فرهنگستان علوم اسلامی قم

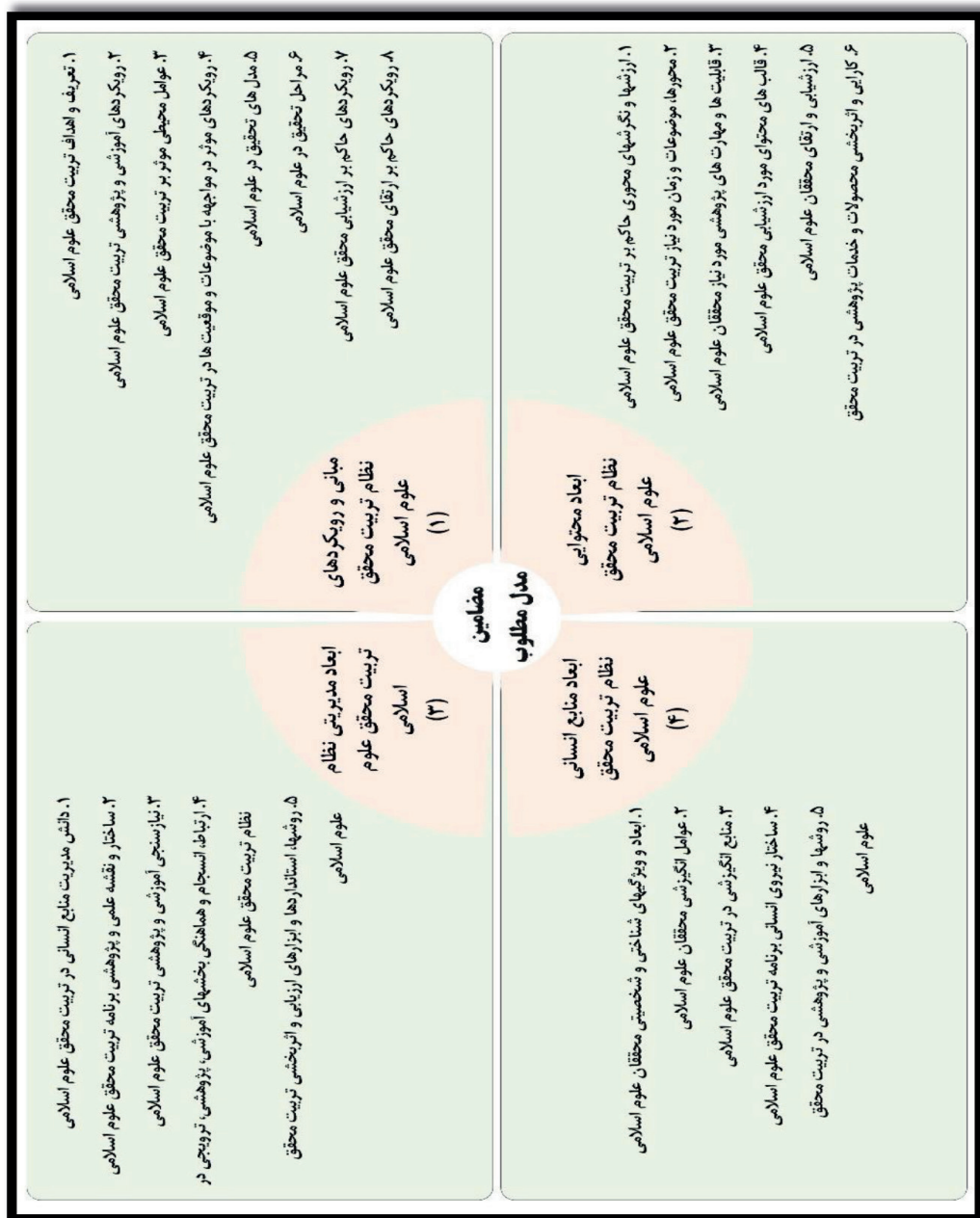
در مدل تربیت محقق فرهنگستان علوم اسلامی قم بر رویکرد کل‌نگر در مقایسه با رویکرد انتزاعی و جزئی‌نگر تاکید می‌شود و به ۳ مدل تربیت محقق شامل تربیت پژوهشگر آموزش محور، تربیت پژوهشگر مهارت محور و تربیت پژوهشگر نتیجه محور اشاره دارد که بهترین مدل آن تربیت پژوهشگر نتیجه‌محور است. در روش مذکور نیازسازی از طریق مواجهه با مسئله واقعی صورت گرفته و سپس به ابزارسازی می‌پردازد (فرهنگستان علوم اسلامی قم، ۱۴۰۲).

۳. یافته‌ها و نتیجه‌گیری

در تجزیه و تحلیل مصاحبه‌ها با استفاده از روش اترید-استرلینگ که یکی از روش‌های مرسوم کدگذاری در تحلیل مضمون است، ۴ مضمون فراگیر، ۲۴ مضمون سازمان‌دهنده و ۲۲۸ مضمون پایه با فراوانی ۲۹۹ مضمون شناسایی شد که در جدول ۲ آورده شده است. پس از آن مهم‌ترین مضامین پایه در جدول ۳ به همراه کد مصاحبه‌شوندگان که بر اساس موسسات مجری تربیت محقق علوم اسلامی مشخص شده‌اند، گزارش گردیده است. همچنین در شکل ۴ عناوین مضامین فراگیر و سازمان‌دهنده مدل مطلوب تربیت محقق علوم اسلامی نمایش داده شده است.

جدول ۲: فراوانی مضامین فراگیر، سازمان‌دهنده و پایه در مدل مطلوب تربیت محقق علوم اسلامی

ردیف	مضامین فراگیر	تعداد مضامین	
		سازمان‌دهنده	پایه
۱	مبانی و رویکردهای نظام تربیت محقق علوم اسلامی	۸	۸۵
۲	ابعاد محتوایی نظام تربیت محقق علوم اسلامی	۶	۵۵
۳	ابعاد مدیریتی نظام تربیت محقق علوم اسلامی	۵	۳۵
۴	ابعاد منابع انسانی نظام تربیت محقق علوم اسلامی	۵	۵۳
	جمع	۲۴	۲۲۸

شکل ۴: عناوین مضامین فراگیر و سازمان دهنده مدل مطلوب تربیت محقق علوم اسلامی

جدول ۳: مضامین فراگیر، سازمان‌دهنده و پایه در مدل مطلوب تربیت محقق علوم اسلامی

مضامین فراگیر	مضامین سازمان دهنده	مضامین پایه (با کد)	
مبانی و رویکردهای نظام تربیت محقق علوم اسلامی	تعریف و اهداف تربیت محقق علوم اسلامی	تعریف نظام تربیت محقق (۲)	
		اهداف نظام تربیت محقق (۲)	
	رویکردهای آموزشی و پژوهشی تربیت محقق علوم اسلامی	رویکرد آموزش پژوهش محور متکی بر تولید محصول کاربردی و رقابتی (۱) رویکرد تفکر محوری در محیط تربیت محقق علوم اسلامی (۵،۲،۱) رویکرد اجتهادی در تولید علم دینی (۱) باورمندی به توانایی تولید علم دینی (۱) پدیدآوری روش شناسی اختصاصی هر مرحله پژوهش (۱) رویکرد ترکیبی علم دینی و موضوعات فقهی (۵،۱) رویکرد تمدن سازی در علم دینی (۱) توجه به گزاره‌های دین در مدل‌سازی (۱) توجه به سطوح و بروندهای مدل‌های تربیت محقق (۲،۱) ارزشیابی محصول محور و خروجی محور (۳،۱) مسئله محوری و مهارت محوری در ارزیابی و اعطای مدرک (۱) تجربه محوری و پرهیز از آموزش‌های صرفاً رسمی (۲) خود اصلاحگری علمی (۲) نقد محوری و ایجاد فضای نقد تعاملی (۲) توجه به پویایی علمی (۲) تاکید بر نظریه پردازی در علوم انسانی اسلامی (۴،۳) احراز و تربیت توأمان دو بعد آموزشی و پژوهشی در تربیت محققان (۳) تربیت و تأمین منابع انسانی مورد نیاز سازمان‌ها و مراکز پژوهشی (۳) تولید علوم انسانی اسلامی با اتکا بر دانش اسلامی پایه (۴،۳) پذیرش دانش پژوهان مقاطع تحصیلات تکمیلی با تاکید بر زنجیره ارزش (۳) اتخاذ رویکرد پژوهش‌های گروهی و جمعی (۴) مواجهه و حل مسائل نظام اسلامی با رویکرد دینی و مسئله محوری (۵،۴) تخصص‌گرایی و هم‌افزایی فردی و سازمانی در تربیت محقق (۴) توجه به زیرساخت و نظام‌های پشتیبانی پژوهش‌های علوم اسلامی (۴) تربیت پژوهشگر آموزش محور (۵) تربیت پژوهشگر مهارت محور (۵) تربیت پژوهشگر نتیجه محور (۵)	رویکرد آموزش پژوهش محور متکی بر تولید محصول کاربردی و رقابتی (۱)
			رویکرد تفکر محوری در محیط تربیت محقق علوم اسلامی (۵،۲،۱)
			رویکرد اجتهادی در تولید علم دینی (۱)
			باورمندی به توانایی تولید علم دینی (۱)
			پدیدآوری روش شناسی اختصاصی هر مرحله پژوهش (۱)
			رویکرد ترکیبی علم دینی و موضوعات فقهی (۵،۱)
			رویکرد تمدن سازی در علم دینی (۱)
			توجه به گزاره‌های دین در مدل‌سازی (۱)
			توجه به سطوح و بروندهای مدل‌های تربیت محقق (۲،۱)
			ارزشیابی محصول محور و خروجی محور (۳،۱)
			مسئله محوری و مهارت محوری در ارزیابی و اعطای مدرک (۱)
			تجربه محوری و پرهیز از آموزش‌های صرفاً رسمی (۲)
			خود اصلاحگری علمی (۲)
			نقد محوری و ایجاد فضای نقد تعاملی (۲)
			توجه به پویایی علمی (۲)
			تاکید بر نظریه پردازی در علوم انسانی اسلامی (۴،۳)
			احراز و تربیت توأمان دو بعد آموزشی و پژوهشی در تربیت محققان (۳)
			تربیت و تأمین منابع انسانی مورد نیاز سازمان‌ها و مراکز پژوهشی (۳)
			تولید علوم انسانی اسلامی با اتکا بر دانش اسلامی پایه (۴،۳)
			پذیرش دانش پژوهان مقاطع تحصیلات تکمیلی با تاکید بر زنجیره ارزش (۳)
			اتخاذ رویکرد پژوهش‌های گروهی و جمعی (۴)
			مواجهه و حل مسائل نظام اسلامی با رویکرد دینی و مسئله محوری (۵،۴)
			تخصص‌گرایی و هم‌افزایی فردی و سازمانی در تربیت محقق (۴)
			توجه به زیرساخت و نظام‌های پشتیبانی پژوهش‌های علوم اسلامی (۴)
			تربیت پژوهشگر آموزش محور (۵)
تربیت پژوهشگر مهارت محور (۵)			
تربیت پژوهشگر نتیجه محور (۵)			

ادامه جدول ۳: مضامین فراگیر، سازمان‌دهنده و پایه در مدل مطلوب تربیت محقق علوم اسلامی

مضامین فراگیر	مضامین سازمان‌دهنده	مضامین پایه (با کد)	
مبانی و رویکردهای نظام تربیت محقق علوم اسلامی	رویکردهای آموزشی و پژوهشی تربیت محقق علوم اسلامی	تاکید بر پژوهش گروه‌پایه و فرد پایه متناسب با اصول موضوعه و شرایط محیط تحقیق (۵)	
		استقرار مدیریت شبکه‌ای پژوهش (۵)	
		تاکید بر یکپارچگی سه بعد پژوهش، آموزش و ترویج در تربیت محقق (۵)	
	عوامل محیطی موثر بر تربیت محقق علوم اسلامی	اهمیت تجربه محیط‌های پژوهشی واگرا (۱)	
		اهمیت برنامه درسی یکپارچه و رسمی حوزه (۲)	
		نظام انگیزشی متناسب با زی‌طلبگی (۲)	
		اثرگذاری محیط اجتماعی، سیاسی و... بر برنامه تربیت محقق (۳)	
		کنش‌گری و پاسخگویی فعال نسبت به نیازها و عوامل محیطی (۵، ۴)	
	محقق علوم اسلامی	رویکردهای موثر در مواجهه با موضوعات و موقعیت‌ها در تربیت محقق علوم اسلامی	توجه به تمرین و تجربه‌محوری در حل مسئله (۱)
			مسئله‌یابی آگاهانه در انجام پژوهش (۲)
			افق‌گشایی دایمی علمی با نظارت استادان خبره (۲)
			حضور در صحنه‌های واقعی علم (۲)
			اسلامی‌سازی علوم انسانی از منظر زیست بوم فردی و اجتماعی (۳)
			بروزرسانی و هدایت محققان در زمینه نیازها و مسائل کاربردی (۳)
			تدوین نظام‌نامه جامع موضوعات پژوهشی (۳)
		حمایت و پشتیبانی محققان در فرآیند مواجهه و رصد میدانی و تبلیغی (۳)	
		توجه‌توأمان به مسائل و نیازهای عینی و کاربردی جامعه و مراکز پژوهشی (۳)	
		تعقل‌گرایی در چارچوب منابع دست اول علوم اسلامی (۵)	
		طبقه‌بندی روش‌های مختلف برای فهم دین متناسب و منطبق با موضوعات علوم اسلامی (۵)	
		توجه به عناصر مشترک روش تحقیق در علوم انسانی و اسلامی (۵)	
		تفکرگرایی، کل‌نگری و مجموعه‌نگری در تحقیقات علوم اسلامی (۵)	
		استفاده از روش‌های نظام‌مند و مدل‌ساز در تربیت محقق (۵)	
مدل‌های تحقیق در علوم اسلامی		مدل مسئله‌محور دارای عیار (۱)	لزوم توجه توأمان به پژوهش‌های بنیادی، راهبردی و کاربردی (۵)
	مدل تحقیق با ترکیبی از موضوع‌شناسی و حکم‌شناسی (۱)	تأثیر آگاهی پژوهشگران به محیط درونی و بیرونی پژوهش بر فرایندها و دستاوردها (۵)	
	تولید علم دینی روش‌محور (۱)	روشنمندی و تسلط محتوایی بر موضوع (۵)	
	تولید علم دینی مهارت‌محور (۱)		
	مدل محصول‌محور از ارائه نظریه تا محتوا (۴)		

ادامه جدول ۳: مضامین فراگیر، سازمان‌دهنده و پایه در مدل مطلوب تربیت محقق علوم اسلامی

مضامین فراگیر	مضامین سازمان‌دهنده	مضامین پایه (با کد)		
مبانی و رویکردهای نظام تربیت محقق علوم اسلامی	مراحل تحقیق در علوم اسلامی	تاکید در مدل بر رویکرد مرحله‌ای و زمانی در پژوهش (۳)		
	رویکردهای حاکم بر ارزشیابی محقق علوم اسلامی	رعایت شاخص‌ها و معیارهای مصوب و قانونی (۴،۳)		
	رویکردهای حاکم بر ارتقای محقق علوم اسلامی	نخبه‌پروری و هنجارگرایی به طور متناسب در فرایند ارتقا (۲)	حاکمیت نگاه پیشرو و بلندمدت در ارزیابی محققان (۵)	
		توانمندسازی چندبعدی دانش آموختگان (۳)	تاکید بر ابعاد نقادی و نظریه پردازی محقق در فرایند ارتقا (۴)	
		کاربردی و تجاری سازی محصولات پژوهشی (۴)	توجه به شاخص‌های نوآوری و خلاقیت (۵،۴)	
		توجه به نظام انگیزشی خداسو (۵،۳)	توجه به نظام انگیزش فعالیتی در فرایند ارتقا (۵)	
		ارزشها و نگرش‌های محوری حاکم بر تربیت محقق علوم اسلامی	اهمیت هویت، نقش و تاثیرگذاری پژوهشگر در بسط علوم اسلامی (۲)	توجه به رویکردهای کارگروهی در فعالیت‌های پژوهشی (۲)
			نقدگروهی پژوهش با تاکید بر تربیت ویژگی‌های شناختی و شخصیتی پژوهشگر (۲)	تقدم نگاه تربیتی بر نگاه پژوهشی (۲)
			اصل نوآوری و واقع‌گرایی در پژوهش (۴،۲)	تاکید بر تقوای فرهنگی، تفکر راهبردی و تمرکز کاری در تربیت پژوهشگران (۵)
			محتوای نظام تربیت محقق علوم اسلامی	طراحی مدل علم دینی با رویکرد تمدنی (۱)
رعایت استانداردهای زمانی موردنیاز در تربیت محقق (۱ و ۲)	مهارت مسئله‌یابی از طریق مواجهه با نیاز (۲)			
قابلیت‌ها و مهارت‌های پژوهشی مورد نیاز محققان علوم اسلامی	مهارت فیش‌برداری (عالمانه) در جمع‌آوری اطلاعات (۲)	مهارت روش پرونده‌سازی در جمع‌آوری اطلاعات (۲)		
	مهارت روش نگارش مستقیم در جمع‌آوری اطلاعات (۲)	بهره‌مندی از دانش زبان‌های خارجی در استفاده از منابع اصلی (۳)		
	مهارت فناوری اطلاعات و ارتباطات (۴)	مهارت نگارش علمی، مقاله‌نویسی، کتاب‌نویسی، طراحی راهبردی و مباحثه علمی (۵)		
	مهارت نگارش علمی، مقاله‌نویسی، کتاب‌نویسی، طراحی راهبردی و مباحثه علمی (۵)			

ادامه جدول ۳: مضامین فراگیر، سازمان‌دهنده و پایه در مدل مطلوب تربیت محقق علوم اسلامی

مضامین فراگیر	مضامین سازمان دهنده	مضامین پایه (با کد)
قالب‌های محتوای مورد ارزشیابی محقق علوم اسلامی		ترویج از طریق کتاب و مقاله، (۱،۲،۳،۵)
		ترویج از طریق نشست و کارگاه علمی (۱،۲،۳)
		ترویج از طریق سخنرانی در همایش‌ها (۱،۲،۳)
		ترویج از طریق طرح راهبردی (۵)
ابعاد محتوایی نظام تربیت محقق علوم اسلامی	ارزشیابی و ارتقای محققان علوم اسلامی	ارزشیابی مهارت‌محور، مباحثه‌محور، گروه‌محور، مدل‌محور و نخبگانی (۵،۳،۱)
		یکپارچه‌سازی و اعتبارسنجی گواهی‌ها و مدارک تحصیلی (۴،۱)
		توانایی اتقان و رویکرد کیفی در نظریه‌پردازی (۳)
		توجه به شاخص‌های ارتقایی رسمی در تربیت محقق علوم اسلامی (۴،۳)
		ارزشیابی ملایم‌محور و مرجع‌محور به صورت متناسب (۳)
		اهمیت ارزش‌های اخلاقی، فکری و رفتاری در ارزشیابی پژوهشگر (۵)
کارایی و اثربخشی محصولات و خدمات پژوهشی در تربیت محقق		کارایی و اثربخشی تربیت پژوهشگر مبتنی بر خروجی و محصول‌محوری (۳،۲)
		شاخص‌گذاری در ارزشیابی محصولات و خدمات (۵،۳،۲،۱)
		کارایی و اثربخشی برون‌موسسه‌ای با تاکید بر شاخص پیامد (۳)
		کارایی و اثربخشی درون‌موسسه‌ای با تاکید بر شاخص برون‌داد و خروجی (۳)
		کارایی و اثربخشی هدف‌محور (۳)
		کارایی و اثربخشی کیفیت‌محور (۳)
		کارایی و اثربخشی مشتری‌محور (۳)
ابعاد مدیریتی نظام تربیت محقق علوم اسلامی	دانش مدیریت منابع انسانی در تربیت محقق علوم اسلامی	توجه به فرایند جذب و انتخاب محققان (۱)
		اهمیت فناوری آموزشی در آموزش و توانمندسازی محققان علوم اسلامی (۱)
		تاثیر تدوین نقشه علمی و پژوهشی در بهره‌وری پژوهش (۵،۴)
		تاثیر مهارت مدیریت دانش در بهره‌وری پژوهش (۴)
نیازسنجی آموزشی و پژوهشی تربیت محقق علوم اسلامی	ساختار و نقشه علمی و پژوهشی برنامه تربیت محقق علوم اسلامی	بهره‌مندی از نقشه راه علمی و عملیاتی در تربیت محقق (۱)
		تدوین نظام‌نامه و شاخه‌های موضوعی و معرفی در تربیت محقق (۳،۲)
		توجه به تمایلات، ظرفیت علمی و مهارت پژوهشگر در تهیه نقشه پژوهش (۵)
		سیاست‌گذاری در نیازسنجی آموزشی و پژوهشی (۵،۳)
		توانمندسازی همزمان محققان در سه بعد آموزشی، پژوهشی و اجرایی (۳)
		اهمیت پدیدآوری خواست و نیاز به پیش‌نیاز تحول علمی (۵)

ادامه جدول ۳. مضامین فراگیر، سازمان‌دهنده و پایه در مدل مطلوب تربیت محقق علوم اسلامی

مضامین فراگیر	مضامین سازمان‌دهنده	مضامین پایه (با کد)
ابعاد مدیریتی نظام تربیت محقق علوم اسلامی	ارتباط، انسجام و هماهنگی بخش‌های آموزشی، پژوهشی، ترویجی در نظام تربیت محقق علوم اسلامی	اصل تقدم آموزش بر پژوهش (۱)
		آموزش در ضمن پژوهش (اقدام پژوهی) (۱)
		کاربردی‌سازی محصولات پژوهشی از طریق فعالیت‌های ترویجی (۱)
		اهمیت تقدم آموزش روش تولید علم بر محتوای علمی (۱)
		ارتباط و تبادل علمی با مراکز علمی، آموزشی و حرفه‌ای (۲)
		تاکید بر پیوستار و زنجیره ارزش بین‌بخشی حوزه‌های آموزشی، پژوهشی و ترویجی (۴،۳)
		حفظ مزیت‌های رقابتی حوزه پژوهش (۵)
		مهارت‌محوری به جای حافظه‌محوری (۲،۱)
		روش‌ها، استانداردها و ابزارهای ارزیابی و اثربخشی تربیت محقق علوم اسلامی
		ابعاد منابع انسانی در نظام تربیت محققان علوم اسلامی
ارزیابی محققان مبتنی بر سطوح هفت‌گانه شناختی نظریه بنجامین بلوم (۱)		
ارزیابی محققان مبتنی بر گزارش‌های ادواری و نظرسنجی (۲)		
تاکید بر ارزیابی ابعاد شناختی، نگرشی و رفتاری محققان علوم اسلامی (۵)		
توانایی مسئله‌یابی و نیازسنجی پژوهشی (۴،۱)		
آشنایی با مبانی تولید علم دینی از طریق پارادایم شبکه‌ای (۱)		
توانایی ابراز و انتقال افکار و اندیشه‌ها درخصوص مسئله (۱)		
توانایی ادبی و فرآوری در محصولات پژوهشی (۱)		
برخورداری از صبر و سعه صدر علمی و تفکر نقادانه (۲)		
برخورداری از صلاحیت‌های علمی و آموزشی با تأکید بر علوم حوزوی (۵،۳،۲،۱)		
عوامل انگیزشی محققان علوم اسلامی	منابع انگیزشی در تربیت محقق علوم اسلامی	برخورداری از صلاحیت‌های شخصیتی، اخلاقی و اعتقادی در بهره‌وری پژوهشی (۵،۳)
		برخورداری از صلاحیت‌های انقلابی و اجتماعی در بهره‌وری پژوهشی (۴)
		ارزشیابی مبتنی بر انگیزش درونی و قرب الهی (۳)
		انگیزش ارتقا از طریق صدور مدارک علمی و تحصیلی (۵،۳)
		اهمیت ارتقای نیروهای مستعد تربیت شده حاضر و شاغل در سازمان‌ها و نهادها (۲)
		توجه به برانگیزاننده‌های نظام انگیزش درونی و دینی (۵،۴،۳،۲)
		انجام دیدارهای علمی با صاحب‌نظران و الگوهای موفق (۲)
		انتخاب پژوهشگران برتر و انتشار آثار علمی و پژوهشی (۲)
		نظام انگیزش و مشوق‌های مالی برای پژوهشگران (۵،۴،۳،۲)

ادامه جدول ۳: مضامین فراگیر، سازمان‌دهنده و پایه در مدل مطلوب تربیت محقق علوم اسلامی

مضامین فراگیر	مضامین سازمان‌دهنده	مضامین پایه (با کد)	
ابعاد منابع انسانی در نظام تربیت محققان علوم اسلامی	ساختار نیروی انسانی برنامه تربیت محقق علوم اسلامی	شکل‌گیری و مدیریت در گروه و حلقه پژوهشی (۲)	
		روش آموزش مسئله‌محور (۱)	
	روش‌ها و ابزارهای آموزشی و پژوهشی در تربیت محقق علوم اسلامی	روش آموزش گروهی و یادگیری مشارکتی (۱)	
		تاکید بر آموزش‌های کارگامی (۳،۲)	
		افق‌گشایی و طرح‌نگاه‌های نو برای محققان علوم اسلامی (۲)	
		کارورزی گفتمان‌محور و مهارت‌محور پژوهشی (۵،۴،۳)	
		برگزاری نشست‌های علمی - نشست‌ها و کرسی‌های علمی (۴،۳،۲)	
		اعطای فرصت‌های مطالعاتی (۳)	
		تجربه‌اندوزی از محققان تراز و شاخص (۴)	
		انجام پژوهش در فضای آموزش به صورت خودآموز (۵)	

بر اساس داده‌های به دست آمده از مصاحبه شونده‌گان، مدل مطلوب تربیت محقق علوم اسلامی و رضوی دارای چهار بعد اساسی شامل؛ «مبانی و رویکردهای نظام تربیت محقق علوم اسلامی»، «ابعاد محتوایی نظام تربیت محقق علوم اسلامی»، «ابعاد مدیریتی نظام تربیت محقق علوم اسلامی» و «ابعاد منابع انسانی نظام تربیت محقق علوم اسلامی» است و چارچوبی را برای شناخت و ایجاد روابط بین فعالیت‌ها و اقدامات مهم برای تربیت محققان علوم اسلامی و معارف رضوی در قالبی متعامل و موثر در اختیار مدیران و برنامه‌ریزان مراکز تربیت محقق علوم اسلامی قرار می‌دهد. برای تحقق مدل مطلوب باید زمینه‌ها و اقدامات لازم در ابعاد چهارگانه و شاخص‌های ذیل آن فراهم شود. مطابق با نتایج پژوهش حاضر، به هر میزان که ابعاد چهارگانه «مضامین فراگیر»، مولفه‌های ۲۴ گانه «مضامین سازمان‌دهنده» و عناصر ۲۲۸ گانه «مضامین پایه»، طراحی و به مرحله اجرا گذاشته شود، متناسب با آن مراکز علمی و پژوهشی علوم اسلامی واجد مدل مطلوب تربیت محقق خواهند بود.

حسب مندرجات مضمون فراگیر اول با عنوان «مبانی و رویکردهای نظام تربیت محقق علوم اسلامی»، مدل مطلوب باید دارای تعریف و اهداف معین باشد، به رویکردهای آموزشی و پژوهشی تربیت محققان علوم اسلامی و معارف رضوی توجه نماید و ضمن شناسایی عوامل محیطی موثر بر آن، رویکردهای موثر و مشخصی در مواجهه با موضوعات و موقعیت‌های آموزشی و پژوهشی داشته باشد. در این راستا لازم است از مدل‌های تحقیق در علوم اسلامی که دارای مراحل تحقیق استاندارد در چهارچوب رشته‌های علوم اسلامی باشد بهره‌گیرند. در ادامه به نمونه‌ای از بیانات مصاحبه‌شوندگان در این خصوص اشاره می‌شود:

مصاحبه‌شوندگان در خصوص «رویکرد آموزش پژوهش محور متکی بر تولید محصول کاربردی و رقابتی»، اظهار می‌کردند که؛

«بسته آموزش پژوهش محور با محصول کاربردی و رقابتی بر اساس یک نقشه پژوهشی نشان می‌دهد که شروع تربیت محقق باید با فعالیت آموزشی صورت پذیرد و این فعالیت در ضمن پژوهش انجام شود.»

مصاحبه‌شوندگان در خصوص «تأکید بر یکپارچگی سه بعد پژوهش، آموزش و ترویج در تربیت محقق»، اظهار می‌کردند که؛

«پژوهش، آموزش و ترویج به عنوان یک مجموعه به هم پیوسته، سه بعد یک عمل و اقدام را تشکیل و در هم تنیده هستند؛ بنابراین پژوهش به معنای تولید علم، آموزش به معنای توزیع علم و ترویج به مصرف و بهره‌وری علم کمک می‌کند.»

مطابق با مندرجات مضمون فراگیر دوم با عنوان «ابعاد محتوایی نظام تربیت محقق علوم اسلامی»، مدل مطلوب باید ارزش‌ها و نگرش‌های اساسی نظام تربیت محقق را منعکس کند و محورها، موضوعات و دوره‌های زمانی مورد نیاز را به همراه قابلیت‌ها و مهارت‌های پژوهشی برای محققان در قالب‌های استاندارد و مناسب محتوایی را در دسترس قرار دهد. علاوه بر این مدل باید شاخص‌ها و ملاک‌های ارزشیابی پژوهشگران را پیش‌بینی و معرفی نماید و زمینه‌ها، عرصه‌ها، جنبه‌ها و منابع انگیزشی آنان در مسیر کسب محتوا و منابع مورد نیازشان را ممکن ساخته و جهت‌گیری لازم به منظور ارتقای سطح محققان و افزایش کارایی و اثربخشی محصولات و خدمات پژوهشی آنان را فراهم آورد. در ادامه به نمونه‌ای از بیانات مصاحبه‌شوندگان در این خصوص اشاره می‌شود:

مصاحبه‌شوندگان در خصوص «توجه به برانگیزاننده‌ها و نظام انگیزش درونی و دینی» به‌عنوان یکی از منابع انگیزشی، اظهار می‌کردند که:

«در برنامه تربیت محقق علوم اسلامی باید انگیزه‌های الهی از طرق گوناگون تقویت شود. نگرش و تفکری که در موقعیت‌های مختلف به دانش پژوهان عرضه می‌شود انگیزه الهی قرب به خدا باشد که سرآمد همه اهداف است.»

مطابق با مندرجات مضمون فراگیر سوم با عنوان «ابعاد مدیریتی نظام تربیت محقق علوم اسلامی» مدل باید زمینه استقرار مدیریت دانش و یادگیری سازمانی را فراهم کند تا دانش تولید شده به‌آسانی در اختیار سایر محققان و مراکز قرار گیرد. در مدل مطلوب باید مراکز علمی و پژوهشی دارای ساختار و نقشه علمی باشند و به منظور تحقق واقع‌گرایی پژوهشی به طور مستمر نیازسنجی‌های آموزشی و پژوهشی صورت گیرد تا نیازها و مسائل شناسایی شوند و ظرفیت‌ها و توانمندی‌های مراکز علمی و پژوهشی سامان‌دهی و مدیریت شود. در مدل مطلوب باید روابط مورد نیاز بین اجزای مختلف نظام آموزشی با سایر نظام‌های موجود اعم از نظام‌های پژوهشی، تبلیغی، اداری و ... پیش‌بینی شود تا ارتباط، انسجام و هماهنگی‌ها را در مسیر تربیت محققان تراز علوم اسلامی و معارف رضوی فراهم آورد. همچنین مدل مطلوب از بعد مدیریتی باید روش‌ها، استانداردها و ابزارهای ارزیابی و اثربخشی مورد نیاز تربیت محقق را ترسیم نماید. در ادامه به نمونه‌ای از بیانات مصاحبه‌شوندگان در این خصوص اشاره می‌شود:

مصاحبه‌شوندگان در خصوص «تناظر موضوع، روش و هدف در علوم اعتباری و در علوم حقیقی»، اظهار می‌کردند که:

«در خصوص نقشه پژوهشی یا تناظر بین موضوعات، روش‌ها و اهداف، سوال این است که روش بر چه اساسی تعیین می‌شود. در علوم حقیقی مانند فیزیک، شیمی، روان‌شناسی و علوم انسانی، موضوعات آن‌ها امور واقعی و خارجی بوده و معیار تمایز آن‌ها موضوع است، بر اساس ماهیت موضوع، روش را متناظر با آن برای رسیدن به اهداف باید مشخص نمود.»

مطابق با مندرجات مضمون فراگیر چهارم با عنوان «ابعاد منابع انسانی نظام تربیت محقق علوم اسلامی» که یکی از کلیدی‌ترین و مهم‌ترین ابعاد و اجزای مدل تربیت محقق محسوب می‌شود مدل باید بتواند ابعاد و ویژگی‌های شناختی و شخصیتی محققان را توصیف، تبیین و ارائه کند و عوامل انگیزشی متناسب با آن را در اختیار مراکز علمی و پژوهشی قرار دهد تا ضمن استفاده از آن، نظام ارتقایی محققان را پیش‌بینی، طراحی و پیشنهاد شود و ساختار نیروی انسانی برنامه تربیت

محقق را به همراه روش‌ها و ابزارهای انسانی، آموزشی و پژوهشی پیشنهاد و ارائه نماید. در ادامه به نمونه‌ای از بیانات مصاحبه‌شوندگان در این خصوص اشاره می‌شود:

مصاحبه‌شوندگان در خصوص «برخورداری از صلاحیت‌های شخصیتی در بهره‌وری پژوهشی»، اظهار می‌کردند که؛

«از میان شاخص‌ها و ویژگی‌های شخصیتی؛ توانایی کار گروهی، تعامل و مدیریت هیجانات، درون‌گرایی متعادل، صبر و مداومت علمی، تواضع و فروتنی، آزاداندیشی و انصاف، عمق‌گرایی و ژرف‌اندیشی باید مورد توجه قرار گیرد.»

از برآیند بررسی نظرات مصاحبه‌شوندگان و مرور مباحث علمی و نظری می‌توان استنباط کرد، هر یک از مدل‌های موجود که در شرایط فعلی از آن‌ها در تربیت محقق استفاده می‌شود به طور همزمان از ابعاد چهارگانه مذکور برخوردار نبوده‌اند. در مدل مطلوب تربیت محقق بایستی به صورت هدفمند، همگرا و کارآمد ابعاد چهارگانه و شاخص‌های درونی ناشی از هر یک از ابعاد را توصیف، تبیین و تجویز نماید.

به نظر می‌رسد در بعد «مبانی و رویکردهای نظام تربیت محقق»، مدل مطلوب باید، پویا، ساخت‌گرا، هدف‌گرا، تعاملی و تعامل‌گرا (بین حوزه‌های آموزش، پژوهش و ترویج)، کثرت‌گرا، واقع‌گرایانه، مسئله‌محور، فرابندگرا، ارزشیابی‌مدار و ارتقامجور باشد.

مدل از حیث مبانی و رویکرد باید موجب توسعه توانایی‌های فردی و گروهی و نقطه‌اتصال افراد در دستیابی به هدف باشد؛ زیرا هدف‌گرایی و تبحرگرایی در مدل نشان‌دهنده تمرکز بر نمایش شایستگی و توانایی است و اینکه توانایی فرد در مقایسه با دیگران چگونه ارزیابی خواهد شد. هدف‌گرایی با تلاش برای پیشی گرفتن از عملکرد هنجاری، تلاش برای بهترین بودن، استفاده از معیارهای مقایسه اجتماعی و پرهیز از قضاوت نامطلوب در مورد توانایی همراه است (پینتریچ و شانک، ۱۳۹۶).

تعامل‌گرایی، از جمله رویکردهای تفسیری است که با نگاهی خردبینانه، به بررسی کنش‌های انسانی، رفتار افراد و چگونگی تعامل انسان‌ها در زندگی اجتماعی می‌پردازد (دشتی و همکاران، ۱۴۰۱: ۷۷). افرادی که پیوسته در تعامل با یکدیگرند، بافت پیچیده‌ای از روابط گوناگون را ایجاد می‌کنند (بوریل و مورگان، ۱۳۹۷). در نتیجه، مدل مطلوب زمینه‌ای را فراهم می‌آورد که محققان کنش‌های موثری در فرایند پژوهش داشته باشند.

فرایندگرایی یعنی درک این حقیقت که هر فعالیت تنها زمانی ارزشمند است که به تکمیل زنجیره فرایند کمک کند و آن فرایند نیز نیازی را در یک شبکه بزرگتر برآورده و ارزشی جدید ایجاد کند. دیدگاه فرایندگرا، وظیفه‌ها را به صورت مستقل مورد توجه قرار نداده، بلکه مجموعه آن‌ها را که به خواسته مشتری [محقق] جامعه عمل می‌پوشاند، مدنظر قرار می‌دهد. در مفهوم فرایند محوری و فرایندگرایی، کوتاه‌بینی‌های فردی جایی ندارد و نتیجه کار با اهمیت است نه اجزا تشکیل دهنده آن (رحمان زاده، ۱۳۸۲)؛ بنابراین مدل مطلوب در بعد مبنایی و رویکردی باید فرایندگرا باشد.

مسئله محوری، به معنای «تمرکز بر خلأ و فاصله میان وضعیت موجود و مطلوب» به جای «تمرکز بر خود وضعیت موجود یا وضعیت مطلوب» است و نتیجه آن تمرکز بر مسائل خاص و محوری و متناسب‌سازی راهبردهای اتخاذ شده با آن مسائل است (واعظی و همکاران، ۱۳۹۶: ۱۰). پس نگاه مسئله‌محور، مدل را مستعد هرگونه انعطاف و پویایی لازم برای تحقق مسئله می‌کند و زمینه کاربرد آن را در حوزه‌های مختلفی پژوهشی ارتقا می‌دهد و امکان رقابتی شدن و رقابتی ماندن پژوهش‌ها را فراهم می‌سازد.

به نظر می‌رسد مدل مطلوب در بعد «محتوایی نظام تربیت محقق» باید ویژگی‌هایی مانند ارزش‌گرایی، نوگرایی و توسعه‌دهندگی، مهارت‌محوری، ترویج‌گرایی، برانگیزانندگی، ارزشیابی‌گرایی، ارتقا‌دهندگی و کارآمدی محصولات و خدمات داشته باشد.

مدل مطلوب باید ارزش‌محور و ارزش‌آفرین باشد. ارزش‌گرایی یکی از جنبه‌های مهم تحقیقات علوم اسلامی تلقی می‌شود. ارزش خاصیتی است که چیزی را مورد پسند و قابل احترام می‌کند (تامس، ۱۳۸۳: ۴۶). به این ترتیب منبع انگیزشی بالایی برای دستیابی به حقیقت نزد پژوهشگران است. ارزش‌ها از بنیادی‌ترین عوامل در تبیین اندیشه و عمل فرد و شکل‌گیری حیات اجتماعی هستند. ارزش‌ها و نظام ارزشی به معنای ارج و مطلوبیت، منشأ نظری و فکری و مبدأ عملی و عینی و همچنین هدف و غایت هرگونه کنش و روش و بینش و باور بوده و میزان و معیار سنجش و ارزیابی آن‌هاست (صدرا، ۱۳۸۵: ۱۷).

مدل از نظر محتوایی باید دانش، فناوری و توان منطقی و تجربی، برای تولید، بهبود و تغییر را فراهم آورد و به اصطلاح مدرن و روزآمد باشد. اصطلاح مدرن در ساختار اصلی ریشه‌ای خود به مفهوم «به روز بودن» و یا «در جریان بودن» است (رهنمایی، ۱۳۸۰). این ویژگی‌زاینده‌گی و پاسخگویی برنامه تربیت پژوهشگر را ممکن می‌سازد. مفهوم نوگرایی به تفاوت‌های میان فردی و دسته‌بندی پاسخ مردم به چیزهای جدید اشاره دارد (امیرشاهی و همکاران، ۱۳۹۰: ۱-۲۶). نوگرایی در دو سطح

توسعه خدمت پژوهشی و رفتار پژوهشی قابل تقسیم‌بندی است که مدل مطلوب باید بتواند به هر دو سطح نوگرایی در فرایند پژوهش اشاره نماید. به عبارتی، هم منجر به توسعه پژوهش شود و هم به ویژگی‌های پژوهشگران و رفتارهای آنان در ضمن پژوهش بپردازد. مدل مطلوب باید توانایی ارتقای سطح عملکرد محققان را به گونه‌ای که سبب افزایش و ارتقای سطح کیفی و کمی محصولات و خدمات پژوهشی و تامین نیازهای علمی و عملی شود را فراهم نماید.

این مدل باید جنبه‌های مهارت‌محوری در پژوهش را توضیح دهد و پژوهشگر را برانگیزاند. مهارت‌محوری پژوهشی مشتمل بر پنج مهارت اساسی شامل مهارت تفکر و تحقیق، (حل مسئله فرضیه‌سازی، الگوریتم‌سازی)، مطالعه و ثبت اطلاعات، تعلم (جذب علم)، مباحثه و توسعه علم و عمل (واسطی، ۱۳۸۹: ۱۷۸).

به نظر می‌رسد مدل مطلوب در بعد «مدیریت نظام تربیت محقق» باید ویژگی‌هایی مانند ابتدا بر نیازهای عینی و واقعی و نیاز محوری، دانش بنیانی، واجد نقشه و منظومه مفهومی بودن، مدیریت اطلاعات و دانش، مدیریت یادگیری سازمانی، قابلیت زنجیره‌سازی پیوستاری میان بخشی در حوزه‌های آموزشی، پژوهشی و ترویجی و در نهایت اتکا بر ارزیابی و اثربخشی روشمند داشته باشد.

مدل مطلوب باید با نگاهی سیستماتیک و مستمر منجر به شناسایی نیازهای مختلف پژوهشی شود، زیرا سنگ بنای تحقیق، تشخیص نیازی است که برای رفع آن باید اطلاعات و برنامه لازم تهیه شود. سوال نماد نیاز است و برای برانگیختن توجه به سوی نیازها باید سوالات مناسب طرح کرد. نیازی می‌تواند واقعی باشد که در صورت عدم رسیدگی به آن، حیات انسان یا رشد او به خطر افتد (همان: ۶۶).

این مدل باید زمینه‌ای برای توسعه دانش و انتقال تجربه محققان را فراهم آورد و به نحوی فرایند پژوهش را هدایت نماید که بر اساس منظومه مفهومی پژوهش، منجر به شبکه‌سازی مراکز پژوهشی شود. استفاده از ایده شبکه‌سازی می‌تواند ضمن رفع مشکلات به برانگیختن توانایی‌های بالقوه موجود در دستگاه‌ها [مراکز] در زمینه پژوهش کمک کند. امروزه توانایی در مدیریت مؤثر روابط و همکاری‌های [درون سازمانی و] بیرون سازمانی، یک مزیت رقابتی محسوب می‌شود (Ireland & et al., 2002). روابط صحیح و به موقع بین سازمان‌ها، مزیت‌های فراوان دیگری از جمله کسب منابع اطلاعاتی، انسانی، مدیریتی و مالی جدید، تسهیل در کسب، حفظ و ارتقا مزیت‌های رقابتی پایدار، کاهش هزینه ارائه خدمات، افزایش نوآوری و خلاقیت را در پی خواهد داشت (Doz & Hamel, 1998).

به نظر می‌رسد مدل مطلوب در بعد «منابع انسانی نظام تربیت محقق» باید دارای جامعیت ویژگی‌های فردی، برانگیزانندگی نیروهای درونی و بیرونی، مزیت رقابتی در نظام ارتقایی، رویکردی ساختاری در نیروی انسانی و جامعیت در روش‌های فردی و گروهی باشد.

مدل مطلوب باید بتواند موجب بهبود عملکرد و افزایش مشارکت محققان در فرایند پژوهش شود. عملکرد محققان تا اندازه بسیار زیادی به میزان انگیزش آنان بستگی دارد. سازمان‌ها دریافته‌اند که برای رشد و پیشرفت و نیل به اهداف بایستی شرایط محل کار و نیازهای کارکنان خود به‌عنوان سرمایه اصلی را در صدر فعالیت‌ها قرار دهند و قبل از هرگونه اقدامی، متغیرها و عوامل دخیل در میزان رضایت و انگیزه کارکنان خود را شناخته و در جهت رفع موانع تحقق آن برآیند (یعقوب‌پور و فاطمی‌نژاد، ۱۳۹۶: ۲۶۳).

این مدل بایستی ضمن توجه به ابعاد بیرونی به ابعاد درونی انگیزش نیز پردازد و برای دستیابی پژوهشگر تراز بر جنبه‌های خودتعیین‌گری محقق تاکید نماید. نظریه خودتعیین‌گری زاییده علاقه و توجه صاحب‌نظران آن به مطالعه انگیزش درونی، به معنای انجام دادن کاری به خاطر خود آن کار است (گانیه و دسی، ۲۰۰۵) و عمدتاً بر تغییرات تحولی انگیزش از منابع بیرونی به منابع درونی تاکید می‌نماید (صالحی و همکاران، ۱۳۹۲).

منابع و مآخذ

قرآن کریم.

- آذریباجانی، مسعود. (۱۳۹۷). «مصاحبه طرح پژوهشی فرایندها و مدل‌های تربیت، ارزشیابی و ارتقای محققان علوم اسلامی». *طرح پژوهشی*. پژوهشگاه حوزه و دانشگاه.
- اسلامی مهر، یعقوب؛ اسمعیلی، زهره؛ سرمدی، محمدرضا؛ صفایی، طیبه. (۱۳۹۹). «طراحی مدل مفهومی مراحل تربیت مبتنی بر دیدگاه اسلام و دلالت‌های تربیتی آن». *پژوهش در مسائل تعلیم و تربیت اسلامی*. شماره ۴۶. صص: ۱۹۵-۲۱۶.
- الهی خراسانی، مجتبی. (۱۳۹۷). «مصاحبه طرح پژوهشی فرایندها و مدل‌های تربیت، ارزشیابی و ارتقای محققان علوم اسلامی». *طرح پژوهشی*. دفتر تبلیغات اسلامی حوزه علمیه قم.
- فیضی، طاهره؛ امیدوی مراد، افسانه؛ گرامی پور، مسعود؛ نظری، مریم؛ و ترکاشوند، زهرا. (۱۳۹۵). سطح بندی توانایی‌های عمومی و تخصصی پژوهشگران کشور بر اساس آزمون RAAT راهنمایی برای بهبود آموزش پژوهش در آموزش عالی. *رهبری و مدیریت آموزشی*. ۳۷(۱۰). صص: ۹۵-۱۱۴.
- امیرشاهی، میراحمد؛ حیدرزاده، کامبیز؛ دبستانی، فاطمه. (۱۳۹۰). «تأثیر نوگرایی مصرف‌کنندگان بر سبک‌های تصمیم‌گیری خرید». *تحقیقات بازاریابی نوین*. دوره ۱. شماره ۳. صص: ۱-۲۶.
- بردبار، غلامرضا؛ زارع بنادکوکلی، محمدرضا؛ موسی بیکی ده‌آبادی، فریده؛ آبیکاری، معصومه؛ منتظری، نرگس. (۱۳۹۳). «پیش‌بینی روند پژوهش در مدیریت منابع انسانی با استفاده از تحلیل سری‌های زمانی (با استناد به مقالات پایگاه‌های اطلاعاتی علمی)». *پژوهش‌های مدیریت منابع انسانی دانشگاه جامع امام حسین (ع)*. سال ۶. شماره ۴. صص: ۲۰۷-۲۳۵.
- بستان، زهرا؛ یوسفی، علی؛ شریعتی، سارا؛ پارسا پزوه، سپیده. (۱۴۰۲). «معنای تبرک و شیوه‌های تقدس بخشی اشیاء بین زائران حرم امام رضا (ع)». *فرهنگ رضوی*. دوره ۱۱. شماره ۴۴. صص: ۱-۲۵.
- بوریل، گیسیون؛ مورگان، گارت. (۱۳۹۷). *نظریه‌های کلان جامعه‌شناختی و تجزیه و تحلیل سازمان: عناصر جامعه‌شناختی حیات سازمانی*. مترجم: محمدتقی نوروزی. چاپ پنجم. تهران: انتشارات سمت.
- پینتریچ، پل؛ شانک، دیل. (۱۳۹۶). *انگیزش در تعلیم و تربیت (نظریه، تحقیقات و کاربردها)*. مترجم: مهناز شهرآرای. تهران: نشر قلم.
- تامس، آلن. (۱۳۸۳). «ارزش چیست؟». مترجم: عزت‌الله فولادوند. *بخارا*. شماره ۳۷. صص: ۴۵-۴۸.
- توکلی، مریم؛ بمانی، نیکو؛ جوادی، مرضیه. (۱۳۸۹). «مقایسه وضعیت آموزشی، پژوهشی و اجرایی اعضای هیئت علمی بورسیه و غیربورسیه». *مجله ایرانی آموزش در علوم پزشکی*. سال ۱۰. شماره ۳. صص: ۳۰۱-۳۱۱.
- جویباری، لیلا؛ یوسفی پور، محدثه؛ ثناگو، اکرم. (۱۳۹۱). «ترجمان دانش و کاربردی کردن تحقیقات، راهکاری جهت افزایش عملکرد پژوهشی دانشجویان علوم پزشکی». *مجله تحقیقات کیفی در علوم سلامت*. سال ۱. شماره ۱. صص: ۵۹-۷۳.
- دانایی‌فرد، حسن؛ کاظمی، سیدحسین. (۱۳۸۹). «ارتقای پژوهش‌های تفسیری در سازمان: مروری بر مبانی فلسفی و فرایند اجرای روش پدیدارنگاری». *مطالعات مدیریت بهبود و تحول*. شماره ۶۱. زمستان ۸۸ و بهار ۸۹. صص: ۱۲۱-۱۴۷.

- دشتی، رویا؛ اسدی، اسماعیل؛ ذوالفقاری زعفرانی، رشید. (۱۴۰۱). «ارائه مدل جنبه‌های تاریک سازمان مبتنی بر نظریه تعامل‌گرایی اجتماعی در نظام آموزش عالی». *مطالعات منابع انسانی*. دوره ۱۲. شماره ۱. صص: ۷۷-۱۰۶.
- رحمان‌زاده، محمد. (۱۳۸۲). *سازمان‌فرایندگرا و پارادایم‌های سازمانی*. تهران: دفتر مطالعاتی-انتشارات اجتماعی.
- رشاد، علی‌اکبر. (۱۳۹۵). *نظام علمی-آموزشی پرورش مآل*. تهران: سازمان انتشارات پژوهشگاه فرهنگ و اندیشه اسلامی.
- رضایت، غلامحسین؛ قلی‌زاده، عیسی. (۱۴۰۰). «الگوی شایستگی اعضای هیئت علمی دانشگاه تراز انقلاب اسلامی». *مدیریت در دانشگاه اسلامی*. سال دهم. شماره ۲. صص: ۳۰۳-۳۲۴.
- رهنمایی، احمد. (۱۳۸۰). *غرب‌شناسی*. قم: انتشارات مؤسسه آموزشی و پژوهشی امام خمینی.
- صالحی، منیره؛ کارشکی، حسین؛ آهنچیان، محمد رضا. (۱۳۹۲). «دانشجویان برای چه پژوهش می‌کنند؟». *پنجمین همایش بین‌المللی توسعه تحصیلات تکمیلی، فرصت‌ها و چالش‌ها*. دانشگاه فردوسی مشهد.
- صدرا، علیرضا. (۱۳۸۵). *طرح تحقیقات ارزش‌گرایی در جامعه ایرانی*. تهران: مرکز تحقیقات استراتژیک مجمع تشخیص مصلحت نظام.
- عاملی، سیدحیدر. (۲۰۰۵). *جامع‌الاسرار و منبع‌الانوار*. موسسه تاریخ‌العربی. بیروت: لبنان.
- کاظمی‌مقدم، ایمان. (۱۳۹۵). *درسنامه آموزشی نظریه شبکه مسائل*. مشهد: موسسه مطالعات راهبردی علوم و معارف اسلام.
- گراوند، هوشنگ؛ کارشکی، حسین؛ آهنچیان، محمدرضا. (۱۳۹۳). «رابطه بین خودکارآمدی پژوهشی با عملکرد پژوهشی در دانشجویان دانشگاه علوم پزشکی مشهد». *مجله ایرانی آموزش در علوم پزشکی*. دوره ۱۴. شماره ۱. صص: ۴۱-۵۱.
- گرجی، ابراهیم؛ برخوردار، سجاد. (۱۳۸۸). *مبانی روش تحقیق در علوم اجتماعی*. تهران: انتشارات ثالث.
- مطلبی، داریوش؛ علیپور حافظی، مهدی. (۱۴۰۲). «نگاهی به پژوهش‌های حوزه موضوعی امام‌رضا (علیه‌السلام)؛ مطالعه‌ای علم‌سنجی». *فرهنگ رضوی*. دوره ۱۱. شماره ۴۲. صص: ۸۳-۱۲۲.
- نوری، علی. (۱۳۹۳). «الگوی خبرگی و نقد تربیتی». *دانشنامه ایرانی برنامه‌درسی*. صص: ۱-۷.
- واسطی، عبدالحمید. (۱۳۸۹). *راهنمای تحصیل با اقتباس از نگرش اسلام به دین، علم و عالم دینی*. مشهد: موسسه مطالعات کاربردی علوم و معارف اسلام.
- _____ (۱۳۸۹). *راهنمای تحقیق با اقتباس از نگرش اسلام به علم و هستی*. مشهد: موسسه مطالعات کاربردی علوم و معارف اسلام.
- واعظی، احمد؛ عبدالمی‌نسیانی، علی؛ ابراهیمی، کریم. (۱۳۹۶). «مسئله محوری و نامسئله محوری؛ مقایسه و تحلیل رویکردهای جهت‌دهی سازمانی در مدیریت سازمان‌های فرهنگی کشور». *دین و سیاست فرهنگی*. شماره نهم. صص: ۷-۳۲.
- یعقوب‌پور، سیماء؛ فاطمی‌نژاد، محمد. (۱۳۹۶). «رابطه رضایت شغلی با انگیزش کارکنان با مدل دو عاملی هرزبرگ». *رهیافتی‌نودر مدیریت آموزشی*. دوره ۸. شماره ۱. صص: ۲۶۳-۲۸۱.

منابع اینترنتی

- پژوهشگاه علوم و فرهنگ اسلامی. (۱۴۰۲). «معرفی پژوهشگاه» به نشانی: <http://www.iscac.ir>. تاریخ مشاهده؛ ۱۴۰۲/۱۱/۱۰.
- پژوهشگاه علوم و فناوری اطلاعات ایران. (۱۴۰۲). «درباره؛ ایرانداک در یک نگاه». به نشانی: <https://irandoc.ac.ir/about/overview>. تاریخ مشاهده؛ ۱۴۰۲/۱۰/۱۸.
- دانشگاه شهیدبهشتی. (بی تا). «دوره جامع تربیت پژوهشگر». به نشانی: <http://www.bphres.com/fa/>. تاریخ مشاهده؛ ۱۴۰۲/۱۱/۱۲. `۲۸=page.php?rid`
- دانشگاه ویکتوریای استرالیا. (بی تا). «برنامه تربیت محقق». به نشانی: <https://www.vu.edu.au/researchers/researcher-development>. تاریخ مشاهده؛ ۱۴۰۲/۱۰/۲۴.
- دفتر تبلیغات اسلامی خراسان رضوی. (۱۳۹۷). «آشنایی با دفتر تبلیغات اسلامی». به نشانی: <http://www.dte.ir>. تاریخ مشاهده؛ ۱۳۹۷/۱۰/۱۵.
- شامی زنجانی، مهدی. (۱۴۰۲). «مدل عملیاتی دیجیتال چیست؟». به نشانی: <https://shamizanjani.ir>
- فرهنگستان علوم اسلامی قم. (۱۴۰۲). «معرفی فرهنگستان». به نشانی: <https://www.isaq.ir/vdcd۲x۰z۱yt۰z.a۲y.html>. تاریخ مشاهده؛ ۱۴۰۲/۱۲/۲۰.
- موسسه آموزشی و پژوهشی امام خمینی (ره). (۱۴۰۲). «معرفی مؤسسه آموزشی و پژوهشی امام خمینی (ره)». به نشانی: <https://iki.ac.ir/node/۴۷۴۱>. تاریخ مشاهده؛ ۱۴۰۲/۱۱/۱۰.
- موسسه مطالعات راهبردی علوم و معارف اسلام. (۱۴۰۲). «درباره ما». به نشانی: <https://isin.ir/about-us>. تاریخ مشاهده؛ ۱۴۰۲/۱۱/۲۰.

References

- Amirshahi, Mir Ahmad, Heydarzadeh, Kambiz and Dabaštani, Fatemeh. (2011). The Influence of Consumers' Innovativeness on their Shopping Decision Making Styles. *Modern Marketing Research*, 1(3), 1-26. [In Persian]
- Amirshahi, Mir Ahmad; Heydarzadeh, Kambiz; and Dabaštani, Fatemeh. (2011). The Effect of Consumer Modernity on Purchasing Decision-Making Styles. *Modern Marketing Research*, 1(3), 1-26. [In Persian] https://nmrj.ui.ac.ir/article_17610.html
- Attride-Stirling, J. (2001). Thematic networks: an analytic tool for qualitative research. *Qualitative research*, 1(3), 385-405.
- Boštan, Z., Yousefi, A., Shariati Mazinani, S. & Parsafjooh, S. (2018). The Meaning of Blessing and the Methods of Sanctifying Objects among the Pilgrims of the Shrine of Imam Reza (AS). *Farhang Razavi*, 11(44), 1-28. [In Persian] doi: 10.22034/farzv.2022.367077.1816
- Burrell, Gibson, Morgan, Garrett. *Macro-sociological Theories and Organization Analysis: Sociological Elements of Organizational Life*. Translator: Mohammad Taghi Norouzi. Fifth Edition. Tehran: Samt Publications. [In Persian]
- Corben, Henry; Corben, Henry; Ameli, Haider bin Ali; Yahya, Osman Ismail; and Yahya, Osman Ismail. (2005-1426). *Jame al-Asrar and Source of Anwar* (Vol. 1-1). Beirut - Lebanon: Arab History Foundation. [In Persian]

Danaee Fard, Hassan, & Kazemi, Seyed Hosein. (2010). Promoting Interpretive Research In Organization: Overview Of Philosophical Foundations And Conduction Process Of Phenomenography. *Journal Of Management Studies In Development & Evaluation*, 20(61), 121-147. [In Persian] . <https://sid.ir/paper/202839/en>

Dashti, Roya, Asadi, Ismail and Zolfaghari Zafarani, Rashid. (2022). Introducing a Model of Dark Sides of the Organization Based on the Theory of Social Interactionism in the Higher Education System. *Human Resources Studies*, 12(1), 77-106. [In Persian]

doi: 10.22034/jhrs.2022.150418

Doz, Y. L. & Hamel, G., (1998). *Alliance advantage*, Harvard Business School Press, Boston.

Eisner, E. W. (1994). *The educational imagination: On the design and evaluation of school Programs*. New York: Macmillan Publishing Company.

Faizi, Taherah; Omidi-Morad, Afsaneh; Garamipour, Masoud; Nazari, Maryam; and Torkashvand, Zahra. (2016). Leveling the general and specialized abilities of researchers in the country based on the RAAT test: a guide to improving research training in higher education. *Educational Leadership and Management*, 37(10), 95-114. [In Persian] <https://sanad.iau.ir/Journal/edu/Article/857413>

Gagné, M., & Deci, E. L. (2005). Self-determination theory and work motivation. *Journal of Organizational Behavior* , 26(4), 331 -362.

Garavand H, Kareshki H, Ahanchian M. The Relationship between Self-efficacy in Research and Research Performance A study on Students of Medical Sciences University of Mashhad. *Iranian Journal of Medical Education* 2014; 14 (1) :41-51 [In Persian]

Gorji, Ebrahim, Barkhordari, Sajjad. (2009). *Foundations of Research Method in Social Sciences*. Tehran: Sales Publications. [In Persian]

Ireland, R. D . & Hitt, M. A . & Vaidyanath, D. (2002) .“Alliance Management as source of Competitive Advantage” .*Journal of Management*. 28(3)

Jouybari, Leila, Yousefipour, Mohaddeseh, and Sanagoo, Akram. (2012). Knowledge translation and application of research, a strategy for increasing research performance of medical students. *Qualitative Research in Health Sciences*, 1(1), 0-0. [In Persian]. <https://sid.ir/paper/462641/fa>

Kazemi-Moghaddam, Iman. (2016). *Educational Textbook of Network Theory of Problems*. Mashhad: Institute for Strategic Studies of Islamic Sciences and Teachings. [In Persian]

Motlabi, Dariush and Alipour Hafezi, Mehdi. (2023). A look at research on the subject area of Imam Reza (AS): A scientometric study. *Razavi Culture*, 11(42), 83-122. [In Persian]

Nouri, Ali. (2014). "The Expertise Model and Educational Criticism". *Iranian Encyclopedia of Curriculum*. pp. 1-6. [In Persian]

Pintrich, Paul; Shank, Dale. (2017). *Motivation in Education (Theory, Research and Applications)*. Translator: Mahnaz Shahraei. Tehran. ghalam Publishing. [In Persian]

Rahmanzadeh, Mohammad. (2003). *Process-oriented Organization and Organizational Paradigms*. Tehran: Society Study-Publication Office. [In Persian]

Rahnamaei, Ahmad. (2001). *Occidental Studies*. Qom: Imam Khomeini Educational and Research Institute Publications. [In Persian]

Rashad, Aliakbar. (2016). *The Scientific-Educational System of Destiny Development*. Tehran: Publications Organization of the Research Institute of Islamic Culture and Thought. [In Persian]

Rezayat, Gholamhossein; Gholizadeh, E. "The Competency Model of Faculty Members of the

Islamic Revolution University". Management at the Islamic University. Year 10. Number 2. pp. 324-303. [In Persian]

Sadra, Alireza. (2006). Value-Based Research in Iranian Society. Tehran: Strategic Research Center of the Expediency Council. [In Persian]

Salehi et al. "What Do Students Research For?". 5th International Conference on Graduate Development, Opportunities and Challenges. Ferdowsi University of Mashhad. [In Persian]

Tavakoli M, Yamani N, Javadi M. Comparing Educational, Research and Administrative Activities of Faculty Members Completing their PhD Degree either using Scholarship Funds or not. Iranian Journal of Medical Education 2010; 10 (3) :301-311 [In Persian] URL: <http://ijme.mui.ac.ir/article-1-1430-fa.html>

URL: <http://ijme.mui.ac.ir/article-1-2928-fa.html>

Vaezi, Ahmad; Abdollahi Nissiani, Ali; Ebrahimi, Karim. (2017). "Issue-centered and non-issue-centered; comparison and analysis of organizational orientation approaches in the management of cultural organizations in the country". Religion and Cultural Politics. Issue 9. pp. 7 - 32. [In Persian]

Wasiti, Abdul Hamid. (2013). Research Guide Adapted from the Islamic Perspective on Science and Existence (Introductory Level) (Volume 1-1). Holy Mashhad - Iran: Institute for Strategic Studies of Islamic Sciences and Education. [In Persian]

Wasti, Abdolhamid. (2010). A Guide to Education Adapted from Islam's Attitude to Religion, Science and Religious World. Mashhad: Institute of Applied Studies in Islamic Sciences and Teachings. [In Persian]

Yaghoubpour, Sima, and Fatemi Nejad, Mohammad. (2017). The relationship between job satisfaction and employee motivation using Herzberg's two-factor model. A New Approach to Educational Management, 8(1 (29th issue), 263-281. [In Persian] <https://sid.ir/paper/516426/fa>

An Analytical Study of Two Paintings Related to Imam Reza (A.S) As Depicted in the Tahmasbi Divination Book (962-967 A.H) Using Erwin Panofsky's Iconological Approach*

Elaheh Panjehbashi ¹ Motahareh Seifi ²

* This article is from Motahareh Seifi's master's thesis under the supervision of Dr. Elaheh Panjehbashi, titled "The iconologic study of the religious paintings of Tahmasbi's Falnama (962-967 A.H.) in the Safavid period with a look at the views of Panofsky (1892-1968 AD)" in the Faculty of Arts of Alzahra University.

1. Department of Painting, Faculty of art, Alzahra University, Tehran, Iran (Corresponding Author): e.panjehbashi@alzahra.ac.ir

2. Master's Degree in Painting, Alzahra University, Tehran, Iran: motaharehssss@gmail.com

Article Info

Abstract

Article Type:
Research Article

Article History:

Received:
October 29, 2023

In Revised Form:
April 27, 2024

Accepted:
August 19, 2024

Published Online:
February 08, 2025

Keywords

Panofsky is one of the most important researchers of the iconology approach. Iconology examines the meaning of the artwork. Panofsky distinguished three levels of meaning (pre-iconographic description, iconographic analysis, iconographic interpretation). In the reading of works of art the two paintings of Imam Reza's footsteps and the saving of people in the sea by him are from Tahmasbi's Falnama, which was commissioned by Shah Tahmasib Safavi. The Safavids attributed their lineage to Imam Kazem. They paid special attention to his son, Imam Reza who played an important role in the influence of Shiism in Iran. The purpose of the research is how to read the iconology of two paintings related to Imam Reza in Tahmasbi's Falnama with Panofsky's opinions. This research seeks to answer these questions, how is the iconology analysis of these two paintings with Panofsky's opinions? Considering the cultural and religious context of Shah Tahmasab period, what are the structural and visual characteristics of two paintings? What fundamental values of the period of Tahmasab do the iconologic analysis of these two paintings reveal? This research is conducted in a qualitative and comparative-analytical manner and the method of collecting materials is done in a library manner and with an iconology approach. It seems that the painter in the image of the steps by using the form of a footstool in the mihrab, is simultaneously reminding the three steps associated with the Muslim Qibla and, as a result, the principles of Shiite Islam, monotheism, prophecy and imamate. It is also a document because in that period, the footprints in Nishabur were the expression of the footsteps of Imam Reza. In the second painting the painter portrays Tahmasab in the form of Imam Reza the promoter of Shia in Iran, and refers to the incident of Humayun Gorkani's request for help from Tahmasab. Finally subconsciously it refers to the fundamental values of Tahmasb's period which are the important Shiite principles and the emphasis on Tahmasb's legitimacy.

Safavi, Tahmasbi's Falnama. Imam Reza's Footsteps Painting, The rescue of the sea people by Imam Reza Painting, Erwin Panofsky, iconology.

Cite this The Author (s): Panjehbashi, E; Seifi, M (2024). An Analytical Study of Two Paintings Related to Imam Reza (A.S) As Depicted in the Tahmasbi Divination Book (962-967 A.H) Using Erwin Panofsky's Iconological Approach : Quarterly Scientific Journal of Farhang Razavi. Year 13, Issue 1, Spring 2025, Serial Number 49 – (71- 101)-

[DOI:10.22034/farzv.2024.418530.1919](https://doi.org/10.22034/farzv.2024.418530.1919)

Introduction

The iconologic approach deals with the meaning of a work of art in the context of its historical and cultural period. This theory was presented by Panofsky as a practical theory with practical examples. For him, the reading of a work of art has three stages: pre-iconographic description, iconographic analysis, and iconographic interpretation. The two painting of Imam Reza's footsteps and the saving of people in the sea by him are from Tahmasabi's Falnama (967-962 AH), which is from a valuable manuscript of the Qazvin and was commissioned by Shah Tahmasb Safavi. The aim of this research is to examine the iconology of the two paintings related to Imam Reza in the Tahmasabi's Falnama and, based on this, to understand the fundamental values of Shah Tahmasb's period. The main question is how the iconologic analysis of these two paintings in the Tahmasabi's Falnama with Panofsky's ideas and what symbolic values of Shah Tahmasb's period are revealed in this way?

Methodology

The nature of this research is fundamental and is carried out using a comparative-analytical method. The analysis of information is qualitative. The method of collecting information is based on studies and research findings in a library and printed documents. The tool for collecting information is taking notes and taking photographs of written sources. The statistical population is thirty paintings of the Tahmasabi's Falnama and The statistical sample is two paintings related to Imam Reza (Imam Reza's footsteps and the saving of people in the sea by him) in the Tahmasabi's Falnama, which were painted during the reign of Shah Tahmasb. This research examines these two paintings with an iconologic approach with Panofsky's views.

Results

In the first semantic stage of Panovsky, in the iconography of the painting of the footstool of Imam Reza, a large footprint appears; people have fallen to the ground as a sign of supplication or are praying in that place; which instills a sense of sacred space. In the second semantic stage, the painter refers to the footstool of Imam Reza in the city of Nishapur, where the imprint of two feet remained and was created when Imam Reza performed ablution. The painting is a historical document to prove that the footprint in Nishapur was also known as the footstool of Imam Reza before the reconstruction of Shah Abbas. The visual form of the painting is also an expression of the Muslim qibla; therefore, the

painter was influenced by the connection between the qibla and the footprint of Imam Reza in Nishapur. The connection between the Quran and the footprint of Imam Reza in the painting refers to the Hadith about the prophecy and the Imamate. The painting also refers to the customs of pilgrimage, supplication, and kissing the altar, which became popular during the Safavid period. In the third semantic stage, the painting uses a visual form (footprint) to remind us of three places related to the Qibla.1: The footprint of Prophet Abraham in the Sacred Mosque, which is a symbol of monotheism for Muslims.2: The footprint of the Prophet Mohammad in Jerusalem, which is a work proving his ascension and prophethood. 3: The footprint of Imam Reza in Nishapur, which was created during ablution and is a symbol of the principle of Imamate; therefore, the concept of monotheism, prophethood, and Imamate is seen in the painting in the form of an iconographic tension. The painting was also influenced by the mihrab rugs that were popular during the Safavid period. On the other hand, the role of footprints in various cultures is to express the presence of a specific individual; This concept of the presence of Imam Reza in Iran has also continued to exist in the form of the iconographic gravity in this painting. In the painting of the salvation of the people by Imam Reza, in the first semantic stage of Panovsky, the artist shows a person with a golden halo around his head and veil (creating a sense of superiority and status) overcoming a demon, and the people of the sea have taken refuge in him from that demon. In the second semantic stage, he refers to the narrations in which the Prophet Mohammad expresses the mediation of his household and refers to the general concept of resorting to and seeking refuge in Imam Reza. In the third semantic stage, the iconographical extension of the general concept of the victory of good over evil is seen in the painting; which has been depicted in many paintings with the same pattern since ancient times. The Falnameh painting also has similarities with its previous paintings with this theme. On the other hand, the painting has used the motif of a person riding a horse in a fight against the devil, which has existed since ancient times; However, considering the requirements of his society, he has placed Imam Reza in a position of good power and has found special significance. The Safavid kings used to claim lineage from Imam Reza to gain legitimacy. The artist has also depicted Shah Tahmasp in the form of Imam Reza, the promoter of Shiism. He also refers to Humayun Gurkani taking refuge in Shah Tahmasp and his conversion to Shiism, which is consistent with the general theme of the painting and is also mentioned in the painting of the offering of gifts from India in Shahnameh Tahmasp. In the adaptation of this double painting, symbols such as the green-red color of Imam Reza and Khosrow's clothes, the people's request for help, and also the two monkeys that help each other (the year of the monkey, the year of

Tahmasp's accession, and the monkey is a symbol of India) are repeated in both; which directs the audience's mind to this historical event and shows that the Falnameh painting has similarities to the painting of the offering of gifts from India in Shahnameh Tahmasp. With these interpretations, Shah Tahmasb has acquired a special significance in the form of the character of Imam Reza in the painting. In the painting of Falnameh, the painting is simpler and the importance of Shiism is more obvious; which shows the religious developments of Shah Tahmasb in Qazvin. It also shows the importance of promoting Shiism and the legitimacy of Shah Tahmasb in Sunni city of Qazvin as a fundamental value of that period.

Conclusion

In response to the three questions raised, this research examined two paintings: Imam Reza's Step and her saving people from the sea in the Falnameh of Tahmasb with an iconologic approach, which resulted in findings about the values of Shah Tahmasb's era.

Finally, in comparing the two paintings related to Imam Reza in the Tahmasabi's Falnama, fundamental values such as the principle of Imamate, intercession, and refuge of Imam Reza were repeated and shared in the two paintings examined, which shows the expansion of these Shiite concepts during the reign of Shah Tahmasb due to his attribution to Imam Reza. The painter has consciously or unconsciously depicted a reflection of the Shiite, historical, and social thoughts of the reign of Shah Tahmasb in the two paintings of the Qadamgah and the saving of the people of the sea by Imam Reza in the Tahmasabi's Falnama.

مطالعه تحلیلی دو نگاره مرتبط با امام رضا (علیه السلام) در فالنامه طهماسبی (۹۶۲-۹۶۷ ق)

با رویکرد شمایل‌شناسی اروین پانوفسکی*

الهه پنجه‌باشی^۱ مطهره سیفی^۲

* این مقاله مستخرج از پایان‌نامه کارشناسی ارشد مطهره سیفی با راهنمایی دکتر الهه پنجه‌باشی با عنوان «خوانش شمایل‌شناسانه نگاره‌های دینی فالنامه طهماسبی (۲۶۹-۲۶۹ ق) در دوره صفوی با نگاهی به آرای پانوفسکی (۲۹۸۱-۸۶۹۱ م)» در دانشکده هنر دانشگاه الزهراء (ع) است.

e.panjebashi@alzahra.ac.ir

۱. دانشیار گروه نقاشی، دانشکده هنر، دانشگاه الزهراء، تهران، ایران (نویسنده مسئول):

motaharehssss@gmail.com

۲. کارشناس ارشد نقاشی، دانشگاه الزهراء، تهران، ایران:

چکیده

اطلاعات مقاله

از مهم‌ترین پژوهشگران رویکرد شمایل‌شناسی اروین پانوفسکی (۱۹۶۸-۱۸۹۲ م) است. شمایل‌شناسی معنا و محتوای اثر هنری را بررسی می‌کند. پانوفسکی سه سطح معنایی (توصیف پیش‌شمایل‌نگارانه، تحلیل شمایل‌نگارانه و تفسیر شمایل‌شناسانه) را در خوانش آثار هنریاز هم متمایز کرد. دو نگاره قدمگاه امام رضا (علیه السلام) و نجات مردم در دریا توسط ایشان از فالنامه طهماسبی (۹۶۲-۹۶۷ ق) به سفارش شاه طهماسب بوده است. صفویان نسب خود را به امام کاظم (علیه السلام) نسبت می‌دادند؛ بنابراین توجه ویژه به پسر ایشان، امام رضا (علیه السلام) داشتند که دارای نقش مهمی در نفوذ تشیع در ایران بودند. هدف این پژوهش چگونگی خوانش شمایل‌شناسی دو نگاره مرتبط با امام رضا (علیه السلام) در فالنامه طهماسبی با آرای پانوفسکی است. این پژوهش در پی پاسخ به این سوالات است که تحلیل شمایل‌شناسی این دو نگاره در فالنامه طهماسبی با آرای پانوفسکی چگونه است؟ با توجه به بافتار فرهنگی مذهبی دوره شاه طهماسب این دو نگاره چه ویژگی‌های ساختاری و بصری دارد؟ بررسی شمایل‌شناسانه این دو نگاره چه ارزش‌های بنیادینی از دوره شاه طهماسب را نمایان می‌کند؟ این پژوهش به شیوه کیفی و تطبیقی تحلیلی انجام شده و روش جمع‌آوری مطالب به شیوه کتابخانه‌ای و با رویکرد شمایل‌شناسی بوده است. به نظر می‌رسد نگارگر در نگاره قدمگاه با استفاده از فرم جای پا در محراب، هم‌زمان یادآور سه قدمگاه مرتبط با قبله مسلمانان و در نتیجه اصول مسلمانی شیعی (توحید، نبوت و امامت) است. همچنین سندی است برای آنکه در آن دوره نیز جای پای موجود در نیشابور، بیانگر قدمگاه امام رضا (علیه السلام) بوده است. در نگاره نجات مردم از دریا نگارگر شاه طهماسب را در قالب امام رضا (علیه السلام) مروج شیعه در ایران آورده است و با رمزگانی به واقعه کمک‌خواهی همایون گورکانی از شاه طهماسب اشاره دارد؛ بنابراین ناخودآگاه به ارزش‌های بنیادی دوره شاه طهماسب که اصول مهم شیعی و تأکید بر مشروعیت شاه طهماسب است، اشاره می‌کند.

تاریخ دریافت:

۱۴۰۲/۰۸/۰۷

تاریخ بازنگری:

۱۴۰۲/۰۲/۰۸

تاریخ پذیرش:

۱۴۰۲/۰۵/۲۹

تاریخ انتشار:

۱۴۰۳/۱۱/۲۰

کلیدواژه‌ها

فالنامه طهماسبی، نگاره قدمگاه امام رضا (علیه السلام)، نگاره نجات مردم در دریا توسط امام رضا (علیه السلام)، اروین پانوفسکی، شمایل‌شناسی.

استناد: پنجه‌باشی، الهه؛ سیفی، مطهره؛ (۱۴۰۳). مطالعه تحلیلی دو نگاره مرتبط با امام رضا (علیه السلام) در فالنامه طهماسبی (۹۶۲-۹۶۷ ق) با رویکرد شمایل‌شناسی اروین پانوفسکی: فصلنامه علمی پژوهشی فرهنگ رضوی، سال ۱۳، شماره ۱، بهار ۱۴۰۴، شماره پیاپی ۳۹- (۷۱-۱۰۱).

DOI:10.22034/farzv.2024.418530.1919

ناشر: بنیاد بین‌المللی فرهنگی هنری امام رضا (علیه السلام)

۱. مقدمه

۱-۱. بیان مسئله پژوهش

رویکرد شمایل‌شناسی به معنای اثر هنری در بستر دوره تاریخی، فرهنگی خودش می‌پردازد. این نظریه توسط پانوفسکی به‌عنوان نظریه‌ای عملی و دارای نمونه‌های کاربردی ارائه شد. برای او خوانش اثر هنری دارای سه مرحله توصیف پیش‌شمایل‌نگارانه، تحلیل شمایل‌نگارانه و تفسیر شمایل‌شناسانه است. دو نگاره قدمگاه امام رضا (علیه‌السلام) و نجات مردم در دریا توسط امام رضا (علیه‌السلام) در فالنامه طهماسبی (۹۶۲-۹۶۷ ق) به تصویر کشیده شده که از نسخ خطی ارزشمند مکتب قزوین و به سفارش شاه طهماسب صفوی است. هدف این پژوهش چگونگی شمایل‌شناسی دو نگاره مرتبط با امام رضا (علیه‌السلام) در فالنامه طهماسبی و بر اساس آن پی بردن به ارزش‌های بنیادی دوره شاه طهماسب است. سؤال اصلی آن این است که تحلیل شمایل‌شناسی این دو نگاره در فالنامه طهماسبی با آرای پانوفسکی چگونه است و از این طریق چه ارزش‌های نمادینی از دوره شاه طهماسب نمایان می‌شود؟ ضرورت پژوهش از آن حیث است که مطالعه شمایل‌شناسانه این نگاره‌ها نمودی از باورها، تفکرات غالب و ارزش‌های بنیادین دوره شاه طهماسب است و می‌تواند به منزله سندی تاریخی باشد. این پژوهش کیفی است و به روش تطبیقی تحلیلی، با استفاده از منابع کتابخانه‌ای انجام می‌گیرد. نمونه آماری، دو نگاره قدمگاه امام رضا (علیه‌السلام) و نجات مردم در دریا توسط امام رضا (علیه‌السلام) در فالنامه طهماسبی است. نتیجه پژوهش آن است که نگاره قدمگاه، سندی تاریخی است؛ در تأیید اینکه در دوره شاه طهماسب نیز این جای پا در نیشابور، به قدمگاه امام رضا (علیه‌السلام) معروف بوده و توسل، زیارت، عتبه‌بوسی رواج یافته است. همچنین جای پا، هم‌زمان یادآور سه قدمگاه مرتبط با قبله مسلمانان (قدمگاه‌های حضرت ابراهیم (علیه‌السلام)، پیامبر ﷺ و امام رضا (علیه‌السلام)) است؛ بنابراین به مضامین توحید، نبوت و امامت اشاره دارد. در نگاره نجات مردم دریا، شاه طهماسب در قالب امام رضا (علیه‌السلام) در بیان مشروعیت خود رخ می‌نماید و اشاره به پناه بردن همایون‌گورکانی به او را دارد. در تطبیق این دو نگاره ارزش‌های اساسی دوره طهماسب، اصول شیعی، توسل، زیارت، مشروعیت شاه طهماسب و ترویج تشیع در میان مردم اهل تسنن قزوین است.

۱-۲. روش پژوهش

ماهیت این پژوهش از نوع بنیادی است و به روش تطبیقی تحلیلی انجام می‌گیرد. همچنین تجزیه و تحلیل اطلاعات به صورت کیفی است. روش گردآوری اطلاعات مبتنی بر مطالعات و

یافته‌های پژوهش به شیوه کتابخانه‌ای و اسناد چاپی است. ابزار گردآوری اطلاعات فیش برداری و عکس برداری از منابع مکتوب است. جامعه آماری فالنامه طهماسبی و نمونه آماری دو نگاره مرتبط با امام رضا (علیه السلام) در این نسخه خطی در دوره صفوی است. این پژوهش با رویکرد شمایل‌شناسی و نگاهی به آرای پانوفسکی، این دو نگاره را بررسی کرده است.

۱-۳. پیشینه پژوهش

در حوزه پیشینه نظری کتبی که در سال‌های اخیر به رویکرد شمایل‌شناسی در ایران پرداخته، افزایش یافته‌اند و کتب و مقالات پانوفسکی نیز ترجمه شده است. «پانوفسکی» (۱۴۰۱) در کتاب «معنا در هنرهای تجسمی» شمایل‌نگاری و شمایل‌شناسی را با مطالعات هنر رنسانس بررسی می‌کند و مراحل سه‌گانه معنایی خود را شرح می‌دهد. «نصری» (۱۳۹۷) در کتاب «از تصویر و کلمه رویکردهایی به شمایل‌شناسی» به بیان شمایل‌شناسی پانوفسکی می‌پردازد و در ادامه، آرای منتقدان وی را نیز می‌آورد. «عبدی» (۱۳۹۰) در کتاب «درآمدی بر آیکونولوژی نظریه‌ها و کاربردها» آیکونولوژی و سه‌گانه معنایی پانوفسکی را بیان می‌کند و به تحلیل نمونه‌هایی از نگارگری ایرانی با این رویکرد می‌پردازد. همچنین در سال‌های اخیر، کتاب‌های جامعی به غیر از سفرنامه‌های خارجی به تاریخ، مذهب و سیاست دوره صفوی پرداخته‌اند. «جعفریان» (۱۳۹۸) در کتاب «صفویه در عرصه دین، فرهنگ و سیاست» به جامعه، فرهنگ و سیاست و به‌ویژه به تحولات مذهب در دوره صفوی پرداخته است. در حوزه پیشینه تجربی پژوهش‌هایی در بررسی مضامین شیعی در هنر دوره صفوی انجام شده است. «راستین» (۱۳۹۵) در پایان‌نامه کارشناسی ارشد خود با عنوان «بررسی تأثیر اندیشه‌های تشیع در هنر اسلامی عصر صفویه» بیان می‌کند که مقوله هنر از تغییر ایدئولوژی و تحولات اجتماعی در دوره صفوی بهره بیشتری برده و بازگوکننده عناصر شیعی بوده است. «علی‌پور» (۱۳۹۴)، در مقاله «آیکونوگرافیک جلوه‌های بصری توسل به امام رضا (علیه السلام) در نگارگری» مفهوم توسل در نگاره نجات مردم دریا توسط امام رضا (علیه السلام) را بررسی می‌کند و آن را بازتاب تحولات دوره صفوی می‌داند. «عصار کاشانی» (۱۳۹۳) در پایان‌نامه دکتری خود با عنوان «تأثیر تفکر شیعی بر فالنامه‌های مصور دوره اول صفوی» به بررسی عقاید شیعی در فالنامه‌های صفوی و نگاره‌های این پژوهش می‌پردازد. «مهدی‌زاده و بلخاری قهی» (۱۳۹۳) در مقاله «تجلی باورهای تشیع در برخی نگاره‌های نسخه فالنامه طهماسبی» به اهمیت توسل و زیارت و معصومیت امامان شیعه در نگاره‌های مدنظر این پژوهش اشاره می‌کنند. «علی‌پور» (۱۳۹۳)، در مقاله «نگاره قدمگاه، جلوه‌ای از مضامین رضوی» نقش مایه‌ها و نمادهای موجود در نگاره را برگرفته از مضامین اسلامی و رضوی می‌داند. «سعیدی‌زاده» (۱۳۹۱)، در مقاله «قدمگاه‌های منسوب به امام رضا

«علیه السلام در ایران» جدول پراکندگی قدمگاه‌های منسوب به امام رضا (علیه السلام) به تفکیک استان، نقشه خط سیر حرکت ایشان از مدینه تا مرو و جدیدترین عکس قدمگاه‌های منسوب به آن حضرت را بیان می‌کند. با این همه بررسی نگاره‌های ایرانی با رویکرد شمایل‌شناسی برای رسیدن به ارزش‌های بنیادی دوره نگاره‌ها، جای کار بسیار دارد. از طرفی نگاره‌های فالنامه طهماسبی با موضوع امام رضا (علیه السلام) بر اساس آرای پانوفسکی بسیار محدود بررسی شده‌اند. تفاوت پژوهش پیش‌رو از سایر پژوهش‌ها این است که به تحلیل شمایل‌شناسانه دو نگاره قدمگاه امام رضا (علیه السلام) و نجات مردم دریا توسط ایشان در فالنامه طهماسبی با آرای پانوفسکی می‌پردازد و تلاش می‌شود با طی کردن سه مرحله معنایی پانوفسکی در نگاره‌ها، به ارزش‌های بنیادین دوره شاه طهماسب، وقایع تاریخی، باورهای عامیانه و نگرش‌ها و دغدغه‌های حامی آن دست یابد.

۲. مبانی نظری

۲-۱. تعریف شمایل‌شناسی با نگاهی به آرای پانوفسکی

مطالعات شمایل‌شناسی ماهیتی تطبیقی با سایر علوم دارد و به دنبال معنای اثر هنری در بطن تمدن آن است. «شمایل‌نگاری همان توصیف تصویر است و شمایل‌شناسی به تبیین تصویر اختصاص دارد» (Panofsky, 1955: 18). این رویکرد به محتوای اثر هنری در متن و فراتر از آن می‌پردازد؛ بنابراین «در درون زمینه‌ای جای می‌گیرد که هم محیط هنری و هم محیط فرهنگی را در خود دارد» (آدامز، ۱۳۹۸: ۵۶). از پژوهشگران مهم این رویکرد پانوفسکی است. قبل از او نیز محققان بسیاری به این رویکرد پرداخته‌اند؛ اما او برای نخستین بار شمایل‌نگاری^۱ و شمایل‌شناسی^۲ را از هم تفکیک کرد و برای مطالعات با این رویکرد روشی را ارائه داد. پانوفسکی با تمایز میان معنا و فرم سه مرحله از تفسیر را مشخص کرده است. ۱: مرتبه اول توصیف پیش‌شمایل‌نگارانه: در این مرحله، ظاهر اثر و نقش‌مایه‌های آن توصیف و به دو بخش تقسیم می‌شود. «الف. معانی ناظر به واقع یا معانی عینی: که رها از حسی که اثر هنری ایجاد می‌کند، به توصیف آن پرداخته می‌شود. ب. معانی بیانی: احساسات و روابطی که در یک اثر، مانند حالت خشم، جنون، محبت و غیره بیان می‌شود» (نصری، ۱۳۹۷: ۲۵). ۲: مرحله دوم تحلیل شمایل‌نگارانه^۳: که به تصاویر، داستان‌ها و تمثیل‌ها به جای نقش‌مایه‌ها می‌پردازد و معنای اثر هنری را در بستر متون گوناگون

1. Iconography
2. Iconology
3. Iconographic Analysis

بررسی می‌کند. «پژوهشگر به دنبال شناخت نسبت به موضوعات خاصی است؛ که از راه منابع ادبی منتقل شده یا به واسطه مطالعه هدفمند یا از سنت شفاهی کسب شده است» (پانوفسکی، ۱۴۰۱: ۵۳). در این مرحله بیننده، تصویر را به‌عنوان داستانی شناسایی می‌کند که از قبل برای او قابل شناخت است. ۳: مرتبه سوم تفسیر شمایل‌شناسانه^۱: که محقق در پی ارزش‌های نمادین موجود در یک دوره، فرهنگ و تمدن است که به‌صورت ناخودآگاه در اثر بازتاب داده می‌شود.

«از قرن نوزدهم مطرح شد که نقش‌مایه‌های هنری باید هم‌عرض نمونه‌های ادبی آن‌ها مورد توجه قرار گیرند» (عبدی، ۱۳۹۰: ۸۲). نقش‌مایه‌ها زمانی ارزش‌های یک ملت را بازگو می‌کنند که مضامین ادبی طی دوره‌های گوناگون به وسیله تصاویر رشد یافته باشند. مفهوم استحاله در راستای این تبدیل به کمک تحلیل نقش‌مایه‌ها می‌آید. «در طی تاریخ بعضی نقش‌مایه‌ها، مضامین و گونه‌ها به‌صورت مداوم، جریانی از تسلسل و تنوع بین کهنه و نورا بیان می‌کنند. این تغییر ممکن است به چند صورت بروز کند: ۱: تغییر از حالتی کلی یا خاص باشد (استحاله کلی)» (همان). ۲: استحاله تمثیل یا همانندی باشد؛ که هنرمند در فرم و محتوا خودآگاه یا ناخودآگاه به جست‌وجوی تطبیقی در مضامین قدیمی می‌پردازد. ۳: به‌صورت کشش شمایل‌نگارانه باشد؛ که قاعده تصویر از مضمونی به مضمون دیگر جابه‌جا می‌شود. در جریان این استحاله، مضامین و ارزش‌های نمادین توسط تصاویر بارور و به مفهومی عام و فراگیر تبدیل می‌شود که اغلب ایدئولوژیک یا روان‌شناسانه هستند. ۴: استحاله خاص^۲: که نقش‌مایه‌ها و مضامین تصویری یک دوره تاریخی، جنبه‌های دوره خود را حفظ و از طرفی مضامین و نقش‌مایه‌های دوره تاریخی دیگری را احیا می‌کنند. می‌توان گفت مطالعات شمایل‌شناسی علاوه بر فرم در اثر هنری، پیوند آن با فرهنگ، جامعه، مذهب، تمدن، سیاست هم‌مورد بررسی قرار می‌دهد؛ تا ارزش‌های بنیادین دوره اثر هنری را بیابد. ارزش‌هایی که توسط تصاویر و با کمک معنای نمادین نقش‌مایه‌ها و انواع متفاوتی از استحاله بارور شده است و در اثر هنری ناخودآگاه بازتاب یافته است.

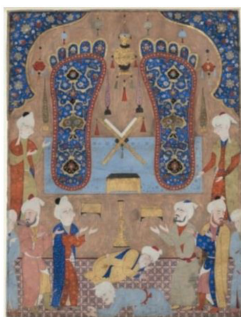
۲-۲. نگارگری در دوره صفویه از آغاز تا شاه‌طهماسب صفوی

«اسماعیل صفوی (۹۳۰-۸۹۳ ق) با تشکیل یک دولت واحد در ایران امکان تلفیق مهم‌ترین سبک‌های نگارگری پیشین را فراهم آورد» (پاکباز، ۱۳۸۸: ۸۴). او مذهب تشیع را مذهب رسمی دولت خود اعلام کرد. «تذکره‌نویسان صفی‌الدین جد بزرگ صفویان را نسل بیستم از امام موسی

1. Iconological Interpretation

2. Specific Transformations

کاظم (علیه السلام)، امام هفتم شیعیان ذکر کرده‌اند» (خواندمیر، ۱۳۶۲). به دلیل همین نسب، آن‌ها توجه زیادی به زیارت امامان شیعه به خصوص امام رضا (علیه السلام) داشتند و از این نسب برای مشروعیت حکومت خود بهره می‌بردند؛ زیرا حکومت صفویه حکومتی شیعی را در شرایطی ایجاد کرده بود که سال‌ها مذهب تسنن بر کشور رسمی بوده و رقیبان همسایه صفویان نیز اهل تسنن بودند. پس از شاه اسماعیل، فرزند وی شاه طهماسب صفوی در سال ۹۳۰ ق. در تبریز به حکومت رسید. در جهت ترویج تشیع و انتساب خود به امام رضا (علیه السلام) به ایشان توجه ویژه‌ای داشت. یکی از نسخ خطی ارزشمند دوره شاه طهماسب که نگاره‌هایی با مضمون امام رضا (علیه السلام) در آن وجود دارد، فالنامه طهماسبی است. این فالنامه تحت حمایت شاه طهماسب، در نیمه دوم حکومتش ۹۶۲-۹۶۷ ق. کار شده و اغلب مضامین آن مذهبی است. در ادامه به بررسی این دو نگاره با مضمون امام رضا (علیه السلام) در فالنامه طهماسبی پرداخته خواهد شد. (تصویر ۱) نگاره قدمگاه امام رضا (علیه السلام) است. این نگاره در موزه تاریخ و هنر جنوا با شماره دسترسی: ۱۹۷۱-۱۰۷-۰۳۵ یافت می‌شود.

تصویر ۱: قدمگاه امام رضا (علیه السلام)، فالنامه طهماسبی، قزوین ۹۶۷-۹۶۲ ق، محل نگهداری: موزه تاریخ و هنر، جنوا، شماره دسترسی: ۱۹۷۱-۱۰۷-۰۳۵ URL ۱

تصویر ۲: متن نگاره قدمگاه امام رضا (علیه السلام)، فالنامه طهماسبی ۹۶۲-۹۶۷ ق، قزوین، موزه متروپلیتن، شماره دسترسی: ۲/۲۳/۲۰۵۰ URL ۲

۳. تحلیل شمایل‌شناسانه نگاره قدمگاه امام رضا (علیه السلام) با آرای پانوفسکی

۳-۱. توصیف پیش‌شمایل‌نگارانه در نگاره قدمگاه امام رضا (علیه السلام)

ترکیب‌بندی این نگاره از دیگر نگاره‌های فالنامه طهماسبی بسیار متفاوت است. در قسمت بالایی نگاره، طرحی محراب‌گونه، با زمینه آبی لاجوردی و نقوش تزئینی اسلیمی در آن کشیده شده است که بیننده را به سمت مستقیم هدایت می‌کند. بیشتر عناصر بصری این نگاره قریب‌تر است. مهم‌ترین عناصر بصری نگاره در قسمت میانی، دو جای پای بسیار بزرگ و کتابی روی رحلی طلائی در بین آن‌هاست. در قسمت پایینی نگاره شش پیکره (در حال دعا)، بر زمینی پوشیده از کاشی‌هایی با رنگ گرم ایستاده‌اند. دو پیکره در مرکز این قسمت روی زمین نشسته و دو دست را بر زمین گذاشته‌اند (در حال تبرک کردن و توسل جستن)؛ گویی در فضایی مقدس حضور یافته‌اند. معنای بیانی این نگاره حضور افرادی در محیطی معنوی است که در حال دعا و توسل جستن هستند.

۳-۲. تحلیل شمایل‌نگارانه در نگاره قدمگاه امام رضا (علیه السلام)

در مرحله دوم، معنای نگاره در متون گوناگون بررسی می‌شود. متن نگاره (تصویر ۲) به قدمگاه امام رضا (علیه السلام) اشاره دارد. یکی از قدمگاه‌های مهم منسوب به ایشان، قدمگاه نیشابور است. «در سال ۱۹۳ ق. مأمون عباسی از حضرت امام رضا (علیه السلام) دعوت نمود تا به خراسان آمده و ولایت‌عهدی حکومت او را بپذیرد» (طاهری، ۱۳۸۰: ۵۸). مشهورترین قول در مسیر حرکت علی بن موسی (علیه السلام) «مدینه، مکه، قادسیه، بصره، اهواز، بهبهان، اصطخر فارس، طیس، نیشابور و مرو» گزارش شده است (عرفان منش، ۱۳۷۶: ۶)؛ بنابراین قدمگاه نیشابور در مسیر حرکتی ایشان بوده است. «در این مکان نقشی از ردپایی حک شده بر سنگ (تصویر ۳) وجود دارد که گفته می‌شود اختصاص به آن امام همام دارد» (جعفری دهکردی، ایزدی دهکردی، ۱۳۹۸: ۷۳). «اعتقاد بر این است که این اثر پا، هنگام وضو گرفتن امام رضا (علیه السلام) بر کنار حوض آبی ایجاد شده است» (ابن بابویه، ۱۳۷۱، ج ۲: ۱۳۶). از طرفی اثر جای پای نگاره به قدمگاه شهر نیشابور شبیه‌تر است؛ بنابراین بیانی انتزاعی از قدمگاه امام رضا (علیه السلام) در نیشابور است.

تصویر ۳: جای پای منسوب به قدمگاه امام رضا (علیه السلام)، نیشابور، URL

تصویر ۴: مفهوم توسل در عقاید شیعیان در جای گیری عناصر بصری نگاره قدمگاه امام رضا (علیه السلام)

منبع: نویسندگان، ۱۴۰۲

از طرفی نقش مایه محراب در نگاره فالنامه کشیده شده که در راستا، هم‌رنگ و هم‌نقش نقش مایه دو جای پاست. ترکیب این دو نقش مایه در نگاره، نمودی از قبله است؛ همان‌طور که اثر جای پا در نیشابور به هنگام وضو گرفتن امام رضا (علیه السلام) و برای نماز ایجاد شده است؛ بنابراین اشاره به قدمگاه نیشابور دارد. «به عقیده برخی، از انتساب این قدمگاه به امام رضا (علیه السلام) تا قبل از دوره صفوی گزارشی در دست نیست و پس از بازسازی شاه‌عباس، نام قدمگاه را به خود گرفت» (مولوی، ۱۳۸۲: ۳۲۰-۳۲۱). در حالی که اسکندربیک در گزارش خود می‌گوید: «بقعه قدمگاه نیشابور در سفری که شیخ بهایی به همراه شاه‌عباس صفوی اول در سال ۱۰۲۰ ق به نیشابور داشتند، با طراحی شیخ بهایی، بازسازی شد» (اسکندربیک، ۱۳۹۰: ۸۵۴). بنابراین گزارش اسکندر ترکمان، منشی شاه‌عباس صفوی، این مکان پیش از این نیز به قدمگاه شهرت داشته است. با توجه به نماد دو جای پا و توسل جویی مردم که در نگاره قدمگاه آمده است؛ می‌توان این نگاره را سندی تاریخی برای این دانست که قدمگاه نیشابور تا قبل از شاه‌عباس نیز به قدمگاه امام رضا (علیه السلام) معروف بوده است. همچنین نگاره متأثر از حدیث ثقلین از پیامبر (صلی الله علیه و آله) است که براساس آن «پیامبر اکرم (صلی الله علیه و آله) قرآن و عترت خویش را دو یار همیشگی و جدایی‌ناپذیر از

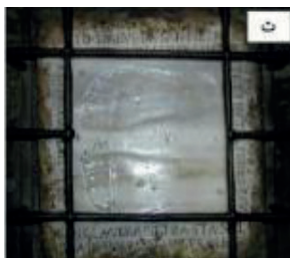
هم معرفی فرموده و تمسک به آن دورا موجب دوری از ضلالت و گمراهی دانسته است» (صداقت ثمر حسینی، ۱۳۹۰: ۴۴). در مرکز نگاره یک رحل طلایی با قرآنی باز وجود دارد و اطراف آن به صورت قرینه، دو کف پای امام رضا (علیه السلام) (که از اهل بیت پیامبر ﷺ هستند) کشیده شده است. افرادی نیز با حالت دعا و نیایش به سمت نقطه مرکزی نگاه می‌کنند و تمسک جسته‌اند؛ بنابراین نگارگر به تمسک جویی هم‌زمان به قرآن و اهل بیت پیامبر ﷺ در مرکز نگاره اشاره دارد. این بیانی از مفهوم توسل است که شیعیان به آن معتقدند. «توسل در اصطلاح به این معناست که انسان هنگام دعا و استغاثه، به درگاه الهی چیزی عرضه کند که واسطه اجابت دعای او باشد، مانند صفات و اسمای الهی، نام پیامبر ﷺ یا دعای آن حضرت یا نام اولیای عظیم الشان» (فراهیدی، ۱۳۸۳، ج ۷: ۲۹۸). همان‌طور که در برابر افراد متوسل در نگاره نیز، اول جای پای امام رضا (علیه السلام) سپس در مرکزیت آن، قرآن تصویر شده است. افراد با توسل به امام، به کتاب خدا روی می‌آورند و به درگاه الهی پناه می‌برند (تصویر ۴). یکی از مفاهیم شیعی که در دوره صفوی رواج یافت، زیارت و آداب عرض ادب، «عتبه‌بوسی و سلام دادن به آستان امام هشتم (علیه السلام) است» (تسلیم چهرمی، ۱۴۰۱: ۲۲۷). در نگاره نیز این عرض ارادت در قدمگاه امام رضا (علیه السلام) تصویر شده است.

نگارگر، قدمگاه امام رضا (علیه السلام) را در محراب و به‌سوی قبله کشیده که متأثر از حدیثی از حضرت فاطمه (علیها السلام) است. ایشان می‌فرمایند: «امام به مثابه کعبه است و مردم وظیفه دارند؛ که به‌سوی وی بشتابند» (مجلسی، ۱۴۰۳، ج ۳۶: ۳۵۳). در نگاره نیز نگارگر طاق‌های محراب‌گونه را در جهت مستقیم (نمادی از قبله و به‌سوی کعبه)، هم‌رنگ با جای پای امام رضا (علیه السلام) (نمادی از امامت) کشیده است. در واقع آن‌ها را از یک جنس کشیده و با خطوط اسلیمی و ختایی هر دو را تزیین کرده و به آن‌ها نمودی مقدس داده است؛ بنابراین در این شباهت، بر اهمیت امام (علیه السلام) در دیدگاه تشیع اهتمام ورزیده شده است. می‌توان گفت این نگاره با تأثیر از قدمگاه امام رضا (علیه السلام) در نیشابور کشیده شده است. فرم بصری آن نمادی از قبله است؛ همچنین مضامین شیعی توسل، آستان‌بوسی و تمسک جویی به قرآن و عترت پیامبر (علیه السلام) را نشان می‌دهد.

۳-۳. تفسیر شمایل‌شناسانه در نگاره قدمگاه امام رضا (علیه السلام)

در مرحله سوم معنایی، برای پیدا کردن ارزش‌های بنیادی جامعه به بررسی فراتر از متون پرداخته می‌شود. در این نگاره سه نوع استحاله در باروری مضامین از طریق تصاویر دیده می‌شود که ارزش‌های جامعه شاه‌طهماسب را نمایان می‌کند. پیشینه نخستین قدمگاه‌های ساخته‌شده، به دوره سنگی برمی‌گردد (تصویر ۵) که احتمالاً به نشانه ملکیت برای تصاحب زمینی بوده است. (تصویر ۶) نیز جای پای حضرت مسیح (علیه السلام) را در کلیسای Vadis Quo Domine رم نشان می‌دهد. از

طرفی در فرهنگ اسلامی نیز دو قدمگاه مهم وجود دارد. ۱: در مسجد الحرام (تصویر ۷) که منسوب به حضرت ابراهیم علیه السلام است. ۲: در قبه الصخره در قبله اول مسلمانان (بیت المقدس)؛ که مقام منسوب به رسول اکرم صلی الله علیه و آله است (تصویر ۸).

تصویر ۶: جای پای حضرت مسیح علیه السلام، کلیسای Vadis Quo Domine، رم، منبع: (عباسی، ۱۳۹۹: ۴۹)

تصویر ۵: یک قدمگاه از دوره سنگی
منبع: Puttkamer، ۱۹۷۹: ۷۸

تصویر ۸: قدمگاه حضرت محمد صلی الله علیه و آله در معراج،
قبه الصخره، بیت المقدس، URL ۵

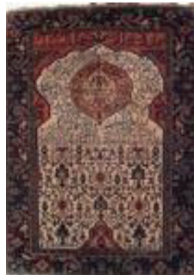

تصویر ۷: مقام حضرت ابراهیم، سنگ مرمر،
۱۱*۲۲ سانتی متر، بیت الحرام، مکه، URL ۴

در مقایسه با این جای پاها، نگاره قدمگاه امام رضا علیه السلام در فالنامه استحاله کلی، جزئی، همانندی و کشش شمایل نگارانه یافته است. استحاله کلی بدین صورت که نقش مایه جای پا از حالتی شمایی در آن دو مقام، به جای پای با روایت و جزئیات در نگاره فالنامه تبدیل شده است. استحاله جزئی یا خاص در نگاره بدین صورت است که جای پاها از قدمگاه‌های کهن به روایتی خاص تبدیل شده و نگارگر ارزش‌های شیعی زمان خود (مانند زیارت، توسل و امامت) را در بستر نقش مایه‌ای باستانی بیان کرده است. در تطبیق با نمونه‌های پیشین مشخص می‌شود که

نگارگر با جست‌وجوهای تطبیقی در هنر و فرهنگ پیشینیان، همانندی تصویری در مضمون خود یافته و نقش جای پا را از آن‌ها برداشت کرده است. نگاره استحاله کشش شمالی‌نگارانه حضور یک فرد مهم را داراست که با باروری تصویر جای پا در فرهنگ‌های مختلف، استحاله یافته و به مضمونی فراگیر (حضور امام رضا (علیه السلام) در قدمگاه نیشابور) تبدیل شده است. در تطبیق با جای پای حضرت ابراهیم (علیه السلام) و حضرت محمد (صلی الله علیه و آله) و جای پای موجود در قدمگاه نیشابور از امام رضا (علیه السلام)، سه استحاله کشش شمالی‌نگارانه (توحید، نبوت و امامت) با مضمونی ایدئولوژیک در نگاره فالنامه یافت می‌شود که به ارزش‌های بنیادین در دوره شاه طهماسب اشاره دارد. این مضامین آن قدر عمومی و فراگیر شده است که نگارگر ناخودآگاه بازتاب آن‌ها را در نگاره‌اش تصویر کرده است. طاق‌های محراب گونه‌نگاره، بیانی نمادین از قبله است. قبله مسلمانان در ابتدا به سمت مسجدالاقصی بود و سپس به سمت مکه تغییر کرد. در باور مسلمانان در ابتدا نقش مایه جای پا، یادآور مقام ابراهیم (علیه السلام) موجود در بیت الحرام است؛ زیرا این مقام نقش ویژه‌ای در مناسک حج دارد. ایشان پیامبری بود که خانه خدا را از بت‌های شرک پاک کرد. در نتیجه، ابراهیم (علیه السلام) برای ادیان ابراهیمی نماد توحید و یکتاپرستی است و عنصر بصری جای پا در خاطر مسلمانان با این مقام توحیدی عجین شده است؛ بنابراین جای پای امام رضا (علیه السلام) در نگاره در تطبیق با این مقام، استحاله کشش شمالی‌نگارانه اصل توحید در جامعه صفوی را نشان می‌دهد. همچنین جای پای حضرت محمد (صلی الله علیه و آله) در قبه الصخره به نمادی از اثبات نبوت پیامبر (صلی الله علیه و آله) در معراج ایشان تبدیل شده است. «به باور مسلمانان، حضرت محمد (صلی الله علیه و آله) در لیلۃ الاسراء پا بر آن نهاد و بر براق سوار شد و به معراج رفت» (قزوینی، ۱۹۶۷: ۱۰۸). پس دومین جای پای که مرتبط با قبله مسلمانان است و در خاطر مسلمین نقش بسته، جای پای پیامبر اکرم (صلی الله علیه و آله) در اثبات نبوت ایشان است. در نتیجه نگارگر فالنامه طهماسبی، با نقش مایه جای پا و محراب (قبله) به صورت ناخودآگاه به جای پای پیامبر (صلی الله علیه و آله) در اثبات نبوت ایشان اشاره دارد. از طرف دیگر طبق عنوان نگاره این جای پا بیانگر قدمگاه امام رضا (علیه السلام) است. قدمگاه‌های منتسب به امام رضا (علیه السلام) در ایران بسیارند؛ اما قدمگاهی که در دوره صفوی مورد توجه بوده و دو جای پا کنار هم را داراست (که به عناصر بصری نگاره شبیه است)، قدمگاه نیشابور است که آن نیز مرتبط با قبله است. همچنین در نیشابور از امام رضا (علیه السلام) حدیث سلسله الذهب (در اهمیت امامت) نقل شده است. بنا بر نقل شیخ صدوق، امام رضا (علیه السلام) در نیشابور فرمود: «پروردگار عزوجل فرمود: کلمه «لَا إِلَهَ إِلَّا اللَّهُ» دژ و حصار من است. پس هر کس داخل دژ و حصار من شود، از عذاب من ایمن خواهد بود. با شروط آن و من خود یکی از آن شروط هستم» (ابن بابویه، ۱۳۸۹ ق: ۲۵)

مفسران شیعه منظور امام (علیه السلام) از آن شرط را امامت می‌دانند. این حدیث قدسی، تأکید بر توحید و امامت دارد و در نیشابور بیان شده است. در نگاره نیز با یادآوری جای پای امام رضا (علیه السلام) در نیشابور، اصل امامت که در دوره شاه طهماسب به ارزشی بنیادی تبدیل شده بود، بازتاب یافته است؛ بنابراین در تطبیق جای پاهای مرتبط با قبله مسلمانان (قدمگاه حضرت ابراهیم (علیه السلام) و پیامبر ﷺ و امام رضا (علیه السلام))، در قالب استحاله کشش شمایل نگارانه، سه اصل (توحید، نبوت و امامت) در نگاره فالنامه طهماسبی بازتاب یافته است. نقش مایه محراب در جانمازهای محرابی دوره شاه طهماسب صفوی نیز دیده می‌شود که مرتبط با قبله هستند. «قدیمی‌ترین نمونه‌های ایرانی موجود از این فرش‌ها نیز مربوط به دوره صفوی و قرن دهم هجری قمری است» (اسکندرپور خرمی و دیگران، ۱۳۸۹: ۱۳-۱۴) که شباهت فرمی نگاره به آن‌ها قابل مشاهده است (تصاویر ۹ و ۱۰).

تصویر ۹: قالیچه محرابی، ۱۰۷*۶۷، قرن ۱۰ قمری، دوره صفوی، مجموعه خانم پاروانچی. منبع: شریعت، ۴۸: ۱۳۸۷

تصویر ۱۰: قالیچه محرابی، دوره صفوی، موزه فرش ایران، منبع: تنهایی و دیگران، ۱۶: ۱۳۸۸

بنابراین مضمون قبله که مفهومی عام اسلامی است؛ توسط تصاویر (نقش مایه محراب) در نگاره فالنامه استحاله کشش شمایل نگارانه یافته است. (جدول ۱) مرحله سوم پانوفسکی را در این نگاره نشان می‌دهد.

جدول ۱: مرحله سوم معنایی پانوفسکی در نگاره قدمگاه امام رضا (علیه السلام)، (منبع: نویسندگان/ ۱۴۰۲)

نشانه تصویری	اشاره به	معنا	عکس
جای پای امام رضا (علیه السلام)	مقام حضرت ابراهیم (علیه السلام) در بیت الحرام (مرتبط با قبله)	کشش شمایل نگارانه: توحید	

	<p>کشش شمال‌نگارانه: نبوت</p>	<p>جای پای پیامبر صلی الله علیه و آله در بیت المقدس مرتبط با قبله</p>	<p>جای پای امام رضا (علیه السلام)</p>
	<p>کشش شمال‌نگارانه: امامت</p>	<p>جای پای امام رضا (علیه السلام) در نیشابور مرتبط با قبله</p>	<p>جای پای امام رضا (علیه السلام)</p>
	<p>توحید و امامت</p>	<p>حدیث سلسله الذهب از امام رضا (علیه السلام) در نیشابور</p>	<p>جای پای امام رضا (علیه السلام)</p>
	<p>امام به مثابه کعبه</p>	<p>حدیثی از حضرت فاطمه (علیها السلام)</p>	<p>جای پا در قبله، هم‌رنگ با محراب</p>
	<p>کشش شمال‌نگارانه مفهوم قبله توسط نقش مایه‌محراب</p>	<p>قبله برای قدمگاه امام رضا (علیه السلام) که در حال وضو ایجاد شده</p>	<p>نقش محرابی</p>
	<p>استحاله کلی و همانندی از حضور فردی خاص در ادوار مختلف</p>	<p>نمادی از حضور فردی خاص</p>	<p>جای پا</p>

می‌توان گفت این نگاره توسط باوری تصاویر (نقش‌مایه‌ی جای پا) به سه اصل توحید، نبوت و امامت اشاره دارد. همچنین موضوع حضور امام رضا (علیه السلام) در ایران نقش کلیدی در باور شیعی مردم در دوره‌ی شاه طهماسب را داشته است؛ که به صورت ناخودآگاه در نگاره بازتاب یافته است.

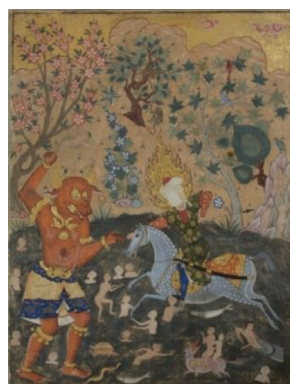
۴. تحلیل شمایل‌شناسانه نگاره نجات مردم در دریا توسط امام رضا علیه السلام با آرای پانوفسکی

۴-۱. توصیف پیش‌شمایل نگارانه در نگاره نجات مردم در دریا توسط امام رضا علیه السلام

نگاره در نگاه کلی نجات مردمی در دریا از دیو بزرگی توسط شخصی با مقام برتر را نشان می‌دهد (تصویر ۱۱ و ۱۲). از لحاظ بصری به سه بخش افقی تقسیم شده است؛ اما پیچ‌وخم درخت‌ها، جنب‌وجوش افراد و جهش اسب در نگاره، باعث پویایی آن شده است. عناصر بصری قسمت بالایی نگاره پوشش گیاهی، آسمان طلایی با ابرهایی قرمز، سه پرنده، دو میمون و سه پیکره نجات‌یافته از دریا روی صخره است. پس زمینه قسمت پایین نگاره، دریا را نشان می‌دهد و شخصی با لباسی سبز قرمز، کلاه صفویان، روبند و هاله آتش دور سر، سوار بر اسب، نیزه‌ای را بر تن دیوی بزرگ فرو برده است. ایشان در حال نجات مردمی است که به دست و پای او و اسبش افتاده‌اند (ایجاد احساس توسل و مدد خواهی). دیو بزرگی در سمت چپ نگاره با ظاهری خشمگین تصویر شده است و گردن‌بندی با دو سر مار دارد. همچنین کمربندش شامل سر شیری است؛ که از دهانش دو سر مار- اژدها مانند بیرون آمده است. در نهایت دیو با نیزه‌ای از سوی مقام برتر، مغلوب شده است.

تصویر ۱۲: متن فال نگاره نجات مردم در دریا توسط امام رضا علیه السلام، فالنامه طهماسبی، قزوین ۹۶۲-۹۶۷ ق، محل نگهداری: گالری ام. اسکالر شماره دسترسی: ۷B. URL 1986/252

تصویر ۱۱: نگاره نجات مردم در دریا توسط امام رضا علیه السلام، فالنامه طهماسبی، قزوین ۹۶۲-۹۶۷ ق، محل نگهداری: موزه لوور. شماره دسترسی: MAO894، URL 6.

۴-۲. تحلیل شمایل‌نگارانه در نگاره نجات مردم در دریا توسط امام رضا علیه السلام

موضوع نگاره با توجه به متن فال و عنوان نگاره، توسل و مددخواهی از امام رضا علیه السلام است.

مردمی که در دریای دنیوی در حال غرق شدن هستند، به دست و پای امام رضا (علیه السلام) افتاده‌اند تا از دیو دنیای فانی و بدی‌ها به سوی خیر (خدا) نجاتشان دهد. قسمت خشکی با درختانی سرسبز پوشیده شده و بیانی از ساحل امن است. پشت سر امام رضا (علیه السلام) نیز صخره‌های سنگی به تصویر درآمده است که سه تن نجات یافته‌اند. امام رضا (علیه السلام)، نیزه بلندی بر تن دیوزده‌اند. در این نگاره نیز مضمون توسل به امام شیعه قابل مشاهده است و اشاره به واسطه‌گری اهل بیت (علیهم السلام) دارد. «پیامبر ﷺ می‌فرمایند: ما کشتی نجات هستیم. هر کس سوار این کشتی شد، نجات خواهد یافت و هر که سرپیچی کند، هلاک می‌شود. هرکسی حاجتی به سوی خدا دارد، باید ما اهل بیت (علیهم السلام) را واسطه قرار دهد» (الجوینی خراسانی، ۱۳۹۸ ق: ۱/۳۶، م ۱). در نگاره نیز، امام رضا (علیه السلام) همچون کشتی نجات هستند (تصویر ۱۳). نگارگر بدین صورت مفهوم توسل را بیان کرده است.

تصویر ۱۳: قسمتی از نگاره نجات مردم در دریا توسط امام رضا (علیه السلام)، فالنامه طهماسبی، قزوین منبع: نویسندگان، ۱۴۰۲

در نتیجه با غلبه تفکر شیعه در این دوره، به تدریج مفاهیم شیعی همچون امامت و توسل در جامعه شیعی صفوی عمومی‌تر و عمیق‌تر شد؛ بنابراین مفاهیمی که شیعیان به‌عنوان اقلیتی بین جامعه اهل سنت، سال‌ها حفظ کرده بودند، در دوره شاه طهماسب در نگاره‌های فالنامه طهماسبی که نسخه‌ای غیردرباری و عمومی بود، نمایان شد.

۴-۳. تفسیر شمایل‌شناسانه (معنا) نگاره نجات مردم در دریا توسط امام رضا (علیه السلام)

در این مرحله نگاره فراتر از متون بررسی می‌شود و در باروری مضمون توسط نقش‌مایه‌ها، به سیر تحول آن‌ها در طی تاریخ و فرهنگ‌های گوناگون پرداخته می‌شود. با کاوش در نگاره‌های تاریخی در زمان‌های مختلف و تطبیق با نگاره فالنامه، انواع استحاله در مضامین و نقش‌مایه‌ها دیده می‌شود. (تصویر ۱۴) بشقاب سیمینی از سده پنجم میلادی را نشان می‌دهد که پیکره‌ای سوار بر اسب است و بهرام‌گور در حال مبارزه با شیری عنوان شده است. در نگاره فالنامه نیز

مفهوم نبرد با موجودی دیگر تصویر شده است؛ اما در طی تاریخ این نقش مایه و مضمون، از شمایی اسطوره‌ای به یک روایت و داستانی مذهبی تبدیل شده است؛ بنابراین در نگاره فالنامه، استحاله‌ای کلی رخ داده است. در نگاره، مضمون کهن نبرد با موجودی دیگر حفظ شده است؛ اما با توجه به مقتضیات دوره طهماسب، مضمون و نقش مایه‌های شیعی به آن اضافه شده و پیکره‌ها، لباس‌هایی از دوره صفوی دارند؛ بنابراین نگاره فالنامه استحاله خاص نیز دارد. علت این تغییرات نیز، تغییر در بنیان‌های فکری و ارزش‌های مذهبی جامعه شاه طهماسب و اهمیت تشیع در این بازه زمانی است.

تصویر ۱۵: جنگ بهرام گور در هندوستان با اژدها. شاهنامه فردوسی ۷۴۱ ق، شیراز، گالری آرتور ام اسکالر، شماره دسترسی: URL۹، S1۹۸۶/۱۱۴

تصویر ۱۴: بهرام گور در حال شکار شیر، بشقاب سیمین، صده پنجم میلادی، در موزه بریتانیا، شماره دسترسی: URL۸، ۱۶۱۳۰۴۷۵۵۴

از جهت دیگر در نگاره فالنامه طهماسبی استحاله کشش شمایل نگارانه نبرد خوبی با بدی، در تطبیق با نگاره‌های دوره‌های پیش از آن، مشاهده می‌شود (تصاویر ۱۵، ۱۶). مفهوم ایدئولوژیک نبرد خوبی با بدی، همواره در قالب خدایان باستانی، اسکندر، دارا، رستم، امام علی (علیه السلام) سوار بر اسب در حال جنگ با دیوی و شکست او در نگاره‌های کهن ایرانی وجود دارد؛ که در سیر تحول هنر ایرانی توسط تصاویر بارور و به یک ارزش فراگیر تبدیل شده است.

تصویر ۱۶: بهرام گور شیر را در کوه شکار می‌کند. شاهنامه فردوسی، نزدیک قرن ۱۴ میلادی، ایران، گالری آرتور ام اسکالر، شماره دسترسی: URL۱۰، F۱۹۳۰/۱۰

با توجه به جای‌گیری امام رضا (علیه السلام) در این قالب، می‌توان به بینش دوره شاه‌طهماسب پی برد که امامان شیعه در حکم منتهای خوبی‌ها و الگوی اسطوره‌ای ایرانی مذهبی در نگاره رخ می‌نمایند. از طرفی شاهان صفوی نیز برای کسب مشروعیت همواره در قالب امامان شیعه قرار می‌گرفتند و از انتساب خود به امام کاظم (علیه السلام)، پدر امام رضا (علیه السلام) استفاده می‌کردند. در این نگاره نیز نگارگر، شاه‌طهماسب را در قالب امام رضا (علیه السلام) تصویر کرده است. امام رضا (علیه السلام) با حضور خود در ایران نقش به‌سزایی در نفوذ شیعه داشتند. در باور عمومی، همواره نام شاه‌طهماسب نیز با گسترش تشیع در ایران و انتساب به اهل بیت (علیهم السلام) آمیخته بود و به حکومتش مشروعیت داد. در اشعار زمان او این باورها دیده می‌شود.

داده به او عمر خدای کریم سلطنت و مملکتی مستقیم
شیعه او را ز شرور و دهور حفظ کند تا به زمان حضور

(عبدی بیگ، ۱۹۸۶ م: ۱۹۱-۱۹۲)

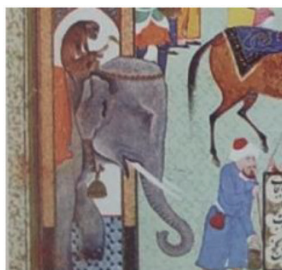
در نتیجه، انتخاب امام رضا (علیه السلام) برای بیان تصویری نگاره بی‌دلیل نبوده و در لایه‌های پنهان آن شاه‌طهماسب در بیان مشروعیتش در قالب ایشان، به عنوان مروج تشیع استحاله جزئی یافته است. لباس امام رضا (علیه السلام) در نگاره به رنگ سبز است. «در فرهنگ تشیع، سبز نشانه‌ای از معصومیت و شعار بنی‌هاشم شیعی است؛ در نقاشی‌های ایرانی حضرت علی (علیه السلام) را با دستار سبز می‌کشند. سادات نیز برای متمایز ساختن خود از دیگران از شمال یا عمامه سبز استفاده می‌کرده‌اند» (شهری باف، ۱۳۸۳، ج ۲: ۳۳۲). از طرفی صفویان نیز همواره برای بیان انتساب خود به ائمه، از بیرق سبز استفاده می‌کردند. قاسمی گنابادی یکی از شعرای معاصر شاه‌اسماعیل در توصیف درفش حکومتی او می‌گوید:

علم‌های سبزش ستون سپهر مه‌رایت آینه ماه و مهر

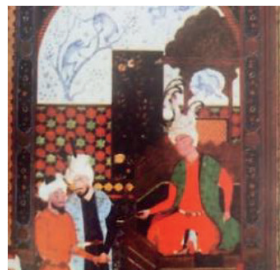
(قاسمی گنابادی، ۱۳۸۷: ۱۵۴)

تصویر ۱۷: نگاره پیشکش هدایایی از هند به خسرو، میرسیدعلی، تبریز، شاهنامه طهماسبی، ۹۲۶-۹۴۶ ق
منبع: نظری، ۱۳۹۰: ۱۱۴

تصویر ۱۹: میمون نمادی از هند در جزئیات نگاره پیشکش هدایایی از هند به خسرو، منبع: نویسندگان، ۱۴۰۲

تصویر ۱۸: الگوهای مرتبط با شاه طهماسب در نگاره پیشکش هدایایی از هند به خسرو، منبع: نویسندگان، ۱۴۰۲

نکته دیگر این است که موضوع کلی نگاره مددخواهی مردم از امام رضا (علیه السلام) است. با کاوش در تاریخ دوره شاه طهماسب نیز اتفاقی با این مضمون وجود دارد. «همایون گورکانی از دشمنی برادرش در هند به او پناه می آورد. طهماسب نیز در مقابل از او می خواهد که به تشیع بگردد» (نظری، ۱۳۹۰: ۷۷-۷۹). در همین دوره، این مضمون در نگاره دیگری در شاهنامه طهماسبی به تصویر کشیده شده است که در آن نیز شاه طهماسب در قالب خسرو نمود پیدا کرده و در حال گرفتن پیشکش از هندیان است. (تصویر ۱۷). نظری بیان می دارد که «این نگاره نه تنها موضوع پیشکش هدایا از هند به خسرو در شاهنامه فردوسی بلکه آمدن همایون امپراتور هند به حضور شاه طهماسب را به تصویر کشیده است» (۱۳۹۰: ۸۴). با تطبیق این نگاره با نگاره فالنامه، الگوهای بصری در هر دو مشاهده می شود که نشان می دهد نگارگر فالنامه در نگاره شاهنامه طهماسبی جست و جوی تطبیقی داشته است و به حادثه مددخواهی همایون گورکانی از شاه طهماسب اشاره دارد (تصویر ۱۸). در نگاره پیشکش هدایایی از هند به خسرو، شاه طهماسب در قالب خسرو زمان با لباسی سبز-قرمز کشیده شده است. در نگاره فالنامه نیز امام رضا (علیه السلام) با لباس سبز-قرمز کشیده شده است. به نظر می رسد انتخاب این رنگ بی دلیل نباشد و «این نگاره نیز اشاره به شاه طهماسب در قالب امام رضا (علیه السلام) داشته باشد؛ زیرا طهماسب در برج دلو به دنیا آمده و ستاره دلو به رنگ سرخ است و رنگ سبز نیز رنگ دوشنبه (روز بر تخت جلوس کردن طهماسب) است» (همان: ۷۶)

نکته دیگری که ذهن را به سمت مددخواهی همایون از طهماسب و هند می برد و در هر دو نگاره نیز وجود دارد، کمک خواهی میمونی از میمون دیگر، در منظره پس زمینه آن هاست. در هیچ کدام یک از دیگر نگاره های فالنامه طهماسبی نیز میمون مشاهده نمی شود؛ در

نتیجه، نگاره فالنامه در این نقوش به نگاره شاهنامه شباهت دارد و میمون بالاتر که کمک می‌کند، اشاره به شاه طهماسب دارد؛ زیرا او در سال میمون به تخت نشسته است. شرف خان بدلیسی می‌نویسد: «جلوس شاهانه او بر تخت در دوشنبه نوزدهم رجب همان سالی بود که با سال میمون مطابقت داشت» (بدلیسی، ۱۹۷۶: ۱۷۱). از طرفی میمون در هندوستان، جایگاه ویژه‌ای دارد و میمونی که دست مددخواهی دراز کرده، می‌تواند اشاره به همایون از هند داشته باشد. در نگاره پیشکشی هدایا از هند به خسرو نیز در کاروان هندیان میمونی وجود دارد و به این صورت ارتباط میمون با هند را بیان کرده است (تصویر ۱۹). با این وصف نگاره نجات مردم در دریا توسط امام رضا (علیه السلام)، استحاله همانندی دارد. او از این طریق الگوهایی که اشاره به شاه طهماسب و مضمون مددخواهی هندیان از او دارد، انتخاب کرده و در نگاره خود در قالب امام رضا (علیه السلام) آورده است تا به تشیع گرویدن همایون گورکانی اشاره کند. از آنجا که این اتفاق در چند نگاره در این دوره به تصویر کشیده شده است؛ اهمیت این حادثه برای شاه طهماسب که حامی این دو نسخه خطی بوده است، نمایان می‌شود. در شاهنامه که اختصاص به کارگاه تبریز دارد، شاه طهماسب در نقش خسرو زمانه به هندیان پناه می‌دهد و اشارات به تشیع در آن نمادین است؛ اما در تکمیل این نگاره چند سال بعد در قزوین نگاره دیگری با این مضمون در فالنامه کشیده می‌شود. این بار شاه طهماسب در نقش امام رضا (علیه السلام) به عنوان نجات‌دهنده و مروج تشیع رخ می‌نماید. این سیر تحول در یک مضمون و دو نگاره نشان از سیر تحولات تفکرات مذهبی شاه طهماسب دارد که در تطبیق نسخه‌های خطی در تبریز و قزوین قابل مشاهده است. نگاره‌های نیمه اول حکومت او در تبریز باشکوه‌تر، با جزئیات بیش‌تر و نقش تشیع نمادین‌تر است و در نگاره‌های قزوین جزئیات کمتر، معناهای نهفته بیشتر و نقش تشیع بارزتر است. علاوه بر سیر تحولات مذهبی شاه طهماسب، اهمیت تشیع در قزوین به این دلیل است که اغلب مردم قزوین تا آن زمان هنوز اهل تسنن بودند در چنین شرایطی برای شاه طهماسب ترویج تشیع و مشروعیت حکومتش از طریق هنر اهمیت داشته است. با این تفاسیر نگارنده چند معنا را در یک قالب نقش کرده و بازتابی از اتفاقات و ارزش‌های دوره شاه طهماسب را آورده است. (جدول ۲) ارزش‌های مشترک در دو نگاره مرتبط با امام رضا (علیه السلام) در فالنامه را بررسی می‌کند.

جدول ۲: معانی و ارزش‌های دوره شاه‌طهماسب در نگاره‌های بررسی شده با آرای پانوفسکی

منبع: نویسندگان، ۱۴۰۲

نگاره		ارزش‌های دوره شاه‌طهماسب
قدمگاه امام رضا <small>علیه السلام</small>	نجات مردم در یا توسط امام رضا <small>علیه السلام</small>	
امامت، توسل و زیارت	بیان مفاهیمی چون توسل و امامت	برداشت شیعی از روایات و متون
-	پیروزی امام رضا <small>علیه السلام</small> مظهر تشیع در ایران بر دیو	غلبه تشیع
-	نبرد امام رضا <small>علیه السلام</small> با دیو	نبرد نیکی با بدی
پناه آوردن مردم به قدمگاه امام رضا <small>علیه السلام</small>	اشاره به پناه بودن امام رضا <small>علیه السلام</small> و شاه‌طهماسب استحاله یافته در نقش ایشان در نگاره	پناه بودن
-	اشاره به در امان بودن همایون گورگانی در زمان پناه بردن به حکومت شاه‌طهماسب	در امان بودن کسانی که با حکومت صفوی همراهی کنند
اشاره به جای پای حضرت ابراهیم <small>علیه السلام</small> ، حضرت محمد <small>صلی الله علیه و آله</small> و امام رضا <small>علیه السلام</small>	-	توحید، نبوت، امامت
اشاره به بیان حدیث سلسله الذهب در نیشابور	امام شیعه در مقام نیروی خیر	اهمیت امامان شیعه
-	اشاره به انتساب صفویان به امام رضا <small>علیه السلام</small> و مرجع تشیع در ایران	شاه‌طهماسب در قالب اسطوره‌ای امام رضا <small>علیه السلام</small> در بیان مشروعیت، سیادت و منتسب شدن به ایشان، مروج تشیع
جای پا معنای حضور فردی خاص را بیان می‌کند	-	حضور امام رضا از طریق جای پای ایشان در قدمگاه نیشابور
افراد به عتبه امام متوسل شده اند و در حال توسل به ایشان تصویر شده اند	افراد به پای امام و اسب ایشان متوسل شده اند	توسل، دست‌بوسی به امامان تشیع
اشاره به حدیث ثقلین	-	اهمیت کتاب خدا و عترت پیامبر <small>صلی الله علیه و آله</small>

در دو نگاره بررسی شده، ارزش‌های بنیادینی همچون برداشت شیعی از متون، اصل امامت، توسل، دست‌بوسی به امام تشیع و پناه بودن امام رضا علیه السلام تکرار شده و مشترک بود. این دو نگاره با مضمون امام رضا علیه السلام از سی نگاره فالنامه طهماسبی به این مفاهیم اشاره دارد و رواج

آن‌ها در دوره شاه طهماسب به دلیل انتساب او به امام رضا (علیه السلام) را نشان می‌دهد. می‌توان گفت در این دوره کارکرد هنر تداوم بخشیدن به ایدئولوژی، جهان‌بینی فرهنگی جامعه و خدمت به مبانی تشیع شد و شکلی از هنر با محتوای هنر شیعی را تثبیت کرد.

۵. نتیجه

این پژوهش در پی پاسخ به سه سؤال مطرح‌شده، دو نگاره قدمگاه امام رضا (علیه السلام) و نجات مردم توسط ایشان از دریا در فالنامه طهماسبی را با رویکرد شمایل‌شناسی بررسی کرد که در نتیجه آن به یافته‌هایی از ارزش‌های دوره شاه طهماسب پی برده شد. در مرحله اول معنایی پانوفسکی، در شمایل‌شناسی نگاره قدمگاه امام رضا (علیه السلام)، جای پای بزرگ رخ می‌نماید؛ افرادی به نشانه توسل به زمین افتاده‌اند یا در آن مکان دعا می‌کنند؛ که احساس فضایی مقدس را القا می‌کند. در مرحله دوم معنایی، نگارگر به قدمگاه امام رضا (علیه السلام) در شهر نیشابور اشاره دارد که در آنجا اثر جای دو پا، برجای مانده و هنگام وضو گرفتن امام رضا (علیه السلام) ایجاد شده است. نگاره سندی تاریخی است در جهت اثبات اینکه اثر جای پا در نیشابور، قبل از بازسازی شاه عباس نیز به قدمگاه امام رضا (علیه السلام) معروف بوده است. فرم بصری نگاره نیز بیانی از قبله مسلمانان است؛ بنابراین نگارگر متأثر از ارتباط قبله و جای پا امام رضا (علیه السلام) در نیشابور بوده است. ارتباط قرآن و جای پای امام رضا (علیه السلام) در نگاره، به حدیث ثقلین از پیامبر (صلی الله علیه و آله) و امامت اشاره دارد. همچنین نگاره اشاره به آداب زیارت و توسل و آستان‌بوسی دارد که در دوره صفوی رواج یافت. در مرحله سوم معنایی نگاره با استفاده از یک فرم بصری (جای پا) سه مکان مرتبط به قبله را یادآور می‌شود. ۱: جای پای حضرت ابراهیم (علیه السلام) در بیت‌الحرام که ایشان برای مسلمانان نمادی از توحید است. ۲: جای پای پیامبر (صلی الله علیه و آله) در بیت‌المقدس که اثری در اثبات عروج و نبوت ایشان است. ۳: جای پای امام رضا (علیه السلام) در نیشابور که هنگام وضو گرفتن ایجاد شده و نمادی از اصل امامت است؛ بنابراین مفهوم توحید، نبوت و امامت در قالب استحاله کشش شمایل‌نگارانه در نگاره مشاهده می‌شود. نگاره از لحاظ فرمی متأثر از قالیچه‌های محرابی متداول در دوره صفوی نیز بوده است. از طرفی نقش جای پا در فرهنگ‌های گوناگون برای بیان حضور فردی خاص وجود دارد که این مفهوم برای حضور امام رضا (علیه السلام) در ایران نیز در قالب استحاله کشش شمایل‌نگارانه در این نگاره به حیات خود ادامه داده است.

در نگاره نجات مردم توسط امام رضا (علیه السلام) نیز در مرحله اول معنایی پانوفسکی، نگارگر فردی با هاله طلایی دور سر و رویند (ایجاد حس برتری و مقام) را در حال غلبه بر دیوی نشان می‌دهد و مردم دریا از آن دیو به دست‌وپای اسب و خود او پناه برده‌اند. در مرحله دوم معنایی اشاره به

روایاتی دارد که پیامبر ﷺ به واسطه‌گری اهل بیتشان اشاره می‌نماید و به مضمون توسل و پناه بودن امام رضا (علیه السلام) اشاره دارد. در مرحله سوم معنایی، استحاله کشش شمایل نگارانه مفهوم عام غلبه خوبی بر بدی در نگاره دیده می‌شود؛ که از زمان باستان و در نگاره‌های بسیاری با همین الگو تصویر شده است. نگاره فالنامه با نگاره‌های پیشین خود با این مضمون، همانندی‌هایی نیز دارد. از طرفی نگاره، از نقش مایه فردی اسب‌سوار در مبارزه با اهریمن که از قدیم وجود داشته، استفاده کرده است؛ اما با توجه به اقتضائات جامعه خود، امام رضا (علیه السلام) را در جایگاه نیروی خوبی قرار داده است و استحاله خاص یافته است. شاهان صفوی برای کسب مشروعیت نسب از امام رضا (علیه السلام) می‌گرفتند. نگارگر نیز شاه طهماسب را در قالب امام رضا (علیه السلام)، مروج تشیع تصویر کرده است. همچنین اشاره به پناه آوردن همایون گورکانی به شاه طهماسب و شیعه شدن او دارد که با موضوع کلی نگاره مطابقت دارد و در نگاره پیشکش هدایا از هند در شاهنامه طهماسبی هم آمده است. در تطبیق این دونگاره، رمزگانی مانند رنگ سبز-قرمز لباس امام رضا (علیه السلام) و خسرو، مدد خواهی افراد و همچنین دو میمون که یکی به دیگری کمک می‌کند (سال میمون، سال جلوس طهماسب و میمون نمادی از هند)؛ در هر دو تکرار شده است؛ که ذهن مخاطب را بر این اتفاق تاریخی هدایت می‌کند و نشان می‌دهد نگاره فالنامه به نگاره پیشکش هدایا از هند در شاهنامه طهماسبی شباهت‌هایی دارد. با این تفاسیر شاه طهماسب در قالب شخصیت امام رضا (علیه السلام) در نگاره استحاله خاص یافته است. در نگاره فالنامه نگاره ساده‌تر و اهمیت تشیع بارزتر است؛ که نشان از تحولات مذهبی شاه طهماسب در قزوین را دارد. همچنین اهمیت ترویج تشیع و مشروعیت شاه طهماسب در قزوین اهل تسنن را به‌عنوان ارزشی بنیادی آن دوره نشان می‌دهد. درنهایت در تطبیق دو نگاره مرتبط با امام رضا (علیه السلام) در فالنامه طهماسبی ارزش‌های بنیادینی همچون اصل امامت، توسل و پناه بودن امام رضا (علیه السلام) در دو نگاره بررسی شده تکرار شده و مشترک بود که گسترش این مفاهیم شیعی در دوره شاه طهماسب به دلیل انتساب او به امام رضا (علیه السلام) را نشان می‌دهد. نگارگر به‌صورت خودآگاه یا ناخودآگاه بازتابی از اندیشه‌های شیعی، تاریخی، اجتماعی دوره شاه طهماسب را در دو نگاره قدمگاه و نجات مردم دریا توسط امام رضا (علیه السلام) در فالنامه طهماسبی تصویر کرده است.

منابع و مأخذ

- آدامز، لوری. (۱۳۹۸). *روش شناسی هنر*. مترجم: علی معصومی. تهران: نظر.
- ابن بابویه، محمدبن علی. (۱۳۷۱). *عیون اخبار الرضا*. ترجمه حمیدرضا مستفید و علی اکبر غفاری صفت. تهران: صدوق.
- _____ (۱۳۸۹ ق). *التوحید*. تحقیق: هاشم حسینی. قم: جامعه مدرسین.
- الجوبینی الخراسانی. (۱۳۹۸ ق). *فراند السمطین*. بیروت: مؤسسه المحمودی.
- اسکندربیک ترکمان (۱۳۹۰). *تاریخ عالم آرای عباسی*. به کوشش فرید مرادی. تهران: نگاه.
- اسکندریپور خرمی، پرویز؛ قاسمی نژاد رائینی، محسن؛ احمدی، سید بدرالدین. (۱۳۸۹). «رمز نقوش در سجادها و فرش‌های محرابی دوره اسلامی در ایران». *گلجام*. شماره ۱۶. صص: ۹-۱۹.
- بدلیسی، شرفخان بن شمس‌الدین. (۱۳۷۷). *شرف‌نامه تاریخ مفصل کردستان*. به اهتمام ولادیمیر ولیامینوف زرنوف. تهران: اساطیر.
- پاکباز، رویین. (۱۳۸۸). *تفاشی ایرانی از دیرباز تا امروز*. تهران: زرین و سیمین.
- پانوفسکی، اروین. (۱۴۰۱). *معنا در هنرهای تجسمی*. ترجمه ندا اخوان اقدم. چاپ سوم. تهران: نشر چشمه.
- تسلیم جهرمی، فاطمه. (۱۴۰۱). «بازتاب آیین‌های زیارت و احوال زائران در مداخل رضوی دوره صفوی». *فرهنگ و ادبیات عامه*. سال ۱۰. شماره ۴۴. صص: ۲۱۷-۲۵۰.
- تنهایی، انیس؛ خزائی، رضوان. (۱۳۸۸). «انعکاس مفاهیم نماز در قالیچه‌های محرابی صفویه و قاجاریه». *مطالعات هنر اسلامی*. شماره یازدهم. صص: ۷-۲۴.
- جعفری دهکردی، ناهید؛ ایزدی دهکردی، سیده مریم. (۱۳۹۸). «نماد و نمون قدمگاه در تاریخ شرق، با تأکید بر نگاره قدمگاه فالنامه تهماسبی». *هنرهای زیبا- هنرهای تجسمی*. سال ۲۴. شماره ۲. صص: ۶۹-۸۰.
- جعفریان، رسول. (۱۳۹۸). *صفویه در عرصه دین، فرهنگ و سیاست*. تهران: پژوهشکده حوزه و دانشگاه.
- خواندمیر، غیاث‌الدین محمد. (۱۳۶۲). *حبیب‌السییر*. جلد اول. تصحیح جلال‌الدین همایی. تهران: انتشارات خیام.
- راستین، محمد. (۱۳۹۵). «بررسی تأثیر اندیشه‌های تشیع در هنر اسلامی عصر صفویه». *پایان‌نامه کارشناسی ارشد*. دانشگاه قم. دانشکده الهیات و معارف اسلامی.
- زکریا قزوینی. (۱۹۶۷). *آثار البلاد فی اخبار العباد*. ج ۱. چاپ فردیناند ووستنفلد، گوتینگن. ۱۹۴۹. افسست ویسبادن.
- سعیدی زاده، رسول. (۱۳۹۱). «قدمگاه‌های منسوب به امام رضا علیه السلام در ایران». *وقف میراث جاودان*. شماره ۷۹ و ۸۰. پاییز و زمستان ۱۳۹۱. صص: ۲۱۷-۲۴۶.
- شریعت، زهرا. (۱۳۸۷). «خط نگاره‌های قرآنی در قالی بافی و فلزکاری دوره صفویه». *کتاب ماه هنر*. شماره ۱ صص: ۴۴-۵۵.
- شهری باف، جعفر. (۱۳۸۳). *طهران قدیم*. ج ۲. چاپ چهارم. تهران: نشر معین.
- صداقت ثمرحسینی، کامیار. (۱۳۹۰). «حدیث ثقلین و پژوهش قوام‌الدین محمد و شنوی درباره آن».

- پژوهشنامه علوی. سال دوم. شماره دوم. صص: ۴۳-۵۹
- طاهری، علی. (۱۳۸۰). *درآمدی بر جغرافیا و تاریخ نیشابور*. نیشابور: انتشارات شادیاخ.
- عباسی، نصرالله؛ سلیمانی ابهری، هادی. (۱۳۹۹). «قدمگاه، اثر جای پای طبیعی یا حجاری و جایگاه آن در باورهای مذهبی ایرانی ها در پیش و پس از ظهور اسلام». *پژوهشهای تاریخی*. سال ۱۲. شماره ۳ (پیاپی ۴۷). صص: ۳۵ - ۵۰.
- عبدی، ناهید. (۱۳۹۰). *درآمدی بر آیکونولوژی نظریه ها و کاربردها*. تهران: سخن.
- عبدی بیگ شیرازی. (۱۹۸۶ م). *مظهر الاسرار*. به تصحیح ابوالفضل هاشم اوغلی رحیموف. مسکو: انتشارات دانش شعبه خاور.
- عرفان منش، جلیل. (۱۳۷۶). *جغرافیای تاریخی هجرت امام رضا (علیه السلام) از مدینه تا مرو*. مشهد: انتشارات آستان قدس رضوی.
- عصار کاشانی، الهام. (۱۳۹۳). «تأثیر تفکر شیعی بر فالنامه‌های مصور دوره اول صفوی». *پایان نامه دکتری*. دانشگاه الزهراء. دانشکده هنر.
- علی پور، مرضیه. (۱۳۹۴). «آیکونوگرافیک جلوه های بصری توسل به امام رضا (علیه السلام) در نگارگری». *فرهنگ رضوی*. دوره ۳. شماره ۱۱. صص: ۱۹۷-۲۱۵.
- _____ (۱۳۹۳). «نگاره قدمگاه، جلوه های از مضامین رضوی». آستان هنر. شماره ۱۰. صص: ۵۱-۴۶.
- فراهیدی، خلیل ابن احمد. (۱۳۸۳). *العین*. چاپ دوم. قم: سازمان اوقاف و امور خیریه: انتشارات اسوه.
- قاسمی گنابادی، محمد قاسم. (۱۳۸۷). *شاه اسماعیل نامه*. تهران: فرهنگستان زبان و ادب فارسی.
- مجلسی، محمدباقر. (۱۴۰۳ ق). *بحار الانوار*. افست موسسه دار احیاء التراث العربی و جلد ۳۲. با تحقیق محمد باقر محمودی. تهران: وزارت فرهنگ و ارشاد اسلامی.
- مولوی، عبدالحمید. (۱۳۸۲). *آثار باستانی خراسان*. جلد ۱. تهران: انجمن ملی خراسان.
- مهدی زاده، علیرضا؛ بلخاری قهی، حسن. (۱۳۹۳). «تجلی باورهای تشیع در برخی نگاره های نسخه فالنامه تهماسبی». *نگارینه هنر اسلامی*. دوره ۱. شماره ۴. صص: ۶-۵۵.
- نصری، امیر. (۱۳۹۷). *تصویر و کلمه: رویکردهای به شمایل شناسی*. تهران: نشر چشمه.
- نظری، ماییس. (۱۳۹۰). *جهان دوکانه مینیاتور ایرانی، تفسیر کاربردی نقاشی دوره صفوی*. ترجمه عباس علی عزتی. تهران: فرهنگستان هنر.

References

- Abbasi, N; Soleimani Abhari. H (2019). Qadamgah, the effect of a natural or sculptural footprint and its place in the religious beliefs of Iranians before and after the advent of Islam. Scientific Quarterly of Historical Researches of Isfahan University Research and Technology Vice-Chancellor. Year 12, No. 3 (consecutive 47). 35-50. [In Persian].
- Abdi. N (1390). An introduction to iconology, theories and applications. Tehran: Sokhan. [In Persian].
- Abdi Beyg Shirazi (1986 AD). Mazhar al-Asrar Edited by Abolfazl Hashem Oghli Rahimov. Moscow: Eastern Branch Knowledge Publishing House. [In Persian].
- Adams. L (2018). Art methodology. Translator: Ali Masoumi. Tehran: Nazar. [In Persian].

- Al-Jawini Al-Khorasani (1398 AH). Faraid Al-Samatin. Beirut: Mahmoudi Institute. [In Persian].
- Alipour. M (1393). Gadhamgah painting, fronts of Razavi's themes. Aştan Honar, No. 10. 51-46. [In Persian].
- Alipour. M (2014). Iconography of the visual effects of appeal to Imam Reza (AS) in painting. Razavi culture. Vol 3. Number 11. 197-215.. [In Persian].
- Asar Kashani. E (2014). The influence of Shiite thought on illustrated horoscopes of the first Safavid period, doctoral thesis. Al-Zahra University. art University. [In Persian].
- Badlisi, Sharafkhan bin Shamsuddin (1377). A detailed history of Kurdiştan. To the attention of Vladimir Veliaminov Zarnov. Tehran: Asatir. [In Persian].
- Farahidi. Kh (2013), Al-Ain. second edition. Qom: Awqaf and Charitable Affairs Organization: Osweh Publications. [In Persian].
- Ghasemi Gonabadi. M (1387). Shah Ismailnameh, Tehran: Persian Language and Literature Academy. [In Persian].
- Irfan Menesh. J (1376). The historical geography of the migration of Imam Reza (a.s.) from Medina to Merv. Mashhad: Aştan Quds Razavi Publishing House. [In Persian].
- Iskanderpour Khorrami. P ; Ghaseminejad Raini. M; Ahmadi. B (1389). The code of motifs in carpets and mihrabi carpets of the Islamic period in Iran. Goljam No. 16. 9_19. [In Persian].
- Jafari Dehkordi. N; Yazidi Dehkordi. M (2018), Symbol and Example of Gadgah in the history of the East, with an emphasis on the image of Gadgah Falnameh Tehamasbi, Fine Arts- Visual Arts Magazine, year 24, number 2, 80-69. [In Persian].
- Jafarian. R (2018). Safavid in the field of religion, culture and politics. Tehran: Research Institute of Hoza and University. [In Persian].
- Khandmir, Ghiyasuddin Mohammad (1362). Habib Al-Seir. Vol 1. Edited by Jalaluddin Homai. Tehran: Khayyam Publications. [In Persian].
- Mahdizadeh. A; Balkhari Qahi. H (2013). Manifestation of Shi'ite beliefs in some illustrations of Tahmasbi's Falnameh version. Islamic art painting. Course 1. Number 4. 55-6.. [In Persian].
- Majlisi. M (1403 AH). Bahar Al-Anwar Offset founded by Ihya al-Trath al-Arabi . Vol 32. With the research of Mohammad Baqer Mahmoudi. Tehran: Ministry of Culture and Islamic Guidance. [In Persian].
- Maulvi. A (2012). Ancient works of Khorasan. Vol 1. Tehran: Khorasan National Association. [In Persian].
- Nasri. A. (2017). Image and Word: Approaches to Iconography. Tehran: Cheshme Publishing House. [In Persian].
- Nazareli. M (2018). The dual world of Iranian miniatures, a practical interpretation of Safavid painting. Translated by Abbas Ali Ezzati. Tehran: Art Academy. [In Persian].
- Pakbaz. R (2008). Iranian painting from ancient times to today. Tehran: Zarin and Simin. [In Persian].
- Panofsky, E. (1955). Meaning in the Visual Art, New York: Dobleday Anchor Books.
- Panofsky. E (1401). Meaning in visual arts, translated by Neda Akhwan Aghdam, Ch 3, Tehran: Cheshme Publishing House. [In Persian].
- Puttkamer, W Jesco Von, (1979). Man in the Amazon Stone age Present Meets Stone age past,

National Geographic magazine, PP 60_79.

Raştin. M (2015). Investigating the influence of Shiite ideas in the Islamic art of the Safavid era. Master's thesis, University of Qom. Faculty of Theology and Islamic Studies. [In Persian].

Sadouq. Abu Ja'afar Muhammad (1371). Ayun Akbar al-Reza. Translated by Hamidreza Muştafid and Ali Akbar Ghafari Sefat, Tehran: Sadouq. [In Persian].

Sadouq. Abu Ja'afar Muhammad (1389 AH). Al-Tawheed Research: Hashim Hosseini. Qom: Society of teachers. [In Persian].

Saeedizadeh, Rasoul. (2012). "The Footsteps Attributed to Imam Reza (AS) in Iran". Endowment of Eternal Legacy. No. 79 and 80. Fall and Winter 2012. pp. 217 – 246. [In Persian].

Sedaghat Samarhosseini. K (2010). The Hadith of Saqlain and the research of Qawamuddin Muhammad Vashnavi about it. Alavi research paper, Research Institute of Humanities and Cultural Studies. second year. Second Issue. 43-59. [In Persian].

Shahri Baf. J (1383). Old Tehran, Vol. 2, ch. 4, Tehran: Moin publishing house. [In Persian].

Shariat. Z (1387). Qur'anic calligraphy in carpet weaving and metalwork of the Safavid period. The book of the month of art. No. 1.44_55. [In Persian].

Skanderbeg Turkman (2010). History of Arai Abbasi world. by the efforts of Farid Moradi. Tehran: Look. [In Persian].

Taheri. A (1380). An introduction to the geography and history of Neishabur. Neyshabur: Shadyakh Publications. [In Persian].

Tanhaei. A, Khazaei. R (2008). Reflection of prayer concepts in Safavid and Qajar carpets. Two scientific-research quarterly journals of Islamic art studies. Number eleven. 7_24. [In Persian].

Taslīm Jahormi. F (1401). Reflecting the rituals of pilgrimage and the conditions of pilgrims in Razavi's praises of the Safavid period. Popular culture and literature bimonthly. Year 10. Number 44. 217_250. [In Persian].

Zakaria Qazvini (1967). Athar al-Blad fi Akhbar al-Abad, vol. 1, published by Ferdinand Wüstenfeld, Göttingen 1949, offset Wiesbaden. [In Persian].

URLS:

URL1: <https://www.mahmah.ch/collection/oeuvres/scene-dans-une-mosquee-au-sanctuaire-de-limam-reza/1971-0107-035>

URL2: <https://www.metmuseum.org/art/collection/search/451017>

URL3: <https://mapio.net/pic/p-45775958/>

URL4: <https://bintjbeil.org/post/40507/%D8%A8%D8%A7%D9%84%D8%B5%D9%88%D8%B1-%D8%B1%D8%A6%D8%A7%D8%B3%D8%A9-%D8%B4%D8%A4%D9%88%D9%86-%D8%A7%D9%84%D8%AD%D8%B1%D9%85%D9%8A%D9%86-%D8%AA%D9%88%D8%AB%D9%82-%D9%85%D9%82%D8%A7%D9%85-%D8%A5%D8%A8%D8%B1%D8%A7>

URL5: https://upload.wikimedia.org/wikipedia/commons/4/45/The_rock_of_the_Dome_of_the_Rock_Corrected.jpg?uselang=fa

URL 6: <https://collections.louvre.fr/en/ark:/53355/cl010321761>

URL 7:

https://asia.si.edu/explore-art-culture/collections/search/edanmdm:fsg_S1986.252/

URL 8: <https://www.britishmuseum.org/collection/image/1613047554>

URL 9: https://iiif.si.edu/mirador/?manifest=https%3A%2F%2Fids.si.edu%2Fids%2Fmanifest%2FFS-7370_45

URL 10: https://iiif.si.edu/mirador/?manifest=https%3A%2F%2Fids.si.edu%2Fids%2Fmanifest%2FFS-6776_01

Typology of Pilgrims of the Holy Shrine of Imam Reza (A.S): A Systematic Review Study*

Ramazanali Izanloo¹ Mansour Motamedi² Ali Ashraf Imani³

* This article is derived from a doctoral dissertation titled 'A Comparative Study of Cultural Policy Models of the Vatican and the Astan Quds Razavi.

1. Researcher at Department of Religions and Islamic Denominations, Islamic Research Foundation; PhD Graduate in Religions and Mysticism from Ferdowsi University of Mashhad, Mashhad, Iran: ramazanaliizanloo@gmail.com.

2. Associate Professor, Department of Religions and Mysticism, Ferdowsi University of Mashhad, Mashhad, Iran (Corresponding Author): motamedi@um.ac.ir.

3. Associate Professor, Department of Religions and Mysticism, Ferdowsi University of Mashhad, Mashhad, Iran: imami@um.ac.ir.

Article Info

Abstract

Article Type:

Research Article

Article History:

Received:

November 05, 2023

In Revised Form:

March 07, 2024

Accepted:

April 13, 2024

Published Online:

February 08, 2025

The holy shrine of Imam Reza (A.S.) is regarded as the most sacred pilgrimage site for Muslim Iranians, offering profound and transformative experiences for its visitors. Given its significant status, numerous studies have been conducted to explore the pilgrims experiences of visitors to this sacred place. The abundance of research necessitates a systematic pilgrims, which this article aims to provide. For this purpose, 155 articles related to Imam Reza (A.S.) and pilgrimage were identified, from which 10 articles specifically focusing on the typology of pilgrims were extracted. These articles were analyzed from various perspectives, including research methodology, data collection methods, sample populations, objectives, and pilgrimage typologies. Ultimately, the study investigates the underlying causes of diversity in pilgrimage patterns and types among pilgrims to Imam Reza (A.S.), addressing the central question of this article while providing a comprehensive framework for categorizing the diverse forms of pilgrims. The findings indicate that: (a) the predominant methodology employed in these studies is phenomenology; (b) data collection methods mainly rely on in-depth interviews with pilgrims, alongside anthropological approaches, observations, lived experiences of the authors, and analyses of personal writings, petitions, and travel-ogues; (c) the minimum sample size is six and the maximum is thirty participants; (d) the common aim among most authors is to examine and understand the act of pilgrimage from the perspectives of pilgrims to the holy shrine of Imam Reza (A.S.) and their typologies; (e) typologies of pilgrims are presented in various forms reflecting the diverse viewpoints of the authors. Some categorize pilgrims based on faith patterns, while others distinguish them according to service utilization, religious experience, and modernization. From the perspective of faith patterns, pilgrimage styles are divided into doctrinal, traditional, intellectual, ritualistic, circumstantial, functional, and meaningful categories. Regarding modernization, pilgrimage types include virtual, female, metropolitan, traditional, and modern categories; and in terms of service utilization, pilgrims are classified into low-frequency non-individual travelers or semi-institutional tourists, high-cost short-term travelers or semi-institutional tourists, and low-cost high-frequency non-institutional tourists.

Keywords

Typology, Pilgrimage, Pilgrims, Holy Shrine of Imam Reza, Systematic Review.

Cite this The Author (s): Izanloo, R; Motamedi, M; Ashraf Imani, A (2024). Typology of Pilgrims of the Holy Shrine of Imam Reza (A.S): A Systematic Review Study : Quarterly Scientific Journal of Farhang Razavi. Year 13, Issue 1, Spring 2025, Serial Number 49 – (103- 142)-

[DOI:10.22034/farzv.2024.423892.1936](https://doi.org/10.22034/farzv.2024.423892.1936)

Introduction

In religious societies such as Iran, according to national level religiosity surveys, despite the decrease in the practical indicators of religiosity, adherence to pilgrimage and favoring pilgrimages as one of the components of religiosity has increased. Nowadays, religiosity has taken various forms. For this reason, some talk about “patterns of religiosity” and pilgrimage, as one of the important components of religion, has various modes and styles based on these patterns of religiosity. Therefore, investigating the pilgrims’ understanding of the act of pilgrimage and cogniting the religious experience of pilgrimage and its aspects of perception among pilgrims can help to typologize the search for religious spirituality among believers. This work is possible as a scientific research by examining its objective manifestations, including at the level of religious acts of pilgrimage, and also examining the deep inner perceptions of this religious experience among pilgrims; This will be possible with the phenomenology of pilgrimage experience. But the truth of the religious experience of pilgrimage as a religious experience has characteristics that are the result of intertwining presence in the holy place, instead of bringing individual and collective rituals as well as the spiritual pilgrimage of the holy personality.

Also, typological studies of pilgrims will be very useful, both in terms of developing knowledge of sociology of religion and understanding the social reality of religion in Iran (Poyafar, 2018, pp. 178-179). Also, these typologies help the policy makers and those involved in pilgrimage, especially the managers of Aştan Quds Razavi, for more accurate, effective and efficient planning and tailoring activities, measures and services to interests With the interests and tastes of every type.

Someone who has been gone to pilgrimage (Mazur) is one of the important pillars of pilgrimage and religious attitudes, the way pilgrims encounter and state with this pillar are prominent components of the religious experience of pilgrimage. The honor and status of the Mazur depends on his place in the epistemic system of the institutional religion of the pilgrim. Imam has a high position in Shia culture.

Imamate is part of the principles of religion and the continuation of the prophethood of the Prophet of Islam and the factor of its survival and continuation, and the imam stands up to the same duties that were the responsibility of the prophet and performs them (Sobhani, 1362, p. 9; Milani, 1413, p. 22). . Hence, the shrine of Imam Ali Ibn Musa Ibn Jafar (a.s.) (148-203 A.H.), known as Imam Reza (a.s.), the eighth imam and leader of the Shiites, who after his historic and civilizational migration to Khorasan and his martyrdom and burial in this place has

been and is a place of pilgrimage for millions of Muslim pilgrims from all over the world. It is considered the holiest place of pilgrimage for Muslim Iranians, and the deepest and purest pilgrimage experiences of pilgrims can be seen in this holy place. The location of this shrine has caused research to be done about the religious experiences of pilgrims in this holy place. Therefore, a systematic review of studies on the identification of pilgrimage patterns with regard to the religious experiences of pilgrims, mentioning the differences and commonalities between these types and examining the causes of variation in pilgrimage patterns among the pilgrims of Imam Reza (a.s.) is one of the questions and the issues of this research.

These articles show that the authors have used different bases to examine the experience of pilgrims and categorize pilgrims based on these experiences. In this article, we are trying to provide a comprehensive model of these basics and categorize various types of pilgrims under them.

Typology as a method that has been used before in the theories and researches of some prominent social science thinkers, along with other types of classification methods, can be used as a method to explain and generate concepts be used in theoretical and even applied research. Typological thinking is one of the capabilities of the human mind after encountering phenomena. Such powers make a person classify beings and concepts and organize the limitation and amazement of his mind in the face of the multiplicity of the world of matter and meaning and have the possibility to recognize differences and similarities (Latfi, 2017). Therefore, in this article, various research findings on the typology of the pilgrims of Razavi Holy Shrine are presented in order to determine the similarities and differences of these types and to design a comprehensive model of the basis of the diversity of the types of pilgrims. Researchers who have used common principles and foundations to present pilgrimage styles and types of pilgrims, there are many similarities between their findings. Typology of pilgrims examines and analyzes the behaviors, patterns and characteristics of different pilgrims.

To answer the mentioned issues, this research uses the systematic review method, which is a type of secondary study and analysis of previous studies.

In the process of this research, the following steps were performed: selection of search keywords, identification of databases, search and receipt of bibliographic information of articles from databases, determination of research strategies, evaluation and selection of articles according to research strategies. Studying selected articles, final selection of articles according to research strategies and review of selected articles, extraction and review of data, analysis of findings and summarization and conclusion.

The review of the research background in indexing databases showed that so far no comprehensive study has been done about the typology of the pilgrims of Razavi Shrine. All articles with Persian scientific-research degree published during the last decade - 1390/2011 to the end of 1401/2023 with the selection of specialized keywords, Imam Reza's pilgrimage experience, Imam Reza's pilgrimage phenomenology, Imam's pilgrimage history Reza (a.s.), the genealogy of the pilgrims of Imam Reza (a.s.) / the holy shrine of Razavi, the typology of the pilgrimage of Imam Reza (a.s.) and the typology of the pilgrims of Imam Reza (a.s.) / the holy shrine of Razavi, and finally, for a comprehensive review of the sources, search With the general keyword Ziarat and Imam Reza (a.s.) in the databases of the comprehensive portal of humanities, the database of Noor specialized journals, the database of the Academic Jihad Scientific Information Center and the database of scientific publications of the country.

A total of 155 articles were identified with the general topic of Imam Reza (a.s.) and pilgrimage, and 31 articles were selected by studying the abstracts of these articles. Also, to ensure complete identification of sources, research background and reference list of selected articles were studied. Finally, by reviewing and studying the articles based on the search strategies listed in Table 1, 10 titles of articles related to the phenomenology of pilgrimage and the typology of pilgrims of the Holy Shrine of Razavi were examined and finally analyzed.

Findings

The results of this study show that a) the dominant method in these studies is phenomenology; b) The method of data collection has focused more on in-depth interviews with pilgrims. However, the method of anthropological studies, observations and lived experience of these authors, examination of soliloquies, petitions and travelogues have also been used; c) The minimum statistical population was 6 people and the maximum was 30 people; d) The common goal of most authors has been to investigate and understand the act of pilgrimage from the perspective of the pilgrims of Razavi's holy shrine and their genealogy.

Based on the bibliographic data of the articles, 23 researchers had a role in writing these articles.

Summary and conclusion

These researches present various findings of the typology of pilgrims and there

are similarities and differences between them. Examining the pilgrims' understanding of the act of pilgrimage and classifying them from different perspectives is the reason for this variety.

Researchers who have used common principles and foundations to present pilgrimage styles and types of pilgrims, there are many similarities between their findings. Most of the researchers have made religious patterns as the basis of the typology of pilgrims. Yousefi et al. (2013), Nodehi et al. (2014), Talebi and Alipour (2014), Poyafar (2017) and Kermani et al. These researches are mostly based on Glock and Stark dimensions of religiosity, corresponding to the five dimensions of action, belief, experience, knowledge and the consequences of religiosity (Azerbaijani, 2017, p. 100), pilgrimage as one of the religious components and the pilgrim have categorized as one of the examples of religiosity.

Fazeli et al. (2016 and 2016) have listed the types of pilgrims based on the characteristics of the era of modernity and secularization of contemporary Iranian society. Women's pilgrimage, virtual pilgrimage, metropolitan pilgrimage are considered to be the achievements of modernity, and pilgrims are divided into three categories: traditional, modern, and pilgrim-tourist.

The typology of pilgrims by Foroughzadeh and Razavizadeh (2013) and Kahraman et al. (2014) is fundamentally different from other researches studied in this article. Because the basis of their typology is different from the basis of other researchers and they categorize tourists based on the amount of use of the institutional services of Mashhad.

گونه‌شناسی زائران حرم مطهر رضوی؛ مطالعه مروری نظام‌مند*

رمضانعلی ایزانلو^۱ منصور معتمدی^۲ علی اشرف امامی^۳

* این مقاله برگرفته از رساله دکتری با عنوان «بررسی تطبیقی الگوی سیاست‌گذاری فرهنگی واتیکان و آستان قدس رضوی» است.

۱. پژوهشگر گروه ادیان و مذاهب اسلامی بنیاد پژوهش‌های اسلامی آستان قدس رضوی و دانش‌آموخته دکتری ادیان و عرفان، دانشگاه فردوسی مشهد، مشهد، ایران؛

ramazanalizanloo@gmail.com

۲. دانشیار گروه ادیان و عرفان، دانشگاه فردوسی مشهد، مشهد، ایران (نویسنده مسئول)؛

motamedi@um.ac.ir

۳. دانشیار گروه ادیان و عرفان، دانشگاه فردوسی مشهد، مشهد، ایران؛

imami@um.ac.ir

اطلاعات مقاله

چکیده

تاریخ دریافت:

۱۴۰۲/۰۸/۱۴

تاریخ بازنگری:

۱۴۰۲/۱۲/۱۷

تاریخ پذیرش:

۱۴۰۳/۰۱/۲۵

تاریخ انتشار:

۱۴۰۳/۱۱/۲۰

کلیدواژه‌ها

گونه‌شناسی، زیارت، زائران، حرم مطهر رضوی، مرور نظام‌مند.

استناد: ایزانلو، رمضانعلی؛ معتمدی، منصور؛ اشرف امامی، علی: (۱۴۰۳). گونه‌شناسی زائران حرم مطهر رضوی؛ مطالعه مروری نظام‌مند: فصلنامه علمی پژوهشی فرهنگ رضوی، سال ۱۳، شماره ۱، بهار ۱۴۰۳، شماره پیاپی ۴۹ - (۱۳-۱۴).

DOI:10.22034/farzv.2024.423892.1936

ناشر: بنیاد بین‌المللی فرهنگی هنری امام رضا (علیه السلام)

۱. مقدمه

۱-۱. طرح مسئله

زیارت پدیده‌ای جهانی و مشترک میان همه ادیان و فرهنگ‌هاست. زیارت مکان‌های مقدس و به‌ویژه زیارت قبور بزرگان، کارکردها و نقش مهمی در زندگی فردی و اجتماعی مردم دارد. بحران هویت و معنا، انسان معاصر را بیش از پیش به جست‌وجوی معنویت واداشته است. یکی از راه‌های کسب معنویت، بازدید و زیارت اماکن مقدس است. برخی بازسازی اماکن مقدس و روی آوردن مردم به این مکان‌ها را نشانه‌ی احیای دوباره دین دانسته‌اند. هر چند نشانه‌های عرفی شدن در حال گسترش است، اما روی آوردن به زیارت و افزایش چشمگیر زائران، جامعه‌شناسان دین را برآن داشته تا این مسئله را بررسی کنند. در جوامع دینی همچون ایران بر اساس پیمایش‌های دینداری در سطح ملی، به‌رغم کاهش شاخص‌های عملی دینداری، تقید به زیارت و اقبال به سفرهای زیارتی به‌عنوان یکی از مولفه‌های دین‌ورزی افزایش داشته است. بر اساس این پیمایش‌ها، میزان شرکت در مراسم روضه از ۵۷ درصد در سال ۷۴ به ۷۶ درصد در سال ۸۱ و زیارت اماکن مقدس از ۷۰ به ۷۸ درصد رسیده است. در حالی که شاخص تقید به نماز خواندن در همین بازه زمانی مشابه از ۹۱ به ۸۳ درصد و تقید به روزه از ۹۴ به ۸۱ رسیده است (فرجی و کاظمی، ۱۳۸۸: ۸۸).

دینداری در دنیای امروز شکل و شمایل متنوعی پیدا کرده است. به همین دلیل برخی از «الگوهای دینداری» سخن می‌گویند و زیارت به‌عنوان یکی از مولفه‌های مهم دین‌ورزی، بر اساس همین الگوهای دینداری سبک‌ها و سنخ‌های متنوعی دارد. از این رو، بررسی درک زائران از کنش زیارت و شناخت تجربه‌ی دینی زیارت و وجوه ادراک آن نزد زائران می‌تواند به‌گونه‌شناسی جست‌وجوی امر معنوی دینی نزد دینداران کمک کند. این کار به‌عنوان یک پژوهش علمی از طریق بررسی نمونه‌های عینی آن از جمله در سطح کنش‌های دینی زیارت و همچنین بررسی ادراکات عمیق درونی این تجربه‌ی دینی نزد زائران امکان‌پذیر است؛ امری که با پدیدارشناسی تجربه زیارت ممکن خواهد بود، اما حقیقت تجربه‌ی دینی زیارت به‌عنوان تجربه‌ی دینی ویژگی‌هایی دارد که حاصل در هم تنیدگی حضور در مکان مقدس، به جای آوردن مناسک فردی و جمعی و همچنین زیارت معنوی شخصیت مقدس است. چهارچوب ذهنی و معیار انجام کنش‌های مناسکی مربوط به زیارت، اعتقادات و باورداشت‌های دینی فرد است. البته علاوه بر اعتقادات، می‌توان از مفهوم نگرش‌های دینی هم برای جهت‌دهی به نحوه‌ی انجام آداب و اعمال زیارتی نام برد. همچنین مطالعات سنخ‌شناسی زائران، چه در سطح توسعه دانش جامعه‌شناسی دین

و شناخت واقعیت اجتماعی دین در ایران بسیار مفید خواهد بود (پویافر، ۱۳۹۸: ۱۷۸-۱۷۹). همچنین این گونه‌شناسی‌ها به سیاست‌گذاران و دست‌اندرکاران امر زیارت به‌ویژه مدیران آستان قدس رضوی برای برنامه‌ریزی دقیق‌تر، اثربخش و کارآمد و متناسب‌سازی فعالیت‌ها، اقدامات و خدمات با علایق و سلايق هر سنخ، یاری می‌رساند.

زیارت شونده (مَزور) یکی از ارکان مهم زیارت است و نگرش‌های دینی، نحوهٔ مواجهه و حالات زائر با این رکن، از مولفه‌های برجسته تجربهٔ دینی زیارت است. شان و مقام مزور، بستگی به جایگاه او در منظومهٔ معرفتی دین نهادی زائر دارد. امام در فرهنگ شیعه، جایگاه رفیعی دارد.

امامت از نظر امامیه، جزو اصول دین و امتداد نبوت پیامبر اسلام و عامل بقا و استمرار آن است و امام به همان وظایفی که بر عهدهٔ پیامبر بوده قیام می‌کند و آن‌ها را انجام می‌دهد (سبحانی، ۱۳۶۲: ۹؛ میلانی، ۱۴۱۳ق: ۲۲). از این رو، حرم امام علی بن موسی بن جعفر (علیه السلام) (۱۴۸-۲۰۳ق)، معروف به امام رضا (علیه السلام)، هشتمین امام و پیشوای شیعیان که پس از مهاجرت تاریخی و تمدن‌ساز به خراسان و شهادت و تدفین آن حضرت در این خطه، ملجأ و زیارتگاه میلیون‌ها زائر مسلمان از سراسر جهان بوده است؛ مقدس‌ترین مکان زیارتی برای ایرانیان مسلمان به‌شمار می‌رود و عمیق‌ترین و ناب‌ترین تجارب زیارتی زائران در این مکان قدسی هویدا و پدیدار می‌شود. جایگاه این حرم، سبب شده تا پژوهش‌هایی دربارهٔ تجربه‌های دینی زائران در این مکان مقدس انجام شود. از این رو، مرور نظام‌مند مطالعات ناظر بر شناسایی سنخ‌های زیارت با توجه به تجربه‌های دینی زائران، ذکر وجوه افتراق و اشتراک میان این گونه‌ها و بررسی علل تنوع در الگوهای زیارتی در میان زائران امام رضا (علیه السلام) از سوالات و مسائل این پژوهش است.

این مقالات نشان می‌دهد که نویسندگان از مبانی مختلفی برای بررسی تجربهٔ زائران و دسته‌بندی زائران بر اساس این تجربه‌ها بهره جسته‌اند. این مقاله در پی آن است که الگوی جامعی از این مبانی ارائه دهد و گونه‌های متنوع زائران را ذیل آن‌ها دسته‌بندی کند.

۲-۱. مبانی نظری

از نظر برخی محققان حوزهٔ زیارت، یکی از نشانه‌های احیای دوبارهٔ دین در روزگاری که مردم از آن فاصله گرفته‌اند، اشتیاق مردم به زیارت مکان‌های مقدس است؛ بازسازی اماکن مقدس و روی آوردن به این مکان‌ها نشان می‌دهد که دین دوباره قدرت و جایگاه خود را به‌خصوص در اروپا، باز یافته و نقش مهم آن در زندگی روزمره بسیاری از اروپایی‌ها احیا شده است (Boris, 2006: 251). اشتیاق قلبی انسان به وارد شدن به فضای قدسی و مکان مقدس، بخشی از طبیعت و ذات بشری

است (Digance, 2006: 45). از این رو، به احتمال بسیار زیاد سفر با انگیزه دینی به اماکن مقدس، جزو قدیمی ترین و رایج ترین نوع سفر در طول تاریخ بشر بوده است.

«زیارت» آیینی شناخته و مهم در فرهنگ اسلامی و به ویژه نزد شیعیان، به معنای ارتباط قلبی با بزرگان دین و ابراز شایستگی و ارادت زبانی به ایشان از طریق حضور در مکان های مختص یا منتسب به آن ها و به جای آوردن آیین هایی مختلف است. نزد برخی دینداران هم زیارت کوششی است برای حضور در مکانی خاص، مکانی که کانون فیض قدسی دین تلقی می شود و زائر معتقد است امکان تجربه حضور شخصیت برجسته دین و تجلی اش بر وی آنجا بیشتر است (سلمان نژاد، ۱۳۹۲: ۱۲۵). از این رو، برخی زیارت را به معنای «قصد دیدار کسی کردن با هدف بزرگداشت و انس گرفتن با او» دانسته اند (طریحی، ۱۴۰۸، ج ۲: ۳۰۵).

گونه شناسی (سنخ شناسی) به عنوان روشی که پیش از این در نظریه پردازی ها و تحقیق های برخی اندیشمندان مطرح علوم اجتماعی به کار رفته است، در کنار دیگر انواع روش های طبقه بندی، خود می تواند به مثابه روشی برای تبیین و تولید مفاهیم در تحقیقات نظری و حتی کاربردی استفاده شود. تفکر گونه شناسانه یکی از ابعاد توانمندی ذهن بشر، پس از مواجهه با پدیده هاست. چنین قوه ای باعث می شود که انسان، موجودات و مفاهیم را طبقه بندی کرده و محدودیت و حیرت ذهن خویش را در مواجهه با کثرت عالم ماده و معنا سامان بخشد و امکان شناخت تمایزها و شباهت ها را داشته باشد (لطیفی، ۱۳۹۷). از این رو، در این نوشتار، یافته های متنوع پژوهشی از گونه شناسی زائران حرم مطهر رضوی ارائه می شود تا شباهت ها و تفاوت های این گونه ها مشخص و الگوی جامعی از مبانی تنوع گونه های زائران طراحی شود. پژوهشگرانی که از اصول و مبانی مشترکی برای ارائه سبک های زیارتی و گونه های زائران بهره جسته اند، شباهت های زیادی میان یافته های آنان وجود دارد. گونه شناسی زائران به بررسی و تحلیل رفتارها، الگوها و ویژگی های زائران مختلف می پردازد. تجربه زیارت برای هر فردی می تواند به شکلی منحصر به فرد باشد و به ویژگی های فردی، باورها، مذهب و فرهنگ او بستگی دارد.

۳-۱. روش پژوهش

این پژوهش برای پاسخ به مسائل یاد شده، از روش مطالعه مروری نظام مند^۱ که نوعی مطالعه و تحلیل ثانویه مطالعات پیشین است، بهره می گیرد. مطالعات مروری نظام مند از حوزه سلامت گرفته شد. این مطالعات برای نخستین بار در دهه ۱۹۷۰ در علوم اجتماعی به کار گرفته شد و

در دهه ۱۹۹۰ در پاسخ به ناکارآمدی علمی مطالعات مروری روایتی، با اقبال گسترده همراه بود. هدف اصلی مرور نظام‌مند، تقریر یک سوال مشخص و ارائه یک پاسخ خلاصه دقیق همراه با ترکیب کیفی یا کمی شواهد مرتبط است. این نوع مرور بر اساس یک ساختار کلی، شامل تعیین سوال پژوهشی، تهیه منشور پژوهش، جست‌وجوی جامع پایگاه‌های داده با یک استراتژی جست‌وجوی شفاف، یافتن منابع مرتبط و انتخاب آن‌ها با معیارهای ورود و خروج مشخص، استخراج داده‌ها از منابع، ارزیابی کیفیت منابع، ترکیب و ارائه نتایج به‌طور خلاصه و شفاف و نتیجه‌گیری بر اساس شواهد است (عبدخدایی و طیوری، ۱۳۹۸: ۱۶۶-۱۶۷).

معنابخشی به انبوهی از تحقیقات، بی‌نیاز کردن محقق از مطالعه تک‌تک مطالعات، صرفه‌جویی در وقت و هزینه‌ها، نشان دادن تصویر کامل از موضوع تحقیق و دستیابی به یافته‌های نو (آویارد، ۱۳۹۰: ۲۲-۲۶) از جمله موارد اهمیت و ضرورت تحقیق مروری نظام‌مند است.

در فرایند این پژوهش به ترتیب این گام‌ها طی شد: انتخاب کلید واژه‌های جست‌وجو، شناسایی پایگاه‌های اطلاعاتی، جست‌وجو و دریافت اطلاعات کتاب‌شناختی مقالات از پایگاه‌ها، تعیین راهبردهای پژوهش، ارزیابی و گزینش مقالات با توجه به راهبردهای پژوهش، مطالعه مقالات گزینش شده، انتخاب نهایی مقالات با توجه به راهبردهای پژوهش و بررسی مقالات منتخب، استخراج و بررسی داده‌ها، تحلیل یافته‌ها و جمع‌بندی و نتیجه‌گیری.

شکل ۱- فرایند جست‌وجو، بررسی و انتخاب مقالات.

منبع: نویسندگان مقاله

بررسی پیشینه پژوهشی در پایگاه‌های نمایه‌سازی نشان داد که تاکنون بررسی جامعی درباره گونه‌شناسی زائران حرم مطهر رضوی انجام نشده است. تمامی مقالات دارای درجه علمی پژوهشی فارسی منتشر شده طی یک دهه اخیر (سال ۹۰ تا پایان سال ۱۴۰۱) با انتخاب کلید واژه‌های تخصصی، تجربه زیارت امام رضا علیه السلام، پدیدارشناسی زیارت امام رضا علیه السلام، سنخ‌شناسی زیارت امام رضا علیه السلام، سنخ‌شناسی زائران امام رضا علیه السلام / حرم مطهر رضوی، گونه‌شناسی زیارت امام رضا علیه السلام و گونه‌شناسی زائران امام رضا علیه السلام / حرم مطهر رضوی و سرانجام برای بررسی جامع منابع، جست‌وجو با کلیدواژه عمومی زیارت و امام رضا علیه السلام در پایگاه‌های پرتال جامع علوم انسانی،^۱ پایگاه مجلات تخصصی نور^۲، پایگاه مرکز اطلاعات علمی جهاد دانشگاهی^۳ و بانک اطلاعات نشریات علمی کشور^۴ مورد شناسایی قرار گرفت. تعداد ۱۵۵ عنوان مقاله با موضوع کلی امام رضا علیه السلام و زیارت شناسایی و با مطالعه چکیده این مقالات، ۳۱ مقاله گزینش شد. همچنین برای اطمینان خاطر از شناسایی کامل منابع، پیشینه تحقیق و فهرست منابع مقالات گزینش شده، مورد مطالعه قرار گرفت. سرانجام با بررسی و مطالعه مقالات بر اساس راهبردهای جست‌وجو که در جدول ۱ آمده است، ۱۰ عنوان مقاله مرتبط با موضوع پدیدارشناسی زیارت و گونه‌شناسی زائران حرم مطهر رضوی بررسی و تحلیل نهایی شد.

این مقالات از ابعاد مختلفی مانند مشخصات کتاب‌شناختی، جایگاه علمی پژوهشگران، روش تحقیق و شیوه جمع‌آوری داده‌ها؛ جامعه آماری؛ هدف، نتایج و گونه‌شناسی زائران مورد ارزیابی قرار گرفت.

جدول ۱. راهبردهای جست‌وجو

منبع: نویسندگان مقاله

پایگاه مجلات تخصصی نور / پرتال جامع علوم انسانی / پایگاه مرکز اطلاعات علمی جهاد دانشگاهی / بانک اطلاعات نشریات علمی کشور	پایگاه‌ها
مقالات دارای درجه علمی پژوهشی	نوع مدرک
تجربه زیارت امام رضا <small>علیه السلام</small> ، پدیدارشناسی زیارت امام رضا <small>علیه السلام</small> ، سنخ‌شناسی زیارت امام رضا <small>علیه السلام</small> ، سنخ‌شناسی زائران امام رضا <small>علیه السلام</small> / حرم مطهر رضوی، گونه‌شناسی زیارت امام رضا <small>علیه السلام</small> و گونه‌شناسی زائران امام رضا <small>علیه السلام</small> / حرم مطهر رضوی کلیدواژه عمومی زیارت و امام رضا <small>علیه السلام</small>	کلیدواژه‌ها

1. Ensani.ir
2. Noormags.ir
3. Sid. ir
4. Magiran.com

دوره زمانی	مقالات علمی پژوهشی منتشر شده طی سال‌های ۹۰ تا پایان ۱۴۰۱
گزینه‌های (فیلدهای) جست‌وجو	عنوان، چکیده و کلیدواژه‌ها
معیارهای شمول (ورودی)	گونه‌شناسی زائران حرم مطهر رضوی مقالات دارای درجه علمی پژوهشی مقالات فارسی مقالات منتشر شده تا پایان سال ۱۴۰۱ مخاطب مورد مطالعه، زائران حرم مطهر رضوی مکان مورد مطالعه: حرم مطهر رضوی
معیارهای عدم شمول (خروجی)	گونه‌شناسی زائران سایر اماکن مقدس غیر از حرم مطهر رضوی گردشگران فرهنگی سنجش نگرش زائران به مردم مشهد زیارت مطلوب از نگاه درون دینی نقش زیارت در تعاملات بین‌المللی سایر اماکن مقدس غیر از حرم مطهر رضوی سایر زائران اماکن مقدس غیر از حرم مطهر رضوی

۲. یافته‌ها

۲-۱. مشخصات کتاب‌شناختی مقالات

جایگاه علمی نویسندگان و مشخصات کتاب‌شناختی مقالات برگزیده در جدول ۲ آمده است.

جدول ۲: مشخصات کتاب‌شناختی مقالات برگزیده
منبع: نویسندگان مقاله

مقاله مستخرج از پایان‌نامه/ طرح پژوهشی	رتبه علمی نشریه	صاحب امتیاز نشریه	عنوان نشریه	عنوان مقاله	سال نشر	مرتبه علمی نویسندگان	نویسندگان
کارشناسی ارشد	A+	انجمن جامعه‌شناسی ایران	مجله مطالعات اجتماعی ایران	پدیدارشناسی تجربی زیارت امام رضا <small>علیه السلام</small>	۱۳۹۱	دانشیار جامعه‌شناسی دانشگاه فردوسی مشهد (نویسنده مسئول)	علی یوسفی
						مریی جامعه‌شناسی دانشگاه فردوسی مشهد	غلامرضا صدیق اورعی
						استادیار فلسفه و کلام اسلامی دانشگاه فردوسی مشهد	علیرضا کهنسال
						کارشناس ارشد پژوهش علوم اجتماعی	فهیمه مکری‌زاده
-	ب	دانشگاه مازندران	مجله برنامه‌ریزی و توسعه گردشگری	گونه‌شناسی گردشگران شهری: کاربست مدل نهادی کوهن (مطالعه موردی: شهر مشهد)	۱۳۹۳	عضو هیئت علمی پژوهشکده گردشگری جهاد دانشگاهی	سیمین فروغ‌زاده
						عضو هیئت علمی پژوهشکده گردشگری جهاد دانشگاهی و دانشجوی دکتری جامعه‌شناسی دانشگاه فردوسی مشهد (نویسنده مسئول)	ندار رضوی‌زاده

رساله دکتری	ب	پژوهشکده تحقیقات راهبردی مجمع تشخیص مصلحت نظام	راهبرد اجتماعی فرهنگی	فراسوی دوگانه زائر-گردشگر، گونه‌شناسی تجربه سفر زائران مرقد منور امام رضا <small>علیه السلام</small>	۱۳۹۴	دانشجوی دکتری جامعه‌شناسی اقتصادی و توسعه دانشگاه فردوسی مشهد	فرامرز نودهی
						استاد گروه علوم اجتماعی دانشگاه فردوسی مشهد (نویسنده مسئول)	حسین بهروان
						دانشیار گروه علوم اجتماعی دانشگاه فردوسی مشهد	علی یوسفی
						استادیار گروه انسان‌شناسی دانشگاه وندربیلت آمریکا	احمد محمدپور
کارشناسی ارشد	ب	دانشگاه علامه طباطبایی	فصلنامه علوم اجتماعی	گونه‌شناسی زیارت و دینداری زائران معنا کاوی کنش زیارت زائران امام رضا <small>علیه السلام</small>	۱۳۹۴	دانشیار جامعه‌شناسی دانشگاه علامه طباطبایی	ابوطالب طالبی
						کارشناسی ارشد جامعه‌شناسی دانشگاه علامه طباطبایی	اللهه براق علی پور
این مقاله برگرفته از طرح پژوهشی با عنوان «پدیدارشناسی تجربه زیارت» به سفارش آستان قدس	A+	انجمن جامعه‌شناسی ایران	مجله جامعه‌شناسی ایران	سنخ‌شناسی زیارت؛ مطالعه‌ای در میان زائران حرم رضوی	۱۳۹۷	استادیار جامعه‌شناسی، دانشگاه علوم انتظامی امین	محمد رضا پویافر محمد رضا پویافر
	ب	دانشگاه علامه طباطبایی	فصلنامه علوم اجتماعی	پدیدارشناسی تجربه زیارت؛ مطالعه‌ای در حرم امام رضا <small>علیه السلام</small>	۱۳۹۸	استادیار جامعه‌شناسی، دانشگاه علوم انتظامی امین	

	علمی پژوهشی	پژوهشکده گردشگری جهاد دانشگاهی	دوفصلنامه مطالعات اجتماعی گردشگری	گونه‌شناسی کیفی سبک‌های زیارتی جوانان در شهر مشهد	۱۳۹۸	استادیار گروه علوم اجتماعی دانشگاه فردوسی مشهد	مهدی کرمانی
						استادیار گروه علوم اجتماعی دانشگاه فردوسی مشهد	احمدرضا اصغرپور ماسوله
						دانشجوی پژوهشگری علوم اجتماعی دانشگاه فردوسی مشهد	محمد مهدی واعظ موسوی
رساله دکتری	علمی پژوهشی	دفتر تبلیغات اسلامی حوزه علمیه قم (پژوهشگاه علوم و فرهنگ اسلامی)	دوفصلنامه علمی پژوهشی اسلام و مطالعات اجتماعی	تغییرات معناشناختی کنش زیارت از منظر انسان‌شناسی تفسیری مطالعه موردی زائران امام رضا <small>علیه السلام</small>	۱۳۹۶	دانشیار انسان‌شناسی پژوهشگاه علوم انسانی و مطالعات فرهنگی	نعمت‌الله فاضلی
						دانشجوی دکتری دین‌پژوهی (نویسنده مسئول)	زهرا اکبری
رساله دکتری	علمی پژوهشی	دفتر تبلیغات اسلامی حوزه علمیه قم (پژوهشگاه علوم و فرهنگ اسلامی)	دوفصلنامه علمی پژوهشی اسلام و مطالعات اجتماعی	تحلیل فرهنگی نسبت میان زیارت و عرفی‌گرایی در جامعه معاصر ایران؛ مطالعه مردم نگارانه زیارت امام رضا از منظر انسان‌شناسی	۱۳۹۹	دانشیار انسان‌شناسی پژوهشگاه علوم انسانی و مطالعات فرهنگی	نعمت‌الله فاضلی
						دانشجوی دکتری دین‌پژوهی (نویسنده مسئول)	زهرا اکبری
						دکتری جامعه‌شناسی اخلاقی پژوهشگر دانشگاه فرانکفورت	احمد حسینی

رساله دکتری	علمی پژوهشی	پژوهشکده گردشگری جهاد دانشگاهی	دوفصلنامه مطالعات اجتماعی گردشگری	گونه‌شناسی گردشگران بر اساس نوع اقامت در شهر مشهد	۱۴۰۰	دانشجوی دکتری جامعه‌شناسی اقتصادی و توسعه دانشگاه فردوسی مشهد	آرش قهرمان
						استادیار گروه جامعه‌شناسی دانشگاه فردوسی مشهد	احمدرضا اصغرپور ماسوله
						استادیار گروه جغرافیا دانشگاه فردوسی مشهد	امیدعلی خوارزمی
						دانشیار گروه جامعه‌شناسی دانشگاه فردوسی مشهد	محسن نوغانی
						استادیار گروه جامعه‌شناسی دانشگاه فردوسی مشهد	حسین اکبری

۲-۲. روش تحقیق، جامعه آماری، هدف و نتایج مقالات

روش تحقیق، شیوه گردآوری داده‌ها، جامعه هدف، حجم نمونه آماری، هدف و نتایج مقالات برگزیده به شرح جدول ۳ است.

جدول ۳: روش تحقیق، شیوه گردآوری داده‌ها، جامعه هدف، جامعه آماری، هدف و نتایج مقالات برگزیده

منبع: نویسندگان مقاله

نویسندگان (سال نشر)	روش پژوهش	شیوه گردآوری داده‌ها	جامعه هدف	حجم نمونه آماری	هدف	نتایج
یوسفی و همکاران (۱۳۹۱)	پدیدارشناسی	مصاحبه و تجربه زیسته محققان	زنان مجاور	۶	آشکار سازی معانی نهفته تجربه زیارت و نحوه ساخته شدن اجتماعی این معنا (پدیدار زیارت) در تجربه زیسته تعدادی از زائران امام رضا (علیه السلام)	<ul style="list-style-type: none"> • زیارت دارای دو بعد عینی و ذهنی • بعد عینی زیارت متضمن نهادمندی و توجیه مندی • بعد ذهنی زیارت متضمن درونی سازی معنای زیارت • سه مقوله اصلی معنای زیارت، آداب مندی زیارت، عقیده به خارق العادگی زیارت شونده و جذبه. • تجربه زیارت امام رضا (علیه السلام) تجربه ای معنوی و عرفانی است که طی فرایند اجتماعی معینی ساخته می شود.
فروغ زاده و رضوی زاده (۱۳۹۳)	پیمایشی	پرسشنامه	زائران	۱۶۰۰	گونه شناسی گردشگران شهر مشهد با هدف هماهنگ سازی امکانات و خدمات گردشگری مشهد با نیازها و خواسته های آنان	<ul style="list-style-type: none"> • گردشگران شهر مشهد از لحاظ کنش غالب به دو دسته ی زیارتی و زیارتی سیاحتی تقسیم می شوند. • در این تحقیق بر مبنای شش متغیر (چگونگی صرف غذا در طول سفر، نوع اقامتگاه در شهر مشهد، نوع وسیله نقلیه سفر، نوع وسیله نقلیه درون شهری، چگونگی یافتن محل اقامت در شهر مشهد و نحوه سازماندهی سفر) گردشگران شهر مشهد به سه گونه نهادی، نیمه نهادی و غیر نهادی تقسیم شدند. • نتایج مطالعه نشان داد اکثریت قابل توجهی از گردشگران به صورت غیر نهادی و تعداد کمی به گونه نهادی سفر زیارتی خود را سازمان داده اند.
نودهی و همکاران (۱۳۹۴)	پدیدارشناسی	مصاحبه عمیق	زائران	۹	گونه شناسی تجربه سفر زائران امام رضا (علیه السلام)	<ul style="list-style-type: none"> • با مرور بر تکثر موجود در صورت بندهای دینداری و سفرهای زیارتی به این پرسش پاسخ می دهد که کدام صورت بندی، بیشترین انطباق و تناسب را با زائران دارد. • به روش پدیدارشناسی، گونه شناسی تلفیقی از تپه های زوار ارائه داده اند که بر این اساس، چهار سنخ کلی خوش گذران، در حال گذار، مناسک گرا و وجودی احصا شده است.

طالبی و علی‌پور (۱۳۹۴)	کیفی و شبهه نظریه‌مبنایی	مصاحبه عمیق و مشاهده	زائران	۲۸	بررسی و فهم کنش زیارت از منظر کنشگر	<ul style="list-style-type: none"> • زیارت دارای چهار بعد مناسکی، اعتقادی، شرایط جامعه و درک فردی (زائر) از این کنش • با تجزیه و تحلیل داده‌ها، الگویی از دینداری و زیارت معرفت‌بنیاد، غیر معرفت‌بنیاد و نوظهور احصا شد. • این سنخ‌شناسی بر اساس تفاوت بینش زائران نسبت به دین، زیارت و زیارت امام و تاثیر این بینش‌های متفاوت در انجام زیارت، انجام گرفته است.
پویافر (۱۳۹۷)	پدیدارشناسی	مصاحبه و مشاهده	زائران	۲۸	سنخ‌شناسی انواع تجربه‌های زیارت	<ul style="list-style-type: none"> • سنخ‌شناسی انواع تجربه‌های زیارت، محور اصلی این مطالعه تجربی کیفی بوده است. • مفهوم تجربه زیارت بر اساس تلفیقی از مدل‌های بومی سنجش دینداری، سه بعد اندیشه-ها(باورها)، کنش‌ها(اعمال) و احساسات و عواطف در نظر گرفته شده است. • یافته‌ها نشان‌دهنده تنوعی از تجربه‌های دینی در هر سه بعد تجربه زیارت بوده است.
پویافر (۱۳۹۷)	پدیدارشناسی	مصاحبه و مشاهده	زائران	۲۸		<ul style="list-style-type: none"> • سه بعد اندیشه‌ها(باورها)، کنش‌ها(اعمال) و احساسات و عواطف، بنیانی برای جهت‌دهی کنش‌های زیارتی یک زائر فراهم می‌آورند. • شرایط محیطی و زمینه زندگی شخصی و ویژگی‌های فردی زائر است که بر شکل‌گیری تجربه دینی او در کنش زیارت اثر می‌گذارد. • پس از آن، فضای فیزیکی حرم، تزیینات آن، شرایط مربوط به اداره حرم می‌تواند بر شکل‌گیری احساسات و عواطف زائر در مدت حضور در حرم که در واقع ذات اصلی تجربه دینی است، تأثیر بگذارد.
کرمانی و همکاران (۱۳۹۸)	تحلیل مضمون	مصاحبه	جوانان شهر مشهد	۱۰	شناسایی انواع سبک‌های زیارتی جوانان	<ul style="list-style-type: none"> • هریک از تیپ‌های زیارتی در سه مرحله ظهور پیدا می‌کنند: مرحله مقدمات و الزامات زیارت، مرحله اجرایی زیارت و مرحله نتایج و دستاوردهای مورد انتظار از زیارت. • عنصر محوری زیارت سنت‌مدارانه را مناسک و عنصر محوری زیارت تفریح‌گرایانه را فراغت نامید. • مفهوم محوری زیارت عمل‌گرایانه، حاجت است و بن‌مایه زیارت درون‌نگرانه، معنویت نام دارد.

<ul style="list-style-type: none"> • آنچه مشهود است سکولار شدن و مذهبی بودن به‌طور همزمان و موازی در ایران معاصر وجود داشته و دارد. • از طرفی جامعه ایران به لحاظ مذهبی بودن همانند گذشته نیست و از طرفی دیگر نمی‌توان گفت سکولار شدن را به صورت کامل تجربه کرده است. 	<p>نسبت‌یابی کنش زیارت امام رضا (علیه‌السلام) با مدرنیته</p>		<p>زائران</p>	<p>مصاحبه، مشاهده، دل نوشته‌ها، عریضه‌ها و سفرنامه‌ها و خود مردم‌نگاری</p>	<p>کیفی و با تکیه بر دیدگاه‌های مردم‌نگار</p>	<p>فاضلی و همکاران (۱۳۹۶)</p>
<ul style="list-style-type: none"> • زیارت در ایران در گذر تجدد تغییراتی داشته که این کنش را از حالتی همگن و متوازن به کنشی ناهمگن و نامتوازن تبدیل کرده است. • ایجاد سنخ‌هایی متنوع و متکثر در سبک زیارت ایرانی گواه بر تغییر و به نوعی پیامد تجربه تجدد است. با نسبت‌یابی کنش زیارت امام رضا (علیه‌السلام) با تجدد و در نهایت عناصر مترتب بر آن همچون عرفی شدن در ایران معاصر، انواع سنخ‌های به وجود آمده در بستر کنش زیارت در حرم مطهر امام رضا (علیه‌السلام) شده است. 	<p>شناخت و فهم عناصر ناهمگن شناخت‌سنخ‌ها در کنش زیارت با تمرکز بر تنوع به وجود آمده در پی تجدد و عرفی‌گرایی</p>		<p>زائران</p>	<p>مصاحبه، مشاهده، دل نوشته‌ها، عریضه‌ها و سفرنامه‌ها و خود مردم‌نگاری</p>	<p>کیفی و با تکیه بر دیدگاه‌های مردم‌نگاری</p>	<p>فاضلی و همکاران (۱۳۹۹)</p>
<ul style="list-style-type: none"> • یافته‌های تحقیق نشان داد که اکثریت (۹۷ درصد) گردشگران شهر مشهد جزو گردشگران وفادار محسوب می‌شوند که بارها به مشهد سفر کرده‌اند. • شیوه سفر گردشگران با معیار فردی جمعی، عمدتاً به صورت جمعی (۸۱ درصد) و با معیار نهادی خودگردان، عمدتاً به صورت خودگردان (۶۸ درصد) است. • بر مبنای متغیرهای جمعیت‌شناختی و ویژگی‌های سفر گردشگران، سه گونه زائران کم‌سفر غیر منفرد (۳۷ درصد)، زائران پرهزینه کوتاه‌سفر (۳۶ درصد)، گردشگران کم‌هزینه کثیرالسفر (۲۶ درصد) شناسایی شد. 	<p>بررسی گونه‌های اقامتی گردشگران</p>	<p>۳۳۰</p>	<p>زائران</p>	<p>پرسشنامه</p>	<p>پیمایش</p>	<p>قهرمان و همکاران (۱۴۰۰)</p>

۲-۳. گونه‌شناسی زائران، ویژگی‌های هر سنخ و مبنای گونه‌شناسی

گونه‌شناسی زائران، ویژگی‌های هر سنخ و مبنای گونه‌شناسی هر یک از مقالات مورد مطالعه به شرح جدول ۴ آمده است.^۱

جدول ۴: گونه‌شناسی زائران، ویژگی‌های هر سنخ و مبنای گونه‌شناسی

منبع: نویسندگان مقاله

مبنای گونه‌شناسی	ویژگی‌ها	گونه‌شناسی زائران	نویسندگان (سال نشر)
با اتکا به درون‌مایه مدل کوهن بر مبنای مفهوم نهادی شدن، در این تحقیق نحوه تأمین نیازهای اولیه (سرپناه، خوراک و جابه‌جایی در مقصد) و میزان برخورداری از خدمات میزبانی نهادی شده در شهر مشهد، شاخصی از میزان نهادی بودن گردشگری تعریف شد.	- استفاده حداکثری از همه خدمات	گردشگر نهادی	فروغ زاده و رضوی زاده (۱۳۹۳)
	- استفاده از ۳ یا ۴ خدمت	گردشگر نیمه‌نهادی	
	- استفاده نکردن از خدمات یا حداقل استفاده	گردشگر غیرنهادی	
تنوع تلقی‌ها، درک‌ها و انتظارات افراد از دین، الگوهای متکثر دینداری و به تبع آن گونه‌های متنوع زائران را به همراه داشته است.	- برتری انگیزه خوش‌گذرانی بر سایر انگیزه‌ها - برابری میزان زیارت رفتن با تفریح رفتن - دیدن اماکن تفریحی اطراف مشهد - در قالب سفر کاروانی - اهل خریدهای مفصل - پایبندی به اصولی برای زیارت با کیفیت تا اصول مناسکی (کنش‌های عقلانی معطوف به هدف)	زائر خوش‌گذران	نودهی و همکاران (۱۳۹۴)
	- زیارت، تنها انگیزه سفر - توجه به نمادهای زیارتی مانند تبرک جستن، دست زدن به ضریح و... - انگیزه مذهبی (تبرکی) برای خرید - زیارت نوعی ارتباط درونی غیر قابل توصیف که موجب تخلیه روانی می‌شود. - آگاهی به آداب زیارت، اما انجام آداب با رویکرد حداقلی	زائر در حال گذار	

۱. یوسفی و دیگران (۱۳۹۱) و پویافر (۱۳۹۸) به پدیدارشناسی تجربه زیارت امام رضا (علیه‌السلام) پرداخته‌اند و دسته‌بندی از گونه‌های زائران ارائه نداده‌اند.

	<p>- سفر به مشهد، فقط با انگیزه زیارت</p> <p>- اهتمام به عمل زیارت و اشتغال نداشتن به کار دیگر</p> <p>- گذراندن بیشترین وقت خود در حرم</p> <p>- پایگاه اجتماعی اقتصادی پایین</p> <p>- سن بالا</p> <p>- تفریح در سبک زندگی او هیچ جایگاهی ندارد.</p> <p>- مدت اقامت طولانی</p> <p>- تعدد سفر به مشهد</p> <p>- اعتقاد به جنبه‌های معجزه‌آسا و غیر معمول سفر زیارتی</p> <p>- زیارت بدون تفریح، نوعی فعالیت انرژی‌زا</p> <p>- رفع حاجات و کسب ثواب، هدف اصلی زیارت</p>	زائر مناسک‌گرا	
	<p>- زیارت از روی دل و اشتیاق درونی</p> <p>- قائل به زیارت از راه دور</p> <p>- وصف زیارت با احساس‌های معنوی</p> <p>- خدمت به خلق خدا، توصیف او از زیارت</p>	زائر وجودی	
<p>الگوی دینداری ایرانیان، عاملی مهم در شکل‌گیری بینش فرد به زیارت و درک وی از زیارت</p>	<p>- کنش زائر برگرفته از جهان‌بینی توحیدی و اصول و آداب اسلامی</p> <p>- درک زائر از مفهوم امام در اندیشه شیعه، نقش مهمی در کیفیت زیارت او دارد.</p> <p>- معرفت کامل به مبانی دین، زیارت و امام</p> <p>- درک این گروه از زیارت منطبق با فلسفه زیارت در بینش نهاد علمی اندیشمندان مسلمان</p>	<p>دینداری مکتبی و زیارت</p>	<p>طالبی و علی‌پور (۱۳۹۴)</p>
	<p>- انطباق دینداری و زیارت این گروه با اندیشه شیعی</p> <p>- ضعف در بعد معرفت به مبانی دینی</p> <p>- مقلد دینداران مکتبی</p> <p>- اطلاعات دینی پامنبری</p> <p>- غلبان احساسات در زیارت امام</p> <p>- پابندی به آداب زیارت سفارش شده در متون دینی</p>	دینداری سنتی و زیارت	

<p>الگوی دینداری ایرانیان، عاملی مهم در شکل‌گیری بینش فرد به زیارت و درک وی از زیارت</p>	<p>- مسئله حکومت دینی مهم‌ترین چالش این گروه - متأثر از مسائل مدرنیته - تفکر نخبه‌گرا - تربیتی مذهبی و آکادمیک - کیفیت انجام زیارت مبتنی بر علائق و انتخاب‌های شخصی - تاثیر جذابیت‌های توریستی مکان مذهبی بر زیارت - ارتباط با مفهوم امام یا فرد قدسی در حرم</p>	<p>دینداری روشنفکرانه و زیارت</p>	<p>طالبی و علی‌پور (۱۳۹۴)</p>
	<p>- پیروی از گروه دینداری روشنفکر در مسائل اندیشه دینی - داشتن آگاهی و معرفت کمتر نسبت به دین - پایبندی کمتر به آداب دینی - پررنگ بودن بعد توریستی زیارت - کنش‌ها بیشتر متوجه ارتباط با خدا - اهمیت نداشتن مفهوم امام و زیارت او</p>	<p>دینداری شبه روشنفکری و زیارت</p>	
	<p>- اطلاعات پامنبری - علاقه‌مندی به مناسک دینی بدون شناخت مبانی نظری و اعتقادی آنان - دست نیافتنی، رازآلود و مهیب بودن امر قدسی - داشتن عقاید خرافی - برخورد احساسی با مفاهیم دینی - عدم شناخت کافی از فلسفه زیارت امام - علاقه‌مند به نمادها و مناسک دینی - مهم‌ترین علت زیارت، شرایط علی مادی مانند ادای نذر، گرفتن شفا و خواسته‌های دیگر - تبرک جستن و جمع‌آوری اشیای متعلق و منسوب به حرم، مهم‌ترین کنش این گروه در حرم - پایبند نبودن به اصول خاصی در زیارت - عکس گرفتن، دست به ضریح رساندن و... از رفتارهای این گروه</p>	<p>دینداری مناسکی و زیارت</p>	
	<p>- علاقه‌مندی به مناسبت‌های مذهبی مانند عاشورا، لیالی قدر ... و - شرایط مادی مانند همراهی با خانواده و دوستان و مناسب بودن شرایط زمانی و کاری بیش از شرایط معنوی؛ سبب حضور در حرم - احساس حال خوش و خوب در فضای حرم - انجام کنش‌های مذهبی رایج</p>	<p>دینداری مناسبتی و زیارت</p>	

<p>الگوی دینداری ایرانیان، عاملی مهم در شکل‌گیری بینش فرد به زیارت و درک وی از زیارت</p>	<p>- رها شدن از قید و بندهای دینی - دلیل زیارت، شرایط علی معنوی - کنش‌های غیر معمول - نداشتن معرفت به امام و زیارت او - ارتباط با مکان مقدس و حضور اثرهای مثبت</p>	<p>دیندارهای نوظهور و زیارت</p>	<p>طالبی و علی‌پور (۱۳۹۴)</p>
<p>تناظر ابعاد دینداری با سنخ‌های زیارتی و همچنین در نسبت با ابعاد سه‌گانه اندیشه‌ها، اعمال و احساسات و عواطف همچنین اهداف و انتظارات از زیارت از نظر زائران (اهداف و انتظارات معنوی، روحی و روانی و مادی)</p>	<p>- تبعیت از سنت‌های قدیمی و عامیانه - پایبندی به انجام اعمال توصیه شده در کتب دعا</p>	<p>زیارت سنت‌گرا- عادت‌گرا</p>	<p>پویافر (۱۳۹۷)</p>
	<p>- پایبندی به آموزه‌های فقهی و شرعی وارد شده از سوی مراجع و نهاد رسمی دین - اهمیت به انجام اعمال عبادی و عبادت‌ها و مراسم و آیین‌های مناسبی به صورت جمعی</p>	<p>زیارت شریعت‌گرا- مناسک‌گرا</p>	
	<p>- تجربه احساسی عاطفی از زیارت و ارتباط با امام - در پی کشف و شهودی رازمندانانه با امام</p>	<p>زیارت عاطفه‌گرا- معناگرا</p>	
	<p>- انگیزه زیارت، رفع گرفتاری‌ها و برآورده شدن حاجات - انتظار دیدن یک تغییر مثبت در بهبود وضعیت زندگی</p>	<p>زیارت مبادله‌گرا- کارکردگرا</p>	
	<p>- ارزیابی اندیشه‌ها، کنش‌ها و حتی احساسات و عواطف خود در حین زیارت با معیار عقل و منطق انسانی</p>	<p>زیارت عقلانیت‌گرا- بازاندیش</p>	
<p>تجربیات و احوالات دینی</p>	<p>- معنویت، درون‌مایه اصلی زیارت - محوریت نیاز درونی - عدم اهمیت مناسک زیارتی - انفرادی بودن زیارت - عاطفه محوری - التفات به جایگاه زیارت شونده و فهم او - زیارت، تعاملی دوسویه - کسب معنویت و آرامش، دودست‌آورد مهم زیارت - تقرب به خدا و تقویت ایمان - معرفت‌افزایی نسبت به امام</p>	<p>سبک درون‌نگرانه</p>	<p>کرمانی و همکاران (۱۳۹۸)</p>
	<p>- مناسک، درون‌مایه اصلی زیارت - زیارت بر پایه نیت و برنامه قبلی - آماده‌سازی ذهنی و روحی برای زیارت - رعایت مقدمات عملی مانند غسل زیارت و وضو داشتن و... - حفظ خلوص نیت - حفظ حرمت موضع و موضوع زیارت - رعایت ترتیب مناسکی زیارت - بزرگداشت شاعر و رعایت ادب از دست‌آورد‌های مهم زیارت</p>	<p>سبک سنت‌مدارانه</p>	

تجربیات و احوالات دینی	- برآورده شدن حاجات دنیوی و اخروی، عنصر محور زیارت - زیارت به مثابه ارتباط مستقیم با منبع فیض	سبک عمل‌گرایانه	کرمانی و همکاران (۱۳۹۸)
	- فراغت، عنصر محوری زیارت - پابندی کمتر به آداب زیارت - کم‌رنگی عنصر احساس ضرورت به زیارت در زائر - تاثیر دیگران در انگیزه زیارت - جمعی بودن زیارت - تقویت روابط اجتماعی از دستاوردهای زیارت	سبک تفریح‌گرایانه	
نسبت‌یابی میان جریان مدرنیته و در پی آن عرفی شدن جامعه معاصر ایران با سنخ‌های نوین پدید آمده در بستر کنش زیارت	- زیارت در ایام مناسبت‌های مذهبی برای تسلیت یا تبریک گفتن به امام رضا (ع) - زیارت در ایام مناسبتی ثوابی دو چندان دارد. - تکریم بیشتر زائران در ایام دهه آخر صفر	زیارت آیین‌مدار (مناسبتی)	فاضلی و همکاران (۱۳۹۶)
	- اشکال زیارت دورادور: - سلام دادن از راه دور - نایب‌الزیاره - بصری - مجازی	زیارت دورادور	
	- متاثر از فضای مدرنیته و عرفی‌گرایی ایران معاصر - نوعی تابوشکنی - از سنخ‌های نوظهور زیارت - زیارتی که زائران زن با ویژگی‌ها، نیازها و روش‌های زنانه خود انجام می‌دهد. - رونق این سنخ زیارتی به دلیل آسانی سفر و راه‌های امن	زیارت زنانه	
	- مبتنی بر زیست اجتماعی کلان‌شهری - گردشگری زیارت - توسعه بسترهای خدمت‌رسانی مطلوب به زائران - فرهنگ مصرف‌گرایی - تقابل سنت و مدرنیته - ایجاد ابرپروژه‌های شهری - تقابل سمبل‌های مادی و معنوی	زیارت کلان‌شهر	
	- متاثر از ماهیت و هویت سیاسی کنش‌های اهل بیت - مقابله، مکانی برای اجتماع سیاسی و بیانگر قدرت سیاسی تشیع - اردهای سازمانی	زیارت سیاسی	

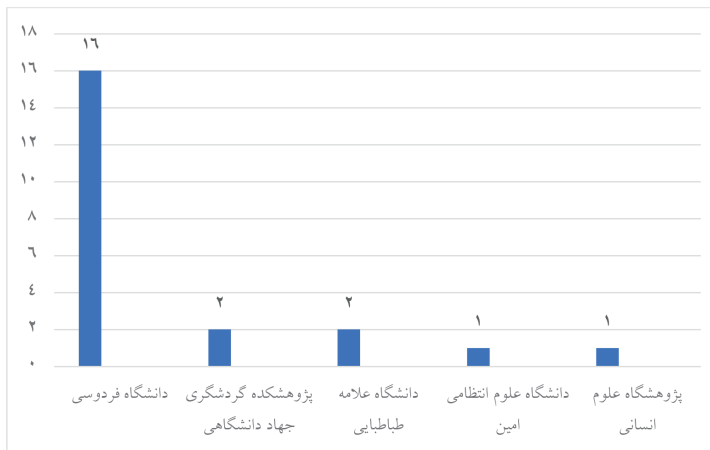
تقابل سنت و مدرنیته	<ul style="list-style-type: none"> - اقامت طولانی - خرید سوغات متبرک - سفر دسته جمعی - اعتقاد به معجزه و شفا - طلب حاجات مادی و معنوی - پابندی به آداب زیارت 	زائر سنتی	فاضلی و همکاران (۱۳۹۹)
	<ul style="list-style-type: none"> - در پی آرامش - کنش معطوف به عقلانیت - انگیزه کمتری به زیارت در ایام مناسبی شلوغ - مبتنی بر دین شخصی - سکون و خلوت‌گزینی - مدت اقامت کمتر 	زائر مدرن	
	<ul style="list-style-type: none"> - حد وسط زائران سنتی و مدرن - متاثر از فضای سکولار و مدرنیته - هم زیارت و هم تفریح - زیارت به‌مثابه یک روند اجتماعی تا دینی - بازدید از اماکن تفریحی - اهتمام نداشتن به آداب و اعمال زیارتی 	زائر - گردشگر یا زائر امروزی	
نوع اقامت در شهر مشهد	<ul style="list-style-type: none"> - اقامت مهمان‌پذیر، خانه کرایه‌ای، هتل و هتل آپارتمان در چه ۳ 	زائران کم‌سفر غیر منفرد	قهرمان و همکاران (۱۴۰۰)
	<ul style="list-style-type: none"> - اقامت در هتل، هتل آپارتمان و مهمان‌پذیر با در چه بالا 	زائران پرهزینه کوتاه‌سفر	
	<ul style="list-style-type: none"> - اقامت در خانه اقوام یا خانه شخصی 	زائران کم‌هزینه کثیرالسفر	

این مقالات از ابعاد مختلفی مانند جایگاه علمی نویسندگان، مشخصات کتاب‌شناختی، روش تحقیق و جمع‌آوری داده‌ها، جامعه آماری، هدف و گونه‌شناسی زائران بررسی و تحلیل می‌شود.

۲-۴. پژوهشگران

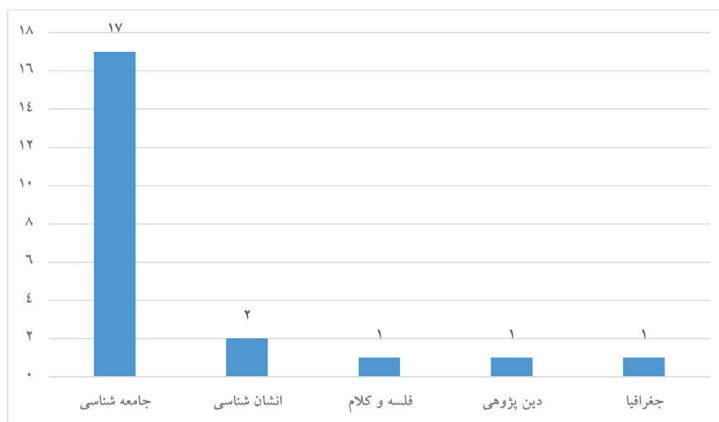
بر اساس داده‌های کتاب‌شناختی مقالات (جدول ۲)، ۲۳ پژوهشگر در نگارش این مقالات، نقش

داشتند. یوسفی، اصغریور، پویافر، اکبری و فاضلی هر کدام دو مقاله در این موضوع نگاشته‌اند. با بررسی فعالیت‌های پژوهشی و اجرایی این ۲۳ محقق مشخص شد که یوسفی و پویافر بیشترین پژوهش در حوزه مطالعات زیارت داشته‌اند. فراوانی مراکز دانشگاهی و پژوهشی فعال بر اساس تعداد پژوهشگران و همچنین فراوانی پژوهشگران بر اساس رشته دانشگاهی در نمودارهای ۱ و ۲ آمده است. ۷ مقاله در نشریات علوم اجتماعی و ۳ مقاله در نشریات گردشگری منتشر شده‌اند. همگی نشریات دارای اعتبار علمی و پژوهشی بودند. با جست‌وجوی این موضوع در سامانه پایان‌نامه‌ها با عنوان پایگاه علمی ایران (گنج)^۱ مشخص شد ۲ مقاله از پایان‌نامه کارشناسی ارشد، ۴ مقاله از رساله دکتری و ۲ مقاله از طرح پژوهشی با حمایت مالی آستان قدس رضوی، مستخرج است. از نظر زمانی، طرح این موضوع در یک دهه اخیر (۱۳۹۱-۱۳۹۹) مورد توجه محققان قرار گرفته است (ن.ک: جدول ۲).

نمودار ۱: فراوانی مرکز دانشگاهی و پژوهشی فعال بر اساس تعداد پژوهشگران

منبع: نویسندگان مقاله

نمودار ۲: فراوانی مقالات بر اساس رشته دانشگاهی

منبع: نویسندگان مقاله

۲-۵. روش تحقیق

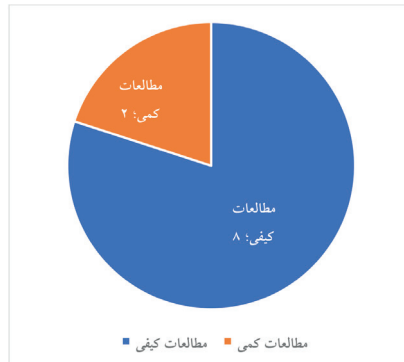
پژوهشگران مناسک دینی از جمله زیارت از روش‌های تحقیق مربوط به پیمایش‌های آماری، روش‌های کیفی نظیر تبارشناسی^۱، تحلیل گفتمان^۲، تحلیل مضمون، پدیدارشناسی^۳، نظریه داده‌بنیاد^۴، نشانه‌شناسی^۵ و طیف گسترده‌ای از روش‌های ترکیبی در مقالات و کتاب‌های این دست مطالعات بهره گرفته‌اند.^۶

فراوانی مقالات از منظر مطالعات کمی و کیفی و روش تحقیق در نمودارهای ۳ و ۴ آمده است.

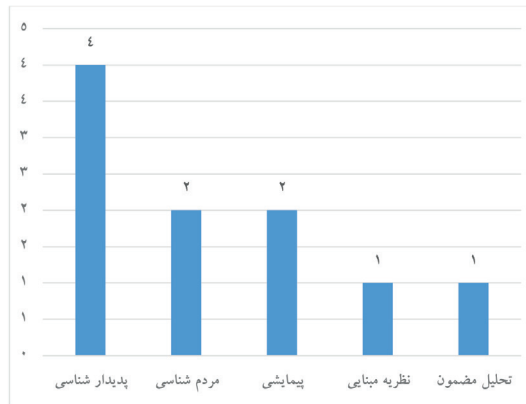
1. Archeology
2. Discourse analysis
3. Phenomenology
4. Grounded theory
5. Semiotics

۶. برای نمونه بنگرید به:

- یوسفی، علی و دیگران (۱۳۹۱) پدیدارشناسی تجربی زیارت امام‌رضا (علیه السلام) مجله مطالعات اجتماعی ایران، دوره ۶، شماره ۳-۴، صص ۱۸۰-۱۹۸.
- پویافر، محمدرضا (۱۳۹۸) پدیدارشناسی تجربه زیارت؛ مطالعه‌ای در حرم امام رضا (علیه السلام)، دوره ۲۶، شماره ۸۵، صص ۱۶۵-۲۰۰.
- فیروزی، محمدعلی و دیگران (۱۳۹۸) تبارشناسی نقش زیارتی - گردشگری شهر مشهد، شماره ۱، صص ۱۵۵-۱۹۱.

نمودار ۳: فراوانی مقالات از نظر مطالعات کمی و کیفی
منبع: نویسندگان مقاله

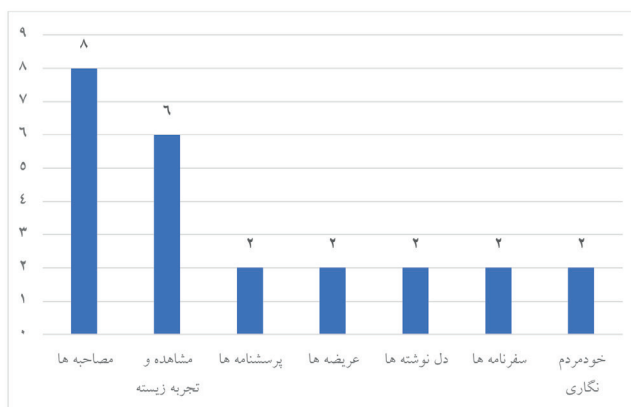

نمودار ۴: فراوانی مقالات از نظر روش پژوهش
منبع: نویسندگان مقاله

۶-۲. شیوه گردآوری

در این تحقیقات شیوه گردآوری داده‌ها، مصاحبه عمیق با زائران بوده است و فروغ‌زاده و رضوی‌زاده (۱۳۹۳) و قهرمان و همکاران (۱۴۰۰) از روش پرسشنامه استفاده کرده‌اند؛ اما از مشاهده و تجربه زیسته این نویسندگان، بررسی دل‌نوشته‌ها، عریضه‌ها و سفرنامه‌ها به‌عنوان شیوه گردآوری داده‌ها استفاده شده است. فاضلی و همکاران (۱۳۹۹؛ ۱۳۹۶) علاوه بر مصاحبه با زائران، از روش‌های متنوع دل‌نوشته‌ها، عریضه‌ها و سفرنامه‌ها بهره‌جسته‌اند (ن.ک):

جدول ۲). با توجه به اینکه زائران در عریضه‌ها مافی‌الضمیر و خواسته‌های درونی خود را بدون هیچ ملاحظه‌ای با امام خودشان در میان می‌گذارند، دقیق‌ترین شیوه گردآوری داده‌هاست. از این رو، برخی از پژوهشگران که به این عریضه‌ها دسترسی داشته‌اند، پدیدارشناسی تجربه زائران از کنش زیارت را بر اساس این اسناد انجام داده‌اند (زردموی، ۱۳۹۴). فراوانی مقالات بر اساس شیوه گردآوری در نمودار ۵ آمده است.

نمودار ۵: فراوانی مقالات از نظر شیوه گردآوری داده‌ها
(منبع: نویسندگان)

۲-۸. جامعه آماری

در همه این مطالعات، جامعه هدف زائران حرم مطهر رضوی بوده و حداقل جامعه آماری ۶ نفر و حداکثر ۳۰ نفر برای مصاحبه انتخاب شده‌اند. یوسفی و دیگران (۱۳۹۱) ۶ زن مجاور و کرمانی و همکاران (۱۳۹۴) ۱۰ نفر از جوانان مشهد را به‌عنوان جامعه هدف مد نظر قرار دادند. سایر محققان ترکیبی از زائران و مجاوران از نظر جنسیت، سن، موقعیت اجتماعی و شغلی را جامعه هدف دانسته‌اند. در پژوهش فروغ‌زاده و رضوی‌زاده (۱۳۹۳) به دلیل استفاده از تحلیل ثانویه داده‌های آماری طرح پژوهشی دیگر، ۱۶۰۰ زائر و در تحقیق قهرمان و همکاران (۱۴۰۰) ۳۳۰ زائر جامعه آماری بوده است (ن.ک: جدول ۳).

۲-۸. هدف مقالات

بررسی و فهم کنش زیارت از منظر زائران حرم مطهر رضوی و سنخ‌شناسی آنان، هدف مشترک

همه این نویسندگان است. آشکارسازی معانی نهفته تجربه زیارت در تجربه زیسته تعدادی از زائران امام رضا (علیه السلام)؛ نسبت‌یابی کنش زیارت امام رضا (علیه السلام) با تمرکز بر تنوع به وجود آمده در پی تجدد و عرفی‌گرایی و هماهنگ‌سازی امکانات و خدمات گردشگری مشهد با نیازها و خواسته‌های گردشگران از دیگر اهداف ذکر شده در این مقالات است (ن.ک: جدول ۳).

۳. جمع‌بندی و نتیجه‌گیری

در این مقالات، نظرات متنوعی در ارائه گونه‌های زائران شاهد هستیم. بررسی انواع سبک‌ها و سنخ‌های زائران از منظرهای مختلف، دلیل این تنوع است. یوسفی و دیگران (۱۳۹۱)، طالبی و براق‌پور (۱۳۹۴) و پویافر (۱۳۹۷) از منظر الگوهای دینداری؛ پویافر (۱۳۹۸) از منظر تجربه دینی و فاضلی و همکاران (۱۳۹۹؛ ۱۳۹۶) از منظر تجدد و مدرنیته به دسته‌بندی زائران پرداخته‌اند. سبک‌های زیارتی مکتبی، سنتی، روشنفکرانه، مناسکی، مناسبتی، کارکردگرا، معناگرا و... بر اساس الگوهای دینداری و زیارت‌های مجازی، زنانه، کلان‌شهر، سیاسی، سنتی و مدرن از منظر فضای تجدد و مدرنیته جامعه ایران انجام شده است.

این پژوهش‌ها یافته‌های متنوعی از گونه‌شناسی زائران ارائه می‌دهند و شباهت‌ها و تفاوتی‌های میان آن‌ها وجود دارد. بررسی فهم و درک زائران از کنش زیارت و دسته‌بندی آنان از منظرهای مختلف، دلیل این تنوع است.

پژوهشگرانی که از اصول و مبانی مشترکی برای ارائه سبک‌های زیارتی و گونه‌های زائران بهره جسته‌اند، شباهت‌های زیادی میان یافته‌های آنان وجود دارد. بیشتر محققان الگوها و سنخ‌های دینداری را مبنای گونه‌شناسی زائران قرار داده‌اند. یوسفی و همکاران (۱۳۹۱)، نودهی و همکاران (۱۳۹۴)، طالبی و علی‌پور (۱۳۹۴)، پویافر (۱۳۹۷) و کرمانی و همکاران (۱۳۹۸) این اصل را محور دسته‌بندی خود برای زائران قرار داده‌اند. این پژوهش‌ها بیشتر مبتنی بر ابعاد دینداری، گلاک و استارک، متناظر با پنج بعد عمل، باور، تجربه، دانش یا معرفت و پیامد دینداری (آذربایجانی، ۱۳۸۷، ص ۱۰۰)، زیارت را به‌عنوان یکی از مولفه‌های دینی و زائر را یکی از مصادیق دینداری، دسته‌بندی کرده‌اند. زائر مناسک‌گرا (نودهی و همکاران، ۱۳۹۴)، زیارت سنتی و مناسکی (طالبی و علی‌پور، ۱۳۹۴)، زیارت شریعت‌گرا- مناسک‌گرا (پویافر، ۱۳۹۷)، سبک سنت‌مدارانه (کرمانی و همکاران، ۱۳۹۸) و زائر سنتی (فاضلی و همکاران، ۱۳۹۹) در بعد عملی نمود پیدا می‌کنند. همچنین زیارت مناسبتی در پژوهش طالبی (۱۳۹۴) و فاضلی (۱۳۹۹) در همین بعد عملی قرار

می‌گیرد. زائر در حال گذار و زائر وجودی (نودهی و همکاران، ۱۳۹۴)، زیارت سنتی (طالبی و علی‌پور، ۱۳۹۴)، زیارت عاطفه‌گرا-معناگرا (پویافر، ۱۳۹۷) و سبک درون‌نگرانه (کرمانی و همکاران، ۱۳۹۸) ذیل بعد تجربی و پیامدی می‌گنجد. زیارت مکتبی (طالبی و علی‌پور، ۱۳۹۴)، زیارت عقلانیت‌گرا-بازاندیش و زیارت عمل-گرایانه (کرمانی و همکاران، ۱۳۹۸) در بعد اعتقادی و معرفتی تجلی می‌یابد.

در پژوهش یوسفی و همکاران (۱۳۹۱) عنصر نهادمندی زیارت و مقوله آداب‌مندی زیارت با بعد عملی و عنصر توجیه‌مندی زیارت و مقوله جذب با بعد پیامدی و اصل درونی‌سازی و مولفه عقیده به خارق‌العادگی زیارت شونده به بعد معرفتی از ابعاد دینداری مطابقت دارد.

سنخ‌شناسی برخی از پژوهش‌ها مانند گونه‌شناسی زائران نودهی و همکاران (۱۳۹۴) بر پایه دوگانه گردشگر-زائر مبتنی است. تفاوت در انگیزه‌ها، عامل اصلی در تمایز میان زیارت و گردشگری است. از این رو، زائر در حال گذار و زائر مناسک‌گرا، فقط با انگیزه زیارت به مشهد سفر می‌کنند، ولی زائر خوش‌گذران به تفریح اولویت می‌دهد تا زیارت. سبک تفرج‌گرایانه (کرمانی و همکاران، ۱۳۹۸) و زائر-گردشگر (فاضلی و همکاران، ۱۳۹۹) با یافته‌های این پژوهش همخوانی دارد. گونه‌شناسی این پژوهش‌ها بر دو مفهوم کلیدی زیارت و تفریح استوار است.

فاضلی و همکاران (۱۳۹۶ و ۱۳۹۹) گونه‌های زائران را بر اساس ویژگی‌های عصر مدرنیته و عرفی شدن جامعه معاصر ایران برشمرده‌اند. زیارت زنانه، زیارت مجازی، زیارت کلان‌شهر را از دستاوردهای مدرنیته می‌دانند و زائر را به سه دسته سنتی، مدرن و زائر-گردشگر تقسیم می‌کنند. زیارت آیین‌مدار (مناسبتی) با زیارت مناسبتی (طالبی و علی‌پور، ۱۳۹۴) یکی است و ویژگی‌های زائر سنتی با زیارت سنتی (طالبی و علی‌پور، ۱۳۹۴) و زیارت سنت‌گرا-عادت‌گرا (پویافر، ۱۳۹۷) و همچنین ویژگی‌های زائر-گردشگر با زائر خوش‌گذران (نودهی و همکاران، ۱۳۹۴) و زیارت تفرج‌گرایانه (کرمانی و همکاران، ۱۳۹۸) تا حدودی نزدیک است.

گونه‌شناسی زائران طالبی و علی‌پور (۱۳۹۴) مبتنی بر نگرش و بینش فرد نسبت به دین، امر قدسی و زیارت و همچنین میزان آگاهی و معرفت او از این موارد است. زائر مکتبی، معرفت کاملی به مبانی دینی، زیارت و امام دارد و در مقابل دیندار نوظهور، به امام و زیارت معرفتی ندارد.

پویافر (۱۳۹۷) سنخ‌های زیارتی را علاوه بر معیار سه بعد دینداری (اندیشه‌ها/باورها)، کنش‌ها (اعمال) و احساسات و عواطف، بر اساس اهداف و انتظارات زائران از زیارت (اهداف و انتظارات معنوی، روحی و روانی و مادی) دسته‌بندی می‌کند. انتظار زائر مبادله‌گرا-کارکردگرا، برآورده

شدن حاجات است و زائر عاطفه‌گرا در پی کشف و شهود رازمندان با امام است.

سبک‌های زیارتی در تحقیق کرمانی و همکاران (۱۳۹۸) بر چهار مفهوم محوری معنویت (سبک درون‌نگرانه)، مناسک (سبک سنت‌مدارانه)، حاجت (سبک عمل‌گرایانه) و فراغت (سبک تفرج‌گرایانه) پایه‌گذاری شده است.

گونه‌شناسی زائران فروغ‌زاده و رضوی‌زاده (۱۳۹۳) و قهرمان و همکاران (۱۴۰۰) اساساً متمایز از دیگر تحقیقات مورد مطالعه این مقاله است. زیرا مبنای گونه‌شناسی آنان با مبنای سایر محققان متفاوت است و بر اساس میزان بهره‌گیری زائران از خدمات نهادی شهر مشهد، گردشگران را دسته‌بندی می‌کنند (ن.ک: جدول ۴).

همچنان‌که پیش از این مطرح کردیم، این مقالات نشان می‌دهد که نویسندگان از مبنای مختلفی برای بررسی تجربه زائران و دسته‌بندی زائران بر اساس این تجربه‌ها بهره‌جسته‌اند. از این رو الگوی جامعی از این مبنای به شرح جدول ۵ طراحی و گونه‌های متنوع زائران، ذیل آن‌ها دسته‌بندی می‌شود.

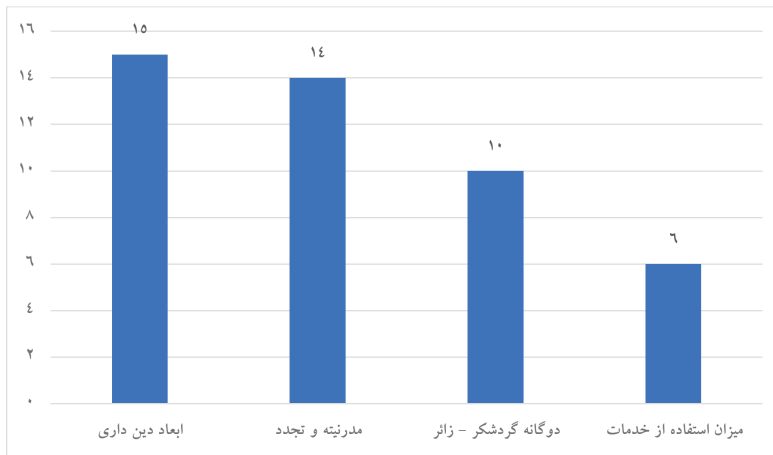
جدول ۵- مبنای گونه‌شناسی زائران حرم مطهر رضوی

منبع: نویسندگان مقاله

گونه‌ها	ابعاد	مبنای و اصول گونه‌شناسی
زیارت مکتبی (طالبی و علی‌پور، ۱۳۹۴) زیارت عقلا نیت‌گرا-بازاندیش (پویافر، ۱۳۹۷) زیارت عمل‌گرایانه (کرمانی و همکاران، ۱۳۹۸)	باور معرفت‌یادانش	ابعاد دینداری
زائر مناسک‌گرا (نودهی و همکاران، ۱۳۹۴) زیارت سنتی، مناسبتی و مناسکی (طالبی و علی‌پور، ۱۳۹۴) زیارت شریعت‌گرا-مناسک‌گرا (پویافر، ۱۳۹۷) سبک سنت‌مدارانه (کرمانی و همکاران، ۱۳۹۸) زائر سنتی و مناسبتی (فاضلی و همکاران، ۱۳۹۹)	عمل	
زائر در حال گذار و زائر وجودی (نودهی و همکاران، ۱۳۹۴) زیارت سنتی (طالبی و علی‌پور، ۱۳۹۴) زیارت عاطفه‌گرا-معناگرا (پویافر، ۱۳۹۷) سبک درون‌نگرانه (کرمانی و همکاران، ۱۳۹۸)	تجربه پيامدی	

زائر خوش گذران (نودهی و همکاران، ۱۳۹۴) سبک تفرج گرایانه (کرمانی و همکاران، ۱۳۹۸) زائر- گردشگر (فاضلی و همکاران، ۱۳۹۹)	تفریح	دوگانه گردشگر- زائر (تفریح- زیارت)
زائر در حال گذار و مناسک گرا (نودهی و همکاران، ۱۳۹۴) زیارت سنتی، مناسبتی و مناسکی (طالبی و علی پور، ۱۳۹۴) زیارت شریعت گرا- مناسک گرا (پویافر، ۱۳۹۷) سبک سنت مدارانه (کرمانی و همکاران، ۱۳۹۸)	زیارت	
زیارت آیینی (مناسبتی) و زائر سنتی (فاضلی و همکاران، ۱۳۹۶ و ۱۳۹۹) زیارت سنتی، مناسبتی و مناسکی (طالبی و علی پور، ۱۳۹۴) زیارت شریعت گرا- مناسک گرا (پویافر، ۱۳۹۷) سبک سنت مدارانه (کرمانی و همکاران، ۱۳۹۸)	سنتی	مدرنیت و تجدد
زیارت زنانه، مجازی و کلان شهر و زائر مدرن و زائر- گردشگر (فاضلی و همکاران، ۱۳۹۶ و ۱۳۹۹) سبک تفرج گرایانه (کرمانی و همکاران، ۱۳۹۸) زائر خوش گذران (نودهی و همکاران، ۱۳۹۴)	مدرن	
گردشگر نهادی (فروغ زاده و رضوی زاده، ۱۳۹۳) زائران پرهزینه کوتاه سفر (قهرمان و دیگران، ۱۴۰۰)	حداکثر استفاده	میزان استفاده از خدمات
گردشگر نیمه نهادی (فروغ زاده و رضوی زاده، ۱۳۹۳) زائران کم سفر غیر منفرد (قهرمان و دیگران، ۱۴۰۰)	استفاده از ۳ یا ۴ خدمت	
گردشگر غیر نهادی (فروغ زاده و رضوی زاده، ۱۳۹۳) زائران کم هزینه کثیرالسفر (قهرمان و دیگران، ۱۴۰۰)	استفاده نکردن یا حداقل استفاده	

بیشترین گونه های زائران بر اساس مبانی و اصول ابعاد دینداری دسته بندی شده و سایر مبانی مدرنیت و تجدد؛ دوگانه گردشگر- زائر و میزان استفاده از خدمات به ترتیب بیشترین گونه ها را به خود اختصاص داده اند (ن.ک: نمودار ۶).

نمودار ۶: فراوانی گونه‌های زائران بر اساس مبنایی

منبع: نویسندگان

۳-۱. پیشنهاد‌های مدیریتی و پژوهشی

با توجه به تحلیل یافته‌های این مطالعات، پیشنهادهایی در دو سطح مدیریتی و پژوهشی برای دست‌اندرکاران اجرای امر زیارت و محققان حوزه مطالعات زیارت به این شرح ارائه می‌شود.

پیشنهاد‌های مدیریتی

- در سیاست‌گذاری‌ها و برنامه‌ریزی‌های کلان بایستی علایق و سلیق همه سنخ‌های زائران مورد توجه قرار گیرد و متناسب با ویژگی‌های هر گروه از زائران، برنامه‌های فرهنگی تبلیغی و خدمات رفاهی متنوعی تعریف شود تا موجب جذب حداکثری، افزایش ماندگاری زائر و ایجاد اشتیاق برای زیارت دوباره باشد؛ زیرا برنامه و فعالیت فرهنگی هدفمند و برخوردار از مضامین و پیام‌های عالی زمانی می‌تواند شرایط تاثیرگذاری بر مخاطب را داشته باشد که با نیازها، تعاملات، استعداد گروه‌های مختلف مخاطب هماهنگ باشد. از این رو باید از پیچیدن نسخه واحد برای همه سنخ‌های زیارتی پرهیز کرد.

- ارائه بسته‌های متنوع سفر بر اساس توانایی مالی، نیازها و علایق از سوی شرکت‌های مسافرتی. دسترسی آسان‌تر و مطمئن‌تر به خدمات، بهره‌گیری بیشتر زائران از خدمات، رونق صنعت گردشگری و کاهش هزینه‌های سفر از مزایای اجرای این پیشنهاد است (فروغ‌زاده و

رضوی زاده، ۱۳۹۳).

• رشد شتابان مدرنیته، فرایند سریع عرفی شدن و سکولاریسم در جامعه امروز ایران را به همراه داشته و همچنین انتخاب سیاق دین‌ورزی و تفسیر دین بر اساس تحلیل‌های فردی؛ موجب شده است زائر امروز بر خلاف تک‌ساحتی بودن زائر سنتی، چند ساحتی باشد (فاضلی و همکاران، ۱۳۹۶ و ۱۳۹۹). از این رو باید در تدوین سیاست‌ها و برنامه‌ها، همه ساحت‌های یک زائر را در نظر گرفت.

• افول دین سنتی و رشد معنویت‌های جدید، از دیگر پیامدهای مدرنیته است که در کنش زیارت هم قابل مشاهده است. این مسئله پیش از این، دامن یهودیت و مسیحیت را گرفت و باعث شکل‌گیری سنخی به نام «زیارت سکولار»^۱ در این دوسنت دینی شد.^۲ با توجه به شرایط و اوضاع فرهنگی، دینی، اجتماعی و اقتصادی جامعه ما، پیش‌بینی می‌شود که این نوع زیارت سکولار در سنت شیعی هم تکرار شود. از این رو متولیان، سیاست‌گذاران و برنامه‌ریزان این عرصه، باید برای پیشگیری از این مسئله چاره‌اندیشی کنند.

• هرچند زیارت اصلی‌ترین و برجسته‌ترین کارکرد اماکن مقدس و مذهبی است و این مکان‌ها، پناهگاه و ملجأ دینداران است، اما کارکردهای دیگری هم دارند و پذیرای دیدارکنندگان علاقه‌مند به تاریخ، هنر و معماری نیز هستند (باقری و همکاران، ۱۴۰۰) از این رو، برای این گروه‌ها هم باید برنامه ریزی داشت.

پیشنهاد‌های پژوهشی

• همه این مقالات به‌جز مقاله فروغ‌زاده و رضوی زاده (۱۳۹۳) و قهرمان و همکاران (۱۴۰۰) به دلیل بهره‌گیری از روش کیفی، آماری از اینکه هر سنخ زیارتی، چقدر زائر دارد؟ و بیشترین آمار فراوانی مربوط به کدام طیف است؟ ارائه نداده‌اند تا مدیران اجرایی، بر اساس این داده‌ها، سیاست‌گذاری و برنامه‌ریزی دقیق‌تری متناسب با جمعیت هر سنخ داشته باشند. از این رو انجام پیمایش‌های کمی برای ارائه آماری از فراوانی هر گروه از زائران ضروری است.

• برای رسیدن به اشباع نظری درباره گونه‌های زیارتی، بایستی پژوهش‌هایی با در نظر گرفتن

1. Secular Pilgrimage

۲. به‌عنوان نمونه، پژوهش ذیل به تحلیل ویژگی‌های ۷۰۳ زائر یهودی از ۷ مکان مقدس در سرزمین‌های اشغالی می‌پردازد. زائران سکولار، ۱۵ درصد از کل زائران جامعه هدف این تحقیق را به خود اختصاص داده است.

Collins-Kreiner, Noga (2010), « Current Jewish pilgrimage tourism: Modes and models of development», Preliminary Communication, p. 270-259.

متغیرهای مختلفی مانند رده‌های سنی (کودکان، نوجوانان، جوانان، میان‌سالان و کهن‌سالان) با تفکیک جنسیتی، درآمد اقتصادی، شغلی، فرهنگی، اجتماعی، زبانی، قومیتی و... انجام گیرد. در مقالات مورد مطالعه این تحقیق، یوسفی و همکاران (۱۳۹۱) زنان مجاور؛ کرمانی و همکاران (۱۳۹۸) ۱۰ نفر از جوانان مشهدی را به‌عنوان جامعه هدف انتخاب کرده بودند و سایر پژوهشگران تنوع مخاطب را مد نظر داشته‌اند.

- انجام مطالعات کمی و کیفی با در نظر داشتن سایر عوامل اجتماعی و مدیریتی مرتبط با امر زیارت مانند عوامل نهادی اداره‌کننده مراکز زیارتی، کاروان‌ها و نظایر آن و یا نخبگان ذینفع در امر زیارت مانند علمای دینی، مدیران شهری (کرمانی و همکاران، ۱۳۹۸: ۵۰).

- زیارت ایرانیان هم مانند هر نوع سنخ‌بندی و تمایز بین پدیده‌های اجتماعی، مرزبندی‌هایی نرم و منعطف هستند. از این رو به هیچ وجه نمی‌توان گفت که ما با نوع دسته‌بندی‌های دقیق مواجه‌ایم که می‌تواند زائران را از هم تفکیک کند. شاید بتوان چنین هدفی را در بررسی پدیده‌های طبیعی و فیزیکی دنبال کرد، اما پدیده‌های اجتماعی از چنین چارچوبی تبعیت نمی‌کنند؛ بنابراین علاوه بر آنکه نمی‌توان از منحصراً پنج نوع کاملاً متمایز از زیارت نزد ایرانیان سخن گفت. نمی‌توان گفت که تجربه زیارت هر زائر نیز به‌طور کامل از کدام سنخ از سنخ‌های زیارتی تبعیت می‌کند. به بیان دیگر، همچنان که یک زائر می‌تواند تا حدی شریعت‌گرا-مناسک‌گرا باشد، ممکن است تجربه‌هایی از زیارت عقلانیت‌گرا-بازاندیشانه را هم داشته باشد. او در عین حال ممکن است، بخش مهمی از آنچه را در حین زیارت انجام می‌دهد بر اساس سنخ زیارت سنت‌گرا-عادت‌گرا باشد. در عین حال باید پذیرفت که تجربه زیارتی بیشتر زائران تحت تاثیر یک نوع سنخ زیارتی قرار دارد.

- همچنان که یافته‌های کتاب‌شناختی این مقالات نشان می‌دهد (ن.ک: جدول ۱)، جامعه‌شناسان بیشترین نقش در تالیف این مقالات داشته‌اند. با توجه به ذوابعاد بودن پدیده تجربه دینی زیارت و گونه‌شناسی زائران، شایسته است این موضوع را روان‌شناسان و محققان رشته‌های مدیریت و علوم اسلامی و سایر علوم نیز مطالعه و بررسی کنند.

منابع و مآخذ

- آذربایجان، مسعود؛ موسوی اصل، مهدی. (۱۳۸۷). *درآمدی بر روان‌شناسی دین*. تهران و قم: انتشارات سمت و پژوهشگاه حوزه و دانشگاه.
- آویارد، هلن. (۱۳۹۰). *چگونه یک تحقیق مروری انجام دهیم؟*. ترجمه پوریا صرامی‌فروشانی و فردین علی‌پورگراوند. تهران: جامعه‌شناسان.
- پویافر، محمد رضا. (۱۳۹۷). «سنخ‌شناسی زیارت: مطالعه‌ای در میان زائرین حرم رضوی». *جامعه‌شناسی ایران*. ۳(۱۹): صص: ۷۸-۱۰۷.
- _____ (۱۳۹۸). «پدیدارشناسی تجربه زیارت: مطالعه‌ای در حرم امام رضا (علیه‌السلام)». *علوم اجتماعی*. ۲۶(۲): صص: ۱۶۵-۲۰۰.
- زردموی، شاپور. (۱۳۹۴). «پدیدارشناسی تجربی زیارت» ارائه شده در *اولین کنفرانس بین‌المللی گردشگری و معنویت*. تهران.
- سبحانی، جعفر. (۱۳۶۲). *خدا و امامت*. قم: دفتر سازمان تبلیغات اسلامی.
- سلمان‌نژاد، مرتضی. (۱۳۹۲). *جستاری در ادعیه رضویه با تأکید بر «الصحیفه الرضویه الجامعه»*. تهران: دانشگاه امام صادق (علیه‌السلام).
- طالبی، ابوتراب؛ براق‌علی‌پور، الهه. (۱۳۹۴). «گونه‌شناسی زیارت و دینداری زائران؛ معناکوی کنش زیارت زائران امام رضا (علیه‌السلام)». *علوم اجتماعی*. ۶۹: صص: ۷۵-۱۰۶.
- طریحی، فخرالدین بن محمد. (۱۴۰۸/ق ۱۳۶۷). *مجمع البحرین*. تهران: دفتر نشر فرهنگ اسلامی.
- عبدخدایی، زهرا؛ طیوری، امیر. (۱۳۹۸). «تفاوت‌های مرور روایتی و مرور نظام‌مند». *مجله ایرانی آموزش در علوم پزشکی*. ۱۹(۱۸): صص: ۱۶۶-۱۶۸.
- فاضلی، نعمت‌الله؛ اکبری، زهرا. (۱۳۹۶). «تغییرات معناشناختی کنش زیارت از منظر انسان‌شناسی تفسیری، مطالعه موردی زائران امام رضا (علیه‌السلام)». *اسلام و علوم اجتماعی*. ۱۷(۹): صص: ۱۷-۴۰.
- فاضلی، نعمت‌الله؛ اکبری، زهرا؛ حسینی، احمد. (۱۳۹۹). «تحلیل فرهنگی نسبت میان زیارت و عرفی‌گرایی در جامعه معاصر ایران؛ مطالعه مردم‌نگارانه زیارت امام رضا (علیه‌السلام) از منظر انسان‌شناسی». *اسلام و علوم اجتماعی*. ۱۲(۲۳): صص: ۷۹-۱۰۶.
- فرجی، مهدی؛ کاظمی، عباس. (۱۳۸۸). «بررسی وضعیت دینداری در ایران: (با تأکید بر داده‌های پیمایش‌های سه دهه گذشته)». *تحقیقات فرهنگی*. ۶(۲): صص: ۷۹-۹۵.
- فروغ‌زاده، سیمین؛ رضوی‌زاده، ندا. (۱۳۹۳). «گونه‌شناسی گردشگران شهری: کاربست مدل نهادی کوهن (مطالعه موردی: شهر مشهد)». *برنامه‌ریزی و توسعه گردشگری*. ۹: صص: ۱۶۹-۱۹۰.
- فیروزی، محمدعلی، جوان، جعفر؛ توانگر، معصومه. (۱۳۹۸). «تبارشناسی نقش زیارتی - گردشگری شهر مشهد». *جغرافیا و توسعه ناحیه‌ای*. سال ۱۷، شماره ۱ (پیاپی ۳۲): صص: ۱۵۵-۱۹۱.
- قهرمان، آرش؛ اصغرپور ماسوله، احمدرضا؛ خوارزمی، امید علی؛ نوغانی، محسن؛ اکبری، حسین. (۱۴۰۰). «گونه‌شناسی گردشگران بر اساس نوع اقامت در شهر مشهد». *مطالعات اجتماعی گردشگری*. ۱۷(۹): صص: ۱۸۹-۲۱۸.
- کرمانی، مهدی؛ اصغرپور ماسوله، احمدرضا؛ واعظ موسوی، محمد مهدی. (۱۳۹۸). «گونه‌شناسی کیفی سبک‌های زیارتی جوانان در شهر مشهد». *مطالعات اجتماعی گردشگری*. ۱۳(۷): صص: ۲۵-۵۲.

لطیفی، میثم. (۱۳۹۷). «روش‌شناسی گونه‌شناسی: رهنمونی بر نظریه‌پردازی در دانش مدیریت». *مطالعات مدیریت دولتی ایران*. شماره دوم. صص: ۲۵-۵۲.

میلانی، سیدعلی. (۱۴۱۳ق). *الإمامه فی أهم الكتب الكلامیه و عقیده الشیعه الإمامیه*. قم: الشریف الرضی.

نودهی، فرامرز؛ بهروان، حسین؛ یوسفی، علی؛ محمدپور، احمد. (۱۳۹۴). «فراسوی دوگانه زائر گردشگر؛ گونه‌شناسی تجربه سفر زائران مرقم منور امام رضا (علیه السلام)». *راهبرد اجتماعی فرهنگی*. (۴) ۱۵. صص: ۱۹۳-۲۱۷.

یوسفی، علی؛ صدیق اورعی، غلامرضا؛ کهنسال، علیرضا؛ مکرری‌زاده، فهیمه. (۱۳۹۱). «پدیدارشناسی تجربی زیارت امام رضا (علیه السلام)». *مطالعات اجتماعی ایران*. (۶) ۳-۴. صص: ۱۸۰-۱۹۸.

References

- Azarbajjani, Masoud & Mehdi Mousavi Asl. (2007). An introduction to the psychology of religion. Tehran: entesharat samt, and Qom: pajooshgah hozeh ve daneshgah. [in Persian].
- Aveyard, Helen. (2014). *Doing a Literature Review?* Translated by Pooria Sarrami Foroushani and Fardin-Ali Pour Garavend. Tehran: Jameh Shenasan. [in Persian].
- Boris, Vukonić, "Sacred places and tourism in the Roman Catholic tradition" in *Tourism, Religion and Spiritual Journeys*, Routledge, 2006, p. 251.
- Juštine Digance, "Religious and secular pilgrimage: journeys redolent with Meaning" in *Tourism, Religion and Spiritual Journeys*, Routledge, 2006, p. 45
- Collins-Kreiner, Noga(2010), « Current Jewish pilgrimage tourism: Modes and models of development», *Preliminary Communication*, p. 259- 270.
- Poyafar, Mohammad Reza. (2017). «typology of pilgrimage: A study among the pilgrims of Raza-vi Shrine». *Iranian Sociology* (19)3: 78-107. [in Persian].
- Poyafar, Mohammad Reza. (2018). «phenomenology of pilgrimage experience:A study in the shrine of Imam Reza (AS). *Social Sciences Quarterly* (26) 85: 165-200. [in Persian].
- Zardmoy, Shapur. (2014). «Experimental Phenomenology of Pilgrimage» presented at the first international conference on tourism and spirituality, Tehran. [in Persian].
- Sobhani, Jafar. (1983). *God and Imamate*. Qom: daftar tablighat eslami. [in Persian].
- Salman Nejad, Morteza. (2012). *A research on Razaviyyah supplications with an emphasis on «Al-Sahifa al-Rizaviyyah al-Jamaa»*. Tehran: Imam Sadiq University. [in Persian].
- Talebi, Abu Tarab, and Elaha Baraqa Alipour. (2014). «Typology of pilgrimage and religiosity of pilgrims: Exploring the meaning of the pilgrimage of Imam Reza (a.s.) pilgrims. *Social Science Quarterly* 69: 75-106. [in Persian].
- Turayhi, Fakhreddin Ibn Muhammad (1988). *Majmah al-Bahrain*. Tehran: daftar neshar fareang eslami. [in Arabic].
- Abdekhodaei, Zahra & Amir Tayuri. (2018). «Differences between narrative review and systematic review». *Iranian Journal of Education in Medical Sciences* (18) 19: 166-168. [in Persian].
- Fazli, Nematullah, and Zahra Akbari. (2016). «Semantic changes of the act of pilgrimage from the perspective of interpretive anthropology: a case study of Imam Reza's pilgrims». *Two Quarterly*

Journals of Islam and Social Sciences. (9) 17:17-40. [in Persian].

Fazli, Nematullah et al. (2019). «Cultural analysis of the relationship between pilgrimage and secularism in contemporary Iranian society: Ethnographic study of the pilgrimage of Imam Reza (a.s.) from the perspective of anthropology. Two Quarterly Journals of Islam and Social Sciences (12) 23: 79-106. [in Persian].

Faraji, Mehdi & Abbas Kazemi. (2009). «Investigation of the state of religiosity in Iran: (with emphasis on the survey data of the last three decades)». Cultural Research Quarterly(2)6: 79-95. [in Persian].

Foroughzadeh, Simin & Neda Razavizadeh. (2013). «Typology of urban tourists: application of Cohen's institutional model (case study: Mashhad city)». Journal of Tourism Planning and Development 9: 169-190. [in Persian].

Firoozi, Mohammad Ali et al. (2018). «Genealogy of pilgrimage role - Mashhad city tourism». Journal of geography and regional development. No. 1, pp. 155-191. [in Persian].

Qahraman, Arash et al.. (2022). «Typology of tourists based on the type of stay in Mashhad». Journal of Tourism Social Studies (9) 17: 189-218. [in Persian].

Kermani, Mehdi at al. (2018). «Qualitative typology of pilgrimage styles of young people in Mashhad». Two Quarterly Journals of Tourism Social Studies (7) 13: 25-52. [in Persian].

Latifi, Maysam. (2017). «Typological methodology: a guide to theorizing in management knowledge». Iranian public administration studies, second issue: 25-52. [in Persian].

Milani, Seyyed Ali. (1992). Imamate in the most important books of theology and the doctrine of the Imamate Shia. Qom: Al-Sharif al-Razi. [in Arabic].

Nodhi, Faramarz et al.. (2014). «Beyond the duality of the tourist pilgrim: Typology of travel experience of pilgrims to Imam Reza (a.s.). Journal of Social and Cultural Strategy, (4) 15: 193-217. [in Persian].

Yousefi, Ali et al. (2011). «Empirical phenomenology of pilgrimage to Imam Reza (AS)», Iranian Journal of Social Studies (6) 3-4: 180-198. [in Persian].

Investigating the Paratextual Function of the Titles of Razavi Stories Mentioned in the Book “My Star”

Fereshte Saffari¹

1. PhD student in Arabic language and literature Hakim Sabzevari University, Sabzevar, Iran: fe_saffari@yahoo.com

Article Info

Article Type:
Research Article

Article History:

Received:
January 09, 2024

In Revised Form:
June 11, 2024

Accepted:
June 20, 2024

Published Online:
February 08, 2025

Abstract

The category of norm-avoidance, which is considered one of the innovations of Russian structuralists, is closely related and unbreakable with the concepts of defamiliarization and highlighting, so that sometimes one is used instead of the other. English linguist Leach has classified it into eight categories: lexical, syntactic, phonetic, written, dialectal, stylistic, temporal and semantic. Deviation from normal language acquires literary value when it evokes a new meaning. One of the most widely used types of norm avoidance is the type of meaning that has encouraged more artists to experiment in this literary field due to the flexibility of the meaning. Metaphor, simile, permissiveness, sensuality, contradiction, etc. are among the most important types of semantic norm avoidance. In the religious literature for children and teenagers, this outward performance, along with the transmission of high and revelatory themes, is an opportunity for the mental growth of the audience to increase the circle of literary words and to walk the path of servitude in their own minds. The purpose of this descriptive-analytical research is to present the author's mechanisms in creating literary arrays that cause the teenage audience to stop reading in order to make him go through thoughts embellished with passages from the life of Imam Ali bin Musa. Al-Reza as a guest and institutionalized important religious-moral values in his existence.

Keywords

types, semantic deviation, Razavi's stories, My Star book

Cite this The Author (s): Saffari, F (2024). Investigating the Paratextual Function of the Titles of Razavi Stories Mentioned in the Book “My Star” : Quarterly Scientific Journal of Farhang Razavi. Year 13, Issue 1, Spring 2025, Serial Number 49 – (143- 175)-

[DOI:10.22034/farzv.2024.434824.1964](https://doi.org/10.22034/farzv.2024.434824.1964)

Publisher: University of Tehran Press

Introduction

The discussion of Uniformity of language, especially in the field of literature, has attracted the efforts of linguists to highlight it, and this attention, while observing the principles of matching the capacities and backgrounds of young audiences, especially in the field of religious literature, has opened new perspectives for writers in this field. Religious literature entered a new phase in the history of our country after the victory of the Islamic Revolution. The motivation for writing works in this field is based on several aspects. "In order to familiarize the reader with the speech, method, ritual, and life of the prophets, imams (peace be upon them), the infallibles, the great men of religion and sects, as well as the manner and purpose of the emergence of the world, man, life and its customs and methods, and also in order to familiarize with events and interpretations based on human religious beliefs, they are narrated (written)" (Hemmati, 2013: 20). Many efforts have been made in the field of children's and adolescent literature, and it has gone through many ups and downs, which have been successful to some extent.

"Religious literature for children and adolescents can be divided into two parts. The first part includes historical works, biographies of religious figures. The second part includes the concepts hidden in religious teachings that are related to the feelings and personal experiences and faith of individuals. In the first part, the creator faces several major forms. We know that strong imagination and creativity are essential and necessary elements in the creation of literary works. Literature is the result of the creative mind and the rich imagination of the artist. In recreating, rewriting, and writing the literary biographies of prominent religious figures, the field remains closed to this imagination and creativity. The sanctity and special status that religious figures have forever closes the way to any distortion and distortion of the course of history and events. The reader, if not more familiar with the story and the story of their lives than the author, is equal to the author in this introduction. He knows the ending of most religious stories. In this case, the author will be successful in creating an attractive and lasting work in this literary genre when he approaches the subject with at least a new perspective, because newness has a different sweetness. Merely narrating an incident of a historical fact that the audience knows from "A to Z" and is not even alien to its hidden thoughts and various interpretations is not a path to action in his life. In this area, the first task of the artist is to de-familiarize. An old narrative, if presented in a literary format by giving a suitable story and choosing a new perspective and making optimal use of all the elements of the story, language, tone and prose appropriate to the subject, will be both influential and lasting" (Haddad and others, 2002: 133).

The necessity of conducting this research is to identify the reason and how to use types of semantic non-normativity in a religious work specifically for teenagers.

The most important questions we are trying to answer are: What are the most important types of non-normativity in this work that the author has experimented with? And how can this non-normativity be fruitful in deepening the religious beliefs of teenagers?

Conclusion

Given the sensitivity of producing literary works in adolescence, especially in the field of religious literature, content cannot be produced without considering the literary taste of this group. In the present era and given the influence of information networks, the need to make information efficient along with linguistic innovations should not be neglected. The language of this category of works should be such that it neither exaggerates the depiction of religious figures so that they seem distant and undiscovered, nor so superficial and trivial that their value is reduced. One of the techniques for beautifying literary language is to distance it from everyday life, which can be achieved by highlighting or avoiding norms. This work, with the help of metaphor, simile, simile, alliteration, etc., causes reading pauses and mental reflections, followed by the institutionalization of important value concepts. In the present work, this use has been made quite consciously and balanced. The metaphors of the work are mostly of the type of metaphor and giving life to natural manifestations. The sensory blending of the different senses of taste, touch, smell, etc. has created beautiful scenes. More analogies are of the sensory type and metaphors are mostly literal and allusions are of the actual type and ultimately simple and understandable have been selected. In general, the use of semantic non-normativity, especially in scenes from the turning points of the life of the blessed Ali ibn Musa al-Reza for example, in the first story which is related to his birth or the last chapter which is related to his martyrdom, has been used more with the motive of creating attraction in the adolescent audience and the permanence of these pure images in the history of Shiism. For example, in the first chapter we are faced with about 31% metaphors and in the final chapter with 66%. In any case, de-familiarization in literary works is a relative matter whose validity is determined by the date of creation of the literary work and its audience. For example, in our time, a metaphor may be a dead type that has lost its communicative properties due to frequent use, but in distant times or among people of another society, it may be considered a tool for familiarizing and highlighting speech. Regarding irony, we often encounter

this phenomenon that irony of one nation may not have the property of linguistic highlighting among its people, but other nations encounter them with surprise. Considering the above explanations, it can be concluded that the tools for beautifying the language in the work in question may lose their initial expressiveness as the audience changes and many years pass. In other words, the adolescent audience in any era may become familiar with many of these terms, depending on the type of education and upbringing and the type of access to public information, and as a result, their strangeness will disappear. However, what is certain is that even the very use of these tools, however relative, in this type of special work plays an effective role in both instilling important moral messages and largely eliminates the rigidity and dryness of the purely reportive style that plagues some literary-religious works.

References

Ahmadi, Babak, (1991), structure and interpretation of the text, first edition, Tehran: Center.

Haddad, Hossein and Soleimani, Nahid, (2002), about literature and religious art (article, interview, criticism and opinion), Tehran: Kitab Nistan.

Dad, Sima, (2006), Dictionary of Literary Terms, Tehran: Marwarid

Razmjo, Mehri; Bayat, Hossein; Sarli, Naser Qoli and Parsa Nasab, Mohammad, (November 2023), norm avoidance in children's poetry based on Leach's theory, scientific publication of style of Persian poetry and prose, volume 15, serial number 79, pp. 275-295.

Shafi'i Kodkani, Mohammad Reza, (1971), Imagination in Persian Poetry, Tehran: Nile

Shafi'i Kodkani,(2016) Resurrection of Words, 4th edition, Tehran: Sokhn.

Shamisa, Siros, (1991), Bayan, first edition, Tehran: Ferdous

Shamisa, Siros, (2009) ,Generalities of stylistics, third edition, Tehran: Mitra.

Safavi, Koresh, (2001), from linguistics to literature (first volume: Nazm), second edition, Tehran: Research Institute of Islamic Culture and Art.

Fatuhi, Mahmoud, (2006), The Rhetoric of Image, (2nd edition), Tehran: Sokhn.

Fatuhi, Mahmoud, (2017), Theories, approaches and methods stylistics, Tehran: Sokhn.

Krochek, Bendeto, (2016), Generalities of Aesthetics, (Translator: Rouhani, Fouad), 7th edition, Tehran: Scientific and Cultural Publications.

Kezazi, Mir Jalaluddin, (1989), *Aesthetics of Parsi Speech (Bian)*, first edition, Tehran: Center

Melps, Simon and Wake, Pavel, (2017), *an introduction to critical theory*, (translator: Sarkar Farshi, Golnar), second edition, Tehran: Samt.

Mir Sadeghi (Zolqader), Maimant, (1997), *Dictionary of Poetry Art*, second edition, Tehran: Mahnaz Book

Naderi, Nasser, (2010), *My Star (forty stories from the life of Imam Reza (a))*, third edition, Mashhad: published by (Astan Quds Razavi).

Webster, Rajes, (2004), *a prelude to the study of literary theory*, (translator: Dehnavi, Elaha), Tehran: Rozngar.

Al-Hashemi, Ahmad, (2009), *Javaher al-Balagha*, (translator: Irfan, Hassan), 9th edition, Qom: Balaghat

Hawkes, Trans, (1998), *Metaphor*, (Translator, Taheri, Farzaneh), Tehran: Center

Homaei, Jalaluddin (2012), *Rhetorical Techniques and Literary Industries*, (21st edition), Tehran: Homa.

Hemti, Esmail, (2012), *Children and stories (methods of creating stories with children and teenagers)*, third edition, Tehran: Madrasa Burhan Cultural Institute (school).

بررسی کارکرد پیرامتنی عناوین داستان‌های رضوی از کتاب ستاره من

فرشته صفاری^۱

fe_saffari@yahoo.com

۱. دانشجوی دکتری زبان و ادبیات عربی، دانشگاه حکیم سبزواری، سبزوار، ایران:

اطلاعات مقاله	چکیده
تاریخ دریافت:	عنوان یک اثر به‌مثابه ورودی آن باید جذابیت‌های آوایی، معنایی و واژگانی داشته باشد. در این امر خطیر آثار مربوط به همه گروه‌های سنی مورد توجه بوده و در این زمینه همواره حساسیت‌هایی وجود داشته است؛ اما اگر مخاطب اثر از حیث دانش، دقت، قدرت تفکر و شکیبایی در دریافت محتوا و درون‌مایه در سطح پایینی قرار داشته باشد، باید در انتخاب نام اثر آگاهانه‌تر و متعهدانه‌تر عمل کرد. معیارهای فراوانی در گزینش واژگان عنوان باید مد نظر قرار گیرد. پیوند عناوین با عناصر درونی داستان، تناسب نام اثر با دانش مخاطب، داشتن جاذبه لازم، روانی و زیبایی، نو بودن، آهنگین بودن، اعتدال در رمزگشایی و ... از جمله این معیارهاست. در اثر مورد مطالعه که داستان‌های گزینشی از زندگانی شریف علی بن موسی الرضا (علیه السلام) است، سعی در شناسایی انگیزه نویسنده در انتخاب عناوین داشتیم. عوامل درون‌متنی مثل عناصر بلاغی، نام خوردنی‌ها، نشانه‌های زمانی و مکانی، مضمون و درون‌مایه، نام اشیا و عناصر برون‌متنی مانند بینامتنیت در انتخاب نام دخیل بوده است. به لحاظ معنایی بیان این نکته خالی از لطف نیست که عنوان اصلی اثر پیشینه غنی روایی دارد و فرازی از تاریخ تشیع را برای مخاطب نوجوان بازگو می‌کند. هدف از انجام این پژوهش تحلیلی توصیفی، بررسی عنوان اصلی اثر و عناوین داستان‌های فرعی به‌عنوان عناصر پیرامتنی و نقش آن در گیرایی، زیبایی و جذابیت این اثر نوجوانانه مذهبی است.
تاریخ بازنگری:	
تاریخ پذیرش:	
تاریخ انتشار:	
کلیدواژه‌ها	عناوین کتاب، ژنت، پیرامتنیت، داستان‌های رضوی، ستاره من.

استناد: صفاری، فرشته: (۱۴۰۳). بررسی کارکرد پیرامتنی عناوین داستان‌های رضوی از کتاب ستاره من: فصلنامه علمی پژوهشی فرهنگ رضوی، سال ۱۳، شماره ۱، بهار ۱۴۰۴، شماره پیاپی ۴۹ - (۱۴۳-۱۷۵).

DOI:10.22034/farzv.2024.434824.1964

ناشر: بنیاد بین‌المللی فرهنگی هنری امام رضا (علیه السلام)

۱. مقدمه

یکی از گونه‌های مهم ادبی که نقشی تعیین‌کننده در آگاهی‌بخشی به مخاطبان و نیز سرگرم کردن آنان ایفا می‌کند، داستان است. «هنر داستان از نزدیک‌ترین هنرها به روح انسانی است» (پروینی و ناظمیان، ۱۳۹۸: ۵۳۵). در برخورد با یک اثر ادبی آنچه بیش از پیش چشم آدمی و سپس ذهن او را می‌تواند مجذوب خود کند، نام یا عنوان آن است. این موضوع گرچه در نگاه نخست شاید کم‌اهمیت جلوه کند، ولی شاه‌کلید جذب مخاطب خاصه در سنین بعد از کودکی است؛ چراکه فرد اندکی از دنیای تصویر و خیال فاصله و سواد خواندن و نوشتن در او شکل گرفته است. مخاطب کودک و نوجوان نسبت به مخاطبان بزرگسال با پیچیدگی‌های بیشتری در زمینه انتخاب آثار هنری و ادبی روبه‌روست. «درون‌مایه آثار خاص کودکان و نوجوانان می‌بایست با عواطف، احساسات، کنجکاو‌ی‌ها و تجربه‌های آنان تناسب داشته باشد و منشأ تفاوت ادبیات آنان با بزرگسالان در همین است (قزل‌ایاغ، ۱۳۹۲: ۵۰)؛ بنابراین توجه به معیارهای انتخاب عنوان از چالش‌های جدی خالق اثر محسوب می‌شود. از این رو، انتخاب یک عنوان خوب، هنر خالق آن را بر همگان آشکار می‌سازد؛ چراکه «اولین نشانه زیبایی‌شناسی که در هر اثری به کار می‌رود، عنوان آن است که نقش روشنی در معرفی متن دارد» (بصیری، ۱۳۹۶: ۲۵۵). «اگر مخاطب یک «متن» فقط خواننده آن است، مخاطب یک «عنوان» عموم مردم یا حتی گسترده‌تر از آن است؛ چراکه عنوان به تعداد افراد بیشتری باز می‌گردد و دست به دست می‌چرخد. اگر «متن» یک ابژه برای مطالعه باشد، «عنوان» سوژه یا موضوع آن متن است» (Genette, 1997: 75).

هدف ما در اثر پیش رو که یک مجموعه داستان کوتاه مذهبی مختص به نوجوانان است، بررسی عنوان کتاب و عناوین داستان‌های موجود از نظر ساختاری و معنایی متناسب با گروه سنی هدف بوده و معیارهای نویسندگان را در این‌گزینه‌ها بررسی کرده‌ایم.

مهم‌ترین پرسش‌هایی که در این پژوهش درصدد پاسخ به آن هستیم این است که نویسنده به چه ملاک‌هایی در گزینش عناوین توجه کرده و دیگر اینکه تا چه میزان در انتخاب عنوان برای کتاب خود و قصه‌های کوتاه آن به حساسیت‌های مخاطب خویش واقف بوده است.

۱-۱. پیشینه پژوهش

درباره اهمیت عنوان در آثار دیگر می‌توان به این مقالات اشاره کرد: مقاله «خوانش هرمنوتیکی

«نام داستان» در سه قطره خون صادق هدایت و ربیع فی الرماد زکریا تامر» از ابراهیم محمدی، حبیب‌الله عباسی و عفت غفوری؛ مقاله «بررسی عنوان داستان‌های جنگ حوزه کودک و نوجوان» از سیده ساره صالحی ساداتی، سید محمد راستگوفر، محمد رضا یوسفی و فاطمه سادات طاهری؛ مقاله «بررسی تطبیقی «عنوان» در رمان‌های ادبیات پایداری با تکیه بر رمان ام سعد و دا» از محمود بشیری و سمیه آقاجانی کلخوران؛ مقاله «شیوه‌های نام‌گذاری عنوان‌ها و شخصیت‌های داستانی در داستان‌های معاصر (مطالعه موردی: داستان‌های ایرج پزشک‌زاد، ابوالقاسم پاینده، خسرو شاهانی و فریدون تنکابنی)» از فریبا رشیدی و رضا صادقی شهپر و کتاب «سیمبایع‌العنوان» از بسام موسی قطوس. طبق بررسی‌های انجام شده درباره اثر داستانی مد نظر تاکنون پژوهشی انجام نگرفته است.

۱-۲. معرفی مختصر اثر انتخابی

اثر مد نظر متشکل از ۴۰ داستان کوتاه مرتبط با زندگانی شریف علی بن موسی الرضا علیه السلام برای رده سنی نوجوان در نظر گرفته شده است. اهمیت این فصل زندگی انسان بر کسی پوشیده نیست.

«سن نوجوانی (۱۲-۱۵) سن یافتن فلسفه و هدف زندگی است؛ سنی که در آن تعقل و استدلال جای بخش مهمی از برداشت‌های احساسی را می‌گیرد؛ بنابراین کتاب‌هایی که در آن به نوعی فلسفه زندگی مطرح می‌شود از جمله کتاب‌های مذهبی مورد توجه این گروه سنی قرار می‌گیرد. شکی نیست که هر چه طرح مسائل در این کتاب‌ها، داستانی‌تر باشد رغبت نوجوان به مطالعه آن بیشتر است» (رهگذر، ۱۳۶۶: ۶۱).

از سوی دیگر در این سن شاخصه تأثیرپذیری و الگوگیری از افراد جزئی از زندگی او می‌شود. «کودکان و نوجوانان به خاطر ویژگی‌های خاص روحی و تمایلات خاصشان به مراتب بیشتر از بزرگترها به قصه علاقه دارند و به همان نسبت زودتر و بیشتر ماجراها و صحنه‌سازی‌های آن را باور می‌کنند و عمیق‌تر تحت تأثیر قرار می‌گیرند تا آن‌جا که ممکن است راه و رسم قهرمان قصه مورد علاقه خود را در زندگی واقعی نیز الگو قرار دهند و سعی در تقلید از اعمال و حرکات او کنند» (همان: ۲۰).

بر نویسندگان آثار ادبی لازم است که پیش از نگارش آثار، بینشی عمیق و نگاهی ژرف به مخاطبان خود داشته باشند به‌ویژه در سنین پایین‌تر که این حساسیت دوچندان است. «هر کاری می‌کنید موعظه نکنید و به منبر نروید، اما متوجه فرصتی که نصیبتان شده است باشید.

از این فرصت باید برای تعریف یک داستان بسیار خوب استفاده کنید و از خود موضوع باارزشی برای اندیشیدن خوانندگانتان به جا گذارید» (دات فایر، ۱۳۸۸: ۱۴۳).

با توجه به این که اثر پیش رو در قالب داستان کوتاه بر مخاطبان عرضه شده است باید این نکته را یادآوری کرد که «رشد کمی و کیفی واقعی داستان‌های کوتاه برای بچه‌ها مربوط به دوران بعد انقلاب است» (رهگذر، ۱۳۸۸: ۶۰۹).

اغلب داستان‌های کتاب با یکی دو شخصیت پیش می‌رود و دارای یک طرح کوتاه است. «اغلب در داستان‌های کوتاه یک و یا حداکثر دو شخصیت اصلی حضور دارد. منظور از شخصیت لزوماً شخصیتی انسانی نیست. داستان‌ها می‌توانند از درخت، حیوان و یا یک شیء به‌عنوان شخصیت داستانی بهره‌مند شوند و تنها الزام در این خصوص تفویض وجوه انسانی به آن‌هاست» (مستور، ۱۳۸۶: ۳۴). «شخصیت‌های داستان کوتاه با یکی از تجارب زندگی‌شان سر و کار دارند و شخصیت آن‌ها در اثر این تجربه تغییر می‌کند» (بیشاپ، ۱۳۷۴: ۲۵۸). در پس‌زمینه کتاب مد نظر نقاشی‌هایی دیده می‌شود که در ابلاغ پیام به مخاطب نقشی مهم ایفا می‌کنند؛ اما یک ویژگی اساسی دارد و آن این است که با توجه به رده سنی کتاب میزان استفاده از نقاشی کم بوده و چه بسا گاهی با عنوان نیز ارتباطی مستقیم دارند.

۱-۳. مختصری از مراحل رشد تفکر دینی و دین‌شناسی کودک و نوجوان

با توجه به اینکه اثر مورد نظر در حوزه ادبیات دینی و برای سنین نوجوانی به رشته تحریر درآمده است پرداختن به مراتب رشد تفکر دینی و مذهبی انسان در این بخش خالی از لطف نیست.

دوره تفکر پیش‌مذهبی (۷ تا ۸ سالگی): در این دوره دو ویژگی خودمحور بودن و تک‌کانونی بودن مشاهده می‌شود. کودکان در این دوره بسیاری از واژه‌های مذهبی را به کار می‌برند، اما معانی آن‌ها را نمی‌دانند. کسی که بر این نکته واقف نباشد، از سهولت به‌کارگیری زبان مذهبی توسط آنان به خطا تصور می‌کند که کودکان از قدرت فهم مذهبی بالایی برخوردارند.

دوره تفکر مذهبی ناقص اول (۸ تا ۹ سالگی): در این دوره تلاش می‌کنند از محدودیت‌های تفکر شهودی خارج شوند و به مراتبی از تفکر عملیاتی- عینی برسند، اما هنوز ناموفق‌اند و دچار اشتباهات آشکاری می‌شوند. در این دوره بهتر می‌توانند با پیوند واقعیت‌ها با یک‌دیگر، تجربیاتشان را دسته‌بندی کنند و تعمیم دهند که به مراتب کمتر تک‌کانونی است. در این دوره

تک‌محوری کودک بسیار کاهش می‌یابد. همچنین تفکر عینی کودک این مزیت را دارد که درکش از مفاهیم کمتر رنگ خیال گرفته است. نشانه این تفکر این است که مفاهیم مذهبی را که غالباً انتزاعی و کنایی هستند به همان معنای تجسم‌یافته و تحت اللفظی معنا می‌کند.

دوره تفکر مذهبی ناقص دوم (۹ تا ۱۱ سالگی): این دوره را می‌توان «دوره تفکر مذهبی عینی» نامید که با تفکر عملیاتی عینی مشخص می‌شود. از این رو کوشش‌های کودکان برای تقسیم مفاهیم مذهبی به واسطه طبیعت عینی تفکرشان دچار مشکل می‌شود و برخلاف دوره پیش، منطق استقرایی و قیاسی موفق به کار می‌برند که به مسائل عینی، تجارت مشهود و اطلاعات محسوس محدود می‌شود.

دوره تفکر مذهبی شخصی (۱۱ تا ۱۳ سالگی): ویژگی این دوره که حد واسطه تفکر عملیاتی عینی و تفکر صوری است، حرکت از تفکر عینی به سوی تفکر انتزاعی بیشتر است. در این مرحله با رشد فعالیت‌های عقلی، استقراء و قیاس منطق پیشرفته‌تری به کار می‌رود که نشانه حرکت به سوی تفکر انتزاعی بیشتری است، اما این حرکت همچنان توسط عناصر عینی مختل می‌شود و به نظر می‌رسد کودک هنوز توانایی کنار گذاشتن این عناصر را ندارد.

دوره دوم تفکر مذهبی شخصی (۱۳ سالگی به بعد): در این دوره نوجوانان از ویژگی‌هایی از محدودیت‌های عینی برخوردارند.

به‌طور کلی دوره‌های مذکور را با توجه به اشتراکاتی که دارند، به دوره‌های سه‌گانه تفکر مذهبی شهودی (۷ تا ۸ سالگی)، تفکر مذهبی عینی (۷ تا ۸ سالگی تا ۱۳-۱۴ سالگی) و تفکر مذهبی انتزاعی (۱۳-۱۴ سالگی به بعد) تقسیم کرد.

با توجه به توضیحات فوق و بررسی اثر پیش رو می‌توان گفت اثر مد نظر مناسب نوجوانان ۱۲ تا ۱۶ ساله است. در این دوره نوجوان سعی می‌کند آنچه درباره مذهب آموخته است، به هم مربوط کند و یک نظام اعتقادی برای خود به‌وجود آورد. این مرحله را ایمان ترکیبی-الگویی می‌نامند. نوجوان در این مرحله باز هم از اعتقادات مذهبی دیگران پیروی می‌کند و سرمشق‌های انسانی را راهنمای باورهای خویش قرار می‌دهد. او در عین حال سعی می‌کند که برای اعتقادات خویش ویژگی‌های اختصاصی قائل باشد و به همین دلیل ایمان عینی او ایمان احساسی نیز است. مثلاً پیرو اعتقاداتی می‌شود که فرد یا افراد کاملاً مورد علاقه او به آن‌ها باور دارند. در این دوره نوجوان هنوز نمی‌تواند به تحلیل دقیق و مقایسه ایدئولوژی‌ها و اعتقادات مذهبی مختلف بپردازد. رفتارهای خوب و بد نیز برای نوجوان بر اساس نگرش دیگران نسبت به او و تاثیراتی که

این رفتارها در روابط او با دیگران می‌گذارد، معنا و اهمیت پیدا می‌کند. اکثر بزرگسالان نیز در همین مرحله از رشد ایمانی تثبیت می‌شوند و در سال‌های بعدی زندگی نیز نمی‌توانند به سوی مراحل بالاتر رشد دینی حرکت کنند (حکیمی و کاموس، ۱۳۸۳: ۱۸۳-۱۸۹ به تلخیص).

«در دوره نوجوانی مسائل مذهبی، اجتماعی و سیاسی حتی بیشتر از دوره بلوغ فکر نوجوان را به خود مشغول می‌دارد» (شکوهی، ۱۳۶۵: ۱۹۲).

«نوجوانان می‌اندیشند، عمیق احساس می‌کنند و به مسائل اجتماعی اهمیت می‌دهند. آن‌ها برای صداقت و راستی احترام قائل‌اند. عاشق سرگرمی و تفریح‌اند. بسیاری از آن‌ها عادت خواندن برای تفریح را در خود به وجود نیاورده‌اند» (دات فایر، ۱۳۸۸: ۱۴۲-۱۴۳).

۲. تعریف عنوان و جایگاه آن در اثر ادبی

در تعریف عنوان به ذکر چند نمونه بسنده می‌کنیم که نشانه نقش محوری آن در آثار ادبی داشته است. «عنوان یا عنوان به معنی دیباچه کتاب، سرآغاز نامه یا کتاب، نشانی و آدرس» (عمید، ۱۳۸۹: ۷۶۶) تعریف شده است. در جای دیگری این‌گونه آمده است: «عنوان کُلّ شیء: هو ما دلک من ظاهره علی باطنیه» (معلوف، ۱۳۸۳: ۵۳۴)؛ عنوان هر چیز همان چیزی است که تورا از ظاهر به باطنش رهنمون می‌سازد؛ اما در زبان فارسی نیز ضرب المثلی در باب عنوان کتاب آمده است که ذکر آن در این مجال خالی از لطف نیست. «از عنوان، کتاب پدید آید» (دهخدا، ۱۳۶۳، ج ۱: ۱۳۹) که برگرفته از شعری از قطران تبریزی در مدح شاه ابومظفر سرخاب است. شاعر وجود مردانگی را مرهون وجود ممدوح خویش دانسته همان‌گونه که یک اثر با عنوان شکل می‌گیرد.

از تو آمد پدید مردی و جود چون به عنوان بود پدید کتاب

(قطران تبریزی، ۱۳۶۳: ۴۳)

در خور ذکر است که پرداختن به مقوله عنوان در یک اثر ادبی در ادبیات فارسی از سابقه چندان‌ی بر خوردار نیست. «مطرح نشدن مقوله عنوان در سنت ادبی فارسی و عربی نباید به مثابه نقیصه‌ای برای گذشتگان تلقی شود، چراکه این اندیشه در سنت ادبی اروپایی نیز چندان مورد توجه نبود و در دوران متأخرتر است که در جایگاه یک گستره مطالعاتی قرار می‌گیرد» (آلبوغیبش و دیگران، ۱۴۰۰: ۳۸).

در باب اهمیت وجود عنوان می‌توان به این مطلب استناد نمود که «تسری عنوان در هنرها، چنان اهمیتی یافته که نقاشان، پیکرتراشان، خطاطان و ملودی‌سازان از عرضه کردن اثر هنری خویش، بدون عنوان پرهیز می‌کنند» (محمدی و قاسمی، ۱۳۹۸: ۱). معمولاً عرضه عنوان‌ها در اثر ادبی به سه شکل انجام می‌گیرد: «۱. عنوان‌ها با رنگی متفاوت از متن و اغلب با رنگ‌های قرمز، زرد و گاهی طلاکوب بود. ۲. عنوان‌ها اغلب با خطی متفاوت از متن نوشته می‌شدند. ۳. عنوان‌ها را گاهی درون کادرهایی قرار می‌دادند تا در نگاه نخست به چشم بیاید» (همان: ۴۶).

در خصوص زمان‌گزینش نام توسط خالق اثر نیز نظریات مختلفی وجود دارد. عده‌ای معتقدند «بهترین کار در انتخاب عنوان آن است که بعد از اتمام داستان آن را چند بار بخواند و نام‌های مناسب را روی کاغذ بیاورد سپس با ترکیب و یا جایگزینی برخی کلمات و رسیدن به ترکیبی مناسب عنوان خلق شود» (بصیری، ۱۳۹۶: ۲۵۵) به اعتقاد برخی دیگر نام‌گذاری معمولاً در آخرین مرحله پرداخت داستان قرار می‌گیرد و علت آن این است که «داستان ضمن گسترش خود تغییرات و تحولاتی را از سر می‌گذرانند، لذا پایان کار زمان مناسبی است؛ زیرا در این مرحله است که نویسنده می‌تواند مجموع کار را با وضوح و روشنی بیشتری ببیند» (یونسی، ۱۳۸۶: ۱۱۳). در جای دیگری در خصوص نام‌گذاری عنوان در رمان چنین آمده است: «برخی از نویسندگان، پیش از شروع کتابشان عنوان آن را انتخاب می‌کنند. این اتفاق مثل یک اجل معلق و بدون هشدار قبلی در ذهن لانه می‌کند؛ دو سه کلمه الهام‌بخش می‌شوند پیام و اشاره اولیه برای یک کار طاقت‌فرسا و یک ماراتن هشت هزار کلمه‌ای. اگر چه عنوان پس از پایان کار تکمیل می‌شود» (دات فایر، ۱۳۸۸: ۱۲۹).

در هر حال موضوع‌گزینش عنوان برای یک اثر تابع اشرف نویسنده بر کل موضوع اثر، درک ایشان از علاقه و نیاز مخاطب و توجه به شرایط و موقعیت فرهنگی، اجتماعی و سیاسی است. یک عنوان دقیق و سنجیده علاوه بر آنکه قابلیت‌های خالق اثر را به نمایش می‌گذارد و اندیشه و احساس مخاطب را به جوشش در می‌آورد، گاه می‌تواند بازگوکننده سبک ادبی اثر نیز باشد. البته قضاوت سبک اثر ادبی از روی عنوان آن در عصر حاضر با دشواری‌هایی روبه‌روست، چراکه در این عصر پهنه ادبیات آوردگاهی از واژگان کهن، رسمی، محاوره‌ای، عامیانه و... شده است که اکثر اوقات مخاطبان‌ش را با برداشت‌های معنایی متفاوت در تقابل هم قرار می‌دهد.

«یکی از مشخصه‌های نثر دوره معاصر استفاده از لغات و ترکیباتی است که در ادوار قبل وجود نداشته است. این لغات ویژه نثر معاصر یا مصوبات فرهنگستان‌ها هستند. (کارمند، دانشگاه، شهرداری و...) و یا واژه‌هایی هستند که با تمدن جدید به ایران آمده‌اند (رادیو، تلویزیون)، آشنایی

با زبان‌های خارجی هم‌برخی از ساختارهای زبانی بیگانگان را وارد نثر فارسی کرد(نسبت به چیزی بی تفاوت بودن، در خط کسی بودن) که در مجموع به زبانی جدید انجامید. عمده لغات و تعبیرات ویژه زبان معاصر، امروزه آن قدر طبیعی شده است که به زحمت می‌توان تصور کرد که ایرانیان نیم قرن پیش آن‌ها را هرگز نشنیده و به کار نبرده بودند»(شمیسا، ۱۳۸۷: ۲۵۳).

انتخاب عنوان گرچه پدیده‌ای ذوقی و شخصی به نظر می‌رسد اما از سوی دیگر دارای ابعاد اجتماعی نیز هست. «عنوان، مرجعی متضمن اشارات، رمزها و معنای کنایی فشرده است که صاحب آن می‌کوشد معنای مورد نظرش را به کلی در آن تثبیت نماید و تار و پود متنش را در آن بباقد»(محمد العبیدی، ۲۰۰۹: ۶۱). اجتماعی بودن آن از این روست که در گزینش آن تحریک خواننده و در هم‌تنیدگی با فرهنگ او نیز لحاظ شده است.

«انتخاب کلمه در موفقیت یا عدم موفقیت انتقال احساس بسیار اهمیت دارد. طبیعی است که کلمه‌ای بهتر از کلمه دیگر افاده معنی می‌کند. کلمه یا جمله‌ای، احساسی را چنان منتقل می‌کند که خواننده با همه وجود خود آن را لمس می‌کند، کلمه‌ای دیگر را با آن که لفظ مترادف همین کلمه است آن نیرو و تاثیر را ندارد و عصب خواننده را چنان که باید متاثر نمی‌کند»(یونسی، ۱۳۷۹: ۲۳۳). «گاهی یک کلمه یا یک جمله در متن، ممکن است عناوین بهتری را تداعی کند»(فضایلی هاشمی، ۱۳۹۱: ۱۱۷).

«عنوان اثر که به صورت علامت در مقدمه اثر گشوده می‌شود تو را مجبور به تکرار دوباره چیزی می‌کند که در نزد تو مألوف و شناخته شده است چون بخشی از فرهنگ توست. تو را تحریک می‌کند به دوباره خواندنش، چراکه انرژی‌های جدیدی را در تو فعال می‌کند. با عنوان اثر است که کار خواندن و سپس تأویل متن آغاز می‌شود»(قطوس، ۲۰۰۱: ۳۶). موضوع نام یک اثر ما را به نظریه ترامتنتیت ژرار ژنت ارجاع می‌دهد که در این مجال نگاهی موجز به آن داشته‌ایم. «این رویکرد سعی دارد توضیح روشنی در خصوص چگونگی ارتباطات عینی یک متن با متون دیگر ارائه دهد و به بررسی تاثیر و تاثرات متون بر یکدیگر متمرکز است. دسته‌بندی پنج‌گانه او متشکل از بینامتنیت^۱، پیرامتنیت^۲، فرامتنیت^۳، سرمتنیت^۴ و زیرمتنیت^۵ است. بینامتنیت به حضور هم‌زمان متن‌ها در هم اشاره دارد. بینامتنیت صریح به حضور آشکار یک متن در متن دیگر اشاره دارد و غیرصریح به کنایات، اشارات و تلمیحات ارجاع پیدا می‌کند. بهترین مثال برای

1. Intersexuality
2. Paratextualite
3. Metatextualite
4. Architextualite
5. Hypertextualite

رابطه فرامنتی یک متن با متن دیگر، نقد ادبی است. سرمتنیت به رابطه طولی یک متن با ژانر، گونه و گفتمانی که به آن تعلق دارد ارجاع می‌یابد. زیرمتنیت هر نوع رابطه‌ای است که متن ب (زیرمتن) را به متن پیشین الف (زیرمتن) پیوند می‌دهد و بین آن‌ها رابطه‌ای ایجاد می‌کند که از نوع شرح و بسط و توضیح نیست. مثال‌هایی که در این باره ارائه شده نقیضه‌پردازی، هجو، پی‌آیند و ترجمه است» (قهرمانی، ۱۳۹۲: ۱۲۶-۱۲۸).

«پیرامتن‌ها بیرون از تنه اصلی اثر قرار می‌گیرند و به‌نحوی درباره آن اظهار نظر می‌کنند، یا معنایش را تغییر می‌دهند» (هال، ۱۳۹۷: ۱۶۱). «آن‌ها توضیحاتی را در مورد متن ارائه می‌دهند که گاهی بدون این توضیحات نمی‌توان به متن دست یافت» (نامور مطلق، ۱۳۸۶: ۹۱).

«پیرامتن نشانگر آن عناصری است که در آستانه متن قرار گرفته و دریافت یک متن از سوی خوانندگان را جهت‌دهی و کنترل می‌کنند. این آستانه شامل یک درون‌متن (peritext) است که عناصری چون عناوین، عناوین فصل‌ها، مقدمه‌ها و پی‌نوشت‌ها را در بر می‌گیرد؛ نیز شامل یک برون‌متن (epitext) است که عناصر بیرون از متن مد نظر نظیر مصاحبه‌ها، آگهی‌های تبلیغاتی، نقد و نظرات منتقدان و جوابیه‌های خطاب به آنان، نامه‌های خصوصی و دیگر مباحث مؤلفانه یا ویراستارانه را در بر می‌گیرد. پیرامتن حاصل جمع درون‌متن و برون‌متن است» (آلن، ۱۳۸۰: ۱۴۸-۱۴۹).

۲-۱. ویژگی‌های کلی عنوان داستان

اهمیت عنوان داستان از موضوعاتی است که از دیرباز مورد توجه نویسندگان و منتقدان این حوزه قرار گرفته و چه بسا این امر به ظاهر ساده آثار فاختری را به سبب انتخاب نام نامناسب از گردونه رقابت با آثار دیگر حذف کرده است. «برخی از آزمایش‌های انجام‌شده در مورد عناوین نشان داده است که عناوین عالی توانسته‌اند ۱۵٪ بیشتر از سایر کتاب‌ها که عناوین دیگری داشته‌اند موفقیت کسب کنند» (فضایلی هاشمی، ۱۳۹۱: ۱۱۶).

«در قلمرو ادبیات کودک و نوجوان، انتخاب عنوان برای آثار به وجود آمده معضلی شده است. نویسندگان این حوزه قصد خدمت به ادبیات کودک را دارند، نهایت کوشش خود را در این راه صرف می‌کنند تا اثرشان از هر لحاظ بی‌عیب و نقص باشد؛ اما اکثر این آثار پس از اتمام، به دلیل فقدان ضابطه‌ای روشن و منطقی در انتخاب عنوان، با آشفتگی بسیار روبه‌رو می‌شود؛ زیرا عناوین درست که مورد توافق همگان باشد یا هنوز جا نیفتاده یا ضرورتش تا به حال محسوس نبوده است» (پایور، ۱۳۷۰: ۱۱).

عواملی چند در یک انتخاب صحیح مؤثرند که در ادامه به آن‌ها اشاره خواهیم کرد. پیوند نام با عناصر درونی داستان، انتخاب واژگان در حد درک مخاطب داستان، محرک و مشوق مخاطب به مطالعه اثر، روانی و زیبایی واژگان، رمزگونی در حد اعتدال، تازگی و موزون بودن عنوان و در پایان نگاه به اثر از قاب نگاه مخاطب از مهم‌ترین رویکردهای ادیب در انتخاب عنوان است.

«نخستین موضوع در انتخاب نام، پیوند درونی نام با عناصر اصلی ساختار است. نام هر قدر تاثیرگذار، زیبا و روان باشد، اگر با عناصر اصلی ساختار پیوند نداشته باشد، فاقد ارزش است؛ زیرا که شناسنامه اثر باید گویای درون اثر باشد، خواننده را به اشتباه نیندازد و تصور نکند که فریب خورده است. انتخاب درست نام با عناصر اصلی بیانگر شخصیت و ذوق صاحب اثر است» (محمدی، ۱۳۷۸: ۲۶۰).

«اگر هر چه غیر روایت، توصیف یا گفت‌وگوی صرف را از داستان بیرون بکشیم، به احتمال زیاد سر نخ‌هایی به دست می‌آید. در میان این سر نخ‌ها، بدیهی‌ترین همان عنوان اثر است. گاه عنوان تفکر ما را درباره آن اثر به جهت خاصی هدایت می‌کند، یا اهمیت عنصری خاص را در اثر مؤکد می‌سازد. بندهایی از داستان هم که خود حالت تفسیر یا اظهار نظر دارند، مثل عنوان، در بحث از درون مایه اهمیتی خاص می‌یابند» (اسکولز، ۱۳۷۷: ۲۳-۲۴).

«درک ظرفیت ذهنی کودکان و نوجوانان در انتخاب نام، یکی از نکته‌های ظریف در نام‌گذاری کتاب‌های آنان است. نام نباید فراتر از واژگان پایه آنان باشد. نام‌هایی با معنای پیچیده، مناسب کودکان و نوجوانان نیستند. مهم‌تر از آن نام باید کوتاه باشد تا کودک بتواند آن را به خاطر بسپارد و هنگام بحث درباره کتاب آن را برای دوستانش بازگو کند. نام‌های کوتاه به سادگی در حافظه می‌مانند و هنگام بیان هم سخنگو را با مشکل مواجه نمی‌کنند» (محمدی، ۱۳۷۸: ۲۶۲).

«ویراستاران پیشنهاد می‌کنند عنوان اصلی نباید بیش از هفت کلمه باشد. عناوین کوتاه حتی عناوین تک کلمه‌ای، همیشه مورد توجه هستند. تفکر روی عناوینی تک کلمه‌ای که بتواند مناسب حال تمام آن چیزی باشد که سعی در گفتنش دارید مشکل است» (فضایلی هاشمی، ۱۳۹۱: ۱۱۹). «عنوان‌های کوتاه اغلب مربوط به دوره رمانتیسیم و رئالیسم هستند و عنوان‌های بلند به دوره سوررئالیسم و رمزگرایی سیاسی مربوط می‌شوند» (شفیعی کدکنی، ۱۳۸۶: ۴۴۸ به نقل از محمدی و قاسمی، ۱۳۹۸: ۸۶). «در داستان رئالیستی، طرح داستان که چهار چوب اصلی کار را مشخص می‌کند بسیار مهم است. اغلب نویسندگان رئالیست برای داستان خود از قبل طرحی کامل و منسجم تهیه می‌کنند؛ آغاز و میانه و انجام آن را تعیین می‌کنند و سپس به نوشتن می‌پردازند» (یوسفی، ۱۳۸۶: ۳۳). در کتاب انتخابی بیشتر عناوین داستان‌ها کوتاه انتخاب شده

به گونه‌ای که از مجموع ۴۰ عنوان و همچنین عنوان اصلی اثر ۳ مورد یک کلمه‌ای، ۳۰ عنوان دو کلمه‌ای و ۸ مورد سه کلمه‌ای است.

«روان‌شناسی نام، موضوع بااهمیتی در انتخاب نام است. یک نام خوب و قوی تاثیر زیادی بر خواننده می‌گذارد. روان‌شناسی نام یعنی تاثیر بر خواننده و جلب او به طرف داستان. نویسنده با ذوق همیشه به جست‌وجوی پردازش تا بهترین نام را برای اثر خود انتخاب کند نامی که کشش لازم را ایجاد کند» (محمدی، ۱۳۷۸: ۲۶۲). «واکرپرسی^۱ رمان نویس آمریکایی گفته است که یک عنوان خوب باید بدون اینکه بیش از حد گنگ یا بیش از حد واضح باشد، فریفته سازد» (فضایلی هاشمی، ۱۳۹۱: ۱۱۲).

«روانی و زیبایی نام نیز از اهمیت ویژه‌ای برخوردار است. نام‌های زیبا مانند نام گل‌ها و میوه‌های خوش‌رنگ و بو در ذهن کودکان و نوجوانان تداعی‌گر ارزش زیبایی‌شناختی ادبیات هستند. یک نام زیبا و افسون‌کننده برای همیشه گوشه‌نشین ذهن او می‌شود. نام‌های زیبا مثل آهنگی دل‌نشین ذهن را نوازش می‌دهد. نام زیبا و روان هنگامی ارزش دارد که همراه با داستان و ساختاری کامل باشد (محمدی، ۱۳۷۸: ۲۶۴).

از نام‌هایی که با توجه به معیار ذکر شده در اثر پیش رو قابل توجه است، می‌توان به «آن لحظه شیرین»، «ماهی کوچک»، «لانه گنجشک»، «شکوفه‌های سیب»، «درخت بادام»، «رؤیای شیرین» و «تبسم بر لب» به‌عنوان اسامی زیبایی کتاب اشاره کرد. «در انتخاب نام برای داستان‌های این گروه همیشه باید از گزینش واژه‌هایی که سخت خواننده می‌شوند و یا مبهم هستند اجتناب کرد. نام‌هایی که برای داستان‌های کودکان و نوجوانان در نظر گرفته می‌شوند باید تا اندازه‌ای ابهام و رمز داشته باشند. نام‌های رمزگونه و ابهامی تفکرانگیز هستند و برعکس نام‌های ساده، ذهن را به فعالیت و نمی‌دارند» (همان). در انتخاب نام اثر و تقریباً در همه‌ی عناوین انتخابی داستان‌ها ویژگی ابهام‌آمیزی و رمزگونه‌گی به‌وضوح دیده می‌شود.

«نام باید خبر از «چیزهای نو» بدهد و موجب شود که خواننده فکر کند با مطالبی تازه روبه‌رو خواهد شد. باید موزون باشد، گفتنش به دهان و شنیدنش به گوش خوش آید. نام نباید پیش پا افتاده باشد، عبارات کهنه و قالبی (کلیشه‌گونه) و نیز ضرب‌المثل‌های پیش پا افتاده را در این مقام جایی نیست. هنگام انتخاب عنوان، نویسنده باید از دید خواننده به عنوان بنگرد» (یونسی، ۱۳۷۹: ۱۰۹-۱۱۱).

در ادامه به بررسی عملکرد نویسندگان در انتخاب نام اثر بر اساس معیارهای یادشده می‌پردازیم.

۲-۲. انتخاب نام بر اساس عناصر ساختاری داستان

«عنوان نخستین آستانه متنی است؛ نه می‌توان از آن گذشت و نه می‌توان به آن بی‌اعتنا بود. اگر خواننده بخواهد به تحلیل و دقت نظر و پژوهش اثر بپردازد، هیچ چیز مانند عنوان برای تفکیک متن و پژوهش در آن او را یاری نمی‌رساند» (محمدی و قاسمی، ۱۳۹۸: ۶). همان‌گونه که ذکر شد یکی از مؤلفه‌های انتخاب عنوان پیوند با عناصر درونی داستان است.

گاهی نام‌ها خبر از کشمکش اصلی داستان می‌دهند. در تعریف کشمکش به عنوان یکی از عناصر مهم در داستان باید گفت:

«کشمکش عنصر مهم در شکل‌گیری پیرنگ داستان می‌باشد. در هر نوع داستان، خواه ساده باشد یا پیچیده، به محض خلق شخصیت‌ها کشمکش نیز به وجود می‌آید. این نوع کشمکش به اشکال مختلف ممکن است ظاهر شود. کشمکش جسمانی (physical) میان دو شخصیت؛ کشمکش ذهنی (mental) میان دو تفکر، کشمکش عاطفی (emotional) تعارض میان عواطف مختلف شخص، کشمکش اخلاقی (moral) ستیز و مخالفت شخصیت داستان با اصول اخلاقی» (داد، ۱۳۸۵: ۳۸۵-۳۸۶).

از عناوین مطرح‌شده در کتاب که با کشمکش اصلی داستان مرتبط است، می‌توان به این موارد اشاره کرد: «قطره‌های باران»، «تصمیم نهایی»، «شرم»، «صدای گریه»، «دانه‌های خرما»، «چند مرغ دریایی»، «شکوفه‌های سیب»، «درخت بادام»، «راهزنان» و «دانه‌های تلخ».

گاهی ترکیبی از کشمکش و نشانه مکانی هستند. «پرده کجاوه» نمونه‌ای از این قسم است. گاهی نام داستان، نام شخصیت‌های واقعی یا تخیلی است. مثل داستان زندگی بزرگان.

«منشأ انواع شخصیت‌ها در قصه ممکن است حیوانی (مثل خرگوش باهوش)، گیاهی (مثل گل‌رز)، طبیعی (مثل باد، طوفان، خورشید)، افسانه‌ای (مثل دیو هفت‌سر)، شیء (مثل چراغ جادو)، اسطوره‌ای (مثل رستم)، عامیانه یا فولکور (مثل ماه‌پیشونی)، خیالی (مثل انسان پرنده) و... البته بعضی از شخصیت‌ها ممکن است ترکیبی از دو یا چند منشأ باشند مثل مرغ تخم‌طلا (حیوانی و افسانه‌ای) (همتی، ۱۳۹۲: ۷۷-۷۸).

در عناوین داستانی کتاب «مثل حضرت سلیمان (علیه السلام)» نمونه‌ای از شخصیت‌های واقعی است.

گاهی نام مهم‌ترین نشانه مکانی داستان است. «وقایع داستان در خلأ نمی‌گذرد. مکان یا محیطی باید که داستان در آن واقع شود؛ محل وقوع داستان را محیط داستان می‌گویند» (یونسی، ۱۳۷۹: ۳۹). از جمله نمونه‌هایی که می‌توان در اثر پیش رو نام برد: «حصار من»، «روی زمین»، «کنار پنجره» و «کوچه‌های مدینه». گاهی نام نشانه زمانی است. «ظرف زمان می‌تواند در بر دارنده دوره تاریخی معینی باشد» (مستور، ۱۳۸۶: ۴۶). «آن لحظه شیرین»، «آخرین دیدار» و «روز دوشنبه» نمونه‌هایی از عناوین زمانی است. گاهی نام نشانه شخصیت فیزیکی را می‌دهد. همان‌گونه که در ابتدای بحث اشاره کردیم، در یک داستان لزوماً شخصیت‌ها انسانی نیست. همان چیزی که در این مجموعه داستان نیز با آن روبه‌رو هستیم. «ماهی کوچک»، «دهکده سرخ»، «رؤیای شیرین»، «لبخند همیشگی»، «سکوت دلنشین»، «تنگ نقره‌ای»، «هوای داغ»، «چشمان خیس»، «دستار سفید» و «تبسم بر لب» ویژگی و نشانه‌ای از شخصیت داستان را هویدا می‌سازد. گاهی نام نشانه‌ای از موقعیت روانی، روحی شخصیت می‌دهد. «مانند جغد» که توصیفی از کاخ مخوف مأمون عباسی است و نویسنده از این تعبیر به منظور ایجاد خوف و دلهره بهره جسته است. گاهی نام دورانی از زندگی شخصیت اصلی را در بر می‌گیرد که در این خصوص عنوانی در کتاب ندیدیم. گاهی نام داستان یا حکایت، همان نام مثل و حکایت است. نام اثر «ستاره من» که تلمیحی به حدیث معروف پیامبر اکرم صلی الله علیه و آله است که در ادامه بحث به تفصیل به آن خواهیم پرداخت. گاهی نام از وضعیت زیستی شخصیت خبر می‌دهد. «همه در انتظار»، «سیب نیم‌خورده» و «خنجری در آستین» گوشه‌هایی از وضعیت شخصیت داستان را به نمایش می‌گذارند. گاهی نام ترکیبی از نشانه مکانی و شخصیت است. «شانه امام»، «لانه گنجشک»، «آب نهر»، «آن شب تلخ» و «پرنده در قفس» نمونه‌هایی از این‌گونه است.

بیشتر عناوین داستان‌های کتاب خبر از کشمکش اصلی داستان می‌دهند و در مرحله بعد هم نشانه فیزیکی شخصیت داستان از طریق نام داستان به مخاطبان معرفی می‌شود.

۲-۳. انتخاب نام بر اساس عوامل درون‌متنی و برون‌متنی

در گزینش نام در یک اثر ادیب گاهی تحت تاثیر عوامل بیرون از متن بوده و گاه بر عوامل درونی اثر تاکید دارد که تعمق در هر رویکرد ما را به ابعاد مهم شخصیت نویسنده نزدیک می‌سازد.

۲-۳-۱. عناصر درون‌متنی

عناصر درون‌متنی مستقیم با اثر و فضای آن مرتبط بوده و انتخاب عنوان از روی این عناصر به‌نوعی تاکید و تکرار بر یک بخش مهم در اثر ادبی است که مخاطب به محض روبه‌رو شدن با

عنوان، انگیزه مطالعه کل آن را در جانش احساس می کند تا کنجاوی خود را پاسخ گوید.

۲-۳-۱-۱. عناصر بلاغی

ما در اثر پیش رو با نام‌هایی از جنس تشبیه، استعاره و نماد روبه‌رو می‌شویم که در عین ساده‌بودن ویژگی تحریک حس کنجاوی نوجوانان را به دنبال می‌آورد. «نویسنده ممکن است برای القای غم و اندوه یا احساس خطر و مصیبت از رنگ‌های تیره استفاده کند یا ممکن است در وصف اشخاص بی‌مسلك داستان به پرندگان شکاری اشاره کند و بدان وسیله فضای داستان را بر ما ارائه کند. وظیفه این تشبیهات و استعارات وظیفه‌ای رمزی و کنایی است» (یونسی، ۱۳۷۹: ۳۸). در ادامه به چند مورد از این عناوین نمادین اشاره خواهیم کرد.

قصه «ماهی کوچک» نامی استعاری از مهمانی است که یک شب در منزل امام رئوف ساکن می‌شود و از فرط این خوشحالی خود را چون یک ماهی کوچک غرق در آن دریای عظیم می‌بیند. «ماهی به یقین نماد عنصر آب است. یعنی نماد جایی که در آن می‌زید» (شوالیه و گبران، ۱۳۷۹، ج ۵: ۱۲۹). در داستان «مثل حضرت سلیمان» ورود و خروج امام به قصر با باد همراه می‌شود که بنا به تعبیر درباریان ایشان را همچون حضرت سلیمان رام‌کننده بادها می‌نامند. در داستان «مانند جغد» نویسنده بعد از بیان محبوبیت امام (علیه السلام) در میان مردم طوس و نقشه مامون در ایجاد یک سفر اجباری برای امام از قصر او تعبیر نمادین به جغد کرده است. جغد نماد شومی و بدیمنی است. «از آن جایی که جغدها نور روز را نمی‌بینند، نماد اندوه، ظلمت، انزوا و خلوتی مالیخولیایی است» (همان، ج ۲: ۴۳۴). «حصار من» اشاره به داستان سفر امام هشتم به شهر نیشابور و بیان حدیث معروف سلسله الذهب است. داستان «پرنده در قفس» نیز یک عنوان استعاری است از اقامت امام (علیه السلام) در شهر سرخس و ممنوعیت ملاقات ایشان با مردم که با این تعبیر بیان شده است. «پرنده، نماد روح است و نقشی واسط در آسمان و زمین دارد» (همان: ۲۰۲).

۲-۳-۱-۲. خوراکی‌ها

شماری از عناوین داستان برگرفته از نام خوردنی‌هاست که شاید با توجه به علائق کودکان و نوجوانان گزینش شده باشد تا زمینه اخلاقی آن نیز بهتر در ذهن ایشان نهادینه شود. سیب، انار و خرما از جمله میوه‌های بهشتی هستند که در اثر پیش رو مورد اشاره قرار گرفته‌اند و هر یک حامل یک پیام مهم اخلاقی هستند.

«ارزش اجتماعی مواد غذایی برای اولین بار توسط هرودت (۴۲۵-۴۸۴ ق. م) مورخ یونانی به آن پرداخته شد. انسان‌شناسان باستانی کشف کردند، در یک محیط اجتماعی، غذا اهمیتی را

به‌وجود می‌آورد که از عملکرد بنیادی آن فراتر می‌رود و این امر بر درک و دریافت مخاطب از آن تاثیر می‌گذارد. غذا نشانگر سازمان‌های اجتماعی، باورهای مذهبی و دیگر جنبه‌های زندگی جمعی است؛ به عبارت دیگر یک عنصر مهم برای درک کلی «رمزگان» یک فرهنگ است» (دانشی، ۱۳۹۸: ۲۶۸-۲۶۹).

«پوشش و غذا برای نمونه‌هایی نشان می‌دهد، مفاهیم پایه دیدگاه‌های نشانه‌شناسی یک چارچوب بنیادی برای درک پدیده‌های اجتماعی مانند آیین‌ها، دسته‌بندی‌ها (خوردنی‌های مجاز و نازوا) جریان‌های مد و ... را فراهم می‌کند. به‌درستی آن‌ها به ما اجازه می‌دهند که کلیتی را در آن‌ها مشاهده کنیم که در یک نظام معنایی تعریف‌شده توسط انسان قرار دارد (همان: ۲۸۲).

مثلاً دربارهٔ سیب «کشف و کشت آن به ۶۵۰۰ سال قبل میلاد در آسیای میانه می‌رسد. رامسس دوم مصر در سواحل نیل در قرن سیزدهم درختان سیب کشت داد. یونانیان شروع به پرورش درختان سیب در هفت قرن قبل از میلاد کردند. آن‌ها در اساطیر یونانی سیب را «میوهٔ طلایی» نام‌گذاری کردند» (همان: ۲۷۵). داستان «سیب‌نیم‌خورده» از خشم امام (علیه‌السلام) از اسراف یکی از اطرافیان در خوردن یک سیب سخن گفته‌است. آب در فرهنگ ایرانی-اسلامی از قداست خاصی برخوردار است. در داستان «آب نهر» با سرگذشت مردی روبه‌رو می‌شویم که برای دریافت کمک به محضر امام (علیه‌السلام) شرفیاب می‌شود و در آنجا بدون اینکه حرفی بزند مبلغ کامل بدهی خود را از زیر سجادهٔ امام (علیه‌السلام) هدیه می‌گیرد. «معانی نمادین آب را می‌توان در سه مضمون اصلی خلاصه کرد: چشمهٔ حیات، وسیلهٔ تزکیه و مرکز زندگی دوباره» (شوالیه و گریبان، ۱۳۷۹، ج ۱: ۳-۴). داستان از نهری آب آغاز می‌شود و با بخشش امام (علیه‌السلام) به انتها می‌رسد تا ویژگی‌های نمادین آب در قصه یک‌بار به‌صورت حقیقی و دیگر بار مجازی تاکید شود. «شکوفه‌های سیب» داستان اقامت امام (علیه‌السلام) در خانه‌ای با یک درخت خشکیدهٔ سیب است که به‌محض ورود امام (علیه‌السلام) به شکوفه می‌نشیند، «درخت بادام» داستان کرامت امام (علیه‌السلام) در خانهٔ پیرزنی است که چند روزی مهمان او می‌شود و در آخرین روز برای او دانهٔ بادامی می‌کارد که شفاف‌بخش دردهای اهالی شهر می‌شود. «دانه‌های تلخ» حسن ختم کتاب است که با نحوهٔ شهادت امام (علیه‌السلام) توسط مامون با دانه‌های مسموم انار به تصویر کشیده شده است.

۲-۳-۱. نشانه‌های زمانی

در انتخاب عنوان داستان گاهی نویسنده از عنصر زمانی استفاده می‌کند. «گاه زمان در یک اثر ادبی زمینه‌ای مهیا می‌سازد تا نویسنده، خواننده را با خود به دیدار زمانی خاص به گذشته‌های دور یا آینده‌های فرارو ببرد» (یوسفی، ۱۳۸۶: ۲۲). «آن لحظهٔ شیرین» ماجرای اهدای چند تار

موی جد امام (علیه السلام) توسط یکی از دوستداران ایشان است که آن فرد خوشحالی امام را هنگام دریافت این هدیه به یک لحظه ناب شیرین تعبیر کرده است. «روز دوشنبه» داستان همراه شدن امام (علیه السلام) با مردم برای اقامه نماز باران در محلی خارج از شهر است که در روز دوشنبه واقع شده است. «آن شب تلخ» ماجرای مسمومیت امام با دانه‌های انگوری است که مامون با اصرار به ایشان می‌خوراند و به تعبیر غلام امام آن شب شبی تلخ در زندگی ایشان بوده است. «آخرین دیدار» ماجرای آخرین سفر حج ایشان همراه با فرزند بزرگوارشان است که قبل از سفر به خراسان انجام گرفت.

۲-۳-۱-۴. نشانه‌های مکانی

گاهی عناصر مکانی در نام‌گذاری داستان موثر واقع می‌شود. «در بعضی آثار، موقعیت مکانی اثر است که بار عمده ساخت و ساز ادبی- هنری کار را بر دوش دارد و فضایی ایجاد می‌کند تا خواننده با میل و رغبت، اثر را تا پایان بخواند» (یوسفی، ۱۳۸۶: ۲۱). «شانه امام» داستان مردی است که در طواف خانه خدا لحظه‌ای در امامت امام مردد می‌شود و امام او را از این عقیده باطل آگاه می‌کند. مرد سر بر دوش امام گریه می‌کند و به حقانیت ایشان اقرار می‌کند. در داستان «دهکده سرخ» داستان توقف ایشان با کاروان در منطقه‌ای به همین نام است که با دست پر خیر و برکت ایشان چشمه‌ای می‌جوشد و همگی در آن مکان وضو گرفته، اقامه نماز می‌کنند. «کنار پنجره» ملاقات امام (علیه السلام) با حالت بیماری از کنار پنجره با مردم دوستدار ایشان است. در داستان «هوای داغ» ماجرای کیسه کشیدن فردی در هوای غبار گرفته حمام توسط امام (علیه السلام) روایت می‌شود که مرد خیلی دیر از موضوع مطلع می‌شود، ولی ایشان به کار خود ادامه می‌دهند. «کوچه‌های مدینه» قصه وداع جانسوز ایشان با سرزمین خویش بعد از حکم اجباری مامون برای سفر به خراسان است.

۲-۳-۱-۵. مضمون و درون‌مایه

یکی دیگر از زمینه‌های نام‌گذاری داستان استفاده از درون‌مایه اثر است که در اثر پیش رو نیز با آن مواجه هستیم. «در هر کجای داستان که عنوان به خاطر نویسنده رسید، باید به هماهنگی و تطبیق آن با موضوع بیندیشد و با احتساب تمامی جوانب، اسمی مناسب برگزیند. در واقع باید عنوان و موضوع در ارتباط با هم دیگر باشند» (بصیری، ۱۳۹۶: ۲۵۵). مثلاً در داستان «راهزنان» به داستان نجات بخشی جامعه اهدایی امام (علیه السلام) به دعبل و فرار او از دست راهزنان اشاره شده است. در داستان «میهمان» به داستان برخورد امام (علیه السلام) با یک میهمان و بزرگداشت او اشاره شده است. در «مزد کارگر» به نحوه برخورد با کارگران پرداخته شده است.

۲-۳-۱-۶. ایشیا

یکی دیگر از موارد انتخابی برای نام استفاده از ایشیاست. «عنوان‌های چشم‌گیر و جالب اغلب فرم و شکل یک پارادوکس پیدا می‌کنند. مانند دسته گلی از سیب خاردار، خشم آرام و ...» (دات فایر، ۱۳۸۸: ۱۲۹). در اثر مورد مطالعه این تناقض در قالب پوشش بروز می‌کند. «در سپهر نشانه، لباس چیزی بیشتر از یک محافظ و پوشش برای بدن است. این یک نظام نشانه‌ای است که با دیگر رمزگان‌های اجتماعی در یک جامعه از طریق اینکه کدام یک از متغیرهای اجتماعی همچون گرایش‌های جنسی، سن، طبقه اجتماعی و باورهای سیاسی قابلیت رمزگذاری دارند در پیوند است» (دانسی، ۱۳۹۸: ۲۵۳). غالباً لباس علاوه بر اینکه نقش پوشش دارد، علامتی از نجابت و حیاست که با عنوان پیش رو حالتی متناقض‌گونه دارد؛ چراکه یک لباس آستین بلند نمادی از یک انسان با حیاست، ولی پنهان کردن دشنه در آستین نمادی از خیانت و جفاکاری است. «خنجری در آستین» ماجرای غیب‌گویی امام علیه السلام در برخورد با یکی از خوارج است که همراه با خود خنجری مسموم دارد و به بهانه پرسشی به امام علیه السلام نزدیک می‌شود و ایشان بیرون آوردن خنجر را شرط پاسخ به شبهه اعلام می‌کنند. در عنوانی دیگر که حاکی از ذکاوت نویسنده داستان در انتخاب دقیق نام است، با یک ترکیب نمادین و متناسب با شخصیت حضرت رضا علیه السلام رو به رو می‌شویم. «دستار سفید» به ماجرای همراهی مردم با امام علیه السلام در خواندن نماز عید فطر اشاره شده که مامون از ترس این شکوه حضور مردم حضرت را مجبور به بازگشت به خانه کرد. «دستار یا عمامه نماد قدرت و مقام برای اعراب بوده است و معمولاً هم رنگ آن سفید بوده است و خود پیامبر نیز این رنگ را دوست داشتند» (شوالیه و گربران، ۱۳۷۹، ج ۴: ۳۰۷).

در باب عنوان متناقض‌گونه می‌توان به داستان «تنگ نقره‌ای» استناد کرد که به ظاهر از دو نماد ارزشمند و پربهای «تنگ» و «نقره» سخن گفته شده و در ارزشمندی تنگ چنین آمده است: «ارزش تنگ استعاری است و از طریق محتوایش عمل می‌کند، محتوای تنگ فزّار است و گران‌بها و تنگ یا کوزه تنها ظرفی است که به شدت قدرت نگهداری مایعات را دارد، زیرا برخلاف دیگر ظروف، سربسته است و قائم. به این ترتیب تنگ از راز بر می‌خیزد، یا از همپای راز یعنی قداست، بطری حاوی اکسیر و یا معجون عشق آفرین است: اکسیر زندگی طولانی یا به عبارت رایج‌تر آب حیات که هر دو به عنوان معرفت عرفانی موجب مستی می‌شوند» (همان، ج ۲: ۳۶۹).

در ارزش نقره نیز که «آن را فلزی شاهانه نامیده‌اند به یک روایت مختصر بسنده می‌کنیم که در اخبار یکی از شاهان ایرلندی آمده است که در یکی از جنگ‌ها دست خود را از دست داد و این نقص عضو او را از سلطنت برکنار کرد. پزشکان دستی از نقره برایش ساختند تا دوباره توانست به

تخت سلطنت تکیه کند» (همان، نقل به مضمون، ج ۵: ۴۳۹-۴۴۰). در داستان «تنگ نقره‌ای» مأمون به هنگام نماز از خدمتکاران برای وضو گرفتن کمک می‌گیرد و آنان با آوردن تنگ نقره‌ای به انجام وظیفه می‌پردازند، اما امام (علیه السلام) با قرائت آیه ۱۱۰ سوره کهف مأمون را از اینکه در عبادت، کسی را به زحمت بیندازد شماتت کرده‌اند و اینجاست که گرچه عنوان به‌ظاهر ارزشمند می‌نماید، ولی در حقیقت بیانگر یک ردیله مهم اخلاقی در شخصیت اصلی است.

۲-۳-۲. عناصر برون‌متنی

«عناصری که به صورت غیر مستقیم با متن ارتباط دارد و از دنیای بیرون متن حکایت دارد، عناصر برون‌متنی نامیده می‌شوند» (آلن، ۱۳۸۰: ۱۴۹). گاهی عناوین داستان‌ها که از عناصر برون‌متنی تشکیل یافته «برگرفته از شخصیت‌های اسطوره‌ای و تاریخی است یا به مکان و حادثه‌ای در تاریخ ارجاع می‌دهد یا به گفت‌وگوی متن با سایر متون (بینامتنیت) می‌پردازد» (صالحی ساداتی و دیگران، ۱۳۹۸: ۶۴).

۱-۲-۳-۲. بینامتنیت

بینامتنیت به حضور هم‌زمان متن‌ها در هم اشاره دارد (قهرمانی، ۱۳۹۲: ۱۲۶). «به گمان ژنت نقل قول‌ها و بازگفت‌هایی از متنی دیگر (که معمولاً داخل گیومه قرار می‌گیرند)، سرقت ادبی، اشارات کنایه‌آمیز، نقل به معنا در این دسته جای دارند» (احمدی، ۱۳۷۰: ج ۱: ۳۲۰). یکی از مصادیق بینامتنیت در اثر مذکور، عنوان اصلی است که در همان صفحات ابتدایی نویسنده محترم به شرح بخشی از ترجمه حدیث پرداخته و راز انتخاب خویش را فاش کرده است، وگرنه فضای داستان‌ها با عنوان ارتباطی ندارد. پس عنوان اثر تحت تاثیر عوامل برون‌متنی شکل گرفته و به حدیث معروف پیامبر اسلام اشاره دارد؛ بنابراین از نوع بینامتنیت و از نوع صریح است. «در این نوع بینامتنیت حضور آشکار یک متن در متن دیگر دیده می‌شود. مؤلف متن دوم مرجع متن خود، یعنی متن اول را پنهان نمی‌کند. نقل قول گونه‌ای بینامتنی می‌باشد که نقل قول با ارجاع و بدون ارجاع از تقسیمات آن می‌باشد. در نوع غیر صریح حضور پنهانی یک متن در متن دیگر دیده می‌شود و سرقت ادبی از گونه‌های این نوع بینامتنیت است» (آذر، ۱۳۹۵: ۲۱-۲۲) که در شرح حدیث چنان آمده که مردی از اهل خراسان به آن امام عرض کرد: ای پسر رسول خدا من رسول خدا ﷺ را در خواب دیدم که گویا به من می‌فرمود:

«كَيْفَ أَنْتُمْ إِذَا دَفِنَ فِي أَرْضِكُمْ بَعْضَتِي وَأَسْتَحْفِطْتُمْ وَدِيْعَتِي وَغَيْبَ فِي تَرَاكُمُ نَجْمِي» فَقَالَ لَهُ الرَّضَا عَلَيْهِ السَّلَامُ: أَنَا الْمَدْفُونُ فِي أَرْضِكُمْ وَأَنَا بَعْضُهُ مِنْ نَبِيِّكُمْ وَأَنَا الْوَدِيْعَةُ وَالنَّجْمُ الْأَقْمَنُ

زَارِنِي وَهُوَ يَعْرِفُ مَا أُوجِبَ اللَّهُ عَزَّ وَجَلَّ مِنْ حَقِّي وَطَاعَتِي فَأَنَا وَآبَائِي سُفْعَاؤُهُ يَوْمَ الْقِيَامَةِ وَ مَنْ كُنَّا سُفْعَاءَهُ نَجَا وَ لَوْ كَانَ عَلَيْهِ مِثْلُ وَزْرِ الثَّقَلَيْنِ الْجِنِّ وَ الْإِنْسِ وَ لَقَدْ حَدَّثَنِي أَبِي عَنْ جَدِّي عَنْ أَبِيهِ عَلَيْهِ السَّلَامُ أَنَّ رَسُولَ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَآلِهِ قَالَ «مَنْ رَأَنِي فِي مَنَامِهِ فَقَدْ رَأَنِي لِأَنَّ الشَّيْطَانَ لَا يَتِمَّتُّ فِي صُورَتِي وَ لَا فِي صُورَةِ أَحَدٍ مِنْ أُوصِيَائِي وَ لَا فِي صُورَةٍ وَاحِدَةٍ مِنْ شَيْعَتِهِمْ وَ إِنَّ الرُّؤْيَا الصَّادِقَةَ جُزْءٌ مِنْ سَبْعِينَ جُزْءًا مِنَ النَّبُوءَةِ» (ابن بابويه، ۱۳۷۸، ج ۲: ۵۸۴)؛ چگونه خواهید بود زمانی که پاره‌ای از تن من در سرزمین شما مدفون شود و شما نگهبان ودیعه من باشید و ستاره من در خاک شما روی بیوشاند؟ پس امام رضا (علیه السلام) به او فرمود: آن مدفون در زمین شما منم و پاره تن پیمبر شما منم و آن ودیعه و آن ستاره منم. آگاه باشید که هر کس مرا زیارت کند، و آنچه را از حق من و طاعت من که خدای عز و جل واجب ساخته است بشناسد، من و پدرانم در روز قیامت شفیع او خواهیم بود، و کسی که ما شفیعان او باشیم نجات خواهد یافت، اگر چه به اندازه گناه ثقلین، جن و انس را بر دوش داشته باشد. و پدرم از جدم از پدرش - علیهم السلام - برای من حکایت کرد که رسول خدا ﷺ فرمود: کسی که مرا در خواب ببیند، به حقیقت مرا دیده است، زیرا شیطان به صورت من و به صورت یکی از اوصیای من و به صورت یکی از شیعیان ایشان در نمی‌آید، و رؤیای صادقه جزئی از هفتاد جزء نبوت است.

شاید نویسنده با انتخاب این حدیث پیامبر و گزینش این نام قصد داشته از منظر رسول خدا ﷺ به بیان حوادث، شخصیت و کرامات امام هشتم بپردازد.

۲-۴. بررسی عنوان داستان از منظر معنا

در ترکیب اضافی عنوان کتاب توضیحاتی وجود دارد. نویسنده محترم در همان صفحات ابتدایی و پیش از ورود به داستان‌های کتاب از علت نام‌گذاری کتاب با ذکر بخش کوتاهی از ترجمه حدیث نبوی پرده برداشته است که این یکی از نقاط قوت عنوان است و ما نیز در قسمت‌های پیشین به اصل حدیث و استعاری بودن این عنوان اشاره نمودیم. اما درباره تعبیر امام (علیه السلام) به ستاره نکاتی جالب توجه وجود دارد که ذکر آن در این مجال خالی از لطف نیست.

حضرت علی (علیه السلام) در قسمت انتهایی خطبه ۱۰۰ نهج البلاغه این‌گونه فرمود: أَلَا إِنَّ مِثْلَ آلِ مُحَمَّدٍ ﷺ كَمِثْلِ نُجُومِ السَّمَاءِ؛ إِذَا حَوَى نَجْمٌ طَلَعَ نَجْمٌ؛ آگاه باشید! آل محمد ﷺ همانند ستارگان آسمانند که هر گاه یکی از آن‌ها غروب کند، دیگری طلوع می‌کند. آل محمد ﷺ همانند ستارگان اند که قرآن مجید درباره آن‌ها می‌فرماید (وَ بِاللَّجْمِ هُمْ يَهْتَدُونَ) (نحل، ۱۶)؛ آن‌ها به وسیله ستارگان هدایت می‌شوند و در جایی دیگر می‌فرماید: (وَ هُوَ الَّذِي جَعَلَ لَكُمُ النُّجُومَ

لِتَهْتَدُوا بِهَا فِي ظُلُمَاتِ الْبَرِّ وَالْبَحْرِ (انعام، ۹۷): خداوند کسی است که ستارگان را برای شما قرار داد؛ تا در تاریکی‌های صحرا و دریا به‌وسیله آن‌ها هدایت شوید.

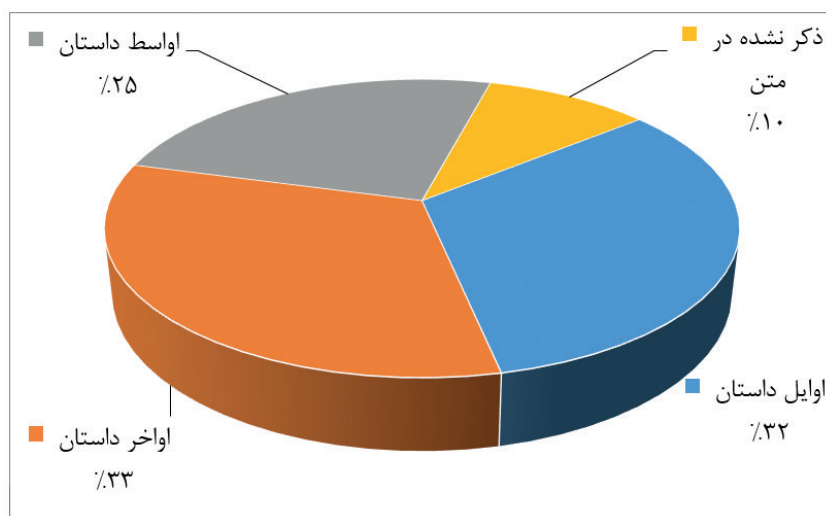
«در زمان‌های قدیم که قطب‌نما اختراع نشده بود و جاذبه‌ها به صورت امروز نبود، قافله‌ها در صحراها و کشتی‌ها در دریاها، در شب‌های تاریک به‌وسیله ستارگان آسمان راه را پیدا می‌کردند و به منزل مقصود می‌رسیدند و از ظلمات بز و بحر‌رهایی می‌یافتند. نجات در دنیا و آخرت و راهیابی به سعادت دارین نیز در پرتو هدایت آل محمد ﷺ امکان‌پذیر است. مطلب دیگر اینکه آسمان شب خالی از ستاره نمی‌شود؛ هر زمان ستارگانی آرام و آهسته غروب می‌کنند، ستارگان دیگری در افق مشرق ظاهر می‌شوند؛ اهل بیت پیامبر (علیهم‌السلام) نیز چنین هستند؛ هر امامی چشم از جهان فرو می‌بندد، امام دیگری جای او را می‌گیرد تا نوبت به حضرت مهدی (علیه‌السلام) رسد و با قیام خود جهان را پر از عدل و داد کند» (مکارم شیرازی، ۱۳۸۶: ج ۴: ۳۷۰).

در حدیث دیگری پیامبر ﷺ فرمود: «النُّجُومُ أَمَانٌ لِأَهْلِ الْأَرْضِ مِنَ الْعَرَقِ، وَأَهْلُ بَيْتِي أَمَانٌ لِأُمَّتِي مِنَ الْإِخْتِلَافِ» (بروجردی، ۱۳۷۱، ج ۱: ۱۹)؛ ستارگان، مایه امنیت و نجات از غرق شدن برای اهل زمین هستند (زیرا در مسافرت‌های دریایی، با کمک ستارگان به مقصد می‌رسیدند و اهل بیت من، سبب امان و نجات امتم از اختلافات هستند. «تعبیر «أمتی» که در حدیث آمده، نشان می‌دهد که تمام امت پیامبر اکرم ﷺ در طول زمان می‌توانند از هدایت‌های اهل بیت (علیهم‌السلام) بهره‌مند شوند. در نتیجه، همیشه امامی از اهل بیت (علیهم‌السلام) در میان امت خواهد بود» (مکارم شیرازی، ۱۳۸۶، ج ۴: ۳۷۴).

با توجه به ارتباط نزدیک احادیث با آیات قرآن می‌توان گفت که آنچه در تفاسیر قرآنی راجع به ستاره آمده است به حدیث شریف نیز قابل ارجاع است. از ویژگی‌های شاخص ستاره درخشش در شب، جایگزینی یکی جای دیگری و ویژگی هدایت‌کنندگی آن سخن به میان آمده که برای مخاطب نوجوان کاملاً ملموس و قابل فهم است. سپس از طریق تشبیه، مخاطب را به امتداد جریان ولایت و نیازمندی بشریت به این فروغ بی‌غروب متوجه ساخته است.

۲-۵. بررسی موقعیت نام داستان در خود اثر

در اکثر داستان‌های کتاب مد نظر، نام در جایی از داستان مورد اشاره قرار گرفته است. این تکرار می‌تواند ناشی از اهمیت آن کلیدواژه باشد که نویسنده چقدر به مقوله آگاهی‌بخشی به مخاطب دقت نظر داشته‌ و در کدام بخش داستان پرده از راز انتخاب واژه بردارد و مخاطب کم‌سن و سال خویش را با دنیایی از ابهامات و پرسش‌ها رها نکند. در نمودار ۱ به این مقوله مهم پرداخته شده است.

نمودار ۱: موقعیت عناوین داستان‌ها

با مشاهده نمودار ۱ کاملاً مشخص است که نویسنده فقط در چند مورد نام اثر را در لایه محتوای پیچیده و اول و انتهای داستان در یک نسبت تقریباً مساوی با هم هستند.

۳. نتیجه‌گیری

موضوع «انتخاب نام» در یک اثر ادبی از اهمیت بسیاری برخوردار است. در کتاب‌های مختص سنن کودک و نوجوان مقوله نام‌گزینی برای عنوان یا شخصیت‌ها از اهمیت بیشتری برخوردار است، به‌ویژه اگر کتاب از لحاظ تصویرگری و طراحی جلد از استانداردهای لازم برخوردار نباشد. ما در این پژوهش به بررسی عناوین داستانی با توجه به عوامل درون‌متنی و برون‌متنی پرداختیم. عوامل درون‌متنی هم‌چون عناصر بلاغی، خوراکی‌ها، نشانه‌های زمانی و مکانی، مضمون و اشیا و عوامل برون‌متنی چون بینامتنیت در نام‌گذاری عناوین داستان‌ها نقش داشته‌اند. استناد به عناصر بلاغی چون تشبیه، استعاره و نماد در نام‌گذاری آثار مورد اهتمام بوده است. استفاده از نام خوراکی‌های بهشتی و حیوانات، مخاطب نوجوان را به مطالعه در دنیای نمادها رهنمون می‌سازد. نشانه‌های زمانی و مکانی برهه‌های مهم تاریخ زندگانی علی بن موسی الرضا علیه السلام یا اماکن مهم پیدایش حوادث مهم را به مخاطب نوجوان یادآوری می‌کند. در مجموع، واگوی عوامل دخیل

درون یا برون‌متنی عنوان و همچنین تحقیق در ساختار معنایی عناوین داستان‌ها به اعتقادات دینی و عقیدتی و حوزه مطالعاتی نویسنده گریز می‌زند و از سوی دیگر اشراف اطلاعاتی او را به ویژگی‌های روانی مخاطب نوجوان و علایق و سلیق او نشان می‌دهد. گاهی نام‌ها از درون خود اثر می‌جوشد تا نویسنده توجه مخاطب خویش را در یک نقطه خاص درگیر کند و گاهی مضمون دستمایه انتخاب قرار می‌گیرد تا مخاطب نوجوان خود به تفحص و کنکاش در بزنگاه داستان بپردازد. مثلاً داستان مهمان یا راهزنان نامی برآمده از محتوا و درون‌مایه اثر است؛ اما عنوان نمادین مانند جغد که تعبیری استعاری از کاخ مامون است عیناً در خود اثر و در انتهای آن ذکر شده است. همچنین مطالعه اثر منتخب گویای این حقیقت است که بیشتر عناوین داستان‌ها در بطن داستان به صورت مستقیم مورد توجه قرار گرفته تا تمرکز و تأکید نویسنده بر روی یک کلیدواژه خاص ابعاد حقیقی یا احیاناً نمادین واژگان را برای مخاطبان رمزگشایی کند و تکرار مغرضانه آن کلیدواژه از سوی مؤلف آگاه مخاطب نوجوان را با سرعت و دقت بیشتری با وجوه و جلوه‌های رفتاری شخصیت آسمانی امام هشتم علیه السلام و وقایع زمان ایشان آشنا سازد.

منابع و مآخذ

قرآن کریم.

- آذر، اسماعیل. (۱۳۹۵). «تحلیلی بر نظریه‌های بینامتنیت ژنتی». *پژوهش‌های نقد ادبی و سبک‌شناسی*. شماره ۳ (پیاپی ۲۴). صص: ۱۱-۳۱.
- آلبوغبیش، عبدالله؛ گل‌بابایی، فاطمه. (۱۴۰۰). «پیرامتن عنوان در نظم و نثر فارسی از قرن پنجم تا نهم هجری». *نقد و نظریه ادبی*. سال ششم. دوره اول. شماره پیاپی ۱۱. صص: ۳۱-۵۷.
- آلن، گراهام. (۱۳۸۰). *بینامتنیت*. مترجم: پیام یزدانجو. تهران: مرکز.
- ابن بابویه، محمد بن علی. (۱۳۷۸). *عیون أخبار الرضا*. قم. انتشارات شریف‌رضی.
- احمدی، بابک. (۱۳۷۰). *ساختار و تأویل متن*. تهران: مرکز.
- بروجردی، سید حسین. (۱۳۷۳). *جامع الأحادیث الشیعه فی أحكام الشریعه*. المجلد السادس و العشرون. قم: صفح.
- اسکولز، رابرت. (۱۳۷۷). *عناصر داستان*. ترجمه طاهری، فرزانه، چاپ اول، تهران: مرکز.
- بصیری، مریم. (۱۳۹۶). *فرآیند شکل‌گیری داستان در ادبیات داستانی و دراماتیک*. چاپ اول، تهران: امیرکبیر.
- بیشاپ، لئونارد. (۱۳۷۴). *درس‌هایی درباره داستان نویسی*. ترجمه محسن سلیمانی، چاپ اول، تهران: سوره مهر.
- پایور، احمد. (۱۳۷۰). *بازنویسی - بازآفرینی در ادبیات کودکان و نوجوانان*. تهران: مولف.
- پروینی، خلیل و ناظمیان، هومن. (۱۳۹۸). *ادبیات داستانی قدیم عربی (گونه‌شناسی و تحلیل عناصر داستانی)*. چاپ دوم، تهران: دانشگاه تربیت مدرس.
- حکیمی، محمود و کاموس، مهدی. (۱۳۸۳). *مبانی ادبیات کودک و نوجوان ویژه ادبیات دینی*. چاپ اول، تهران: آرون.
- دات فایر، داین. (۱۳۸۸). *فن رمان نویسی*. ترجمه محمد جواد فیروزی. چاپ اول. تهران: نگاه.
- داد، سیما. (۱۳۸۵). *فرهنگ اصطلاحات ادبی*. تهران: مروارید.
- دانسی، مارسل. (۱۳۹۸). *جستاری در باب معنا (راهنمایی درباره نظریات و کاربرد نشانه‌شناسی)*. ترجمه ابراهیم رهنما. تهران: کوله‌پشتی.
- دهخدا، علی اکبر. (۱۳۶۳). *امثال و حکم*. چاپ ششم، تهران: امیرکبیر.
- رهگذر، رضا. (۱۳۶۶). *واما بعد...* (چند و چونی در ادبیات کودکان و نوجوانان). چاپ اول، تهران: حوزه هنری سازمان تبلیغات اسلامی.
- _____ (۱۳۸۸). *گذری بر ادبیات کودک و نوجوان قبل و بعد انقلاب*. چاپ دوم، تهران: موسسه انجمن قلم ایران.
- شفیعی کدکنی، محمدرضا. (۱۳۵۸). *موسیقی شعر*. تهران: توس.
- شکوهی، غلامحسین. (۱۳۶۵). *تعلیم و تربیت و مراحل آن*. چاپ اول. مشهد: موسسه چاپ و انتشارات آستان قدس رضوی.
- شمیسا، سیروس. (۱۳۸۷). *سبک‌شناسی نثر*. چاپ دوازدهم. تهران: میترا.
- شوالیه، ژان؛ گربران، آلن. (۱۳۷۹). *فرهنگ نمادها*. ترجمه سودابه فضایی، تهران: جیحون.

- صالحی ساداتی، سیده ساره؛ راستگوفر، سید محمد؛ یوسفی، محمدرضا و طاهری، فاطمه سادات. (تابستان ۱۳۹۸)، بررسی عنوان داستان های جنگ حوزه کودک و نوجوان (دهه شصت و هفتاد)، *فنون ادبی*. سال یازدهم. شماره ۲ (پیاپی ۲۷). صص ۲۷ - ۵۱.
- عمید، حسن. (۱۳۸۹). *فرهنگ فارسی عمید*. تهران: راه رشد.
- فضایلی هاشمی، سعید. (۱۳۹۱). *شیوه های داستان نویسی* داستان بلند [رمان]، چاپ دوم، تهران: ایران.
- قاسمی، ضیاء. (۱۳۹۷). *سبک ادبی از دیدگاه زبان شناسی*. چاپ دوم. تهران: امیرکبیر.
- قزل ایاغ، ثریا. (۱۳۹۲). *ادبیات کودکان و نوجوانان و ترویج خواندن*. چاپ دهم. تهران: سمت.
- قطران تبریزی. (۱۳۶۳). *دیوان قطران تبریزی*، به تصحیح محمد نجوانی. چاپ اول. تهران: ققنوس.
- قطوس، بسام موسی. (۲۰۰۱). *سیمبایع العنوان*. الصدر الأول. اردن: وزارة الثقافة.
- قهرمانی، مریم. (۱۳۹۲). *ترجمه و تحلیل انتقادی گفتمان*: رویکرد نشانه شناسی، چاپ اول، تهران: مولف.
- محمد العبیدی، علی احمد. (۲۰۰۹). *العنوان فی قصص وجدان الخشاب* (دراسة سیمیائیة). *دراسات موصلیة*. العدد الثالث والعشرون. صص ۵۹ - ۷۵.
- محمدی، علی و قاسمی، طاهره. (۱۳۹۸). *عنوان و عنوان گذاری در ادب فارسی* (نگاهی به سیر تاریخی عنوان گذاری با تاکید بر شاعران بزرگ معاصر). چاپ اول. همدان: دانشگاه بوعلی سینا.
- محمدی، محمد هادی. (۱۳۷۸). *روش شناختی نقد ادبیات کودکان*. چاپ اول. تهران: سروش.
- مستور، مصطفی. (۱۳۸۶). *مبانی داستان کوتاه*. چاپ سوم. تهران: مرکز
- معلوف، لویس. (۱۳۸۳). *المنجد*. چاپ سوم. تهران: اسلام.
- مکارم شیرازی، ناصر. (۱۳۸۶). *پیام امام امیرالمؤمنین (علیه السلام)*. چاپ اول. قم: انتشارات امام علی بن ابیطالب (علیه السلام).
- نادری، ناصر. (۱۳۸۹). *ستاره من* (چهل قصه از زندگی امام رضا (علیه السلام)). چاپ سوم. مشهد: به نشر (آستان قدس رضوی).
- نامور مطلق، بهمن. (۱۳۸۶). «ترامنتیت روابط یک متن با دیگر متن ها». *پژوهش نامه علوم انسانی*، ش ۵۶. صص ۸۳-۹۸.
- هال، شان. (۱۳۹۷). *این بدین معناست آن بدین معنا: درآمدی مصور بر نشانه شناسی*. ترجمه مجتبی پردل. مشهد: ترانه.
- همتی، اسماعیل. (۱۳۹۲). *کودک و قصه* (روش های آفرینش قصه با کودکان و نوجوانان). چاپ سوم، تهران: موسسه فرهنگی مدرسه برهان (مدرسه).
- یوسفی، محمدرضا. (۱۳۸۶). *زمینه شناخت ادبیات کودکان و نوجوانان*. چاپ اول. تهران: بیک بهار.
- یونسی، ابراهیم. (۱۳۷۹). *هنر داستان نویسی*. تهران: نگاه.

References

Holy Quran Holy Quran

Ahmadi, Babak, (1991), structure and interpretation of the text, first edition, Tehran: Center.[In Persian].

Albughbish, Abdullah and Gulbabai, Fatemeh, (2022), title paratext in Persian poetry and prose from the 5th to the 9th century Hijri, *Literary Criticism and Theory*, 6th year, 1st cycle, serial number 11, pp. 31-57 .[In Persian].

Allen, Graham, (2001), Intertextuality, (Translator: Yazdanjo, Payam), first edition, Tehran: Center.[In Persian].

Azar, Ismail, (summer 2016), an analysis of the theories of genetic intertextuality, researches of literary criticism and stylistics, number 3 (series 24), pp. 11-31.[In Persian].

Basiri, Maryam, (2016), the story formation process in fiction and dramatic literature, first edition, Tehran: Amirkabir.[In Persian].

Bishop, Leonard, (1995), lessons about story writing, (translator: Soleimani, Mohsen), first edition, Tehran: Surah Mehr .[In Persian].

buroJerdi, Seyyed Hossein, (1994), Jama'i al-Ahadith al-Shia fi Ahkam al-Sharia, Vol. VI and Al-Ashroon, Qom: Saaf.[In arabic].

Dad, Sima, (2006), Dictionary of Literary Terms, Tehran: Marvarid.[In Persian].

Dansi, Marcel, (2018), a search for meaning (a guide to the theories and application of semiotics), (translator, Rahnama, Ebrahim), Tehran: Koleh Pashti.[In Persian].

Dehkoda, Ali Akbar, (1984), Proverbs and Commandments, 6th edition, Tehran: Amirkabir.[In Persian].

Dotfire, Dine, (2009), The Art of Novel Writing, (Translator: Firoozi, Mohammad Javad), first edition, Tehran: Nega.[In Persian].

Ebn-babvey, Abi Jafar Mohammad bin Ali bin Hussain bin Babawieh Qomi, (1999), oyon of Akhbar al-Reza, Qom, Sharif Razi Publications.[In arabic].

Fazali Hashemi, Saeed, (2012), Ways of writing a long story [novel], second edition, Tehran: Iran. [In Persian].

Genette, G. (1997). Paratexts: Thresholds of Interpretation, Translated by J. E. Lewin. UK: Cambridge UP. .[In english].

Ghahrani, Maryam, (2012), translation and critical analysis of discourse: a semiotic approach, first edition, Tehran: author.[In Persian].

Ghasemi, Zia, (2017), Literary style from the perspective of linguistics, second edition, trans: Amirkabir .[In Persian].

Hakimi, Mahmoud and Kamos, Mahdi, (2013), the basics of children's and adolescent literature, especially religious literature, first edition, Tehran: Aron.[In Persian].

Hall, Sean (2017), This means this, that means this: an illustrated introduction to semiotics, (Translator: Pardel, Mojtabi), Mashhad: Taneh.[In Persian].

Hemti, Ismail, (2012), Children and Stories (Methods of Creating Stories with Children and Teenagers), Third Edition, Tehran: Madrasa Burhan Cultural Institute.[In Persian].

- Knight, Jean; Garbaran, Alan, (2000), *The Culture of Symbols*, (Translator: Fazali, Soudabeh), Tehran: Jihoon.[In Persian].
- Maalouf, Lewis, (2004), *Al-Manjad*, 3rd edition, Tehran: Islam .[In arabic].
- Makarem Shirazi, Nasser (2007), *The Message of Imam Amirul Momineen (AS)*, first edition, Qom: Imam Ali Ibn Abitaleb (AS) Publications.[In Persian].
- Mastur, Mustafa, (2006), *Basics of short story*, third edition, Tehran: Center.[In Persian].
- Mohammad Al-Obeidi, Ali Ahmad, (2009), *The title of the stories of Wajdan al-Khashab (Semio-logical study)*, Mosuliya Studies, No. 3 and 10, pp. 75-59 .[In arabic].
- Mohammadi, Ali and Ghasemi, Tahereh, (2018), *Title and titling in Persian literature (a look at the historical course of titling with an emphasis on great contemporary poets)*, first edition, Hamedan: Bo Ali Sina University .[In Persian].
- Mohammadi, Mohammad Hadi, (1999), *Methodological criticism of children's literature*, first edition, Tehran: Soroush.[In Persian].
- Naderi, Nasser, (2010), *My Star (forty stories from the life of Imam Reza , third edition*, Mashhad: published by Astan Quds Razavi.[In Persian].
- Namour Mutlaq, Bahman, (2006), "Transtextuality of the relationships of a text with other texts", *Journal of Human Sciences*, Vol. 56, pp. 83-98.[In Persian].
- Omid, Hassan, (2010), *Farhang Farsi Omid*, Tehran: Rah Rushd.[In Persian].
- Parvini, Khalil and Nazimian, Homan, (2018), *Ancient Arabic fiction literature (typology and analysis of fictional elements)*, second edition, Tehran: Tarbiat Modares University.[In Persian].
- Payor, Ahmad, (1991), *rewriting-recreation in literature for children and teenagers*, Tehran: Author.[In Persian].
- Qatous, Bassam Moussa, (2001), *Simia Al-Alas, Al-Sadr Al-Aw*, Jordan: Ministry of Culture .[In arabic].
- Qatran Tabrizi, (1984), *Diwan Qatran Tabrizi*, (edited by: Nakhjavani, Mohammad), (first edition, Tehran: Qaqnos.[In Persian].
- Qezel Ayagh, Soraya, (2012), *Literature for children and teenagers and promoting reading*, 10th edition, Tehran: Samt.[In Persian].
- Rahgozar, Reza, (1987), *and but later...(Chand and Choni in the literature of children and teenagers)*, first edition, Tehran: Islamic Propaganda Organization's art field.[In Persian].
- Salehi Sadati, Sayeda Sara; Raštgozar, Seyyed Mohammad; Yousefi, Mohammad Reza and Taheri, Fatemeh Sadat, (summer 2018), *review of the title of war stories in the field of children and teenagers (sixties and seventies), literary techniques*, year 11, number 2 (series 27), pp. 27-51.[In Persian].
- Scholes, Robert, (1998), *Elements of Story*, (Translator: Taheri, Farzaneh), first edition, Tehran: Center.[In Persian].
- Shafi'i Kodkani, Mohammad Reza, (1979), *poetry music*, Tehran: Tos.[In Persian].
- Shafi'i Kodkani , (2009), *a review of children's and adolescent literature before and after the revolution*, second edition, Tehran: Iranian Pen Association Institute.[In Persian].

Shamisa, Siros, (2008), prose stylistics, 12th edition, Tehran: Mitra.[In Persian].

Shokohi, Gholamhossein, (1986), education and training and its stages, first edition, Mashhad: Astan Quds Razavi Printing and Publishing Institute.[In Persian].

Yonsi, Ebrahim, (2000), The Art of Story Writing, Tehran: Negah.[In Persian].

Yousefi, Mohammad Reza, (2007), the field of knowledge of literature for children and adolescents, first edition, Tehran: Pik Bahar.[In Persian].

Imam Reza (A.S.) International
Foundation for Culture and Arts

A Semiotic Analysis of Ghadir as a Sacred time from the Perspective of Imam Reza (A.S.)

Karim Khanmohammadi¹

1. Professor of Culture and Communications, Department of Cultural Studies and Communications, Baqir al-Olum University, Qom, Iran: Khanmohammadi49@bou.ac.ir

Article Info

Abstract

Article Type:
Research Article

Article History:

Received:
January 14, 2024

In Revised Form:
April 29, 2024

Accepted:
May 05, 2024

Published Online:
February 08, 2025

Human societies perform special rituals to perpetuate beliefs, strengthen norms, and maintain behavioral patterns. Such rituals are usually repeated regularly on certain days of the year, which are considered different from other days; Therefore, for religious people, time is not uniform, but some times are “holy” and others are “unholy”, each of which has special customs. According to religious texts, among the holy times, but also the most holy time for Muslims, is the day of “Ghadir”. According to the author, there is no balance between days of sadness and happiness in Iran. Despite the priority of Ghadir over all Eid days, it does not have a proper place in the life of the Iranian world, compared to Nowruz and Ashura days. Inspired by semiotic techniques, the author has analyzed Ghadir as a sacred time, based on the texts left by Imam Reza (AS). In addition to expressing the high position of Ghadir among Islamic holidays, the text also teaches the way of marking and cultural policy in the field of sacred time. The results of the research indicate that Ghadir has been marked in such a way that if it is implemented according to the policies of Imam (a.s.), it can achieve components such as “social cohesion”, “spiritualization and connection of people to the sky”, “psychological comfort”, “liberation and society’s purity”, “material development and prosperity” and “historical identity”.

Keywords

sacred time, Ghadir, semiotics, Imam Reza (a.s.), Imam Ali (a.s.), Wilayat/semiotic analysis

Cite this The Author (s): Khanmohammadi, K (2024). A Semiotic Analysis of Ghadir as a Sacred time from the Perspective of Imam Reza (A.S.): Quarterly Scientific Journal of Farhang Razavi. Year 13, Issue 1, Spring 2025, Serial Number 49 – (177- 204)-

[DOI:10.22034/farzv.2024.435786.1969](https://doi.org/10.22034/farzv.2024.435786.1969)

Publisher: University of Tehran Press

1. Introduction

The concept of sacred time has always held a special place in religious and ritualistic cultures. This study employs a semiotic approach to analyse the Day of Ghadir as a sacred time from the perspective of Imam al-Ridha (AS). According to religious teachings, Ghadir is more renowned in the heavens than on earth and holds a unique position in the continuity of Islamic beliefs. By examining the teachings of Imam al-Ridha (AS), this study analyses Ghadir as a sacred time and explores its role in social cohesion, spiritual elevation, psychological tranquillity, and historical identity.

2. The Status of Ghadir Among Sacred Times

In religious texts, Ghadir is introduced as a pivotal event in Islam. The Qur'anic verse, "This day I have perfected for you your religion and completed My favour upon you" (Al-Ma'idah: 3), highlights Ghadir's role in the perfection of religion and the completion of divine blessings. Imam al-Ridha (AS), in his hadiths, places Ghadir alongside other Islamic festivals such as Eid al-Adha, Eid al-Fitr, and Friday, likening it to the moon among the stars. This analogy underscores the grandeur and significance of Ghadir as a religious occasion that profoundly impacts the semantic and cultural structure of Muslims.

3. Characteristics of Ghadir as a Sacred Time

According to the teachings of Imam al-Ridha (AS), Ghadir possesses the characteristics of a sacred time:

1. **Distinction from Other Days:** Ghadir is marked by rituals such as fasting, wearing new clothes, and holding celebrations, which distinguish it from other days.
2. **Specific Rites and Ceremonies:** Acts such as providing iftar, expressing joy and affection, maintaining family ties, spreading knowledge, and adorning oneself are emphasised on this day.
3. **Social Cohesion:** The teachings of Imam al-Ridha (AS) highlight that Ghadir fosters unity among Muslims. Social gatherings, expressions of love, and exchanging congratulations are recommended practices for this day.
4. **Liberation and Tranquillity:** Ghadir is a day of psychological relief, the removal of grief and sorrow, and the acceptance of Shia deeds. Imam al-Ridha (AS) describes it as a day of divine forgiveness, acceptance of deeds, and absolution from sins.

5. Historical Identity Formation: Imam al-Ridha (AS) positions Ghadir within the continuum of religious myths, linking it to events such as Prophet Ibrahim's (AS) deliverance from the fire and the angels' prostration before Adam (AS). This continuity transforms Ghadir into a historically defining event.

4.The Role of Ghadir in Cultural Policy-making

From the perspective of Imam al-Ridha (AS), Ghadir, as a sacred time, has the potential to influence cultural policy-making. Some of the key policy recommendations derived from the hadiths include:

- Promotion of Joyful Rituals: Establishing a balance between mourning and celebratory rituals in Iranian religious culture and highlighting Ghadir alongside events such as Ashura.
- Economic and Social Development: Imam al-Ridha (AS) describes Ghadir as a day for knowledge expansion, trade, charity, and economic development, demonstrating the social and economic functions of this occasion.
- Collective Commemoration and Cultural Symbolism: Organising national and religious celebrations with an emphasis on unity and Islamic identity.

5.Conclusion

A semiotic analysis of the teachings of Imam al-Ridha (AS) reveals that Ghadir transcends a mere historical event and represents a sacred time capable of guiding societies towards social cohesion, psychological tranquillity, spiritual elevation, and historical identity formation. This study demonstrates that, by leveraging the components of sacred time, Ghadir can be effectively utilised in cultural and social policy-making and requires reinforcement in the Iranian socio-religious context.

تحلیل نشانه‌شناختی غدیر به مثابهٔ زمان مقدس از منظر امام رضا (علیه السلام)

کریم خان محمدی^۱

khanmohammadi49@yahoo.com

۱. استاد گروه مطالعات فرهنگ و ارتباطات، دانشگاه باقرالمولوم (علیه السلام)، قم، ایران:

اطلاعات مقاله	چکیده
تاریخ دریافت:	جوامع انسانی برای تداوم باورها، تقویت هنجارها و حفظ الگوهای رفتاری مناسب و ویژه‌ای انجام می‌دهند. این گونه مناسک معمولاً به صورت منظم در روزهای معینی از سال تکرار و چنین روزهایی متمایز از بقیه روزها تلقی می‌شود؛ بنابراین، برای دینداران زمان یکنواخت نیست، بلکه برخی از زمان‌ها «مقدس» و برخی دیگر «نامقدس» است که هر کدام آداب و رسوم ویژه‌ای دارند. بر اساس متون دینی، از جمله زمان‌های مقدس بلکه مقدس‌ترین زمان ترسیم شده برای مسلمان‌ها، روز «غدیر» است. به زعم نگارنده در کشور ایران تعادل بین روزهای غم و سرور برقرار نیست. با وجود اولویت غدیر نسبت به همه روزهای عید بر اساس متون دینی، در زیست‌جهان ایرانی جایگاه شایسته‌ای ندارد. نگارنده با الهام از فنون نشانه‌شناختی، غدیر را به مثابهٔ زمان مقدس، بر اساس متون به جای مانده از امام رضا (علیه السلام) تحلیل کرده است. متن علاوه بر بیان جایگاه والای غدیر در میان اعیاد اسلامی، شیوهٔ نشان‌دار کردن و سیاست‌گذاری فرهنگی در حوزهٔ زمان مقدس را به خوبی آموزش می‌دهد. نتایج پژوهش حاکی از این است که غدیر به گونه‌ای نشان‌دار شده است که در صورت اجرا بر اساس آموزه‌های امام رضا (علیه السلام) می‌تواند از مؤلفه‌هایی همچون «انسجام اجتماعی»، «معنویت‌بخشی و اتصال مردم به آسمان»، «آسایش روانی»، «رهایی‌بخشی و طهارت جامعه»، «توسعه و شکوفایی مادی» و «هویت‌بخشی تاریخی» باشد.
تاریخ پذیرش:	
تاریخ انتشار:	
کلیدواژه‌ها	زمان مقدس، غدیر، نشانه‌شناسی، امام رضا (علیه السلام)، امام علی (علیه السلام).

استناد: خان محمدی، کریم: (۱۴۰۳). تحلیل نشانه‌شناختی غدیر به مثابهٔ زمان مقدس از منظر امام رضا (علیه السلام) فصلنامه علمی پژوهشی فرهنگ رضوی، سال ۱۳، شماره ۱، بهار ۱۴۰۴، شماره پیاپی ۴۹ - (۱۷۷-۲۰۴).

DOI:10.22034/farzv.2024.435786.1969

ناشر: بنیاد بین‌المللی فرهنگی هنری امام رضا (علیه السلام)

۱. مقدمه

غدیر به‌عنوان روزی که پیامبر اکرم صلی الله علیه و آله را به خلافت مسلمانان منصوب کرد، مهم‌ترین عید است؛ زیرا بر اساس آیهٔ سوم سورهٔ مائده «اکمال دین» در آن روز اتفاق افتاد. به‌کارگیری واژهٔ «اکمال» برای دین و «اتمام» برای نعمت نشان می‌دهد که دین اسلام بدون «ولایت علوی» به نتیجهٔ مطلوب رهنمون نمی‌شود. به عبارت اصولی، مادهٔ «اتمام» به این موضوع اشاره دارد که هر چند مجموع عناصر و مؤلفه‌های دین از نوع «اقل و اکثر» استقلالی است و هر مقدار از آن به اندازه خودش مفید است، اما نعمت از نوع «اقل و اکثر» ارتباطی است تا زمانی تمام عناصر اجرا نشود نسخه شفافبخشی نخواهد بود. به تعبیر علامه طباطبایی، دین مجموعه عناصری همانند ایام ماه رمضان است، هر چند روز بگیرد به همان اندازه ثواب دارد تا اینکه ۳۰ روز کامل شود؛ اما از حیث نعمت بودن همچون روزه یک‌روزه است تا زمانی که تمام عناصر اجرا نشود، اتمام صورت نمی‌گیرد. پس تمامیت دین به‌عنوان «نعمت» با عنصر ولایت است (طباطبایی، ۱۳۷۴، ج ۵: ۲۸۸).

شاید حدیث متواتر از امام باقر علیه السلام به همین معنا اشاره دارد که فرمود: «بُنِيَ الْإِسْلَامُ عَلَى خَمْسٍ: الصَّلَاةِ، وَالزَّكَاةِ، وَالصَّوْمِ، وَالْحَجِّ، وَالْوَلَايَةِ؛ وَلَمْ يُنَادَ بِشَيْءٍ مَّا نُودِيَ بِالْوَلَايَةِ يَوْمَ الْغَدِيرِ» (کلینی، ۱۴۲۹، ج ۳: ۶۱).

پس اگر ولایت نباشد، بقیه آموزه‌های اسلامی انسان‌ها را به کمال حقیقی رهنمون نمی‌شود. با وجود چنین اهمیتی، مسلمان‌ها، حتی شیعیان، غدیر را اولین اولویت یا اولی‌ترین عید تلقی نمی‌کنند. امام رضا علیه السلام فرمود: «غدیر در آسمان‌ها از زمین مشهورتر است» (طوسی، ۱۴۰۷، ج ۶: ۲۴) دلالت تلویحی این جمله این است که آسمانیان بیشتر از انسان‌های زمینی به غدیر اهمیت می‌دهند و متأسفانه غدیر متناسب با جایگاه سماوی خودش مورد توجه مسلمانان نیست. پر کردن فاصله جایگاه آسمانی و زمینی خواسته امام رضا علیه السلام است.

بر اساس منابع دینی، غدیر نه یکی از مهم‌ترین‌ها، بلکه به‌صورت مطلق، مهم‌ترین روز مقدس مسلمان‌هاست؛ زیرا کمال دین به پاسداشت آموزه غدیر است. با وجود همچون جایگاه ثبوتی، به لحاظ اثباتی روز «غدیر» در قیاس با عید «نوروز» و روز «عاشورا» در میان توده مردم جایگاه پایین‌تری دارد. به عبارت دیگر، انتظار این است که به مقتضای متون دینی جایگاه غدیر در زیست‌جهان مسلمان‌ها بالاتر از همه روزهای مقدس ملی و دینی باشد. متأسفانه حتی در میان شیعیان اثناعشری نیز روز عاشورا و نوروز در ایران دامنهٔ وسیع‌تری نسبت به غدیر دارد. غدیر سرمایه فرهنگی معنوی عظیمی است که در ایران اسلامی به شکل مطلوب از آن بهره‌برداری نمی‌شود.

به‌نظر می‌رسد در فرهنگ مذهبی ایرانیان تعادل مطلوب بین «مناسک شادی» و «مناسک غم» برقرار نیست. نوروز به دلیل خاستگاه غیردینی خارج از این معادله قرار می‌گیرد؛ بنابراین، تعادل باید بین غدیر و عاشورا برقرار شود. به نظر نگارنده، تقویت اعیاد اسلامی همانند عید «فطر»، «جمعه»، «قربان» و «غدیر» در زیست‌جهان ایرانی برای برقراری تعادل، ضروری است. در میان این روزهای سرور و شادی، بر اساس آموزه‌های رضوی، غدیر اولین جایگاه را دارد. «إِنَّ يَوْمَ الْغَدِيرِ بَيْنَ الْأُضْحَى وَالْفِطْرِ وَالْجُمُعَةِ كَالْقَمَرِ بَيْنَ الْكَوَاكِبِ» (بحرانی اصفهانی، ۱۳۸۲: ۲۲۲).

خوشبختانه متون دینی درباره‌ی غدیر علاوه بر بیان اهمیت و ضرورت جایگاه، به لحاظ شیوه سیاست‌گذاری نیز غنی است. در متون به‌جای مانده از امام رضا (علیه‌السلام) شیوه نشان‌دار کردن غدیر به‌مثابه‌ی روز عید به‌خوبی بیان شده است. تحلیل نشانه‌شناختی این متون، علاوه بر اینکه جایگاه غدیر را نشان می‌دهد، می‌تواند الگویی برای نمادسازی در عرصه فرهنگ از منظر یک امام معصوم باشد که مرکب از دو عنصر محوری زمان و مکان است؛ بنابراین، سؤال محوری این پژوهش این است که امام رضا (علیه‌السلام) چگونه و با چه سازوکاری روز غدیر را به‌عنوان «زمان مقدس» نمادسازی می‌کند؟ پاسخ تفصیلی به این سؤال می‌تواند الگوی بهینه‌ای برای سیاست‌گذاری در عرصه شادی کمال آفرین، نه‌تنها درباره‌ی «غدیر» بلکه در دیگر حوزه‌های فرهنگی، به‌ویژه اعیاد اسلامی ارائه کند.

۲. چهارچوب مفهومی

مفهوم محوری این پژوهش که شیوه‌ی تحلیل را تعیین می‌کند «زمان مقدس» است. الیاده در کتاب «مقدس و نامقدس» معتقد است: در همه‌ی جوامع سنتی انسان‌ها زمان و مکان را به دو گونه «مقدس» و «نامقدس» تقسیم می‌کنند. از منظر انسان دیندار زمان و مکان متجانس^۱ و همانند نیست، بلکه برخی از مقاطع زمانی و برخی از مکان‌ها مقدس هستند (الیاده، ۱۳۸۸: ۱۵). به‌عنوان نمونه، در جهان اسلام سرزمین مکه مقدس است. تقدس نیز رتبه‌بندی شده است. منطقه به دو بخش حرم و غیرحرم تقسیم می‌شود. برای ورود به حرم آداب خاصی وجود دارد. غریبه بدون احرام نمی‌تواند وارد مکه شود. در منطقه حرم نیز مسجدالحرام مقدس‌تر است. داخل مسجد نیز کعبه از تقدس بیشتری برخوردار است. به لحاظ زمانی نیز ماه رمضان مقدس است اما در میان روزها و شب‌های رمضان، شب قدر مقدس‌تر است.

1. homogeneous

از نگاه فلسفی زمان و مکان به لحاظ ذات نمی‌تواند به مقدس و نامقدس تقسیم شود. چون زمان و مکان ماهیت واحدی دارد. علامه طباطبایی طی بحث مبسوطی با عنوان سعد و نحس ایام نشان می‌دهد که مبارک و نامبارک بودن زمان عارضی بوده و به دلیل حوادثی است که در این روزها وارد شده است. به تعبیر علامه «ما به هیچ وجه نمی‌توانیم بر سعادت روزی از روزها و یا زمانی از ازمونه و یا نحوست آن اقامه برهان کنیم، چون طبیعت زمان از نظر مقدار، طبیعی است که اجزا و ابعادش مثل هم هستند، و خلاصه یک چیزند، پس از نظر خود زمان فرقی میان این روز و آن روز نیست، تا یکی را سعد و دیگری را نحس بدانیم» (طباطبایی، ۱۳۷۴، ج ۱۹: ۱۱۶).

البته عوامل و عللی ممکن است در حدوث نحوست و مبارکی ایام تأثیر داشته باشد که از عهده تجربه علمی خارج است. چون تجربه وقتی مفید است که ما زمان را جدای از عوامل در دست داشته باشیم، و با هر عاملی هم سنجیده باشیم، تا بدانیم فلان اثر، اثر فلان عامل است و ما زمان جدای از عوامل نداریم و عوامل هم برای ما معلوم نیست. به عین همین علت است که راهی به انکار سعادت و نحوست هم نداریم؛ بنابراین، تقدس زمان و مکان به لحاظ حوادثی است که در آن‌ها رخ داده است. در آیه ۱۶ سوره فصلت و آیه ۱۹ سوره قمر، به کارگیری واژه «روز نحس» به دلیل تندبادهای سرد و سختی است که در آن روز اتفاق افتاده است. همچنین به کارگیری واژه «شب مبارک» در آیه ۳ سوره دخان به دلیل نزول دفعی قرآن در آن شب است. نشان‌دار کردن این‌گونه ایام با نحوست و سعادت به دلیل کارکرد مثبت اجتماعی است. سعد و نحس شمردن چنین ایامی برای استحکام بخشیدن به روحیه تقوی است (همان: ۱۱۸).

علامه طباطبایی پس از بررسی طولانی اخبار و احادیث نتیجه می‌گیرد «اخباری که درباره نحوست و سعادت ایام وارد شده بیش از این دلالت ندارد که این سعادت و نحوست به خاطر حوادثی دینی است که بر حسب ذوق دینی و یا بر حسب تأثیر نفوس یا در فلان روز ایجاد حسن کرده و یا باعث قبح و زشتی آن شده و اما اینکه خود آن روز و یا آن قطعه از زمان متصف به میمنت و یا شئامت شود و تکوینا خواص دیگری داشته باشد که سایر زمان‌ها آن خواص را نداشته باشد و خلاصه علل و اسباب طبیعی و تکوینی آن قطعه از زمان را غیر از سایر زمان‌ها کرده باشد از آن روایات بر نمی‌آید» (همان: ۱۲۱).

شهید مطهری با اشاره به مباحث مبسوط علامه در موضوع نحوست و مبارکی ایام و تأیید عرضی بودن آن‌ها معتقد است: مقصود ما این است که این روز برای ما یادآور حادثه پربیرکتی است یا این روز برای ما یادآور حادثه شومی است. مثلاً ما روز عید غدیر را روز مبارک می‌دانیم، ولی نه به اعتبار اینکه این روز هجدهمین روز ماه ذی‌الحجه است، مبارک است اعم از اینکه در این

روز حادثه‌ای واقع شده باشد یا نشده باشد. هجدهم ذی‌الحجه، چون در این روز برای ما حادثه مبارکی رخ داده است، ما این روز را مبارک می‌شماریم. «هجده ذی‌الحجه مبارکی خودش را از حادثه غدیر دارد نه حادثه غدیر از هجدهم ذی‌الحجه» (مطهری، ۱۳۸۴، ج ۲۶: ۷۳۴).

زمان و مکان مقدس ضمن تمایز مفهومی، دارای ویژگی‌های مشترک زیادی به لحاظ تقدس هستند که با الهام از الیاده و با بومی‌سازی مثال‌ها و اختصاص به جهان اسلام، به توضیح این ویژگی‌ها می‌پردازیم.

الف. میل به تمایز: زمان و مکان مقدس دقیقاً از زمان و مکان عرفی متمایز می‌شود (الیاده، ۱۳۸۸: ۶۱). حرم مکه مرزهای مشخصی دارد که افراد بدون آداب خاص نمی‌توانند از آن مرزها عبور کنند. کسی که می‌خواهد به فاصله کمتر از یک ماه یا در دو ماه متمایز، وارد مکه شود باید از میقات که در مرز حرم قرار دارد یا محاذی آن احرام ببندد (مظاهری، ۱۳۹۸: ۱۰۸-۱۱۱). مسجد نیز مرز دقیقی دارد. هیچ‌کسی نمی‌تواند بدون غسل از در مسجد وارد شود. پس مرز داخل مسجد با بیرون مسجد دقیقاً مشخص و دارای احکامی ویژه است. به عنوان نمونه در حالت جُنُب بودن، به هیچ وجه، نمی‌توان داخل مسجد الحرام و مسجد النبی شد؛ اما می‌توان در دیگر مساجد از یک در وارد و از در دیگر خارج شد (خمینی، ۱۳۶۷، ج ۱: ۴۸).

زمان مقدس هم دقیقاً از زمان عرفی با آداب و رسوم خاصی متمایز می‌شود. برای شروع ماه مبارک رمضان باید هلال ماه رؤیت و برای خروج نیز باید هلال ماه شوال رؤیت شود. حتی برای انتقال از زمان مقدس یک‌ماهه رمضان آداب خاصی به نام عید فطر وجود دارد که آن هم به استقلال زمان مقدس است. هر دو زمان با آداب خاصی متمایز می‌شوند. همان‌گونه که روزه گرفتن در ماه رمضان واجب است، در عید فطر، حرام است. برعکس همان‌طور که افطار در ماه رمضان حرام است، در عید فطر واجب است. پس مرزها دقیقاً مشخص می‌شود (همان، ۱۳۸۰، ج ۱: ۳۰۳).

ب. آیین و مناسک: همان‌طور که زمان و مکان مقدس مرزهای مشخص دارد، با انجام آیین‌ها و مناسک، از بقیه روزها و مکان‌ها متمایز می‌شوند. برای ورود به زمان مقدس به صورت نمادین آیین ویژه‌ای انجام می‌گیرد. شکاندن چوب به دو قطعه نماد ورود به وضعیت مناسکی است یا تغییر لباس، به ویژه در آوردن لباس کهنه و پوشیدن لباس نو، نشان‌دهنده ورود به زمان و مکان مقدس است (الیاده، ۱۳۸۸: ۷۰؛ ۷۸). برای مثال، برای ورود به مکه احرام می‌بندند؛ یعنی با نیت انجام مناسک لباس معمول را درآورده، لباس ویژه مناسک با رنگ سفید را به تن می‌کنند و با گفتن «لبیک» وارد آیین می‌شوند (خمینی، ۱۳۸۰، ج ۱: ۴۱۳). با تغییر لباس هم مناسک

شروع می‌شود هم می‌توانند وارد قلمرو مکان مقدس (حرم) شوند. برای ورود به زمان مقدس نیز مناسک تغییر لباس انجام می‌گیرد و برای ورود به دههٔ محرم، لباس سیاه به تن می‌کنند. همین‌طور برای ورود به اعیاد لباس نو و سفید به تن می‌کنند. زمان و مکان مقدس هر دو آیین و مناسک دارد؛ در ماه رمضان روزه می‌گیرند. در مکه اعمال حج و عمره به جای می‌آورند.

ج. گرایش به مرکزیت: زمان و مکان مقدس گرایش به مرکزیت دارند؛ البته این گرایش در هر کدام معنای خاص دارد. مکان مقدس گرایش به مرکزیت جغرافیایی دارد و مرکز عالم تلقی می‌شود. به تعبیر الیاده، مکان مقدس، مرکزی است که جهان در پیرامون آن نظم گرفته است؛ بنابراین مرکز خلقت و فیضان است (الیاده، ۱۳۹۵: ۷۱؛ ۱۳۹۴: ۱۷۶). در باور مسلمانان، کعبه، مرکز ثابت مطلق است که مرکز عالم و واسطه بین زمین و آسمان است (Eliade, 1959: 36-40). مکه وسط عالم و در مقابل «بیت المعمور» و «عرش» الهی قرار گرفته است. بر اساس آموزهٔ قرآن کریم (آل عمران، ۹۶؛ النازعات، ۳۰) کعبه اولین مکانی است که در «دحوالارض» از زیر آب ظهور یافته و از منظرهای مختلف مرکز عالم است. پیامبر اکرم صلی الله علیه و آله فرمود: «سُمِّيتِ الْكَعْبَةُ كَعْبَةً لِأَنَّهَا وَسَطُ الدُّنْيَا»؛ کعبه از آن جهت کعبه نامیده می‌شود که وسط دنیاست (ابن بابویه، ۱۴۱۳ ق، ج ۲: ۱۹۰؛ ۱۳۷۸ ق: ۹۰).

همچنان که مکان مقدس میل به مرکزیت دارد، زمان مقدس هم میل به مرکزیت به لحاظ خلقت اولین دارد. زمان مقدس، همواره به اسطورهٔ خلقت و مبدأ شروع حیات انسانی اتصال پیدا می‌کند. به تعبیر الیاده، زمان مقدس میل به زمان ابتدایی؛ یعنی زمانی است که با حضور الهی قداست یافته است. «زمان مقدس زمانی است که خدا خود را متجلی ساخته و دست به آفرینش زده است؛ بنابراین، زمان آفرینش کیهان، همچون نمونه‌ای برای همهٔ زمان‌های قدسی عمل می‌کند» (الیاده، ۱۳۸۸: ۷۳). به عنوان نمونه، خلقت انسان و دستور به سجده فرشتگان بر آدم در روز عید «غدیر» انجام گرفته است (ابن طاووس، ۱۴۰۹ ق، ج ۱: ۴۶۴-۴۶۵).

د. نمادگرایی و کنش‌های نمادین: نمادگرایی^۱ در بسیاری از شعائر رسوخ دارد و جان‌مایهٔ آن‌ها را تشکیل می‌دهد. مانند شعائر عروج که با نماد بالا رفتن از کوه انجام می‌گیرد. نمادگرایی آب که هم بیانگر مرگ و هم زایش دوباره و حیات مجدد است. نمادگرایی از اسطوره‌ها، همچون درخت کیهانی و کوهستان کیهانی نمادی از آسمان را تصویر می‌کند (الیاده، ۱۳۸۸: ۱۱۹ و ۱۲۱). طبق حدیث شبلی از امام زین العابدین علیه السلام، در مناسک حج استلام «حجر الاسود»^۲، نماد دست دادن و بیعت با خداست. رفتن به بالای «جبل الرحمه» به معنای رسیدن به این باور است که

1. symbolism

۲. سنگ سیاه چسبیده به گوشهٔ شرقی کعبه که مبدأ طواف است. بوسیدن یا دست زدن به این سنگ را «استلام» می‌گویند.

خداوند به همگان رحم می‌کند. توقف در عرفات به مفهوم شناخت واقعی خداست. رفتن به مسجد «نمره» نماد التزام به این است که فرد هر چه به دیگران می‌گوید، خود بدان ملتزم باشد. درآوردن لباس معمول و پوشیدن لباس سفید، نماد پاکی از گناه و آمادگی برای مرگ است (محدث نوری، ۱۴۰۸، ق، ج ۱۰: ۱۶۸).

ه. روابط ساختاری: عناصر زمان و مکان مقدس روابط ساختاری با دیگر اجزا و عناصر دارد. میان شب‌های قدر و عید فطر نسبتی برقرار است. در همه آن‌ها گناهان آمرزیده می‌شود. میان ماه رمضان و ایام حج نیز روابط ساختاری وجود دارد. اگر کسی در ماه رمضان آمرزیده نشود، امیدوی برایش نیست مگر اینکه در ایام حج در عرفه آمرزیده شود (کلینی، ۱۴۰۷، ق، ج ۴: ۶۶). همانند زمان مقدس میان مکان‌های مقدس نیز روابط ساختاری وجود دارد. با اینکه یک مکان مقدس حدودی دارد که آن را از مکان‌های عرفی پیرامون جدا می‌کند؛ اما همین مکان وابسته به مکان‌ها و دیگر عناصر مقدس دیگر بوده و جزئی از آن محسوب می‌شود (الیاده، ۱۳۸۵: ۲۶۴؛ ۱۳۹۴: ۱۹۵) قبله همه مساجد کعبه است. در همه مساجد عبادت به سمت مسجد مرکزی؛ یعنی مسجد الحرام برگزار می‌شود. کعبه در مقابل «بیت المعمور» و آن در مقابل «عرش الهی» است؛ بنابراین، همه مسجدها به عرش خداوند اتصال پیدا می‌کنند (مجلسی، ۱۴۰۳، ق، ج ۵: ۵۵).

و. هم‌گرویی زمان و مکان مقدس: زمان و مکان مقدس به لحاظ مفهومی دو مقوله کاملاً جدا هستند. روز جمعه زمان مقدس و مسجد مکان مقدس است. برای پاسداشت هر کدام آداب خاصی وجود دارد. روز جمعه، لباس نو پوشیدن، غسل کردن و نماز جمعه خواندن، ارجح است. برای احترام به مسجد در آن نماز می‌خوانند و آن را تمیز نگه می‌دارند. روز «جمعه» به‌عنوان زمان مقدس با «مسجد» هم‌گرویی دارد. پس از غسل و پوشیدن لباس نو نماز جمعه در مسجد برگزار می‌شود. مراسم عاشورا، نماز عید فطر و قربان عمدتاً در مسجدها برگزار می‌شود. حج‌گزاران در روز عید «قربان» پس از انجام اعمال «منی» در منطقه حرم، برای انجام بقیه اعمال به مسجد الحرام مقدس‌ترین مسجد می‌روند تا به گرد کعبه مقدس‌ترین مکان‌ها طواف کنند؛ بنابراین، میل بر این است که همه مناسک زمان‌های مقدس در مکان‌های مقدس انجام شود. به تعبیر کتاک، مناسک سبک تکرار شونده و قالبی دارند. آدم‌ها مناسک را در مکان‌های مقدس و در زمان‌های مشخص انجام می‌دهند (کتاک، ۱۳۸۶: ۶۵۸).

ز. دگرگونی روحی: ویژگی مشترک زمان و مکان مقدس این است که انسان‌ها در هر دو احساس رهاشدگی، سبک‌بالی، قدرت متعالی و مقبولیت آسمانی دارند. انسان‌های باورمند فکر می‌کنند در چنین روزی و در این گونه مکان‌ها گناهانشان آمرزیده می‌شود، اعمال نیکشان مزد

بیشتری دارد و دعاهايشان سریع‌تر پذیرفته می‌شود. «از هر حیث زمان مقدس فراتاریخی است. در زمان عرفی رخنه و گسست ایجاد می‌کند» (الیاده، ۱۳۸۸: ۶۴).

افراد حاضر در مکان‌های مقدس احساس می‌کنند به دلیل اتصال به عالم بالا از نیروی بیشتری برخوردار می‌شوند. مکان مقدس، تقدس را به افراد حاضر در آن انتقال می‌دهد (24: 1959, Eliade) مکان مقدس به‌مثابه نقطه اتصال آسمان و زمین سرشار از قدرت و حقیقت است و آدمی با پانهادن در آن محدوده، از قدرت و قداستش بهره‌مند می‌شود (الیاده، ۱۳۸۵: ۳۴۶) مکان مقدس حلقه اتصال زمین و آسمان است. به تعبیر بررتون نقطه تلاقی جهان با قلمرو الهی به‌شمار می‌آید (بررتون، ۱۳۷۷: ۱۴۰). در مکان مقدس امکان ارتباط با جهان بالا (جهان لاهوت و خدایی) و جهان زیرین (جهان مرده‌ها) به سهولت میسر می‌شود (Eliade, 1959: 28).

ح. عاریت عناصر و مؤلفه‌ها: مکان مقدس دارای عناصری است که معمولاً همان عناصر درباره زمان مقدس نیز به‌صورت نمادین بازسازی می‌شود. همچنان‌که در متون دینی «غدير» به‌صورت نمادین با همه عناصر مکان مقدس هم‌نشین شده است. الیاده بر اساس گزارش‌های مبسوط از مناطق مختلف جهان معتقد است مکان مقدس، دست‌کم در زمان شکل‌گیری اولیه، معمولاً حاوی سه عنصر اساسی آب، سنگ و درخت است (الیاده، ۱۳۸۵: ۲۶۴) در مکان‌های مقدس دست‌کم یکی از عناصر فوق وجود دارد به‌طور سنتی مکان‌های مقدس پیرامون چشمه، کوه سنگی یا درخت شکل می‌گیرند. حتی مکان‌های مقدسی که به دلیل دفن شدن یک شخصیت یا وقوع یک حادثه تقدس عاریتی یافته معمولاً نمادی از عناصر سه‌گانه وجود دارد. تحقیقات نگارنده درباره مکان‌های مقدس، همچون «زیارتگاه محلی قریخ قیزلار^۱ در روستای یامچی زنجان»، «چنار خون‌بار الموت قزوین» در کنار امامزاده علی اصغر (علیه السلام) (خان‌محمدی، ۱۳۹۸: ۸۱-۸۴)، «پنجره فولاد» در حرم مطهر امام رضا (علیه السلام) (همان، ۱۴۰۱: ۵۵) و «مناسک قالی‌شویان مشهد ارده‌ال» در جوار امامزاده سلطان علی (علیه السلام) (همان، ۱۳۸۵: ۸۱)؛ دو عنصر آسمان و پرندگان را اضافه می‌کند؛ بنابراین، مکان مقدس در نوع ایدئال خودش، از پنج عنصر «سنگ / کوه سنگی»، «گیاه / درخت»، «آب / چشمه»، «پرندگان» و «آسمان» تشکیل می‌شود. برخی عناصر وجود عینی دارند و برخی دیگر در اسطوره‌های مرتبط به مکان مقدس وجود پیدا می‌کند.

۱. واژه آذری به معنای چهل‌دختران است. قریخ قیزلار تعدادی سنگ تراشیده شده و معمولی بود که در نزدیکی چشمه سرد قرار داشت. مردم محلی معتقد بودند چهل دختر مورد تجاوز دشمن قرار می‌گیرند. از خداوند می‌خواهند که آن‌ها را با سنگ کند یا پرند که به آسمان پرواز کنند. خداوند دعای آن‌ها را قبول می‌کند. نصف آن‌ها سنگ می‌شوند و نصفشان گنجشک که همواره در هوا پرواز و به روی سنگ‌ها می‌نشینند.

به‌عنوان مثال، مقدس‌ترین مکان مسلمانان (کعبه) در میان کوه‌های سنگی قرار گرفته و خودشان تنها از سنگ ساخته شده بلکه حاوی «حجرالأسود/ سنگ سیاه»، به‌عنوان نماد دست خداوند است. کعبه بدون سقف رو به آسمان است و چاه زمزم در کنار کعبه قرار گرفته است (محدث نوری، ۱۴۰۸، ج ۱۰: ۱۶۸). به روایت امام صادق (علیه‌السلام)، هنگام حضور هاجر و اسماعیل در جوار کعبه، در آنجا درختی بود که هاجر از سایه آن بهره می‌برد. وقتی که ابراهیم از آن‌ها دور شد تشنگی بر اسماعیل غلبه کرد. هاجر در جست‌وجوی آب با دیدن سراب بین کوه صفا و مروه هفت بار دوید تا چشمه زمزم جریان یافت. پرنندگان دور آب تجمع کردند. با پرواز آن‌ها در آسمان، قبیله جرهم نیز اطلاع یافتند و به هاجر لاحق شدند (قمی، ۱۴۰۴، ق، ج ۱: ۶۰).

روز غدیر در آسمان به‌صورت استعاری در قالب مکان مقدس (فردوس برین) بازنمایی شده و از تمام عناصر پنج‌گانه برخوردار است. امام رضا (علیه‌السلام) از امام صادق (علیه‌السلام) نقل می‌کند که: «إِنَّ يَوْمَ الْغَدِيرِ فِي السَّمَاءِ أَشْهَرُ مِنْهُ فِي الْأَرْضِ إِنَّ لِلَّهِ فِي الْفِرْدَوْسِ الْأَعْلَى قَصْرًا لَبَنَةً مِنْ فِضَّةٍ وَلَبَنَةً مِنْ ذَهَبٍ فِيهِ مِائَةٌ أَلْفِ قَبِيَّةٍ مِنْ يَاقُوتَةٍ حَمْرَاءَ وَمِائَةٌ أَلْفِ حَيْمَةٍ مِنْ يَاقُوتٍ أَخْضَرَ تُرَابُهُ الْمِسْكُ وَالْعَنْبَرُ فِيهِ أَرْبَعَةُ أَنْهَارٍ نَهْرٌ مِنْ حَمْرٍ وَنَهْرٌ مِنْ مَاءٍ وَنَهْرٌ مِنْ لَبَنٍ وَنَهْرٌ مِنْ عَسَلٍ وَحَوْلَيْهِ أَشْجَارٌ جَمِيعُ الْفَوَاكِهِ عَلَيْهِ طُيُورٌ أَبْدَانُهَا مِنْ لُؤْلُؤٍ وَأَجْنِحَتُهَا مِنْ يَاقُوتٍ تَصُوتُ بِاللُّؤَانِ الْأَصْوَاتِ إِذَا كَانَ يَوْمَ الْغَدِيرِ وَرَدَ إِلَى ذَلِكَ الْقَصْرِ أَهْلُ السَّمَاوَاتِ يُسَبِّحُونَ اللَّهَ وَيَقْدِّسُونَهُ وَيُهَلِّلُونَهُ»؛ همانا روز غدیر در آسمان مشهورتر از زمین است. به‌درستی که برای خدا در بهشت برین قصری است که یک خشت آن از نقره و خشت دیگر از طلاست. در آن قصر صد هزار خیمه، از یاقوت سرخ و صد هزار خیمه از یاقوت سبز وجود دارد و خاک آن از مشک و عنبر است و در آن چهار رودخانه است یکی از شراب، یکی از آب، یکی از شیر و یکی از عسل و در اطراف رودها درخت‌های همه میوه‌هاست و بر آن درختان پرنندگانی هستند که بدن‌هایشان از مروارید است و بال‌هایشان از یاقوت و به انواع صوت‌ها خوش‌خوانی می‌کنند. چون روز غدیر می‌شود فرشتگان همه آسمان‌ها به این قصر می‌آیند و تسبیح و تقدیس و تهلیل الهی می‌کنند (طوسی، ۱۴۰۷، ق، ج ۶: ۲۴).

۳. روش تحقیق

این پژوهش درصدد است روز «غدیر» را به‌مثابه‌ی زمان مقدس در آموزه‌ی رضوی تحلیل نشانه‌شناختی کند؛ از این‌رو، متن پژوهی محسوب می‌شود. متن^۱ در اصطلاح پیامی است که

به طریقی ثبت شده است. متن ترکیبی از نشانه‌هاست (Chandler, 2007: 18). متن از منظر زبان‌شناسان دارای چند مؤلفه است. مؤلفه اول، جنبه نوشتاری آن است. متن گفتار ثبت‌شده به‌واسطه نوشتار است. مؤلفه دوم؛ ظهور معناست. متن به چیزی اطلاق می‌شود که به‌واسطه آن معنا آشکار می‌شود؛ بنابراین متن سلسله‌ای از نشانه‌های منظم در نظامی از روابط است که معنای کلی دارد و دارای پیام است (العموش، ۱۳۸۸: ۲۱-۲۲) متن صامت نیست و به استقلال سخن می‌گوید. متن حاوی واژگان کلیدی است که هرکدام از آن‌ها دارای معنای اساسی و نسبی است. معنای اساسی در بین الاذهان آشکار است یا با مراجعه به کتب لغت معلوم می‌شود. معنای نسبی واژگان کلیدی در درون نظام‌های مختلف معنایی متفاوت است. معنای نسبی این واژگان از نسبت‌سنجی آن‌ها با دیگر واژه‌های موجود در متن و گاهی با بسط مصداقی به دلالت ضمنی^۱ کشف می‌شود (سببیک، ۱۳۹۱: ۳۳).

متن تحلیل شده در این پژوهش، حدیث مفصلی از امام رضا (علیه السلام) است که سید ابن طاووس در کتاب مورد توجه شیعیان، اقبال الاعمال، نقل می‌کند (ابن طاووس، ۱۴۰۹ ق، ج ۱: ۴۶۴-۴۶۵) حدیث به لحاظ محتوا جامع‌ترین متنی است که روز غدیر را به‌عنوان «زمان مقدس» نشان‌دار می‌کند. مرور ادبیات زمان و مکان مقدس که در بخش چارچوب مفهومی بدان پرداخته شد، حاکی از سیاست‌گذاری تمام‌عیار در تعیین روز غدیر به‌عنوان زمان مقدس است. برای تکمیل تمام عناصر و ابعاد، غدیر به‌صورت استعاری و نمادین به‌عنوان «مکان مقدس» نیز نشان‌دار شده است؛ بنابراین، متن در دو بخش تحلیل خواهد شد.

با اتخاذ رویکرد «چند روشی»^۲ و با بهره‌گیری از امکانات تحلیل نشانه‌شناختی^۳ و تحلیل مضمون^۴، متن را به واحدهای معنایی تفکیک و مضامین هر کدام را برحسب دلالت‌های آشکار و تلویحی استخراج می‌کنیم. دلالت آشکار و صریح به معنای لفظی یک اصطلاح اشاره می‌کند و اساساً توصیفی است. در مقابل، دلالت ضمنی و تلویحی به معنای فرهنگی که به یک اصطلاح پیوست می‌شود، اشاره دارد؛ بنابراین، اشاره صریح مشهود و توصیفی است در حالی که اشاره ضمنی استنباطی است و معنا را به ذهن متبادر می‌کند (آسابرگر، ۱۳۹۸: ۱۲۱-۱۲۲).

متن را برحسب دلالت آشکار ترجمه و در مرحله بعد، مدلول صریح و تلویحی را به‌صورت عبارتهای کوتاه بیان می‌کنیم. این عبارتهای در واقع نوعی مضامین پایه هستند. این پژوهش

1. connotation
2. Multi method
3. semiotic analysis
4. thematic analysis

در سطح «درون‌متنیّت»^۱ سامان یافته و نیازی به بهره‌گیری از اصل جاننشینی^۲ نیست؛ بنابراین، بر اساس اصل همنشینی^۳ مفاهیم کلیدی مندرج در مضمون‌ها را استخراج و یک حوزه معنایی تشکیل می‌دهیم (اسمیت، ۱۳۹۴: ۱۹۵). این حوزه معنایی که متشکل از معانی صریح و ضمنی است، یک مضمون سازمان‌دهنده دارد. این مضامین، پیرامون مضمون فراگیر «زمان مقدس» یا «مکان مقدس» یک درخت‌واره تشکیل می‌دهند که مجموعه مفاهیم دارای همنشینی تبادلی شاخه‌های فرعی آن‌ها محسوب می‌شوند. به این ترتیب می‌توان بر اساس متن دو «درخت‌واره» با محوریت زمان و مکان مقدس ترسیم کرد (Boyatzis, 1998:4).

۴. یافته‌ها: تحلیل متن

ملاحظه مختصات زمان مقدس که در بخش چهارچوب مفهومی بیان شد، تحلیل متن را تسهیل می‌کند. در این بخش برای سهولت، تحلیل متن را به کوچک‌ترین حوزه‌های معنایی تفکیک می‌کنیم؛ بنابراین، کل متن به ترتیب به ۴۹ بخش تقسیم می‌شود. در جدول طراحی شده، متن عربی هر واحد معنایی در ستون اول درج شده و در ستون دوم ترجمه می‌شود. ترجمه فارسی در واقع معنای آشکار متن است که ظهور معنایی دارد. در ستون سوم معنای آشکار و تلویحی به‌صورت گزاره‌های کوتاه درج می‌شود. برای اعتبار برداشت‌ها، به‌منظور نگارش ستون سوم از استادان دیگر هم بهره گرفته‌ام.^۴ متن را به مقتضای محتوا، ضمن تفکیک به دو بخش عمده، از ردیف ۱ تا ۴۱ به‌مثابه‌ی زمان مقدس و از ردیف ۴۲ تا ۴۹ به‌وجه استعاره مکانی تحلیل می‌کنیم.

الف. متن کاوی؛ غدیر به‌مثابه‌ی زمان مقدس

در جدول ۱، بخش اول متن‌های نقل‌شده از امام رضا (علیه‌السلام) که مربوط به مؤلفه‌های زمان مقدس است، در سه ستون، قابل ملاحظه است.

1. Interatextuality
2. Syntagmatic analysis
3. Paradigmatic analysis

۴. از دکتر محمدعلی غمامی و دکتر نعمت‌الله کرم‌اللهی برای کمک کردن در روش و تحلیل متن تشکر ویژه می‌کنم.

جدول ۱: متن‌های نقل شده از امام رضا (علیه السلام) مربوط به مؤلفه‌های زمان مقدس

ردیف	متن تفکیک شده حدیث/ بر حسب واحدهای معنایی	ترجمه و اشاره صریح/ دلالت آشکار	دلالت نشانه شناختی: تصریحی/ تلویحی
۱	إِذَا كَانَ يَوْمُ الْقِيَامَةِ رَفُتْ أَرْبَعَةُ أَيَّامٍ إِلَى اللَّهِ كَمَا تُرْفُ الْعُرُوسُ إِلَى خِدْرِهَا قَبْلَ مَا هَذِهِ الْأَيَّامُ قَالَ يَوْمَ الْأَضْحَى وَ يَوْمَ الْفِطْرِ وَ يَوْمَ الْجُمُعَةِ وَ يَوْمَ الْغَدِيرِ	هنگامی که قیامت فرامی‌رسد، چهار «روز» با فخر و مباهات بر خداوند وارد می‌شوند، همانند ورود عروس در شب زفاف بر شوهر. سؤال شد: این چهار روز کدام اند؟ حضرت فرمود: روز قربان، روز فطر، روز جمعه و روز غدیر.	- استعارة «عروس» و به تلویح «زفاف» برای غدیر. - همنشینی غدیر با سایر اعیاد اسلامی - بعد الهی و الی الله غدیر
۲	وَإِنَّ يَوْمَ الْغَدِيرِ بَيْنَ الْأَضْحَى وَ الْفِطْرِ وَ الْجُمُعَةِ كَالْقَمَرِ بَيْنَ الْكَوَاكِبِ	به درستی که روز غدیر در بین آن‌ها مانند ماه است بین ستارگان	- استعارة آسمانی «ماه» در قیاس با ستاره‌ها - برای غدیر - جایگاه والای غدیر
۳	وَ هُوَ الْيَوْمُ الَّذِي نَجَا فِيهِ إِبْرَاهِيمَ الْخَلِيلُ مِنَ النَّارِ فَصَامَهُ شُكْرًا لِلَّهِ	آن روزی است که ابراهیم خلیل از آتش نجات یافت و برای سپاس از خداوند، آن روز را روزه گرفت.	- امتدادبخشی تاریخی و اسطوره‌ای به غدیر - همنشینی با «روزه» و «شکر»
۴	وَ هُوَ الْيَوْمُ الَّذِي أَكْمَلَ اللَّهُ بِهِ الدِّينَ فِي إِقَامَةِ النَّبِيِّ عَ عَلِيًّا أَمِيرَ الْمُؤْمِنِينَ عَلَمًا وَ أَبَانَ فَضِيلَتَهُ وَ وَصَاتَهُ فَصَامَ ذَلِكَ الْيَوْمَ	آن روزی است که خداوند در آن روز، به وسیله نصب کردن امیرالمؤمنین به عنوان شاخص توسط پیامبر ﷺ، دین را کامل کرد و فضیلت و جلوه‌های نور آن حضرت را آشکار کرد و آن روز را روزه گرفت.	- جایگاهی در حد «اکمال دین» - همنشینی با «نبی»، «علی»، «امیرالمؤمنین»، «روزه» و «فضیلت».
۵	وَإِنَّهُ لَيَوْمُ الْكَمَالِ	به درستی که آن روز، روز کمال است.	مناسک تقویت/ کمال
۶	وَ يَوْمٌ مَرْعَمَةٌ الشَّيْطَانِ	روز به خاک مالیدن بینی شیطان	رهایی و آسایش
۷	وَ يَوْمٌ تُثْقِلُ أَعْمَالُ الشَّيْعَةِ وَ مُجِبِي آلِ مُحَمَّدٍ	روز قبولی اعمال شیعیان و دوستان آل محمد ﷺ.	- رهایی و آسایش قبل از گذار
۸	وَ هُوَ الْيَوْمُ الَّذِي أَكْمَلَ اللَّهُ الدِّينَ يَتَمَدُّ اللَّهُ فِيهِ إِلَى مَا عَمِلَ الْمُخَالِفُونَ فَيَجْعَلُهُ هِبَاءً مَنثورًا	روزی است که خداوند به اعمال مخالفین نظر می‌کند و آن را نابود می‌گرداند.	- همنشینی با «کمال» - آسایش و رهایی از مخالفان به میمنت عید
۹	وَ هُوَ الْيَوْمُ الَّذِي يَأْمُرُ جِبْرِئِيلَ عَ أَنْ يَنْصَبَ كُرْسِيَّ كِرَامَةِ اللَّهِ لِإِبْرَاهِيمَ بْنِ الْمُعْتَمِرِ وَ يَصْعَدَهُ جِبْرِئِيلَ عَ وَ تَجْتَمِعُ إِلَيْهِ الْمَلَائِكَةُ مِنْ جَمِيعِ السَّمَاوَاتِ وَ يَثْنُونَ عَلَى مُحَمَّدٍ وَ يَسْتَغْفِرُونَ لِشَيْعَةِ أَمِيرِ الْمُؤْمِنِينَ وَ الْأَيَّامَةُ وَ مُحِبِّيهِمْ مِنْ وَ لَدِ أَدَمَ (علیه السلام)	روز غدیر روزی است که جبرائیل امر کند منبری از کرامت الهی در مقابل بیت‌المعمور نصب شود و در حالی که ملائکه آسمان،ها اطراف او گرد آمده و پیامبر اکرم ﷺ را ستایش می‌کنند، بر منبر رفته و برای شیعیان امیرالمؤمنین و ائمه و دوستان آنان از فرزندان آدم طلب آمرزش می‌کند.	- امتدادبخشی آسمانی و اسطوره‌ای به غدیر - همنشینی با «کرامت»، «بیت‌المعمور» «جبرئیل»، «استغفار» و «محمد» ﷺ

۱۰	و هُوَ الْيَوْمُ الَّذِي يَأْمُرُ اللَّهُ فِيهِ الْكِرَامَ الْكَاتِبِينَ أَنْ يَرْفَعُوا الْقَلَمَ عَنْ مُجْتَبَى أَهْلِ الْبَيْتِ وَ شِيعَتِهِمْ ثَلَاثَةَ أَيَّامٍ مِنْ يَوْمِ الْغَدِيرِ وَ لَا يَكْتُبُونَ عَلَيْهِمْ شَيْئًا مِنْ خَطَايَاهُمْ كِرَامَةً لِمُحَمَّدٍ وَ عَلِيٍّ وَ الْأَكِمَّةِ	غدیر روزی است که خداوند متعال به ملائکه خود امر می‌کند قلم از نگارش اعمال دوستداران اهل بیت (علیهم السلام) و شیعیانش به مدت سه روز، از روز غدیر بردارند و به کرامت محمد و علی و ائمه (علیهم السلام) خطاهای آن‌ها را ننویسند.	-رهایبی و آسایش مناسکی -مناسک‌سازی با تحدید ایام -عنصر مناسکی «رفع قلم»
۱۱	و هُوَ الْيَوْمُ الَّذِي جَعَلَهُ اللَّهُ لِمُحَمَّدٍ وَ آلِهِ [عَلِيٍّ] وَ ذَوِي زَحْمَتِهِ	غدیر روزی است که خداوند مخصوص محمد و آل محمد و صاحبان رحمت (محبیب و شیعیان) قرار داده است.	-اختصاص مناسک به آل محمد (علیهم السلام)؛ هویت بخشی، تثبیت و تقویت
۱۲	و هُوَ الْيَوْمُ الَّذِي يَزِيدُ اللَّهُ فِي خَالٍ مَنْ عَبَدَ فِيهِ وَ وَسَّعَ عَلَيَّ عِيَالِيهِ وَ نَفْسِيهِ وَ إِخْوَانِيهِ وَ يُعَيْقِقُهُ اللَّهُ مِنَ النَّارِ	غدیر روزی است که خداوند در حق کسی که عبادت کند، بر خانواده، خودش و برادران دینی نیکی کند، وسعت می‌بخشد و از آتش آزاد می‌کند.	-توسعه مادی و معنوی -انسجام‌بخشی سطوح فرد، خانواده و جامعه -رهایبی و آسایش
۱۳	و هُوَ الْيَوْمُ الَّذِي يُجْعَلُ اللَّهُ فِيهِ سَعَى الشَّيْعَةِ مَشْكُورًا وَ ذَنْبُهُمْ مَغْفُورًا وَ عَمَلُهُمْ مَقْبُولًا	غدیر روزی است که خداوند در آن سعی شیعیان را مشکور و گناهشان را مغفور و عملشان را مقبول قرار داده است.	-انتقال به وضع جدید -پذیرش تلاش، غفران گذشته و موفقیت آینده
۱۴	و هُوَ يَوْمٌ تُنْفِيسِ الْكَرْبِ	غدیر روز آسایش و رهایبی از غم است.	-رهایبی و آسایش از مشکلات بیرونی
۱۵	وَ يَوْمٌ تَخْطِيطِ الْوِزْرِ	روز از بین رفتن گناه.	-رهایبی و آسایش از مشکلات درونی
۱۶	وَ يَوْمُ الْخَبَاءِ وَ الْعَطِيَّةِ	روز عطای بی‌عوض و بخشش	-انجام اجتماعی با محوریت عید
۱۷	وَ يَوْمٌ نُشْرِ الْعِلْمِ	روز گسترش علم	-نشر علم؛ توسعه مادی و معنوی
۱۸	وَ يَوْمُ الْبِسَارَةِ وَ الْعِيدِ الْأَكْبَرِ	روز مزده و عید اکبر	-تقطیع زندگی -دگرگونی و تحول؛ ورود به زندگی جدید
۱۹	وَ يَوْمٌ يُسْتَجَابُ فِيهِ الدُّعَاءُ	روز اجابت دعا	-تجربه وضع مطلوب
۲۰	وَ يَوْمُ الْمَوْقِفِ الْعَظِيمِ	روز موقف بزرگ	-توقف؛ برای تحول بزرگ -تجربه روز متمایز
۲۱	وَ يَوْمٌ أُبْسِ الثَّيَابِ وَ نَزَعَ السَّوَادَ	روز پوشیدن لباس نو و درآوردن لباس سیاه	-کنش نمادین تغییر لباس جهت تحول و دگرگونی همه‌جانبه
۲۲	وَ يَوْمُ الشَّرْطِ الْمَشْرُوطِ	روز شرط مشروط	-اوج مناسک و بازگشت به فطرت -تداعی روز الست و امتداد اسطوره‌ای
۲۳	وَ يَوْمٌ نَفَى الْغُمُومِ [الْهُمُومِ]	روز دور کردن غم‌ها	-رهایب و تجربه آسایش روانی
۲۴	وَ يَوْمُ الصَّفْحِ عَنْ مُنْذِبِي شِيعَةِ أَمِيرِ الْمُؤْمِنِينَ	روز درگذشتن از گناهکاران شیعه امیرالمؤمنین (علیه السلام) است.	-رهایب و انتقال به وضع جدید -هویت‌بخشی به جامعه شیعی

۲۵	وَهُوَ يَوْمُ السَّبَقَةِ	غدیر روز پیشی گرفتن	- مسابقه و توسعه مادی و معنوی
۲۶	وَيَوْمَ إِكْتَارِ الصَّلَاةِ عَلَى مُحَمَّدٍ وَآلِ مُحَمَّدٍ	روز افزودن صلوات بر محمد و آل محمد <small>علیهم السلام</small> است.	- نمادسازی از «صلوات» به عنوان عامل اتصال و انسجام
۲۷	وَيَوْمَ الرِّصَا	روز خرسندی	- رهایش و رضامندی
۲۸	وَيَوْمَ عِيدِ أَهْلِ بَيْتِ مُحَمَّدٍ	روز عید اهل بیت محمد <small>علیهم السلام</small>	- هویت بخشی انسجام آفرین
۲۹	وَيَوْمَ قَبُولِ الْأَعْمَالِ	روز پذیرفتن اعمال	- امیدواری و تمایز مناسکی از سایر روزها
۳۰	وَيَوْمَ طَلَبِ الرِّيَاذَةِ	روز افزونی طلبی	- توسعه و پیشرفت مادی و معنوی
۳۱	وَيَوْمَ اسْتِرَاحَةِ الْمُؤْمِنِينَ	روز آسایش مؤمنین	- رهایش مناسکی و سهولت
۳۲	وَيَوْمَ الْمُتَاخِرَةِ	روز سود بردن است.	- سود متقابل و رشد مادی
۳۳	وَيَوْمَ التَّوَدُّدِ	روز اظهار دوستی	- همبستگی و انسجام اجتماعی
۳۴	وَيَوْمَ الْوُضُوءِ إِلَى رَحْمَةِ اللَّهِ	روز رسیدن به رحمت الهی	- رسیدن به هدف و موفقیت
۳۵	وَيَوْمَ التَّرَكِيَةِ	روز پاک شدن	- پاک شدن و انتقال
۳۶	وَيَوْمَ تَرِكَ الْكَبَائِرِ وَالدُّنُوبِ	روز ترک گناهان بزرگ	- رهایش و انتقال به وضع مطلوب
۳۷	وَيَوْمَ الْعِبَادَةِ	روز پرستش	- اتصال به آسمان
۳۸	وَيَوْمَ تَفْطِيرِ الصَّائِمِينَ فَمَنْ فَطَّرَ فِيهِ صَائِمًا مُؤْمِنًا كَانَ كَمَنْ أَطْعَمَ فِتَامًا وَفِتَامًا إِلَى أَنْ عَدَّ عَشْرًا ثُمَّ قَالَ أَوْ تُدْرَى مَا الْفِتَامُ قَالَ لَا قَالَ مِائَةُ أَلْفٍ	روز افطاری دادن به روزه داران است. پس هر کس روزه دار مؤمنی را در این روز افطاری دهد، مانند کسی است که فنامی را اطعام کرده است. پس حضرت تا ۱۰ فنام شمردند، سپس فرمودند: آیا می دانی «فنام» چیست؟ راوی عرض کرد: خیر. حضرت فرمودند: صد هزار! (هر کس روزه دار مؤمنی را افطار دهد، مثل آن است که ۱۰ فنام، هر کدام ضربدر ۱۰۰ هزار؛ یعنی یک میلیون نفر را افطار داده است.)	- مناسک جمعی و انسجام - روزه و همدلی با دیگران - افطار دادن و کمک به هموعان. - همنشینی با صوم
۳۹	وَهُوَ يَوْمُ التَّهْنِئَةِ يُهْنَى بِعَضْكُمْ بَعْضًا فَإِذَا لَقِيَ الْمُؤْمِنُ أَخَاهُ يَقُولُ الْحَمْدُ لِلَّهِ الَّذِي جَعَلَنَا مِنَ الْمُتَمَسِّكِينَ بِوَلَايَةِ أَمِيرِ الْمُؤْمِنِينَ وَ الْأَيْمَةِ <small>عليه السلام</small>	روز غدیر روزی است که بعضی از شما بعضی دیگر را شادباش می گویند. پس وقتی مؤمنی برادر مؤمن خود را دیدار می کند، می گوید: ستایش خدای را که ما را از متمسکین به ولایت امیرالمؤمنین و ائمه اطهار <small>علیهم السلام</small> قرار داد.	- تهنیت و انسجام اجتماعی - الگوسازی برای ارتباط کلامی روز عید - انسجام با محوریت امام

<p>- تبسم و خنده به روی دیگری نهایت انسجام اجتماعی از بعد عاطفی است.</p> <p>- انسجام با محوریت غدیر برای وصول به سعادت (بهشت)</p>	<p>غدیر روز تبسم به روی مؤمنین است پس هر کس روز غدیر در چهره برادر خود تبسم کند، خداوند رحمان روز قیامت به نظر رحمت به او می‌نگرد و هزار حاجت او را برآورده و برای او قصری از دُر ناب در بهشت بنا می‌کند و صورتش را شادابی می‌بخشد.</p>	<p>۴۰</p> <p>و هُوَ يَوْمُ التَّبَسُّمِ فِي وُجُوهِ النَّاسِ مِنْ أَهْلِ الْإِيمَانِ فَمَنْ تَبَسَّمَ فِي وَجْهِ أَخِيهِ يَوْمَ الْغَدِيرِ نَظَرَ اللَّهُ إِلَيْهِ يَوْمَ الْقِيَامَةِ بِالرَّحْمَةِ وَ قَضَى لَهُ أَلْفَ حَاجَةٍ وَ بَنَى لَهُ قَصْرًا فِي الْجَنَّةِ مِنْ دُرَّةٍ بَيْضَاءَ وَ نَصَّرَ وَجْهَهُ</p>
<p>- آراستگی برای تقویت ارتباطات و در نتیجه انسجام</p> <p>- غفران خطاها و رهاییش</p> <p>- ارتقا و دگرگونی از طریق روز مقدس</p> <p>- تمایز زمان به قبل و بعد غدیر</p> <p>- تمایز غدیر از قبل و بعد</p> <p>- اتصال به زیر زمین و عالم قبر</p>	<p>روز غدیر روز زینت کردن و زیور است. پس کسی که برای روز غدیر تزئین کند، خداوند تمام گناهانش را می‌بخشد، کوچک باشد یا بزرگ! و فرشتگانی بر می‌انگیزد تا پیوسته برای او حسنه ثبت کنند و درجات او را بالا می‌برد تا شایسته مثل چنین روزی گردد. پس اگر بمیرد شهید از دنیا رفته و اگر زنده بماند سعادت‌مندانه خواهد زیست. کسی که در این روز مؤمنی را اطعام کند مانند آن است که تمام انبیا و صدیقین را اطعام کرده باشد و کسی که در این روز مؤمنی را دیدار کند خداوند هفتاد نور داخل قبرش قرار می‌دهد و قبرش را وسیع می‌گرداند و هر روز ۷۰ هزار فرشته او را زیارت می‌کنند و به او مژده بهشت می‌دهند.</p>	<p>۴۱</p> <p>و هُوَ يَوْمُ الرِّبَّةِ فَمَنْ تَزَّيَّنَ لِيَوْمِ الْغَدِيرِ غَفَرَ اللَّهُ لَهُ كُلَّ خَطِيئَةٍ عَمَلَهَا صَغِيرَةً أَوْ كَبِيرَةً وَ بَعَثَ اللَّهُ إِلَيْهِ مَلَائِكَةً يَكْتُبُونَ لَهُ الْحَسَنَاتِ وَ يَرْفَعُونَ لَهُ الدَّرَجَاتِ إِلَى قَابِلٍ مِثْلَ ذَلِكَ الْيَوْمِ فَإِنَّ مَاتَ، مَاتَ شَهِيدًا وَإِنْ عَاشَ عَاشَ سَعِيدًا وَ مَنْ أَطْعَمَ مُؤْمِنًا كَانَ كَمَنْ أَطْعَمَ جَمِيعَ الْأَنْبِيَاءِ وَ الصِّدِّيقِينَ وَ مَنْ رَأَى فِيهِ مُؤْمِنًا أَدْخَلَ اللَّهُ قَبْرَهُ سَبْعِينَ نُوْرًا وَ وَسَّعَ فِي قَبْرِهِ وَ يَزُورُ قَبْرَهُ كُلَّ يَوْمٍ سَبْعُونَ أَلْفَ مَلَكٍ وَ يُبَشِّرُوهُ بِالْجَنَّةِ (ابن طاووس، ۱۴۰۹ ق، ج ۱: ۴۶۴-۴۶۵)</p>

در جدول ۱ می‌بینیم که ۶۴ مرتبه ماده «یوم / روز» به کار رفته که ۵۶ مورد آن به صورت خاص به «غدیر» نسبت داده شده است. به عبارت دیگر، بیشترین واژه تکرار شده در متن با فراوانی مطلق، «یوم» است. این بسامد نشان می‌دهد که غدیر به عنوان «زمان مقدس» نشان دار شده است. امام رضا (علیه السلام) با عصمت هوشمندانه و مدبرانه خویش، غدیر را نه به‌مثابه مکان مقدس، بلکه به‌مثابه زمان مقدس نشان دار کرده است. دلایل این هوشمندی و تدبیر، عبارت‌اند از: ۱. اصولاً مکان مقدس برای همگان قابل دسترس نیست. غدیر ماهیت جهانی دارد. اگر مکان غدیر هر چند به دلیل وقوع حادثه مبارک و میمون است، به عنوان مکان مقدس نشان دار می‌شد، همگان نمی‌توانستند به سهولت در آنجا حضور پیدا کنند. ۲. مکان غدیر که در نزدیکی جحفه و ۶۴ کیلومتری مکه واقع شده، به مکان مقدس «مسجد الحرام» و «مسجد النبی» نزدیک است، در پرتو نور آن‌ها به محاق می‌رفت. ۳. روز مقدس به دلیل چرخشی بودن و همگانی بودن، به لحاظ سیاست‌گذاری فرهنگی، ظرفیت بسیار بالایی دارد. ۴. علاوه بر موارد فوق، غدیر از ظرفیت مکان مقدس نیز به صورت استعاری بهره برده است. یعنی غدیر به صورت نمادین با مکان‌های مقدس زمینی همچون «مکه»، «مدینه» و «کوفه»؛ همچنین، مکان‌های مقدس آسمانی همچون «بیت المعمور» و «عرش» هم‌نشین شده و از امتیازات نشان‌داری به عنوان مکان مقدس نیز بهره می‌برد.

- روز غدیر نقطه عطف زندگی مؤمنان است در آن روز «دگرگونی و تحول» رخ می‌دهد. غدیر روز «شرط مشروط» است؛ یعنی انسان‌ها را به فطرت اولیه برمی‌گرداند و روز «الست»^۱ را احیا می‌کند؛ بنابراین، «موقف عظیم» است که زندگی را به دو بخش قبل و بعد تقسیم می‌کند. به میمنت چنین تحولی باید لباس نو پوشید روزه گرفت و بشارت داد.

- در روز مقدس غدیر به تبع تحول و دگرگونی «رفع قلم» «آمزش گناهان» رخ می‌دهد. حتی ملائکه به انسان‌ها طلب آمرزش می‌کنند و در نتیجه نعمت اتمام می‌یابد؛ بنابراین، باید شکرگزاری کرد. «رهایبی و سپس اتصال مجدد» مضمون سازمان‌دهنده‌ای است که این آموزه‌ها را ترجمه می‌کند.

- پس از رهایبی و اتصال مجدد به فطرت خدایی، با «ترک گناه»، «تزکیه»، «عبادت» و «دخول به رحمت الهی» اعمال انسان‌ها قبول می‌شود. در واقع «اتصال به آسمان» رخ می‌دهد. انسان‌ها در این روز حس می‌کنند توانمند گشته و به آسمان متصل‌اند.

- مؤمنانی که طبق آیین حس ره‌اشدگی و اتصال به بالا دارند به آسایش روانی می‌رسند؛ بنابراین، حس خرسندی و رضایت دارند و با احساس شکست شیطان، از غم و غصه رهایبی پیدا می‌کنند.

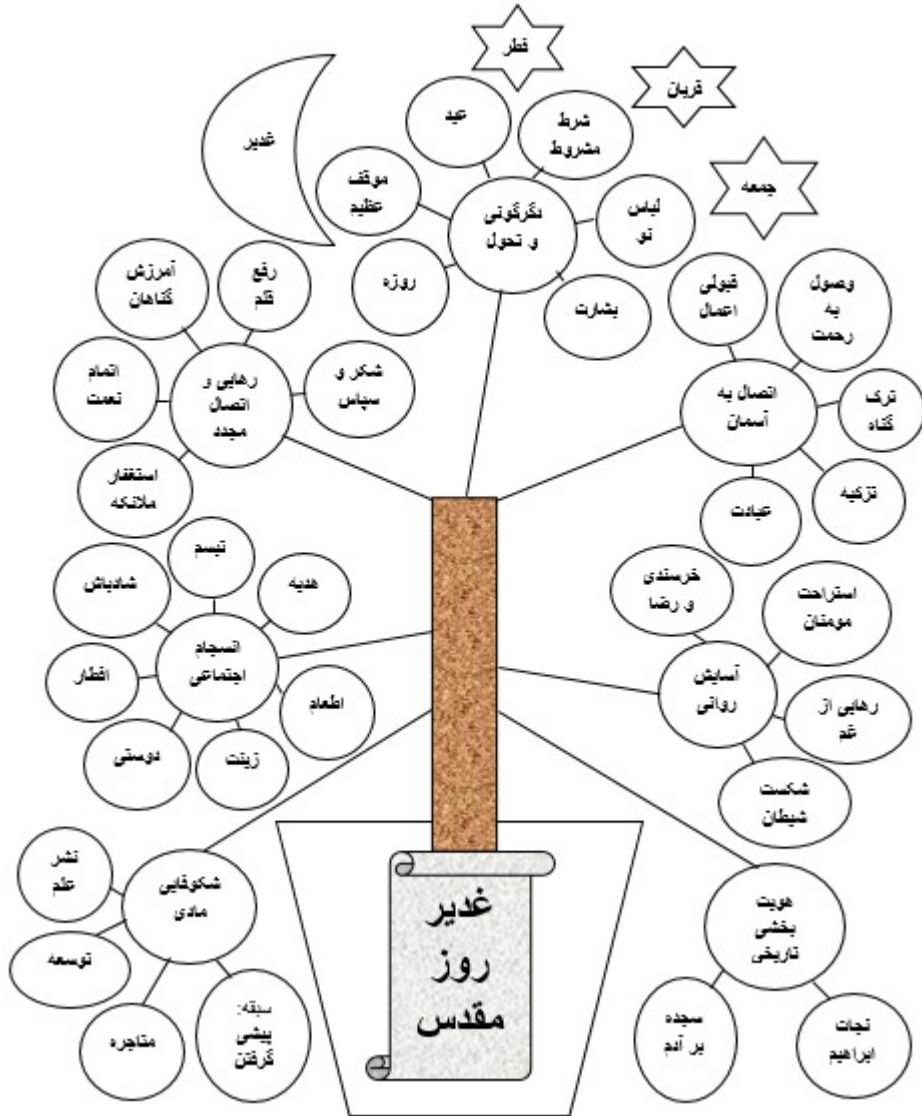
- غدیر ماهیت هویت‌بخشی دارد؛ از یک‌سو با امتداد به اسطوره‌های گذشته، همانند نجات حضرت ابراهیم از آتش و سجده ملائکه بر آدم، هویت تاریخی می‌سازد و از سوی دیگر، با امید به آینده روشن و بهشت برین امتداد آخرالزمانی ایجاد می‌کند؛ بنابراین، همچنان که حلقه اتصال زمین و آسمان است، «حلقه اتصال گذشته و آینده» است.

- غدیر روز «نشر علم»، «توسعه»، «افزایش طلبی»، «تجارت مادی»، و «پیشی گرفتن» در تلاش مادی و معنوی است؛ بنابراین، علاوه بر کارکردهای معنوی و فرهنگی کارکرد مادی نیز دارد و موجب «شکوفایی مادی» می‌شود.

- مجموعه آموزه‌های غدیر، در صورت به پا داشتن به‌مثابه زمان مقدس، موجب «انسجام اجتماعی» است. آداب ترسیم‌شده برای غدیر از سوی امام رضا (علیه السلام) همانند؛ «زینت کردن»، «اطعام»، «تبسم»، «شادباش»، «افطار دادن»، «هدیه دادن» و «ایجاد دوستی و محبت» همگی در راستای تقویت انسجام اجتماعی است.

۱. وَإِذْ أَخَذَ رَبُّكَ مِنْ بَنِي آدَمَ مِنْ ظُهُورِهِمْ ذُرِّيَّتَهُمْ وَأَشْهَدَهُمْ عَلَىٰ أَنفُسِهِمْ أَلَسْتُ بِرَبِّكُمْ قَالُوا بَلَىٰ شَهِدْنَا أَنْ تَقُولُوا يَوْمَ الْقِيَامَةِ إِنَّا كُنَّا عَنْ هَذَا غَافِلِينَ (اعراف، ۱۷۲)

بر اساس مضمون‌های فوق که از مجموعه مدلول‌های صریح و ضمنی استخراج می‌شود، می‌توان درخت‌واره ۱ را برای غدیر به‌مثابه‌ی زمان مقدس ترسیم کرد.

نمودار ۱: درخت‌واره استعاره زمانی غدیر

ب. متن کاوی؛ غدیر به مثابه مکان استعاری

امام رضا علیه السلام در بخش دوم متن، از ردیف ۴۲ تا ۴۹، غدیر را به صورت استعاری در منظومه مکانی تحلیل کرده است. نکته جالب توجه این است که غدیر با تمام عناصر پنج گانه مکان مقدس همنشین شده و این بدین معناست که غدیر «زمان مقدس» تمام عیار است که ظرفیت داشت که محل حادثه به «مکان مقدس» تبدیل شود؛ اما به دلایل پیش گفته با عنصر زمان نشان دار شده است. در جدول ۲، ستون سوم مفاهیم همنشین با غدیر را نشان می دهد که همگی استعاری است.

جدول ۲: مفاهیم استعاری همنشین با غدیر

ردیف	متن تفکیک شده حدیث	ترجمه و اشاره صریح / دلالت آشکار	دلالت نشانه شناختی تصریحی / تلویحی
۴۲	و فی یوم الغدیر عَرَضَ اللَّهُ الْوَلَايَةَ عَلَى أَهْلِ السَّمَاوَاتِ السَّمْعِ فَتَسْبِقُ إِلَيْهَا أَهْلُ السَّمَاءِ السَّابِعَةِ فَرَيْنَ بِهَا الْعَرْشَ ثُمَّ سَبَقَ إِلَيْهَا أَهْلُ السَّمَاءِ الرَّابِعَةِ فَرَيْنَهَا بِالْبَيْتِ الْمَعْمُورِ ثُمَّ سَبَقَ إِلَيْهَا أَهْلُ السَّمَاءِ الدُّنْيَا فَرَيْنَهَا بِالْكَوَاكِبِ	در روز غدیر خداوند ولایت را بر اهل آسمان های هفت گانه عرضه کرد، پس اهل آسمان هفتم از دیگران به سوی ولایت پیشی گرفتند و به این دلیل آن را به عرش زینت دادند. سپس اهل آسمان چهارم از دیگران پیشی گرفتند و خداوند آن را به بیت المعمور زیور بخشید. آن گاه اهل آسمان دنیا سبقت گرفتند و خداوند آن را به ستارگان آراسته کرد.	- همنشینی استعاری با آسمان - امتداد آسمانی غدیر و تداعی با «عرش»، «بیت المعمور» و «ستارگان» - محوریّت و اصالت غدیر در تقدس عناصر مقدس آسمانی
۴۳	ثُمَّ عَرَضَهَا عَلَى الْأَرْضِينَ فَسَبَقَتْ مَكَّةَ فَرَيْنَهَا بِالْكَعْبَةِ ثُمَّ سَبَقَتْ إِلَيْهَا الْمَدِينَةُ فَرَيْنَهَا بِالْمُصْطَفَى مُحْمَدٍ ثُمَّ سَبَقَتْ إِلَيْهَا الْكُوفَةُ فَرَيْنَهَا بِأَمِيرِ الْمُؤْمِنِينَ <small>عليه السلام</small>	سپس خداوند ولایت را بر زمین ها عرضه کرد و زمین مکه در قبولی پیشی گرفت آن گاه به کعبه زینت داده و بعد مدینه و آن را به پیامبر اکرم <small>صلی الله علیه و آله</small> مرین گردانید. پس از آن کوفه و آن به امیرالمؤمنین <small>علیه السلام</small> آراسته شد.	- ساختارمندی مکانی استعاری غدیر و اتصال به سایر اماکن مقدس. - همنشینی با مکه، مدینه و کوفه - تداعی معانی با کعبه، محمد <small>صلی الله علیه و آله</small> و علی <small>علیه السلام</small>
۴۴	و عَرَضَهَا عَلَى الْجِبَالِ فَأَوْلَ جَبَلِ أَقْرَ بِذَلِكَ ثَلَاثَةَ أَجْبَلِ [أَجْبَلِ] الْعَقِيقِ وَ جَبَلِ الْفَيْرُوزِ وَ جَبَلِ الْيَاقُوتِ فَصَارَتْ هَذِهِ الْجِبَالُ جِبَالَهُمْ وَ أَفْضَلُ الْجَوَاهِرِ ثُمَّ سَبَقَتْ إِلَيْهَا جِبَالُ أَعْرَضَتْ مَعَادِنَ الذَّهَبِ وَ الْفِصَّةِ وَ مَا لَمْ يَعْزُ بِذَلِكَ وَ لَمْ يَقْبَلْ صَارَتْ لَا تُثْبِتُ شَيْئاً	پس به کوه ها عرضه شد و سه کوه پیشی گرفتند عقیق، فیروزه و یاقوت و این ها به این سه کوه اختصاص یافت و از بهترین جواهر شدند. پس کوه های دیگر قبول ولایت کردند و دارای معادن طلا و نقره. هر چه اقرار به ولایت نکرد چیزی از آن نروید.	- همنشینی استعاری با «سنگ» و کوه های سنگی - تداعی معانی غدیر با سنگ های قیمتی؛ «عقیق»، «فیروزه»، «یاقوت»، «طلا» و «نقره»
۴۵	و عَرَضَتْ فِي ذَلِكَ الْيَوْمِ عَلَى الْمِيَاهِ فَمَا قَبِلَ مِنْهَا صَارَ عَذْباً وَ مَا أَنْكَرَ صَارَ مِلْحاً أَجَاجاً	در این روز ولایت به آب ها عرضه شد و هر آبی که پذیرفت گوارا و شیرین شد و آبی که قبول نکرد شور و تلخ شد.	- همنشینی استعاری با «آب» - تداعی معانی با آب شیرین و گوارا.

<p>-همنشینی استعاری با گیاه -تداعی معانی با گیاهان شیرین و طیب</p>	<p>و همچنین ولایت بر گیاهان عرضه شد، پس هرکدام پذیرفت، شیرین و نیکو و آنچه قبول نکرد تلخ گردید.</p>	<p>۴۶ وَ عَرَضَهَا فِي ذَلِكَ الْيَوْمِ عَلَى النَّبَاتِ فَمَا قَبِلَهَا صَارَ خُلُوعًا طَيِّبًا وَمَا لَمْ يَقْبَلْ صَارَ مُرًّا</p>	<p>۴۶</p>
<p>-هم‌نشینی استعاری با پرندگان -تداعی معانی با پرندگان خوش الحان</p>	<p>سپس ولایت در این روز بر پرندگان عرضه شد و آن‌ها که قبول کردند خوش آواز و گویا و هرکدام انکار کردند، لال شدند.</p>	<p>۴۷ ثُمَّ عَرَضَهَا فِي ذَلِكَ الْيَوْمِ عَلَى الطَّيْرِ فَمَا قَبِلَهَا صَارَ فصيحًا مُصَوِّتًا وَمَا انْكَرَهَا صَارَ أُخْرَسًا مِثْلَ الْكَلْبِ</p>	<p>۴۷</p>
<p>-امتداد تاریخی به اسطوره خلقت و سجده بر آدم. -همنشینی تقابلی ملائکه و شیطان -تداعی معانی با ملائکه -جایگاه بنیادی غدیر</p>	<p>و مثل مؤمنین در پذیرش ولایت امیرالمؤمنین (علیه السلام) در روز غدیر خُم مانند ملائکه است در سجودشان بر آدم و مثل کسی که قبول ولایت نکرد در غدیر خُم مثل ابلیس است.</p>	<p>۴۸ وَ مِثْلُ الْمُؤْمِنِينَ فِي قَبُولِهِمْ وَلَا أَمِيرِ الْمُؤْمِنِينَ فِي يَوْمِ غَدِيرِ خُمٍ كَمِثْلِ الْمَلَائِكَةِ فِي سُجُودِهِمْ لِأَمٍّ وَ مِثْلُ مَنْ أَبِي وَلَايَةَ أَمِيرِ الْمُؤْمِنِينَ فِي يَوْمِ الْغَدِيرِ مِثْلُ إِبْلِيسَ</p>	<p>۴۸</p>
<p>-بنیان قرآنی غدیر (مانده: ۳) -جایگاه غدیر به‌عنوان اكمال دين. -اکمال دين و اتمام نعمت؛ یعنی بدون ولایت علی (علیه السلام) نعمت تمام نیست.</p>	<p>و در این روز آیه «امروز دین شما را کامل کردم» نازل شد و خداوند پیغمبری را مبعوث نکرد مگر آنکه روز مبعوث شدنش نزد او مانند روز غدیر بوده و حرمت آن را شناخته، زیرا در این روز برای امت خود جانشین و خلیفه بعد از خودش را قرار داده است.</p>	<p>۴۹ وَ فِي هَذَا الْيَوْمِ أَنْزَلْتُ هَذِهِ الْآيَةَ «الْيَوْمَ أَكْمَلْتُ لَكُمْ دِينَكُمْ» وَ مَا بَعَثَ اللَّهُ نَبِيًّا إِلَّا وَ كَانَ يَوْمٌ بَعْدَهُ مِثْلُ يَوْمِ الْغَدِيرِ عِنْدَهُ وَ عَرَفَ حُرْمَتَهُ إِذْ نَصَبَ لِأَمْتِهِ وَصِيًّا وَ خَلِيفَةً مِنْ بَعْدِهِ فِي ذَلِكَ الْيَوْمِ (ابن طائوس، ۱۴۰۹ ق، ج ۱: ۴۶۴-۴۶۵)</p>	<p>۴۹</p>

- همچنان که جدول ۲ نشان می‌دهد ۱۱ مرتبه ماده «یوم» به کار رفته و غدیر به‌صورت «زمان» ترسیم می‌شود اما به‌صورت استعاری و نمادین با مکان همنشین شده است.

- در ردیف ۴۲ غدیر با آسمانی همنشین شده است؛ یعنی خداوند ولایت علی (علیه السلام) را به آسمان‌ها عرضه کرد آسمان هفتم، چهارم و اول پذیرفتند و مقدس شدند. پس غدیر با «عرش»، «بیت‌المعمور» و «ستارگان» همنشین شده است.

- در ردیف ۴۳ بدون به‌کارگیری واژه «یوم» عرضه ولایت بر مکان‌های مقدس بیان می‌شود. شهرهای «مکه»، «مدینه» و «کوفه» ولایت را می‌پذیرند، به‌وجود «کعبه»، «رسول‌الله» (صلی الله علیه و آله) و «علی» (علیه السلام) تزیین می‌شوند. همچنان که پیش‌تر گفتیم مکان مقدس دارای روابط ساختاری با سایر مکان‌های مقدس است؛ بنابراین، همگی عناصر مکانی با غدیر به‌صورت استعاره مکان ترسیم شده و روابط همنشینی دارند.

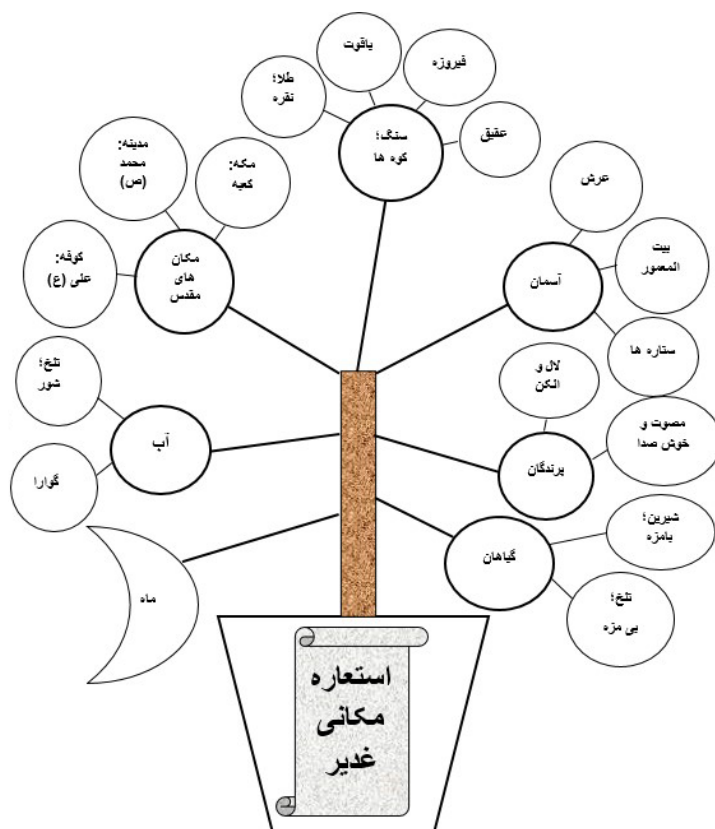
- در ردیف ۴۴ غدیر به‌صورت استعاری با «سنگ / کوه سنگی» همنشین شده است. سنگ‌هایی که ولایت علی را پذیرفتند، همانند «عقیق»، «فیروزه»، «یاقوت» و «طلا و نقره» قیمتی شدند. آن‌ها که نپذیرفتند بی‌ثمر هستند.

- در ردیف ۴۵ غدیر به صورت استعاری با عنصر «آب» همنشین شده است. بر این اساس، آبها نیز به دو گونه «گوارا و پذیرا» و «تلخ و شور» تقسیم می‌شود.

- در ردیف ۴۶ غدیر به صورت استعاری با «گیاه / درخت» همنشین شده است و گیاهان را به دو بخش تلخ و شیرین که «قسیم النار و الجنة» را تداعی می‌کند، تقسیم شده است.

- در ردیف ۴۷ غدیر با عنصر «پرنده» همنشین شده و آن‌ها را به دو بخش «مصوت / خوش صدا» و «الکن / لال» تقسیم کرده است.

بر اساس مضامین مندرج در جدول ۲ که حاوی همه عناصر مکان مقدس است، می‌توان درخت‌واره ۲ غدیر به مثابه «مکان استعاری» را به ترتیب زیر ترسیم کرد.

نمودار ۲: درخت‌واره استعاره مکانی غدیر

۵. جمع‌بندی و نتیجه‌گیری

به اقتضای گنجایش مقاله و برای رعایت اختصار، به مهم‌ترین نتایج اشاره می‌شود.

- از منظر امام رضا (علیه السلام) غدیر در میان اعیاد اسلامی مهم‌ترین عید محسوب می‌شود و همانند ماه در میان ستارگان آسمان است.

- هرچند مکان غدیر، به دلیل حادثه اعلان ولایت علی (علیه السلام) از سوی پیامبر (صلی الله علیه و آله) مکان مقدسی است و شایستگی داشت که از سوی امام (علیه السلام) به عنوان مکان مقدس نشان‌دار شود؛ اما به دلیل ظرفیت‌های والای «زمان»، غدیر به عنوان «زمان مقدس» نشان‌دار شده است.

- هرچند غدیر به عنوان زمان مقدس نشان‌دار شده است، اما امام (علیه السلام) به صورت نمادین و استعارگی غدیر را از امتیازات «مکان مقدس» نیز برخوردار و الگوی بهینه‌ای برای نمادسازی فرهنگی ارائه کرده است.

- حدیث رضوی، نه تنها نشان‌دهنده جایگاه والا و منحصر به فرد غدیر به مثابه «زمان مقدس» است، بلکه الگویی مطلوب برای نمادسازی در یک حادثه تاریخی - فرهنگی است.

- به رغم جایگاه بسیار والای غدیر، آنچنان که بایسته است، در میان مسلمان‌ها حتی شیعه‌ها تعظیم نمی‌شود. شایسته است در ایران اسلامی برای بزرگداشت روز غدیر اهتمام بیشتری اعمال شود.

- در ایران اسلامی تعادل بین مناسک مذهبی «سوگ» و «سرور» برقرار نیست. بزرگداشت غدیر به عنوان روز مقدس، این تعادل را برقرار می‌کند.

- درباره بزرگداشت غدیر، کافی است آموزه‌های ارائه شده از سوی امام رضا (علیه السلام) که بهترین نوع نشانه‌گذاری است، از سوی مردم اجرا شود.

- زمانی می‌توان پذیرفت که سیاست‌های ارائه شده از سوی امام (علیه السلام) درباره غدیر اجرا شده است که بزرگداشت غدیر در زیست‌جهان مردم مهم‌تر همه مناسک مذهبی حتی عاشورا تلقی شود.

منابع و مآخذ

قرآن کریم.

- ابن طاووس، علی بن موسی. (۱۴۰۹ ق). *إقبال الأعمال (ط- القديمة)*. چاپ دوم. تهران: دار الکتب الإسلامیه.
- اسمیت، فلیپ؛ الکزندر، رایلی. (۱۳۹۴). *نظریه فرهنگی*. ترجمه محسن ثلاثی. تهران: علمی.
- الیاده، میرچا. (۱۳۹۵). *تاریخ اندیشه‌های دینی*. ترجمه بهزاد سالکی. تهران: کتاب پارسه.
- _____ . (۱۳۷۵). *مقدس و نامقدس*. ترجمه نصرالله زنگویی. تهران: سروش.
- _____ . (۱۳۸۵). *رساله در تاریخ ادیان*. ترجمه جلال ستاری. تهران: سروش.
- _____ . (۱۳۸۸). *مقدس و نامقدس؛ ماهیت دین*. ترجمه بهزاد سالکی. تهران: علمی فرهنگی.
- _____ . (۱۳۹۴). *نمادپردازی امر قدسی و هنر*. ترجمه محمدکاظم مهاجری. تهران: پارسه.
- آسابرگر، آرتور. (۱۳۹۸). *روش‌های پژوهش در رسانه‌ها و ارتباطات*. ترجمه احسان شاه قاسمی و محمدرضا نیرو. چاپ دوم. تهران: جهاد دانشگاهی.
- بحرانی اصفهانی، عبدالله بن نورالله. (۱۳۸۲). *عوامل العلوم و المعارف والأحوال*. مصحح: موحد ابطحی اصفهانی، محمد باقر. چاپ دوم. قم:
- خان محمدی، کریم. (۱۳۹۹). *قرآن و عقلانیت*. تهران: نشر نی.
- _____ . (۱۳۸۵). «تحلیل جامعه‌شناختی مناسک مذهبی در فرایند جهانی‌شدن (مطالعه موردی مناسک قالی‌شویان مشهد اردهال)». *شیعه‌شناسی*. شماره ۱۳. صص: ۷۱-۹۰.
- _____ . (۱۳۹۸). *انسان‌شناسی فرهنگ مذهبی ایرانیان*. قم: دانشگاه باقرالعلوم (علیه السلام).
- _____ . (۱۴۰۱). *مردم‌شناسی فرهنگ مذهبی ایرانیان*. قم: پژوهشکده باقرالعلوم (علیه السلام).
- خمینی، روح‌الله. (۱۳۶۷). *تحریر الوسیله*. چاپ نهم. قم: انتشارات دارالعلم.
- _____ . (۱۳۸۰). *تحریر الوسیله*. ترجمه محمدباقر موسوی همدانی. قم: دارالعلم.
- سیبیاک، تامس آلبرت. (۱۳۹۱). *درآمدی بر نشان‌شناسی*. ترجمه محسن نوبخت. تهران: علمی.
- طباطبایی، سیدمحمدحسین. (۱۳۷۴). *المیزان*. ترجمه سیدمحمدباقر موسوی همدانی. چاپ پنجم. قم: دفتر انتشارات اسلامی جامعه مدرسین حوزه علمیه قم.
- طوسی، محمد بن الحسن. (۱۴۰۷ ق). *تهذیب الأحکام*. مصحح: خراسان، حسن الموسوی. چاپ چهارم. تهران: دار الکتب الإسلامیه.
- عموش، خلود. (۱۳۸۸). *گفتمان قرآن، بررسی زبان‌شناختی پیوند متن و بافت قرآن*. ترجمه دکترسیدحسین سیدی. تهران: سخن.
- فیض کاشانی، ملا محسن. (۱۴۱۵ ق). *الصادق*. به تحقیق حسین اعلمی. چاپ دوم. تهران: انتشارات الصدر.
- قمی، علی بن ابراهیم. (۱۴۰۴ ق). *تفسیر القمی*. مصحح: موسوی جزائری، طیب. چاپ سوم. قم: دار الکتب.
- کتاک، کنراد فیلیپ. (۱۳۸۶). *انسان‌شناسی: کشف تفاوت‌های انسانی*. ترجمه محسن ثلاثی. تهران: علمی.
- کلینی، محمد بن یعقوب. (۱۴۰۷ ق). *الکافی*. مصحح: غفاری، علی‌اکبر و آخوندی، محمد. چاپ

- چهارم. تهران: دار الکتب الإسلامية.
 _____ (۱۴۲۹ ق). *کافی*. قم: دارالحدیث.
 محدث نوری، حسین بن محمدتقی. (۱۴۰۸ ق). *مستدرک الوسائل و مستنبط المسائل*. قم: مؤسسه آل البيت عليهم السلام.
 مجلسی، محمدباقر. (۱۴۰۳ ق). *بحار الانوار*. چاپ دوم. بیروت: دار احیاء التراث العربی.
 مطهری، مرتضی. (۱۳۸۴). *مجموعه آثار*. چاپ هفتم. تهران: صدرا.
 مظاهری، منصور. (۱۳۹۸). *مناسک حج امام خمینی و سایر مراجع عظام*. چاپ چهاردهم. تهران: مشعر.

References

- Holy Quran.
- Chandler, Daniel. (2007). *semiotics: the basics*, Second Edition, routledge, new York.
- Eliade, mireca, (1959) *the caced and the profane: the nature of religion* translated from the French by Willard R. trask, A Harvešt book and world, newyork.
- Boyatzis, R. E. (1998), *Transforming qualitative information: thematic analysis and code development*, Sage.
- Ibn Tawoos, Ali ibn Mosa, (1989). *Iqbal al-Amal (I-Qadima)*, Tehran, Dar al-Kuttob al-Islamiyyah, 2nd. [in Arabic].
- Smith, Philip and Alexander Riley, (2016). *Cultural Theory*, translated by Mohsen Solasi, Tehran, Scientific first edition. [in persian].
- Eliadeh, Mircha (2017). *A History of Religious Ideas*, translated by Behzad Saliki, Tehran, Parse Book. [in persian].
- Eliadeh, Mircha, (1997). *The Sacred and the Profane*, translated by Nasrallah Zangoei, first edition, Tehran, Soroush. [in persian].
- Eliadeh, Mircha, (2007). *Treatise on the History of Religions*, translated by Jalal Oštadii, Tehran, Soroush. [in persian].
- Eliadeh, Mircha (2010). *The Sacred and the Profane; The Nature of Religion*, translated by Behzad Saliki, Tehran, elmi Farhangi, first. [in persian].
- Eliadeh, Mircha, (2015). *Symbolism, the Sacred and the Arts*, translated by Mohammad Kazem Mohajeri, Tehran, Parseh, first edition. [in persian].
- Imam Khomeini, Ruhollah, (1988), *Tahrir al-Wasilah*, Qom, Dar al-Elam Publications, 9th. [in Arabic].
- Imam Khomeini, Ruhollah, (1981), *Tahrir al-Wasilah*, translated by Mohammad Baqer Mousavi Hamadani, Qom, Dar al-Elam, first edition. [in persian].
- Asaberger, Arthur, (2019). *media and communication research methods*, translated by Ehsan Shah Ghasemi and Mohammad Reza Niroom, Tehran, Jihad Daneshgahi, second edition. [in persian].
- Bahrani Isfahani, Abdullah bin Noor Allah, (2003). *The Worlds of Sciences, Knowledge and Conditions*, edited by Movahed Abtahi Isfahani, Mohammad Baqer, Qom, second edition.[in persian].
- Khanmohammadami, Karim. (2019). *The Quran and Rationality*, Tehran: Nay Publications. [in

persian].

Khanmohammadi, Karim, (2006). Sociological analysis of religious rituals in the process of globalization (case study of the rituals of carpet washers in Mashhad-Ardahal) Quarterly Scientific Research Journal of Shiite Studies, No. 13, pp. 71-90. [in persian].

Khanmohammadi, Karim, (2021). Anthropology of Iranian Religious Culture, Qom, Baqir-ul-Ulum University (AS), I. [in persian].

Khanmohammadi, Karim, (2023). Anthropology of Iranian Religious Culture, Qom, Baqir-ul-Ulum Research Institute (AS), I. [in persian].

Sibiak, Thomas Albert, (2012). An Introduction to Semiotics, translated by Mohsen Nobakht, Tehran, Elmi, I. [in persian].

Tusi, Muhammad ibn al-Hasan, (1407 AH). Tahdhib al-Ahkam, edited by Khorsan, Hassan al-Musawi, Tehran, Dar al-Kuttub al-Islamiyyah, 4th. [in Arabic].

Allameh Tabatabaei, Seyyed Muhammad Hussein, (1996). Tafsir al-Mizan, translated by Seyyed Muhammad Baqir Mousavi Hamadani, Qom, Islamic Publications Office of the Seminary Teachers Association, 5th. [in persian].

Allameh Majlisi, Muhammad Baqir, (1983), Bihar al-Anwar, Beirut, Dar Ihya al-Turaht al-Araby, 2nd edition. [in Arabic].

Al-Amoush, Khulood. (2010). The discourse of the Quran, a linguistic study of the connection between the text and the context of the Quran. Translated by Dr. Seyyed Hussein Sayyidi. Tehran: Sokhan. [in persian].

Faiz Kashani, Mulla Mohsen, (1415 AH). Tafsir al-Safi, researched by Hussein Aalami, Tehran, Al-Sadr Publications, 2nd edition. [in Arabic].

Qummi, Ali ibn Ibrahim, (1984). Tafsir al-Qummi, edited by Mousavi al-Jaza'iri, Tayyeb, Qom, Dar al-Kitab, 3rd. [in Arabic].

Kottak, Conrad Philip, (2008). Anthropology: the exploration of human diversity, translated by Mohsen solasi, Tehran, Elmi, 1st. [in persian].

Kulayni, Muhammad ibn Yaqub ibn Ishaq, (1987). Al-Kafi (I-Islamiyya), revised by Ghaffari Ali Akbar and Akhundi, Muhammad, Tehran, Dar al-Kuttub al-Islamiyya, 4th. [in Arabic].

Kulayni, Muhammad ibn Yaqub ibn Ishaq, (2008). Al-Kafi (I-Dar al-Hadith), Qom, Dar al-Hadith, 1st. [in Arabic].

Muhaddis Nouri, Hussein ibn Muhammad Taqi, (1988). Mustardak al-Wasa'il wa Mustanbat al-Masa'il, Qom, Aal al-Bayt Foundation, 1st. [in Arabic].

Motahari, Morteza, (2006). Collection of Works, Tehran, Sadra, 7th. [in persian].

Mazaheri, Mansur, (2020). Imam Khomeini's Hajj Rituals and Other Great Authorities, Tehran, Mashar, 14th. [in persian].

A Critical Review of the Translation of Musnad of Imam Reza (A.S.)

Rasoul Mohammadjafari¹

1. Associate Professor, Department of Quran and Hadith Sciences, Shahed University, Tehran, Iran: r.mjafari@shahed.ac.ir

Article Info

Abstract

Article Type:
Research Article

Article History:

Received:
September 07, 2023

In Revised Form:
November 13, 2023

Accepted:
December 21, 2023

Published Online:
February 08, 2025

Keywords

The late Azizzollah Attarodi, a prominent contemporary hadith scholar, made significant efforts in collecting, translating, and promoting the narrations of the Infallible Imams (a.s.). Among these efforts was the compilation and organization of the narrations of the Ahl al-Bayt (a.s.) into Musnad form, categorized according to each individual Imam. With regards to the narrations of Imam Reza (a.s.), in addition to collecting, organizing, and publishing them under the title “Musnad al-Imam al-Reza Abi al-Hasan Ali ibn Musa (a.s.)”, Attarodi also undertook the translation of the narrations of this work, titling it “Akhbar wa Athar Hazrat Imam Reza (a.s.)” (Narrations and Works of Imam Reza (a.s.)). Mr. Attarodi has made some errors in the translation of certain narrations, and the resulting translation does not accurately reflect the Arabic text of the narrations. Therefore, this research, using a descriptive-analytical method, seeks to answer the question: what criticisms can be made of the translation of Musnad Imam Reza (a.s.)? The research findings indicate that at least five main criticisms can be levied against the translation: 1. Mistakes in finding the equivalent meanings of words; this area itself is open to criticism in two aspects: a. Incorrectly assigning the meaning of words; b. Translating general words as masculine. 2. Mistakes in translating phrases and sentences. 3. Mistakes in translating metaphors. 4. Not translating some words and phrases. 5. Adding sentences and phrases that do not appear in the original Arabic text.

Attarodi, Musnad al-Imam al-Reza (a.s.), Akhbar wa Athar Hazrat Imam Reza (a.s.), Translation of Musnad, Translation Criticism.

Cite this The Author (s): Mohammadjafari, R (2024). A Critical Review of the Translation of Musnad of Imam Reza (A.S.): Quarterly Scientific Journal of Farhang Razavi. Year 13, Issue 1, Spring 2025, Serial Number 49 – (205- 228)-

[DOI:10.22034/farzv.2023.415291.1912](https://doi.org/10.22034/farzv.2023.415291.1912)

Published by: [University of Tehran Press](http://www.ut.ac.ir)

Introduction

This article presents a detailed and critical analysis of the Persian translation of Musnad al-Imam al-Reza Abi al-Hasan Ali ibn Musa (a.s.), a significant collection of hadith attributed to Imam Reza (a.s.). The original Arabic text was compiled with scholarly rigor by the Azizollah Attarodi, a respected contemporary hadith scholar. Beyond his compilation efforts, Attarodi also undertook the task of translating the work into Persian, publishing it under the title *Akhbar wa Athar Hazrat Imam Reza (a.s.)*. The central argument of this article is that, despite Attarodi's commendable intention to make these vital religious texts accessible to a Persian-speaking audience, his translation exhibits significant inaccuracies and inconsistencies that compromise its faithfulness to the original Arabic. The author of this article employs a descriptive-analytical methodology to systematically dissect these flaws, identifying specific instances where the translation deviates from the source material, and providing detailed explanations of the errors and their effects on the meaning.

The core of the article is structured around five primary criticisms that are leveled against Attarodi's Persian translation, each of which is supported by a variety of specific examples from the text:

1. Inaccuracies in Determining the Equivalent Meaning of Words:

This crucial point is further subdivided into two sub-categories, exposing the intricate nature of the issues:

- a. **Erroneous Assignments of Word Meanings:** This sub-section is replete with examples demonstrating Attarodi's frequent misinterpretations of the basic and contextual meanings of individual words. The article shows how, for instance, the term "انظروا" is translated as simply "look" or "behold", ignoring the more subtle contextual nuances which imply "giving respite" or "delay". The author states that this can be seen by referring to other similar hadith with similar contexts. This section heavily criticizes Attarodi's apparent tendency to rely on his own preconceived notions about words, rather than referring to classical Arabic dictionaries or thoroughly examining the specific contextual setting of each narration. Additional examples are provided, such as his incorrect translation of "ذِعْرَاءُ" as "heartbroken" instead of "fearful" or "scared", and his erroneous interpretation of "العظائم" as "sin and corruption" instead of the more appropriate "major sins".
- b. **Overly Gendered Translations of Gender-Neutral Words:** This sub-section demonstrates how Attarodi frequently translates terms that are generic in Arabic,

and refer to all people, as exclusively masculine. Terms such as “الصَّائِمُ” (the fasting one) is translated as “a fasting man”, when it should be “one who fasts”. Another similar instance of this error is in his mistranslation of “الْجَاهِلُ” (the ignorant one) as “an ignorant man”, rather than “an ignorant person”. According to the author, these instances reveal Attarodi’s failure to comprehend the specific nuances of the Arabic language, wherein the masculine form is frequently used in a general sense, applicable to people of all genders, unless the context specifies otherwise.

2. Errors in Translating Phrases and Sentences:

This section examines Attarodi’s inability to grasp the meanings of complete phrases and sentences, demonstrating a lack of thorough understanding of the holistic meaning of narrations. The article highlights the necessity of considering the broader context of the hadith. For instance, the author explains how Attarodi completely misinterprets the phrase “الْإِسْتِزْسَالُ بِالْأَنْسِ يُذْهِبُ الْمَهَابَةَ”, where he wrongly assumes this hadith is a continuation of a previous discussion of the evil consequences of gossip. In reality, this is a separate ethical teaching regarding the importance of maintaining respect within relationships. Furthermore, he incorrectly translates “الْإِسْتِزْسَالُ بِالْأَنْسِ” as “accountability” when the term actually means “excessive familiarity”. Another instance of this problem is Attarodi’s erroneous translation of the phrase “فَيَأْتِيهِ أَبْرٌ لِقَلْبِهَا وَ أَسَلٌ لِسَخِيمَتِهَا” which is translated to indicate physical and sexual preparation when it actually refers to the emotional and spiritual care required to maintain healthy relationships, and the removal of negativity by a loving husband. The article presents more examples of this, including his incorrect translations of a literary expression about the virtues of silence, a mistranslation of an idiom about laughing, and his complete misunderstanding of a hadith concerning receiving divine revelations.

3. Misinterpretations of Metaphorical Language:

This section shows how Attarodi’s literal approach often leads him to misinterpret the metaphorical language frequently used by Imam Reza (a.s.), resulting in inaccurate translations. The author suggests that Imam Reza’s eloquence and command of Arabic were so great that he frequently employs metaphors and idioms to convey deeper concepts and meanings in a more poetic and profound way. One instance of such an issue is demonstrated when the phrase “لَمْ تَكْتَجَلْ” which is a literary way of saying “did not sleep”, is translated as “did not look at her husband with anger”, completely misunderstanding the meaning and

destroying the beauty of the metaphor. Similarly, when the expression “لَا تُبْدِينَ عَنْ” “وَأَصْحَابَهُ”, which is a metaphoric way of saying “do not laugh and show your teeth” in the context of having committed sins, is interpreted by Attarodi as a literal instruction of “do not show your broken forehead”, missing the true meaning of the literary expression.

4. Omission of Words and Phrases in Translation:

Here, the article presents numerous instances where Attarodi simply omits words or phrases from the original Arabic text, resulting in incomplete and often misleading translations. This negligence is particularly egregious when the omitted words or phrases are essential to the overall meaning of the hadith. One such instance is where the word “مه” is completely omitted. Similarly, Attarodi fails to translate the word “الْخَمْسُ”, which means “five” when used as an adjective, leading to a mistranslation of a famous Hadith. The article also presents further examples where entire segments of hadith were omitted by the translator.

5. Insertion of Extraneous Sentences and Phrases:

This final section highlights how Attarodi sometimes inserts sentences and phrases into his Persian translation that have no basis in the original Arabic. Such additions are not easily justified, even as interpretive clarifications, as they are completely new insertions. One example provided is that of Attarodi’s translation of a Hadith describing Imam Reza’s clothing, where he adds that the Imam wore “expensive clothing” when the Arabic only mentions that he “appeared decorated” for the public: “حَتَّى إِذَا بَرَزَ لِلنَّاسِ تَزَيَّنَ لَهُمْ”. Another notable example provided is his addition of the word “play” in the context of describing intimacy between married couples, where the text only uses the word for “affection”: “فَلْيَكُنْ قَبْلَ ذَلِكَ مُلَاطَفَةً”.

ترجمه مسند امام رضا (علیه السلام) در بوته نقد

رسول محمدجعفری^۱

r.mjafari@shahed.ac.ir

۱. دانشیار گروه علوم قرآن و حدیث دانشگاه شاهد، تهران، ایران:

اطلاعات مقاله	چکیده
تاریخ دریافت:	مرحوم عزیزالله عطاردی از حدیث‌پژوهان برجسته معاصر، تلاش‌های فراوانی در گردآوری، ترجمه و ترویج روایات معصومان (علیهم السلام) انجام داده که از آن جمله، گردآوری و تنظیم روایات اهل بیت (علیهم السلام) در قالب مُسند به تفکیک هر یک از ایشان بوده است. عطاردی در خصوص روایات امام رضا (علیه السلام) غیر از گردآوری و تنظیم و انتشار آن‌ها با نام «مسند الإمام الرضا ابی الحسن علی ابن موسی (علیه السلام)» به ترجمه روایات این اثر نیز اهتمام ورزید و آن را «اخبار و آثار حضرت امام رضا (علیه السلام)» عنوان نهاد. آقای عطاردی در ترجمه برخی روایات به لغزش‌هایی دچار شده است و ترجمه صورت گرفته انعکاس دقیقی از متن عربی روایات ندارد؛ بنابراین، این تحقیق با روش توصیفی تحلیلی در پی پاسخ به این سؤال است که چه نقدهایی بر ترجمه مسند امام رضا (علیه السلام) وارد است؟ یافته‌های تحقیق نشان می‌دهد که به ترجمه صورت گرفته دست کم در پنج محور نقد وارد است: ۱. اشتباه در معادل‌یابی معنای واژگان؛ این محور خود در دو بُعد در معرض نقد است: الف. معنایابی نادرست واژگان ب. مذکر ترجمه کردن واژگان مطلق ۲- اشتباه در ترجمه عبارات و جملات ۳- اشتباه در ترجمه کنایات ۴- معنا نکردن برخی واژگان و عبارات ۵- آوردن جملات و عباراتی که در متن عربی نیامده است.
تاریخ بازنگری:	
تاریخ پذیرش:	
تاریخ انتشار:	
کلیدواژه‌ها	عطاردی، مسند الإمام الرضا (علیه السلام)، اخبار و آثار حضرت امام رضا (علیه السلام)، ترجمه مسند، نقد ترجمه.

استناد: محمدجعفری، رسول: (۱۴۰۳). ترجمه مسند امام رضا (علیه السلام) در بوته نقد: فصلنامه علمی پژوهشی فرهنگ رضوی، سال ۱۳، شماره ۱، بهار ۱۴۰۴، شماره پیاپی ۴۹ - (۲۰۵-۲۲۸).

DOI:10.22034/farz.2023.415291.1912

ناشر: بنیاد بین المللی فرهنگی هنری امام رضا (علیه السلام)

۱. مقدمه

در طول تاریخ حدیث شیعه، محدثان فراوانی به گردآوری، تدوین، تبویب و شرح روایات اهل بیت اقدام کرده‌اند. از جمله محدثان معاصر که با رویکردی متفاوت به جمع‌آوری و دسته‌بندی روایات حضرت فاطمه (علیها السلام) و ائمه (علیهم السلام) پرداخت، مرحوم آقای عزیزالله عطاردی است. وی روایات اهل بیت (علیهم السلام) را در قالب «مسانید» به تفکیک هر یک از اهل بیت (علیهم السلام) تنظیم کرد. «مسانید» جمع مُسند است و به آن دسته از کتاب‌های حدیثی اهل سنت گفته می‌شود که در آن‌ها، احادیث منقول صحابه، بر اساس حروف الفبا یا سوابق اسلامی صحابه تنظیم شده باشد (صالح، ۱۳۸۳: ۲۱۲). مُسندنویسی از شیوه‌های مهم نگارشی اهل سنت است. در گذشته، شیعیان به این نوع نگارش توجه چندانی نداشتند. در سال‌های اخیر تلاش‌های فراوانی در میان شیعه صورت گرفته است (غلامعلی، ۱۳۹۰: ۳۰۳-۳۰۲). مُسند در آثار حدیثی شیعه، تنظیم احادیث هر یک از معصومان (علیهم السلام) ذیل عنوان مخصوص به ایشان است. آقای عطاردی از پیشگامان معاصر در عرصه مُسندنویسی معصومان (علیهم السلام) است.

عطاردی در خصوص روایات امام رضا (علیه السلام)، غیر از گردآوری و تنظیم و انتشار آن‌ها با نام «مسند الإمام الرضا ابی الحسن علی ابن موسی (علیه السلام)» به ترجمه روایات این اثر نیز اهتمام ورزید و آن را «اخبار و آثار حضرت امام رضا (علیه السلام)» عنوان نهاد. وی در مقدمه این اثر، علت تدوین آن را چنین نگاشته است: این کتاب را برای علما و محققان در معارف اسلامی به زبان عربی که زبان حضرت رضا (علیه السلام) است، تدوین کردم و اینک برای اینکه فارسی‌زبانان نیز از آن بهره‌مند شوند، آن را به زبان فارسی برگرداندم تا مسلمانان ایرانی از آن استفاده کنند و معرفت آنان نسبت به حضرت رضا (علیه السلام) افزون گردد (عطاردی، ۱۳۹۷ ق: ۱۴). «مسند الإمام الرضا ابی الحسن علی ابن موسی (علیه السلام)» در دو جلد سامان یافته؛ اما ترجمه آن در یک جلد نگاشته شده است. سبب آن چنان که مترجم به آن تصریح داشته، حذف روایات احکام است که برای عموم مردم قابل استفاده نیست (همان).

بررسی و مقایسه روایات «مسند الإمام الرضا ابی الحسن علی ابن موسی (علیه السلام)» با ترجمه آن‌ها در کتاب «اخبار و آثار حضرت امام رضا (علیه السلام)» حکایت از آن دارد که آقای عطاردی در ترجمه برخی روایات به لغزش‌هایی دچار شده است و ترجمه صورت گرفته انعکاس دقیقی از متن عربی روایات ندارد. از ابعاد مختلف می‌توان این ترجمه را نقد کرد که پرداختن به هر بُعدی به تدوین مقاله‌ای نیازمند است. این پژوهش با تمرکز بر بررسی لغزش‌های رخ داده در معادل‌یابی واژگان، ترجمه عبارات و جملات و ترجمه یا عدم ترجمه آن‌ها سامانه یافته است.

۱-۱. روش و پیشینه تحقیق

این تحقیق با روش توصیفی تحلیلی در پی پاسخ به این سؤال است که چه نقدهایی بر ترجمه مسند امام رضا (علیه السلام) وارد است؟ جست‌وجو در سامانه‌های پیشینه پژوهش نشان می‌دهد که در موضوع حاضر تحقیقی سامان نیافته و این مقاله در جهت جبران کاستی موجود در پنج محور ذیل نگارش یافته است: ۱. اشتباه در معادل‌یابی معنای واژگان ۲. اشتباه در ترجمه عبارات و جملات ۳. اشتباه در ترجمه کنایات ۴. معنا نکردن برخی واژگان و عبارات ۵. آوردن جملات و عباراتی که در متن عربی نیامده.

۲. بحث و بررسی

۱-۲. اشتباه در معادل‌یابی معنای واژگان

برای شناخت معنای واژگان به کار رفته در آیات و روایات باید کاوشی دو مرحله‌ای سامان یابد: الف). معناشناسی یا دریافت معنای پایه (اصطلاح‌های مرتبط با آن: اساسی، وضعی، لغوی، معجمی، مفاد استعمالی)؛ ب. کاربردشناسی، یعنی دریافت معنای سیاقی (اصطلاح‌های مرتبط با آن: بافتی، نسبی، کاربردی، استعمالی) (جواهری، ۱۳۹۳: ۱۶۲). معناشناسی واژگان در ترجمه آقای عطاردی از ابعاد مختلف دچار آسیب بوده است، در این نوشتار دو بُعد بررسی می‌شود: ۱. معنایابی نادرست واژگان، ۲. مذکر ترجمه کردن واژگان مطلق.

۱-۲-۲. معنایابی نادرست واژگان

مترجم گاهی در فرایند معناشناسی واژگان دچار لغزش شده و ظاهراً عمده علت این لغزش‌ها، ارتکاز ذهنی، توجه نکردن به سیاق روایت و مراجعه نکردن به کتاب‌های لغوی کهن و معتبر است. نمونه‌ها:

۱. قال: قال رسول الله ﷺ: ... فَإِذَا كَانَ فِي لَيْلَةِ الْقَدْرِ غَفَرَ اللَّهُ بِمِثْلِ مَا غَفَرَ فِي رَجَبٍ وَشَعْبَانَ وَشَهْرٍ رَمَضَانَ إِلَى ذَلِكَ الْيَوْمِ إِلَّا رَجُلًا بَيْنَهُ وَبَيْنَ أَخِيهِ شَحْنَاءٌ فَيَقُولُ اللَّهُ عَزَّ وَجَلَّ انظروا هؤلاء حتى يَصْطَلِحُوا» (عطاردی، ۱۴۱۳، ج ۲: ۹؛ صدوق، ۱۳۷۸، ق، ج ۲: ۷۱): «حضرت رضا (علیه السلام) روایت می‌کند که حضرت رسول (صلی الله علیه و آله) فرمود: ... در شب قدر به اندازه ماه رجب و شعبان آمرزیده می‌سازد مگر کسی که با برادر دینی خود بغض و عداوت داشته باشد. خداوند می‌فرماید: بنگرید هر گاه این‌ها

با هم صلح کردند من آن‌ها را خواهم آمرزید» (عطاردی، ۱۳۹۷ق: ۶۹۰)

در روایت مذکور، عطاردی «انظروا» را «بنگرید» معنا کرده است. سیاق و فحوای روایت با این معنا چندان سازگاری ندارد. فعل «انظروا» از ماده «نظر» در امر ثلاثی مجرد با قرائت: «أَنْظُرُوا» به معنای «بنگرید» است و در امر ثلاثی مزید باب افعال با قرائت «أَنْظُرُوا» به معنای «مهلت دهید» است. سیاق روایت حاکی از آن است که مراد از «انظروا»، ثلاثی مزید این فعل به معنای «مهلت دهید» است؛ زیرا فرشتگان همواره در حال نظارت بر اعمال انسان‌ها هستند و معنا ندارد که آن‌ها تنها درباره صلح انسان‌ها با یکدیگر بنگرند؛ اما معنای مهلت دادن هم با سیاق روایات سازگار است و هم با روایات دیگر منطبق است؛ امام صادق علیه السلام از پیامبر صلی الله علیه و آله نقل کرده است: «صَاحِبُ الْيَمِينِ أَمِيرٌ عَلَى صَاحِبِ الشَّمَالِ، فَإِذَا عَمِلَ الْعَبْدُ السَّيِّئَةَ قَالَ صَاحِبُ الْيَمِينِ لِصَاحِبِ الشَّمَالِ: لَا تَعْجَلْ وَ أَنْظِرْهُ سَبْعَ سَاعَاتٍ، فَإِنْ مَضَى سَبْعَ سَاعَاتٍ وَ لَمْ يَسْتَغْفِرْ قَالَ: اكْتُبْ، فَمَا أَقَلَّ حَيَاءَ هَذَا الْعَبْدِ» (طوسی، ۱۴۱۴ق: ۲۰۷): «فرشته سمت راست به فرشته سمت چپ فرمانروایی دارد؛ هنگامی که بنده گناهی را مرتکب می‌شود، فرشته سمت راست به فرشته سمت چپ می‌گوید: عجله مکن! به هفت ساعت مهلت ده؛ اگر هفت ساعت گذشت و استغفار نکرد، بگوید: بنویس! چقدر حیای این بنده اندک است.» در این روایت «أَنْظِرْهُ» ثلاثی مزید باب افعال به معنای: «مهلت ده» است.

۲. «عَنْ سُلَيْمَانَ الْجَعْفَرِيِّ عَنْ أَبِي الْحَسَنِ الرِّضَا عليه السلام قَالَ قَالَ أَمِيرُ الْمُؤْمِنِينَ عليه السلام: ... وَإِذَا غَابَ عَنْهَا زَوْجُهَا حَفِظَتْهُ فِي غَيْبَتِهِ فَتِلْكَ غَامِلٌ مِنْ غَمَّالِ اللَّهِ وَ غَامِلٌ اللَّهُ لَا يَخِيْبُ» (عطاردی، ۱۴۱۳ق، ج ۲: ۲۵۵؛ کلینی، ۱۴۰۷ق: ج ۵: ۳۲۵): «سلیمان جعفری از حضرت رضا عليه السلام روایت کرده که علی عليه السلام فرمود: ... و هر گاه شوهرش از وی غایب شد، حقوق شوهری را حفظ کند. اینچنین زنی از اعمال خداوند است و عاملان خداوند از رحمت او ناامید نیستند» (عطاردی، ۱۳۹۷ق: ۶۹۰).

عطاردی «عَمَّال» را «اعمال» معنا کرده است؛ در حالی که «عَمَّال» جمع مکسر «عامل» (فیومی، ۱۴۱۴ق، ج ۲: ۴۳۰) به معنای کارگزار است؛ اما «اعمال» جمع «عمل» به معنای کار است. عطاردی همچنین در ادامه «عامل» را که مفرد است، به صورت جمع: «عاملان» برگردانده که نادرست است.

۳. عَنْ أَبِي هَاشِمٍ الْجَعْفَرِيِّ قَالَ: سَأَلْتُ أَبَا الْحَسَنِ الرِّضَا عليه السلام عَنِ الْغَلَاةِ وَ الْمَفْؤُصَةِ فَقَالَ: الْغَلَاةُ كَفَّارٌ وَ الْمَفْؤُصَةُ مُشْرِكُونَ مَنْ جَالَسَهُمْ أَوْ خَالَطَهُمْ أَوْ أَكَلَهُمْ أَوْ شَارَبَهُمْ أَوْ وَصَلَهُمْ أَوْ زَوَّجَهُمْ أَوْ تَزَوَّجَ مِنْهُمْ أَوْ أَمَّنَّهُمْ أَوْ اتَّكَمَنَّهُمْ عَلَى أَمَانَةٍ أَوْ صَدَّقَ حَدِيثَهُمْ أَوْ أَعَانَهُمْ بِشَطْرِ كَلِمَةٍ خَرَجَ مِنْ وِلَايَةِ اللَّهِ عَزَّ وَ جَلَّ وَ وِلَايَةِ رَسُولِ اللَّهِ صلی الله علیه و آله وَ وِلَايَتِنَا أَهْلَ الْبَيْتِ (عطاردی، ۱۴۱۳ق، ج ۲: ۵۰۳؛ ابن بابویه، ۱۳۷۸ق،

ج ۲: ۲۰۳): «ابو هاشم جعفری گوید: از حضرت رضا (علیه السلام) درباره غلاة و مفوضه سؤال کردم. فرمود: غلاة کافر هستند و مفوضه مشرک می‌باشند، هر کس با آن‌ها مجالست کند و یا با آنان غذا بخورد و یا وصلت و ازدواج کند و یا آنان را امین بداند و یا گفته‌های آن‌ها را تصدیق نماید و یا از آن‌ها دفاع کند و مساعدت نماید از ولایت خداوند و رسول و اهل بیت (علیهم السلام بیرون است) (عطاردی، ۱۳۹۷ق: ۸۵۴).

عطاردی «وَأَصْلُهُمْ» را «وصلت» معنا کرده است. وصلت در زبان فارسی به معنای ازدواج است؛ این معنا معادل درستی برای «وَأَصْلُهُمْ» نیست. در هیچ کدام از کتاب‌های لغت عربی این معنا برای فعل «واصل» بیان نشده است؛ «واصل» به معنای ارتباط و اتصال است و جمله «وَأَصَلْتُ الصَّيَامَ» زمانی به کار می‌رود که کسی چند روز پی‌درپی روزه اش را به یکدیگر متصل می‌کند بدون اینکه بین چند روز افطاری کرده باشد (ابن منظور، ۱۴۱۴ق، ج ۱: ۷۲۷؛ فیومی، ۱۴۱۴ق، ج ۲: ۶۶۲).

۴. «عن الطائى، عن أبيه عن الرضا عن أبيه، عن آبائه (عليهم السلام) قَالَ رَسُولُ اللَّهِ ﷺ لَا يَزَالُ الشَّيْطَانُ ذَعِرًا مِّنَ الْمُؤْمِنِ مَا حَافِظًا عَلَى الصَّلَاةِ الْخَمْسِ فَإِذَا ضَيَّعَهُنَّ تَجَرَّأَ عَلَيْهِ وَأَوْقَعَهُ فِي الْعَظَائِمِ» (عطاردی، ۱۴۱۳ق، ج ۲: ۱۵۶؛ ابن بابویه، ۱۳۷۸ق، ج ۲: ۲۸): «احمد بن عامر طائى از حضرت رضا (علیه السلام) از پدرانش از علی (علیه السلام) روایت کرده که حضرت رسول (صلی الله علیه و آله) فرمود: شیطان از مؤمن دلتنگ است مادامی که نمازهای پنج‌گانه را به جای آورد، هر گاه نماز خود را ترک گفت شیطان بر او مسلط می‌گردد و او را گرفتار گناه و فساد می‌کند» (عطاردی، ۱۳۹۷ق: ۶۵۸).

عطاردی در ترجمه دو واژه «ذَعِرًا» و «الْعَظَائِمِ» در این روایت به خطا رفته است؛ وی به ترتیب اولی را «دلتنگ» و دومی را «گناه و فساد» معنا کرده است. در کتاب‌های لغت خلاف این معانی آمده است؛ «ذَعِرًا» را لغت‌دانان «ترس» معنا کرده‌اند؛ خلیل بن احمد نوشته است: «ذَعِرَ الرَّجُلُ فَهُوَ مَذْعُورٌ مُنْذَعِرٌ، أَيْ: أَخِيفَ، وَالدُّعْرُ: الْفَزَعُ» (فراهیدی، ۱۴۰۹ق، ج ۲: ۹۶)، جوهری نیز آورده است: «دَعَرْتُهُ أَدَعَرْتُهُ ذَعْرًا: أَفْرَعْتُهُ» (جوهری، ۱۴۰۷ق، ج ۲: ۶۶۳). طریحی عبارت نخست روایت محل بحث را در کتاب لغت خویش آورده و «خوف» (ترس) معنا کرده است: «فِي الْحَدِيثِ: لَا يَزَالُ الشَّيْطَانُ ذَاعِرًا مِّنَ الْمُؤْمِنِ؛ أَيْ ذَا دُعْرِ مِنْهُ وَخَوْفٍ» (طریحی، ۱۳۷۵ق، ج ۳: ۳۰۸).

اشکال دیگر در ترجمه «العظائم» است؛ عطاردی آن را «گناه و فساد» معنا کرده است؛ در حالی که «العظائم» جمع «العظيمة» است (شرتونی، ۱۳۷۴ق، ج ۳: ۵۸۴) و مراد از آن «گناهان کبیره» است؛ در خطبه ۸۷ نهج البلاغه نیز این تعبیر آمده است: «يُؤْمِنُ النَّاسُ مِنَ الْعَظَائِمِ» (سیدرضی، ۱۴۱۴ق: ۱۱۹) و شارحان نهج البلاغه آن را گناهان کبیره معنا کرده‌اند (ابن ابی‌الحدید، ۱۴۰۴ق،

ج ۶: ۳۷۴؛ مکارم شیرازی، ۱۳۷۵، ج ۳: ۵۶۱).

۵. «الصدوق یاسناده قال: قَالَ قَالَ رَسُولُ اللَّهِ ﷺ رَجَبُ شَهْرُ اللَّهِ الْأَصْمُ يُصَبُّ اللَّهُ فِيهِ الرَّحْمَةَ عَلَى عِبَادِهِ وَ شَهْرُ شَعْبَانَ تَنْشَعِبُ فِيهِ الْخَيْرَاتُ وَ فِي أَوَّلِ لَيْلَةٍ مِنْ شَهْرِ رَمَضَانَ تُعَلُّ الْمَرَدَّةُ مِنَ الشَّيَاطِينِ» (عطاردی، ۱۴۱۳ق، ج ۲: ۹؛ ابن بابویه، ۱۳۷۸ق، ج ۲: ۲۸): «حضرت رضا (علیه السلام) روایت می کند که حضرت رسول (صلی الله علیه و آله) فرمود: رجب ماه خداست و در آن رحمت پروردگار بر بندگان ریزش می کند و در ماه شعبان خیرات پراکنده و تقسیم می گردد و در شب اول ماه رمضان شیاطین در بند، گرفتار می گردند» (عطاردی، ۱۳۹۷ق: ۵۶۳).

عطاردی عبارت «الْمَرَدَّةُ مِنَ الشَّيَاطِينِ» را «شیاطین در بند» ترجمه کرده است. البته محتمل است مترجم، «مِنْ» را دارای معنای «بیانیه» دانسته و «مِنَ الشَّيَاطِينِ» را قید بیانی «الْمَرَدَّةُ» تصور کرده و تمام عبارت «الْمَرَدَّةُ مِنَ الشَّيَاطِينِ» را به معنای شیاطین دانسته و «تُعَلُّ» را «در بند، گرفتار می گردند»، ترجمه کرده باشد. به هر صورت، این معنا صحیح به نظر نمی آید؛ «الْمَرَدَّةُ» جمع مکسر «المارد» است (ابن منظور، ۱۴۱۴ق، ج ۳: ۴۰۰)؛ این توصیف از شیطان در قرآن به کار رفته است: «وَ حِفْظًا مِنْ كُلِّ شَيْطَانٍ مَارِدٍ» (صافات، ۷) راغب نوشته است: مراد از «مَارِدٍ» و «مَرِيدٍ» در شیاطین جنی و انسی، کسانی هستند که تُهی از نیکی ها هستند (راغب اصفهانی، ۱۴۱۲ق: ۷۶۴). ابن منظور «المارد» را سرکش (ابن منظور، ۱۴۱۴ق، ج ۳: ۴۰۰) و ابن اثیر و طریحی، «سرکشی شدید» معنا کرده و این حدیث را شاهد معنا آورده اند: «شَهْرُ رَمَضَانَ تُصَفَّدُ فِيهِ مَرَدَّةُ الشَّيَاطِينِ» (ابن اثیر جزری، ۱۳۶۷، ج ۴: ۳۱۵؛ طریحی، ۱۳۷۵، ج ۳: ۱۴۶)؛ بنابراین ترجمه «الْمَرَدَّةُ مِنَ الشَّيَاطِينِ» در روایت امام رضا (علیه السلام) می شود: «شیطان های سرکش» و معنایی که مترجم آورده است، صحیح نیست.

۲-۲. مدگر ترجمه کردن واژگان مطلق

آقای عطاردی در ترجمه برخی واژگانی که برای اعم از مدگر و مؤنث هستند، جانب تذکیر را غلبه داده و آن را مردانه برگردانده است، به دو نمونه اشاره می شود:

۱. «قَالَ رَسُولُ اللَّهِ ﷺ إِنَّ الْعَبْدَ لَيَنَالُ بِحُسْنِ خُلُقِهِ دَرَجَةَ الصَّائِمِ وَالْقَائِمِ» (عطاردی، ۱۴۱۳ق، ج ۱: ۲۹۷؛ ابن بابویه، ۱۳۷۸ق، ج ۲: ۳۷): «حضرت رسول (صلی الله علیه و آله) فرمود: بنده ای با داشتن خلق نیکو ثواب مرد روزه گیر و متعهدی را دریافت می کند» (عطاردی، ۱۳۹۷ق: ۴۸۱).

مترجم «الصَّائِمِ» را «مرد روزه گیر» معنا کرده است؛ در حالی که «الصَّائِمِ» اگر چه به صورت

مذکر به کار رفته است، مع الوصف بی گمان مراد از آن اعم از مرد و زن است؛ چنان که در قرآن نیز چنین ادبیاتی حاکم است. شهید مطهری سخنی نغز در این زمینه دارد، وی می نویسد: در حدیث «طَلَبُ الْعِلْمِ فَرِيضَةٌ عَلَى كُلِّ مُسْلِمٍ»، این «مسلم» معنایش مرد مسلم نیست؛ مسلم یعنی مسلمان؛ در زبان عربی صیغه مؤنث به زن اختصاص دارد و صیغه مذکر وقتی که کنار صیغه مؤنث قرار بگیرد به مرد اختصاص پیدا می کند وگرنه مفهومش اعم است. در خود قرآن این جور است. مثلاً می گوید: «هَلْ يَسْتَوِي الَّذِينَ يَعْلَمُونَ وَالَّذِينَ لَا يَعْلَمُونَ» (زمر، ۹). اینجا «الَّذِينَ» صیغه مذکر است، ولی احدی نمی گوید «مردانی که می دانند»، بلکه می گویند «کسانی که می دانند»، یا می فرماید: «أَمْ نَجْعَلُ الَّذِينَ آمَنُوا وَعَمِلُوا الصَّالِحَاتِ كَالْمُفْسِدِينَ فِي الْأَرْضِ أَمْ نَجْعَلُ الْمُتَّقِينَ كَالْفُجَّارِ» (ص، ۲۸). در هیچ مورد کسی نمی گوید که «الَّذِينَ آمَنُوا وَعَمِلُوا الصَّالِحَاتِ» یعنی مردان مؤمن، بلکه یعنی کسان مؤمن. فقها به طور کلی این جور تعبیرات را هرگز به مرد اختصاص نمی دهند، این تعبیرات را برای اعم از زن و مرد می دانند. «مسلم» یعنی جنس مسلمان. مثلاً پیغمبر ﷺ فرمود: «الْمُسْلِمُ مَنْ سَلِمَ الْمُسْلِمُونَ مِنْ يَدِهِ وَ لِسَانِهِ» مسلمان کسی است که مسلمانان دیگر از دست و زبان او در امان و به سلامت باشند. دیگر کسی نمی گوید مرد مسلمان چنین است و این سخن شامل زن مسلمان نمی شود (مطهری، ۱۳۷۲، ج ۲۱: ۳۲۷).

۲. «خَمْسٌ لَوْ رَحَلْتُمْ فِيهِنَّ مَا قَدَرْتُمْ عَلَى مِثْلِهِنَّ لَا يَخَافُ عَبْدٌ إِلَّا ذَنْبَهُ وَلَا يَرْجُو إِلَّا رَبَّهُ عَزَّ وَ جَلَّ وَلَا يَسْتَحْيِي الْجَاهِلُ إِذَا سُئِلَ عَمَّا لَا يَعْلَمُ أَنْ يَتَعَلَّمَ وَلَا يَسْتَحْيِي أَحَدَكُمْ إِذَا سُئِلَ عَمَّا لَا يَعْلَمُ أَنْ يَقُولَ لَا أَعْلَمُ» (عطاردی، ۱۴۱۳ ق، ج ۱: ۵؛ ابن شعبه حرانی، ۱۴۰۴ ق: ۲۸۱): «اگر برای به دست آوردن پنج چیز رنج سفر بخود بدهید و آن ها را به دست آورید مانند آن را به دست نخواهید آورد. نخست آنکه هیچ بنده ای جز از گناه خود از چیزی نترسد و جز خداوند از کسی امیدوار نباشد، مرد جاهل از آنچه نمی داند بپرسد و از پرسش شرم نداشته باشد و هیچ يك از شما اگر از وی مسئله ای پرسیده شد و او نمی دانست شرمنده نباشد» (عطاردی، ۱۳۹۷ ق: ۲۵۵).

مترجم «الجاهل» را «مرد جاهل» معنا کرده است؛ این روایت چون روایت سابق مربوط به اعم از مرد و زن است، مضافاً تعابیری چون: «عَبْدٌ» و «أَحَدُكُمْ» نشان می دهد که مخاطب روایت فراگیر بوده و همه افراد را در برمی گیرد.

۲-۳. اشتباه در ترجمه عبارات و جملات

از دیگر اشکالاتی که به ترجمه آقای عطاردی وارد است؛ اشتباه در فهم و ترجمه عبارت و جملات است؛ در مواردی وی ترجمه صحیح از آن ها ارائه نداده است؛ شاید بیشترین اشکالات کتاب

«اخبار و آثار حضرت امام رضا (علیه السلام) مربوط به ترجمه عبارات باشد، به نمونه‌هایی اشاره می‌شود:

۱. «... كَفَاكَ مَنْ يُرِيدُ نُصْحَكَ بِالتَّمِيمَةِ مَا يَجِدُ مِنْ سُوءِ الْحِسَابِ فِي الْعَاقِبَةِ الْإِسْتِزْسَالُ بِالْأَنْسِ يُدْهِبُ الْمَهَابَةَ» (عطاردی، ۱۴۱۳ ق، ج ۱: ۳۰۳): «کسی که با سخن چینی از دیگران می‌خواهد توراً نصیحت کند، در پایان کارش گرفتار عقوبت خواهد شد و از حسابرسی سالم بیرون نخواهد شد» (عطاردی، ۱۳۹۷ ق: ۴۹۰).

عطاردی جمله «الْإِسْتِزْسَالُ بِالْأَنْسِ يُدْهِبُ الْمَهَابَةَ» را به این صورت ترجمه کرده است: «از حسابرسی سالم بیرون نخواهد شد.» به گمان وی، این عبارت ادامه جمله سابق درباره پیامدهای سخن چینی است؛ در حالی که این عبارت توصیه اخلاقی جداگانه بوده است و هیچ ارتباط مفهومی با قبل از خود ندارد. به علاوه، معنای ارائه شده نیز نادرست است.

دلیل مستقل بودن جمله مزبور، منبع اصلی روایت، کتاب «نزهة الناظر و تنبيه الخاطر» تألیف حسین بن محمد حلوانی (قرن ۵) است. در این اثر با عنوان: «لمع من كلام الإمام الرضا أبي الحسن علي بن موسى بن جعفر (علیه السلام)»، جملات قصاری از امام رضا (علیه السلام) گزارش شده است (حلوانی، ۱۴۰۸ ق: ۱۲۷-۱۲۹). منابع پس از این اثر از جمله مسند الإمام الرضا (علیه السلام) این روایات را در کنار یکدیگر و بدون فاصله گزارش کرده‌اند و این موجب شده که عطاردی جمله «الْإِسْتِزْسَالُ بِالْأَنْسِ يُدْهِبُ الْمَهَابَةَ» مرتبط با عبارت قبل بداند و در پیوند معنایی با آن‌ها ترجمه کند. در حالی که نه تنها مرتبط با آن‌ها نیست؛ بلکه اساساً معنایی که از آن ارائه کرده ناصواب است.

در جمله «الْإِسْتِزْسَالُ بِالْأَنْسِ يُدْهِبُ الْمَهَابَةَ»؛ «الْإِسْتِزْسَالُ» به معنای انس و آرامش گرفتن است؛ خلیل بن احمد نوشته است: «الْإِسْتِزْسَالُ إِلَى شَيْءٍ: كَالِاسْتِئْثَانِ وَالطَّمَأِينَةِ» (فراهیدی، ۱۴۰۹ ق، ج ۷: ۲۴۱)، در ادامه «الانس» که هم‌معنا با «الْإِسْتِزْسَالُ» است برای تأکید در معنای آن آمده است، «الْمَهَابَةُ» نیز به معنای: هیبت، شُکوه و ترس است: «الْمَهَابَةُ، وَ هِيَ الْإِجْلَالُ وَ الْمَخَافَةُ» (طریحی، ۱۳۷۵، ج ۲: ۱۸۵)؛ بنابراین معنای این عبارت چنین خواهد بود: «اُنس فراوان، شُکوه انسان را از بین می‌برد.» برخی حدیث پژوهان نیز حدیث را چنین معنا کرده‌اند: «انس یافتن بیش از حد، هیبت را می‌برد» (مسعودی، ۱۳۹۳: ۶۵).

۲. «عَنْ سُلَيْمَانَ الْجَعْفَرِيِّ قَالَ سَمِعْتُ أَبَا الْحَسَنِ (علیه السلام) يَقُولُ إِذَا أَنْتَى أَحَدُكُمْ أَهْلَهُ فَلْيَكُنْ قَبْلَ ذَلِكَ مُلَاطَفَةً فَإِنَّهُ أَبْرُ لِقَلْبِهَا وَ أَسْلُ لِسَخِيمَتِهَا فَإِذَا أَفْضَى إِلَى حَاجَتِهِ قَالَ بِسْمِ اللَّهِ ثَلَاثًا فَإِنْ قَدَرَ أَنْ يَقْرَأَ أَيَّ آيَةٍ حَضَرَتْهُ مِنَ الْقُرْآنِ» (عطاردی، ۱۴۱۳ ق، ج ۱: ۳۱۰؛ عیاشی، ۱۳۸۰ ق، ج ۱: ۲۱):

«سلیمان جعفری گوید: از حضرت رضا (علیه السلام) شنیدم می فرمود: هر گاه یکی از شما اراده کرد با اهلش هم‌بستر گردد باید قبل از عمل مدتی با همسرش ملاطفت و بازی کند تا دل او را نرم کند و او را برای انجام عمل جنسی آماده سازد و با میل و رغبت خود را در اختیار قرار دهد. و هر گاه خواست نزدیکی کند و عمل لجاج را انجام دهد سه بار بسم الله بگوید» (عطاردی، ۱۳۹۷ ق: ۴۹۸).

مترجم عبارت «فَإِنَّهُ أَبْرُ لِقَلْبِهَا وَ أَسَلُ لِسَخِيمَتِهَا» را «تا دل او را نرم کند و او را برای انجام عمل جنسی آماده سازد و با میل و رغبت خود را در اختیار قرار دهد» معنا کرده است؛ جمله «تا دل او را نرم کند» برگردان: «فَإِنَّهُ أَبْرُ لِقَلْبِهَا» است ولی جمله «و او را برای انجام عمل جنسی آماده سازد و با میل و رغبت خود را در اختیار قرار دهد» ترجمه جمله «أَسَلُ لِسَخِيمَتِهَا» نیست. توضیح آنکه: «أَسَلُ» از ماده «سلل» به معنای خارج کردن چیزی با مداراست: «السَّلُّ: انتزاعُ الشيء و إخراجُه فی رفق» (ابن منظور، ۱۴۱۴ ق، ج ۱: ۳۳۸). «السَّخِيمَةُ» به معنای کینه در نفس است: «السَّخِيمَةُ: الحقد فی النفس» (ابن اثیر جزری، ۱۳۶۷، ج ۲: ۳۵۱). در حدیث آمده است: «حُسْنُ الْخُلُقِ يَذْهَبُ بِالسَّخِيمَةِ» به این معناست که حُسن خُلق کینه را از نفس خارج می کند (طریحی، ۱۳۷۵، ج ۶: ۸۲). ترکیب «السَّلُّ» و «السَّخِيمَةُ» در روایت «اللهم اسللسَّخِيمَةَ قَلْبِي» (ابن اثیر جزری، ۱۳۶۷، ج ۲: ۳۵۱) به این معناست: «خدایا کینه قلبم را خارج کن»؛ بنابراین «أَسَلُ لِسَخِيمَتِهَا» به این معناست: «کینه‌اش را (از دل) خارج می کند». این معنا در ترجمه عطاردی نیامده و عبارتی که برای آن آورده است، هیچ کدام معادل درستی برای آن نیستند.

شایان ذکر است از موضوعات مهم مربوط به مسئله زناشویی، پیش‌نوازی است. بی‌توجهی به این موضوع معمولاً نارضایتی زوجه را در پی دارد. پیش‌نوازی هر دو بُعد رفتاری و عاطفی را در برمی‌گیرد. امام (علیه السلام) در این روایت، به بُعد عاطفی که اهمیت دو چندان دارد، اشاره فرموده است و بیان می‌کند برای اینکه همسر از نظر روحی و روانی آماده باشد، بر شوهر لازم است که با او مهرورزانه و عاشقانه مواجه شود تا اگر همسرش ناراحتی و کدورتی دارد، از قلبش خارج شود و از نظر روحی و روانی آماده برقراری ارتباط با همسرش گردد.

۳. «المفید باسناده. قَالَ الرَّضَا (علیه السلام) مَا أَحْسَنَ الصَّمْتِ لَا مِنْ عِيٍّ وَ الْمَهْدَاؤُ لَهُ سَقَطَاتِ» (عطاردی، ۱۴۱۳ ق، ج ۱: ۲۶۵)؛ «شیخ مفید به اسناد خود از حضرت رضا (علیه السلام) روایت کرده که فرمود: سکوت و خاموشی و حفظ اسرار بسیار زیباست و اشخاص پر حرف همواره در لغزش هستند» (عطاردی، ۱۳۹۷ ق: ۴۳۹).

مترجم جمله «مَا أَحْسَنَ الصَّمْتِ لَا مِنْ عِيٍّ» را به صورت: «سکوت و خاموشی و حفظ اسرار بسیار زیباست» معنا کرده است. در این ترجمه ظاهراً «لَا مِنْ عِيٍّ» برابر با «حفظ اسرار»

معادل یابی شده است؛ اگرچه محتمل است اساساً ترجمه نشده باشد؛ به هر صورت «عِی» به معنای عجز و ناتوانی است؛ چنان که در معنای این واژه نوشته شده است: «عِی: بِالْأَمْرِ وَ عَنِ حُجَّتِهِ، عِیاً: عَجَزَ عَنْهُ» (فیومی، ۱۴۱۴ق، ج ۲: ۴۴۱)؛ بنابراین معنای «لَا مِنْ عِی» می شود: «از روی عجز و ناتوانی نیست» و معنای جمله «مَا أَحْسَنَ الصَّمْتِ لَا مِنْ عِی» چنین خواهد بود: «چقدر نیکوست سکوتی که از روی عجز و ناتوانی نیست.»

۴. «الْحَسَنُ بْنُ إِسْحَاقَ قَالَ سَمِعْتُ عَمِّي عَلِيَّ بْنَ مُوسَى الرِّضَا عليه السلام يَقُولُ حَدَّثَنِي أَبِي عَنْ أَبِيهِ عَنْ جَدِّهِ عَنْ أَمِيرِ الْمُؤْمِنِينَ عليه السلام قَالَ قَالَ رَسُولُ اللَّهِ صلى الله عليه وآله مَنْ دَانَ بِغَيْرِ سَمَاعِ الزَّمَةِ اللَّهُ الْبَتَّةَ إِلَى الْفَنَاءِ وَمَنْ دَانَ بِسَمَاعِ مَنْ غَيَّرَ الْبَابَ الَّذِي فَتَحَهُ اللَّهُ عَزَّ وَجَلَّ لِيَخْلُقَهُ فَهُوَ مُشْرِكٌ وَالْبَابُ الْمَأْمُونُ عَلَى وَحْيِ اللَّهِ تَبَارَكَ وَتَعَالَى مُحَمَّدٌ صلى الله عليه وآله» (عطاردی، ۱۴۱۳ق، ج ۱: ۱۰۵؛ ابن بابویه، ۱۳۷۸ق، ج ۲: ۹)؛ «حسن بن اسحاق گوید: از حضرت رضا عليه السلام شنیدم می فرمود: پدرم از پدرانش از علی عليه السلام روایت کرده اند که حضرت رسول صلى الله عليه وآله فرمود: هر کس گوش فرا دهد به کسانی که از پیش خود سخن می گویند فنا و نابود خواهد شد، و هر که گوش دهد به سخنانی که از غیر طریق خداوند گفته می شود مشرک است و باب گشوده خداوند که امین وحی اوست در خانه محمد صلى الله عليه وآله می باشد» (عطاردی، ۱۳۹۷ق: ۳۳۲).

عطاردی جمله «الْبَابُ الْمَأْمُونُ عَلَى وَحْيِ اللَّهِ تَبَارَكَ وَتَعَالَى مُحَمَّدٌ صلى الله عليه وآله» را چنین ترجمه کرده است: «باب گشوده خداوند که امین وحی اوست در خانه محمد صلى الله عليه وآله می باشد». این ترجمه نادرست به نظر می رسد؛ معادل «گشوده» در متن عربی نیست. ترکیب وصفی «امین وحی» نیامده است، معادل «خانه» «در خانه محمد صلى الله عليه وآله» به کار نرفته و به طور کلی جمله صحیح معنا نشده است؛ ترجمه صحیح جمله چنین است: «راه مورد اطمینان برای دریافت وحی خداوند تبارک و تعالی، حضرت محمد صلى الله عليه وآله است.»

۵. «عَنْ أَحْمَدَ بْنِ مُحَمَّدِ بْنِ أَبِي نَصْرٍ قَالَ: ذَكَرْتُ لِلرِّضَاعِ شَيْئاً فَقَالَ اصْبِرْ فَإِنَّ أَرْجُو أَنْ يَصْنَعَ اللَّهُ لَكَ إِنْ شَاءَ اللَّهُ ثُمَّ قَالَ فَوَ اللَّهُ مَا أَحْرَّ اللَّهُ عَنِ الْمُؤْمِنِ مِنْ هَذِهِ الدُّنْيَا خَيْرٌ لَهُ مِمَّا عَجَّلَ لَهُ فِيهَا ثُمَّ صَغَّرَ الدُّنْيَا وَقَالَ أَيُّ شَيْءٍ» (عطاردی، ۱۴۱۳ق، ج ۲: ۲۰۴؛ کلینی، ۱۴۰۷ق، ج ۳: ۵۰۲)؛ «بنظری گوید: خدمت حضرت رضا عليه السلام رسیدم و مطلبی برای آن جناب نقل کردم فرمود: صبر کن ان شاء الله خداوند برایت فرجی حاصل می کند. سپس فرمود: به خداوند سوگند اگر مؤمنی در این دنیا دستش از مال کوتاه باشد خداوند در آن جهان وی را عزیز و محترم می دارد، به اندازه ای که مال دنیا در نظر او کوچک و ناچیز جلوه می کند» (عطاردی، ۱۳۹۷ق: ۶۷۵).

مترجم عبارت: «خَيْرٌ لَهُ مِمَّا عَجَّلَ لَهُ فِيهَا ثُمَّ صَغَّرَ الدُّنْيَا» را به این صورت ترجمه کرده است:

«خداوند در آن جهان وی را عزیز و محترم می‌دارد، به اندازه‌ای که مال دنیا در نظر او کوچک و ناچیز جلوه می‌کند». روشن است که این ترجمه نادرست است، ترجمه عبارت مذکور چنین است: «برای او بهتر از شتاب (در عطای نعمت) در این دنیا است. سپس امام (علیه السلام) دنیا را کوچک شمارد و فرمود: این دنیا چیست؟ (چه ارزشی دارد؟)»

۲-۴. اشتباه در ترجمه کنایات

امام رضا (علیه السلام) به دلیل برخورداری از فصاحت و بلاغت و اشراف به زاویا و ابعاد پیدا و پنهان ادبیات عرب در سخنان خود برای ارائه کلام در قالب زیبا و جذاب و نیز انتقال مفاهیم بلند، گاه از کنایات در تعبیر استفاده کرده‌اند، بررسی ترجمه عطاردی نشان می‌دهد که وی گاه به مقصود سخن امام (علیه السلام) که در شکل کنایه بیان شده، واقف نشده و در ترجمه آن‌ها به اشتباه دچار شده است، نمونه‌ها:

۱. «عَنْ سُلَيْمَانَ الْجَعْفَرِيِّ عَنْ أَبِي الْحَسَنِ الرَّضَا (عَلَيْهِ السَّلَامُ) قَالَ قَالَ أَمِيرُ الْمُؤْمِنِينَ (عَلَيْهِ السَّلَامُ) خَيْرُ نِسَائِكُمْ الْخَمْسُ قِيلَ يَا أَمِيرَ الْمُؤْمِنِينَ وَمَا الْخَمْسُ قَالَ الْهَيْئَةُ اللَّيِّنَةُ الْمُؤَاتِبَةُ الَّتِي إِذَا غَضِبَ رُؤُوسُهَا لَمْ تَكْتَحِلْ بِعُمُضٍ حَتَّى يَرْضَى...» (عطاردی، ۱۴۱۳ق، ج ۲: ۲۵۵؛ کلینی، ۱۴۰۷ق: ج ۵: ۳۲۵): «سلیمان جعفری از حضرت رضا (علیه السلام) روایت کرده که علی (علیه السلام) فرمود: بهترین زنان شما آن زنی است که خوش اخلاق و بردبار باشد، هر گاه شوهرش بر وی خشمگین شد، با نظر غضب به شوهرش نگاه نکند، تا هنگامی که از وی خوشنود گردد (عطاردی، ۱۳۹۷ق: ۶۹۰).

عطاردی، عبارت «لَمْ تَكْتَحِلْ بِعُمُضٍ» را «نظر غضب به شوهرش نگاه نکند» معنا کرده است؛ این در حالی است که اولاً، هیچ واژه‌ای دال بر غضب در آن وجود ندارد و «عُمُضٌ» به معنای خشم نیست؛ ثانیاً، عبارت مذکور، تعبیری کنایی و به معنای «خواب» است. ابن منظور نوشته است: «الْعُمُضُ» به معنای «النوم» (خواب) است و وقتی گفته می‌شود: «مَا اِكْتَحَلْتُ عُمُضًا» به معنای «مانمت» (نخوابیدم) است (ابن منظور، ۱۴۱۴ق، ج ۷: ۱۹۹).

۲. عطاردی در ترجمه روایت: «عَنْ عَلِيِّ بْنِ أَصْبَاطٍ عَنْ أَبِي الْحَسَنِ الرَّضَا (عَلَيْهِ السَّلَامُ) قَالَ قَالَ أَمِيرُ الْمُؤْمِنِينَ (عَلَيْهِ السَّلَامُ) لَا تُبْدِينَ عَنْ وَاضِحَةٍ وَقَدْ عَمِلْتَ الْأَعْمَالَ الْفَاضِحَةَ وَلَا تَأْمَنِ الْبَيَاتِ وَقَدْ عَمِلْتَ السَّيِّئَاتِ» (عطاردی، ۱۴۱۳ق، ج ۱: ۲۷۶؛ کلینی، ۱۴۰۷ق: ج ۲: ۲۷۳) نوشته است: «علی بن اسباط گوید: حضرت رضا (علیه السلام) از امیر المؤمنین (علیه السلام) روایت می‌کند که فرمود: جبین شکسته خود را ظاهر نکن در حالی که مرتکب کارهای زشتی شده‌ای، شب‌ها راحت نباش در حالی که گناهان زیادی انجام داده‌ای (عطاردی، ۱۳۹۷ق: ۴۵۱).

عطاردی «وَأَضْحَةَ» را «جبین شکسته» معادل یابی کرده است؛ این معنا نادرست است؛ ظاهراً از این واژه تعبیر کنایی اراده شده است و مراد از آن چنان که در کتاب‌های لغت آمده: «دندان‌هایی است که هنگام خندیدن آشکار می‌شود»: «الواضحة: الأَسْنَانُ التي تبدو عند الضحك» (ابن فارس، ۱۴۰۴ق، ج ۶: ۱۱۹؛ ابن منظور، ۱۴۱۴ق، ج ۲: ۶۳۴؛ فیومی، ۱۴۱۴ق، ج ۲: ۶۶۲). علامه مجلسی در مرآة العقول به هنگام شرح روایت مذکور در تبیین معنای این واژه، معنای فوق را آورده است (مجلسی، ۱۴۰۸ق، ج ۹: ۴۰۱)؛ بنابراین ترجمه صحیح: «لَا تُبْدِيَنَّ عَنْ وَاضِحَةٍ» می‌شود: «دندان‌ها را (با خندیدن) آشکار نکن». آشکار شدن دندان‌ها کنایه از خندیدن است. مراد امام رضا (علیه السلام) آن است که هنگام ارتکاب گناهان و اعمال زشت، نباید خندان بود.

۲-۵. معنا نکردن برخی واژگان و عبارات

آقای عطاردی در موارد فراوانی به هنگام ترجمه روایات، برخی واژگان و عبارات متن عربی روایات را از قلم انداخته و معادل آن را نیاورده است؛ نمونه‌ها:

۱. «عَنْ عَبْدِ اللَّهِ بْنِ الصَّلْتِ عَنْ رَجُلٍ مِنْ أَهْلِ بَلْخٍ قَالَ: كُنْتُ مَعَ الرَّضَا (علیه السلام) فِي سَفَرِهِ إِلَى خُرَّاسَانَ فَدَعَا يَوْمًا بِمَائِدَةٍ لَهُ فَجَمَعَ عَلَيْهَا مَوَالِيَهُ مِنَ السُّودَانَ وَغَيْرِهِمْ فَقُلْتُ جُعِلْتُ فِدَاكَ لَوْ عَزَلْتَ لَهُمْ لَاءَ مَائِدَةٍ فَقَالَ مَهْ إِنَّ الرَّبَّ تَبَارَكَ وَتَعَالَى وَاحِدٌ وَالْأُمُّ وَاحِدَةٌ وَالْأَبُ وَاحِدٌ وَالْجُرَّاءُ بِالْأَعْمَالِ» (عطاردی، ۱۴۱۳ق، المقدمة: ۴۶؛ کلینی، ۱۴۰۷ق، ج ۸: ۲۳۰)؛ «عبدالله بن الصلت از مردی که از اهل بلخ بود و با حضرت رضا (علیه السلام) در سفر خراسان همراهی می‌کرد نقل می‌کند: که یکی از روزها در خدمت آن حضرت بودیم و برای او غذایی حاضر کردند. حضرت رضا (علیه السلام) همه غلامان خود را چه آن‌ها که سیاه بودند و چه غیر سیاه دعوت کردند سر سفره با آن جناب غذا بخورند. گوید: عرض کردم: قربانت گردم بهتر بود برای این غلامان و خدمتگزاران سفره‌ای جداگانه ترتیب می‌دادید. فرمود: [...] خداوند همه ما یکی است و مادر و پدر ما هم یکی است و پاداش هم در برابر اعمال داده می‌شود» (عطاردی، ۱۳۹۷ق: ۶۶).

عطاردی واژه «مَهْ» را ترجمه نکرده است؛ «مَهْ» که در روایات متعدد به کار رفته است، به معنای «أَشْكُتُ» (ساکت شو) (ابن اثیر جزری، ۱۳۶۷، ج ۴: ۳۷۷) یا «أَكْفُفُ» (دست بردار) (جوهری، ۱۴۰۷ق، ج ۶: ۲۲۵۰) است.

۲. «عَنْ سُلَيْمَانَ الْجَعْفَرِيِّ عَنْ أَبِي الْحَسَنِ الرَّضَا (علیه السلام) قَالَ قَالَ أَمِيرُ الْمُؤْمِنِينَ (علیه السلام) خَيْرُ نِسَائِكُمُ الْخَمْسُ قَبْلَ يَا أَمِيرَ الْمُؤْمِنِينَ وَمَا الْخَمْسُ قَالَ الْهَيْئَةُ اللَّيِّنَةُ الْمُؤَاتِيَةُ الَّتِي إِذَا غَضِبَ رَوْجُهَا لَمْ تَكْتَجِلْ بِعُمُضٍ حَتَّى يَرِضَى...» (عطاردی، ۱۴۱۳ق، ج ۲: ۲۵۵؛ کلینی، ۱۴۰۷ق، ج ۵: ۳۲۵)؛

«سلیمان جعفری از حضرت رضا (علیه السلام) روایت کرده که علی (علیه السلام) فرمود: بهترین زنان شما آن زنی است که خوش اخلاق و بردبار باشد، [...] هر گاه شوهرش بر وی خشمگین شد، با نظر غضب به شوهرش نگاه نکند، تا هنگامی که از وی خوشنود گردد» (عطاردی، ۱۳۹۷ق: ۶۹۰).

در این روایت، مترجم اولاً، از ابتدای روایت، عبارت «خَيْرُ نِسَائِكُمُ الْخَمْسُ» را «بهترین زنان شما» معنا کرده است؛ در حالی که واژه «الْخَمْسُ» را در ترجمه نیاورده و معنای کامل آن چنین است: «بهترین زنان شما پنج دسته هستند». ثانیاً، عبارت «خَيْرُ نِسَائِكُمُ الْخَمْسُ قِيلَ يَا أَمِيرَ الْمُؤْمِنِينَ وَمَا الْخَمْسُ» را «بهترین زنان شما آن زنی است که» معنا نموده است و حال آنکه ترجمه کامل می شود: «بهترین زنان شما پنج دسته هستند، گفته شد یا امیر مؤمنان! آن پنج دسته چه کسانی هستند»، ثالثاً، «الْمُؤَاتِيَةُ» را معنا نکرده است؛ ظاهراً مترجم گمان برده که ادامه روایت: «الَّتِي إِذَا غَضِبَ زَوْجُهَا لَمْ تَكْتَجِلْ بِعُمْضِ حَتَّى يَرْضَى ...» واژه «الْمُؤَاتِيَةُ» را تفسیر کرده است، در حالی که چنین نیست؛ «الْمُؤَاتِيَةُ» اسم فاعل از ثلاثی مزید باب مفاعله و ریشه: «أتى» است. این ماده در ثلاثی مزید باب مفاعله، به معنای اطاعت پذیری، اطاعت پذیری نیکو، سازگاری است. ابن منظور می نویسد: «أَنَّهُ عَلَى الْأَمْرِ طَاوَعَهُ وَالْمُؤَاتَاةُ: حُسْنُ الْمَطَاوَعَةِ وَآتَيْتُهُ عَلَى ذَلِكَ الْأَمْرِ مُؤَاتَاةٌ إِذَا وَافَقْتَهُ وَطَاوَعْتَهُ» (ابن منظور، ۱۴۱۴ق، ج ۱۴: ۱۷). لغت دانان ذیل همین ماده حدیث «خَيْرُ النِّسَاءِ الْمُؤَاتِيَةُ لِرِزْوَجِهَا» را گزارش کرده و «الْمُؤَاتِيَةُ» را «حُسْنُ الْمَطَاوَعَةِ وَالْمُؤَاتَاةُ» (اطاعت پذیری نیکو و سازگاری) معنا کرده اند (ابن اثیر جزری، ۱۳۶۷، ج ۱: ۲۲؛ ابن منظور، ۱۴۱۴ق، ج ۲: ۹۴؛ طریحی، ۱۳۷۵، ج ۱: ۲۱).

۳. «قَالَ عَلِيُّ بْنُ مُوسَى الرَّضَا (عَلَيْهِ السَّلَامُ): ... يُقَالُ لِلْفَقِيهِ يَا أَيُّهَا الْكَافِلُ لِأَيْتَامِ آلِ مُحَمَّدٍ الْهَادِي لِبُصْفَاءِ مُجَبِّهِمْ وَ مَوْلَاهُمْ قِفَ حَتَّى تَشْفَعَ لِكُلِّ مَنْ أَخَذَ عَنْكَ أَوْ تَعَلَّمَ مِنْكَ فَيَدْخُلُ الْجَنَّةَ مَعَهُ فَنَاماً وَ فَنَاماً حَتَّى قَالَ عَشْرًا وَ هُمُ الَّذِينَ أَخَذُوا عَنْهُ عَلُومَهُ وَ أَخَذُوا عَنْ مَنْ أَخَذَ عَنْهُ وَ عَمَّنْ أَخَذَ عَنْ مَنْ أَخَذَ عَنْهُ إِلَى يَوْمِ الْقِيَامَةِ فَانظُرُوا كَمْ صُرِفَ مَا بَيْنَ الْمُتْرَلَتَيْنِ» (عطاردی، ۱۴۱۳ق، ج ۱: ۸؛ طبرسی، ۱۳۸۶ق، ج ۱: ۱۷): «روز قیامت به فقیه گفته می شود ای کسی که از ایتام آل محمد (علیه السلام) سرپرستی کردی و دوستان ضعیف آن ها را راهنمایی نمودی، اینک از کسانی که از تو علم آموختند شفاعت کن. پس آن فقیه توقف می کند و مردم را دسته دسته با خود به بهشت می برد و اینان کسانی هستند که از وی و یا شاگردان او علم آموخته اند و تا روز قیامت هر کسی از گفته های این عالم استفاده کند مشمول شفاعت وی خواهد بود، و اینک بنگرید بین فقیه و عابد چه فرقی هست» (عطاردی، ۱۳۹۷ق: ۲۶۰).

مترجم عبارت «فَيَدْخُلُ الْجَنَّةَ مَعَهُ فَنَاماً وَ فَنَاماً حَتَّى قَالَ عَشْرًا» را: «و مردم را دسته

دسته با خود به بهشت می‌برد» معنا کرده است. «الْفِئَام» به معنای جماعتی از مردم (فراهیدی، ۱۴۰۹ق، ج ۸: ۴۰۵؛ ابن‌منظور، ۱۴۱۴ق، ج ۱۲: ۴۶۰) یا جماعت زیادی از مردم است و از لفظ خود مفرد ندارد (ابن‌اثیر جزری، ۱۳۶۷، ج ۳: ۴۰۶؛ طریحی، ۱۳۷۵، ج ۶: ۱۳۰). معنای دوم با روایات سازگارتر است؛ زیرا در حدیثی از امام صادق (علیه‌السلام)، «الْفِئَام» صد هزار نفر از مردم، معنا شده است: «قُلْتُ وَمَا الْفِئَامُ مِنَ النَّاسِ قَالَ مِائَةُ أَلْفٍ مِنَ النَّاسِ» (کلینی، ۱۴۰۷ق، ج ۲: ۲۰۲). مترجم «فِئَامًا وَفِئَامًا وَفِئَامًا» را «دسته دسته» معنا کرده و جمله «حَتَّى قَالَ عَشْرًا» که بدین معناست: امام (علیه‌السلام) تا ۱۰ بار «فِئَام» را تکرار کرد، معنا نکرده است. مشابه این تعبیر در دیگر روایات آمده است؛ در روایتی دیگر از امام رضا (علیه‌السلام) نقل شده است: «مَنْ فَطَّرَ مُؤْمِنًا فِي لَيْلَتِهِ فَكَأَنَّمَا فَطَّرَ فِئَامًا وَفِئَامًا يُعَدُّهَا بِبَيْدَةِ عَشْرَةٍ» (طوسی، ۱۴۱۱ق، ج ۲: ۷۵۸): «هر کس مؤمنی را در شب عید غدیر افطار دهد گویا فئامی و فئامی را افطار داده است و با دستش ۱۰ بار فئاماً را برشمرد؛ بنابراین ترجمه عبارت «فِيَدْخُلُ الْجَنَّةَ مَعَهُ فِئَامًا وَفِئَامًا وَفِئَامًا حَتَّى قَالَ عَشْرًا» می‌شود: «همراه با او فئامی و فئامی و فئامی داخل بهشت می‌شود، امام (علیه‌السلام) تا ۱۰ بار فئاماً را تکرار کرد.»

۴. «... فَصَعِدَ رَسُولُ اللَّهِ ﷺ الْمُنْبِرَ فَخَطَبَ النَّاسَ ثُمَّ أَعْلَمَهُمْ مَا أَمَرَهُمُ اللَّهُ بِهِ فَقَالُوا مِمَّنْ يَا رَسُولَ اللَّهِ فَقَالَ مِنَ الْأَكْفَاءِ فَقَالُوا وَمَنِ الْأَكْفَاءُ فَقَالَ الْمُؤْمِنُونَ بَعْضُهُمْ أَكْفَاءُ بَعْضٍ ثُمَّ لَمْ يَنْزِلْ حَتَّى زَوَّجَ ضَبَاعَةَ بِنْتَ زُبَيْرِ بْنِ عَبْدِ الْمُطَّلِبِ لِمُقَدَّادِ بْنِ أَسْوَدٍ ثُمَّ قَالَ أَيُّهَا النَّاسُ إِنَّمَا زَوَّجْتُ ابْنَةَ عَمِّي الْمُقَدَّادِ لِيَتَضَعَ النَّكَاحُ» (عطاردی، ۱۴۱۳ق، ج ۲: ۲۶۵؛ ابن‌بابویه، ۱۳۷۸ق، ج ۱: ۲۸۹): «... در این هنگام رسول اکرم ﷺ بالای منبر رفتند و برای مردم خطبه خواندند و او امر خداوند را به آنان رسانیدند. مردم از پیغمبر اکرم پرسیدند دختران خود را به چه افرادی تزویج کنیم؟ فرمود: به کسانی که با آن‌ها کفو هستند و سپس فرمود: مؤمنان با یک دیگر کفو هستند، سپس در حالی که بالای منبر بود ضباعه دختر عموی خود را به مقداد تزویج فرمود [...].» (عطاردی، ۱۳۹۷ق: ۶۹۳).

مترجم در ترجمه این روایت، جمله انتهایی: «ثُمَّ قَالَ أَيُّهَا النَّاسُ إِنَّمَا زَوَّجْتُ ابْنَةَ عَمِّي الْمُقَدَّادِ لِيَتَضَعَ النَّكَاحُ» را معنا نکرده، ترجمه آن چنین است: «سپس پیامبر ﷺ فرمود: دختر عمه‌ام را با مقداد تزویج کردم تا معیار حسب و نسب در ازدواج بی‌ارزش باشد.» این کلام امام رضا (علیه‌السلام) بر نفی معیار نژاد، اصل و نسب در ازدواج دلالت دارد و شواهد فراوانی برای آن در روایات وجود دارد، از جمله در کافی بابی با عنوان «بَابُ أَنَّ الْمُؤْمِنَ كُفُوُ الْمُؤْمِنَةِ» (مرد مؤمن هم‌شان زن مؤمن است) قرار دارد. کلینی ذیل آن، هشت حدیث نقل کرده است؛ از جمله، دوروایت از امام صادق (علیه‌السلام) آمده که حضرت فرموده است: رسول خدا ﷺ مقداد بن اسود را به نکاح ضباعه، دختر زبیر بن عبدالمطلب درآورد. هدف ایشان آن بود که معیار حسب و نسب در ازدواج بی‌ارزش باشد

و مردم به رسول خدا (صلی الله علیه و آله) اقتدا کرده و بدانند که گرامی ترین آنان نزد خداوند با تقواترین شان است: «إِنَّ رَسُولَ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ رَوْحَ مَقْدَادَ بْنِ الْأَسْوَدِ صُبَاعَةَ ابْنَةِ الرَّبِيعِ بْنِ عَبْدِ الْمُطَّلِبِ وَإِنَّمَا رَوْحُهُ لِيَتَّصِعَ الْمَنَاكِحَ وَيَتَأَسُّوا بِرَسُولِ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ وَلِيَعْلَمُوا أَنَّ أَكْرَمَهُمْ عِنْدَ اللَّهِ أَتَقَاهُمْ» (کلینی، ۱۴۰۷ق: ج ۵: ۳۴۴).

۵. عَنْ أَبِي هَاشِمٍ الْجَعْفَرِيِّ قَالَ: سَأَلْتُ أَبَا الْحَسَنِ الرُّضَا (عَلَيْهِ السَّلَامُ) عَنِ الْغَلَاةِ وَالْمُفَوَّضَةِ فَقَالَ: الْغَلَاةُ كُفَّارٌ وَالْمُفَوَّضَةُ مُشْرِكُونَ مَنْ جَالَسَهُمْ أَوْ خَالَطَهُمْ أَوْ أَكَلَهُمْ أَوْ شَارَبَهُمْ أَوْ وَصَلَهُمْ أَوْ زَوَّجَهُمْ أَوْ تَزَوَّجَ مِنْهُمْ أَوْ أَمَّنَّهُمْ أَوْ أَمَّنَهُمْ عَلَى أَمَانَةٍ أَوْ صَدَّقَ حَدِيثَهُمْ أَوْ أَعَانَهُمْ بِشَطْرِ كَلِمَةٍ خَرَجَ مِنْ وِلَايَةِ اللَّهِ عَزَّ وَجَلَّ وَ وِلَايَةِ رَسُولِ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ وَ وِلَايَتِنَا أَهْلِ الْبَيْتِ (عطاردی، ۱۴۱۳ق، ج ۲: ۵۰۳؛ ابن بابویه، ۱۳۷۸ق، ج ۲: ۲۰۳): «ابو هاشم جعفری گوید: از حضرت رضا (علیه السلام) در باره غلاة و مفوضه سؤال کردم. فرمود: غلاة کافر هستند و مفوضه مشرک می باشند، هر کس با آن ها مجالست کند، و یا با آنان غذا بخورد، و یا وصلت و ازدواج کند، و یا آنان را امین بداند، و یا گفته های آنها را تصدیق نماید، و یا [...] از آنها دفاع کند و مساعدت نماید از ولایت خداوند و رسول و اهل بیت (علیهم السلام) بیرون است» (عطاردی، ۱۳۹۷ق: ۸۵۴).

مترجم عبارت «بِشَطْرِ كَلِمَةٍ» را ترجمه نکرده است؛ «شَطْر» هر چیزی به معنای نیمی از آن است: «شَطْرُ كُلِّ شَيْءٍ نِصْفُهُ» (فراهیدی، ۱۴۰۹ق، ج ۶: ۲۳۳؛ ابن فارس، ۱۴۰۴ق، ج ۳: ۱۸۶)؛ بنابراین معنای «بِشَطْرِ كَلِمَةٍ» می شود: «با نیمی از یک کلمه» و ترجمه جمله: «أَوْ أَعَانَهُمْ بِشَطْرِ كَلِمَةٍ» چنین است: «یا آنان را با نیمی از یک کلمه یاری کند.»

۶. «... لِإِلَٰهٍ أُخْرَىٰ أَعْرَقَ اللَّهُ عَزَّ وَجَلَّ فِرْعَوْنَ وَ هِيَ أَنَّهُ اسْتَعَاثَ بِمُوسَىٰ لَمَّا أَدْرَكَهُ الْغَرَقُ وَ لَمْ يَسْتَعِثْ بِاللَّهِ فَأَوْحَىٰ اللَّهُ عَزَّ وَجَلَّ إِلَيْهِ يَا مُوسَىٰ مَا أَعْنَتَ فِرْعَوْنَ لِأَنَّكَ لَمْ تَخْلُقْهُ وَ لَوْ اسْتَعَاثَ بِئِي لَأَعْنَتُهُ» (عطاردی، ۱۴۱۳ق، ج ۱: ۳۴۲؛ صدوق، ۱۳۷۸ق، ج ۲: ۷۸): «علت دیگر آن بود که فرعون در هنگام غرق شدن به موسی متوسل شد و از خداوند نجات خود را نخواست، خداوند فرمود: ای موسی [...] تو که فرعون را خلق نکرده بودی اگر نجات خود را از من خواسته بود نجاتش می دادم» (عطاردی، ۱۳۹۷ق: ۵۱۸).

مترجم جمله «يَا مُوسَىٰ مَا أَعْنَتَ فِرْعَوْنَ لِأَنَّكَ لَمْ تَخْلُقْهُ» را «ای موسی تو که فرعون را خلق نکرده بودی» ترجمه کرده است. در این ترجمه، عبارت: «مَا أَعْنَتَ فِرْعَوْنَ» به معنای «تو به فریاد فرعون نرسیدی» نیامده است؛ بنابراین معنای «يَا مُوسَىٰ مَا أَعْنَتَ فِرْعَوْنَ لِأَنَّكَ لَمْ تَخْلُقْهُ» می شود: «ای موسی! تو به فریاد فرعون نرسیدی؛ زیرا تو او را نیافریده بودی.»

۲-۶. آوردن جملات و عباراتی که در متن عربی نیامده

آقای عطاردی گاهی در ترجمه متن عربی روایات، جملات و عباراتی را آورده است که در متن عربی روایات معادل آن‌ها وجود ندارد و نمی‌توان آن‌ها را عبارات تفسیری دانست؛ نمونه‌ها:

۱. «عَنْ أَبِي عَبَّادٍ قَالَ: كَانَ جُلُوسُ الرَّضَا عليه السلام فِي الصَّيْفِ عَلَى حَصِيرٍ وَفِي الشِّتَاءِ عَلَى مِسْجٍ وَ لُبْسُهُ الْغَلِيظُ مِنَ الثِّيَابِ حَتَّى إِذَا بَرَزَ لِلنَّاسِ تَزَيَّنَ لَهُمْ» (عطاردی، ۱۴۱۳ ق، المقدمة: ۳۹؛ ابن بابویه، ۱۳۷۸ ق، ج ۲: ۱۷۸): «ابو عباده گوید: حضرت رضا عليه السلام در تابستان روی حصیر جلوس می‌فرمود و در زمستان روی پلاس می‌نشست و جامه‌های درشت در برمی‌کرد و هرگاه در میان مردم ظاهر می‌شد لباس‌های قیمتی می‌پوشید، و خود را در انظار مزین جلوه می‌داد» (عطاردی، ۱۳۹۷ ق: ۵۵).

در ترجمه روایت مذکور جمله: «لباس‌های قیمتی می‌پوشید» آمده است. این جمله در هیچ یک از عبارات عربی روایت نیامده است و حتی نمی‌توان به صورت قید توضیحی و تفسیر برای آن‌ها دانست. ممکن است تصور شود از فراز پایانی روایت: «حَتَّى إِذَا بَرَزَ لِلنَّاسِ تَزَيَّنَ لَهُمْ» می‌توان این مفهوم را برداشت کرد. این تصور کاملاً نادرست است؛ چراکه این فقره تنها دلالت دارد که هرگاه حضرت در میان مردم می‌آمد، آراسته حضور می‌یافت. این معنا هیچ دلالتی بر جمله «لباس‌های قیمتی می‌پوشید» ندارد که مترجم افزوده است.

۲. «عَنْ سُلَيْمَانَ الْجَعْفَرِيِّ قَالَ سَمِعْتُ أَبَا الْحَسَنِ عليه السلام يَقُولُ إِذَا أَتَى أَحَدَكُمْ أَهْلُهُ فَلْيَكُنْ قَبْلَ ذَلِكَ مُلَاطَفَةً فَإِنَّهُ أَبْرُؤُ لِقَلْبِهَا وَ أَسْلُ لِسَخِيمَتِهَا فَإِذَا أَفْضَى إِلَى حَاجَتِهِ قَالَ بِسْمِ اللَّهِ ثَلَاثًا فَإِنْ قَدَرَ أَنْ يَقْرَأَ أَيَّ آيَةٍ حَضَرَتْهُ مِنَ الْقُرْآنِ» (عطاردی، ۱۴۱۳ ق، ج ۱: ۳۱۰؛ عیاشی، ۱۳۸۰ ق، ج ۱: ۲۱): «سلیمان جعفری گوید: از حضرت رضا عليه السلام شنیدم می‌فرمود: هرگاه یکی از شما اراده کرد با اهلیش هم‌بستر گردد باید قبل از عمل مدتی با همسرش ملاطفت و بازی کند تا دل او را نرم کند و او را برای انجام عمل جنسی آماده سازد و با میل و رغبت خود را در اختیار قرار دهد. و هرگاه خواست نزدیکی کند و عمل لقاح را انجام دهد سه بار بسم الله بگوید» (همان، ۱۳۹۷ ق: ۴۹۸).

مترجم در ترجمه فقره «إِذَا أَتَى أَحَدَكُمْ أَهْلُهُ فَلْيَكُنْ قَبْلَ ذَلِكَ مُلَاطَفَةً» نوشته است: «هرگاه یکی از شما اراده کرد با اهلیش هم‌بستر گردد، باید قبل از عمل مدتی با همسرش ملاطفت و بازی کند»، در ترجمه واژه «بازی» آمده است، معادل این کلمه در متن عربی نیامده است. در روایاتی که به آداب زناشویی اشاره شده است؛ معادل آن، واژگان «ملاعبه» و «مداعبه» آمده است، مانند: «عَنْ أَبِي عَبْدِ اللَّهِ ع قَالَ: لَيْسَ شَيْءٌ تَخْضُرُهُ الْمَلَائِكَةُ إِلَّا الرَّهَانَ وَ مُلَاعِبَةَ الرَّجُلِ

أَهْلَهُ» (کلینی، ۱۴۰۷ق، ج ۵: ۵۵۴)، «كُلُّ لَهْوِ الْمُؤْمِنِ بَاطِلٌ إِلَّا فِي ثَلَاثٍ فِي تَأْدِيبِهِ الْفَرَسِ وَرَمِيهِ عَنِ الْقَوْسِ وَمُلَاعَبَتِهِ امْرَأَتَهُ فَإِنَّهُنَّ حَقٌّ» (حر عاملی، ۱۴۰۹ق، ج ۲۰: ۱۱۸-۱۱۹)، «قَالَ رَسُولُ اللَّهِ ﷺ ثَلَاثَةٌ مِنَ الْجَفَاءِ... وَ مُوَاقَعَةُ الرَّجُلِ أَهْلَهُ قَبْلَ الْمُدَاعَبَةِ» (همان: ۱۱۹).

۳. نتیجه گیری

بر اساس آنچه گذشت به ترجمه «مسند الإمام الرضا ابی الحسن علی ابن موسی (علیه السلام)» با عنوان: «اخبار و آثار حضرت امام رضا (علیه السلام)» در پنج محور نقد وارد بود: ۱. اشتباه در معادل یابی معنای واژگان؛ این محور در دو بُعد بررسی شد: الف. معنایابی نادرست واژگان، ب. مذکر ترجمه کردن واژگان مطلق. در بخش معنایابی نادرست واژگان، مترجم در فرایند معناشناسی برخی واژگان دچار لغزش شده و ظاهراً عمده علت این لغزش‌ها، ارتکاز ذهنی، عدم توجه به سیاق روایت و عدم مراجعه به کتاب‌های لغوی کهن و معتبر است. در بخش مذکر ترجمه کردن واژگان مطلق، در ترجمه برخی واژگانی که برای اعم از مذکر و مؤنث هستند، جانب تذکیر را غلبه داده و آن را مردانه برگردانده است. ۲. اشتباه در ترجمه عبارات و جملات؛ در این محور با بیان نمونه‌هایی روشن شد که مترجم در مواردی اشتباه در فهم و ترجمه عبارت و جملات داشته و ترجمه صحیحی از آن‌ها ارائه نداده است. ۳. اشتباه در ترجمه کنایات، طبق این محور، بررسی ترجمه آقای عطاردی نشان داد که وی گاه از مقصود سخن امام (علیه السلام) که در شکل کنایه بیان شده، واقف نشده و در ترجمه آن‌ها به اشتباه دچار شده است. ۴. معنا نکردن برخی واژگان و عبارات؛ از دیگر اشکالات وارد بر ترجمه مسند امام رضا (علیه السلام) ترجمه نشدن برخی واژگان و عبارات متن عربی روایات است. ۵. آوردن جملات و عباراتی که در متن عربی نیامده؛ بر اساس این اشکال آقای عطاردی گاهی در ترجمه متن عربی روایات، جملات و عباراتی را آورده است که در متن عربی روایات معادل آن‌ها وجود ندارد.

منابع و مآخذ

قرآن کریم.

- ابن ابی الحدید، عبدالحمید بن هبة الله. (۱۴۰۴ق). *شرح نهج البلاغة*. قم: مكتبة آية الله المرعشي النجفي.
- ابن بابويه، محمد بن علی. (۱۳۷۸ق). *عیون أخبار الرضا*. تهران: نشر جهان.
- _____ (۱۳۹۵ق). *كمال الدين وتمام النعمة*. تصحيح: علی اکبر غفاری. تهران: دار الکتب الاسلامیه.
- ابن اثیر جزری، مبارک بن محمد. (۱۳۶۷). *النهاية في غريب الحديث و الأثر*. محقق: محمود محمد طناحي. قم: مؤسسه مطبوعاتی اسماعیلیان.
- ابن شعبه حرانی، حسن بن علی. (۱۴۰۴ق). *تحف العقول*. قم: جامعه مدرسین.
- ابن فارس، أحمد بن فارس. (۱۴۰۴ق). *معجم المقاييس اللغة*. محقق: عبد السلام محمد هارون. قم: مكتب الاعلام الاسلامی.
- ابن منظور، محمد بن مکرم. (۱۴۱۴ق). *لسان العرب*. بیروت: دار الفکر.
- جواهری، سیدمحمد حسن. (۱۳۹۳). *روش شناسی ترجمه قرآن کریم*. قم: پژوهشگاه حوزه و دانشگاه.
- جوهری، اسماعیل بن حماد. (۱۴۰۷ق). *الصحاح*. بیروت: دار العلم للملایین.
- حر عاملی، محمد بن حسن. (۱۴۰۹ق). *وسائل الشیعة*. محقق: مؤسسه آل البيت (علیهم السلام). قم: مؤسسه آل البيت (علیهم السلام).
- حلوانی، حسین بن محمد. (۱۴۰۸ق). *نزهة الناظر و تنبيه الخاطر*. قم: مدرسة الإمام المهدي (علیهم السلام).
- راغب اصفهانی، حسین بن محمد. (۱۴۱۲ق). *مفردات الفاظ القرآن*. بیروت: دارالعلم.
- سیدرضی، محمد بن حسین. (۱۴۱۴ق). *نهج البلاغة*. شرح: صبحی صالح. محقق: فیض الاسلام. قم: هجرت.
- شرتونی، سعید. (۱۳۷۴). *أقرب الموارد في فصح العربية والشوارد*. تهران: دار الأسوة للطباعة و النشر.
- صالح، صبحی ابراهیم. (۱۳۸۳). *علوم حدیث و اصطلاحات آن*. ترجمه و تحقیق: عادل نادرعلی. قم: اسوه.
- طبرسی، احمد بن علی بن ابی طالب. (۱۳۸۶ق). *الاحتجاج*. النجف: دارالنعمان.
- طریحی، فخر الدین بن محمد. (۱۳۷۵). *مجمع البحرين*. تهران: مرتضوی.
- طوسی، محمد بن حسن. (۱۴۱۴ق). *الأمالی*. قم: دار الثقافة.
- _____ (۱۴۱۱ق). *مصباح المتهدد و سلاح المتعبد*. بیروت: مؤسسه فقه الشیعة.
- عطاردی، عزیزالله. (۱۳۹۷ق). *اخبار و آثار حضرت امام رضا (علیه السلام)* (ترجمه). تهران: کتابخانه صدر.
- _____ (۱۴۱۳ق). *مسند الإمام الرضا ابی الحسن علی ابن موسی (علیه السلام)*. بیروت: دار الصفوة.
- عیاشی، محمد بن مسعود. (۱۳۸۰ق). *تفسیر العیاشی*. تحقیق: سید هاشم رسولی محلاتی. تهران: المطبعة العلمیة.
- غلامعلی، مهدی. (۱۳۹۰). *سبک شناخت کتاب های حدیثی*. تهران: سمت.
- فراهیدی، خلیل بن أحمد. (۱۴۰۹ق). *کتاب العین*. قم: نشر هجرت.
- فیومی، احمد بن محمد. (۱۴۱۴ق). *المصباح المنیر فی غریب الشرح الكبير للرافعی*. قم: مؤسسه

دار الهجرة.

کلینی، محمد بن یعقوب. (۱۴۰۷ق). *الکافی*. تهران: دارالکتب الإسلامية.
 مجلسی، محمد باقر. (۱۴۰۸ق). *مرآة العقول فی شرح أخبار آل الرسول*. تحقیق: علی الآخوندی.
 تهران: دارالکتب الإسلامية.
 مسعودی، عبد الهادی. (۱۳۹۳). *روش فهم حدیث*. تهران: سمت.
 مطهری، مرتضی. (۱۳۷۲). *مجموعه آثار*. تهران: صدرا.
 مکارم شیرازی، ناصر. (۱۳۷۵). *پیام امام امیر المؤمنین عليه السلام*. تهران: دارالکتب الإسلامية.

References

The Holy Quran.

Ibn Abi al-Hadid, 'Abd al-Hamid ibn Hibat Allah. (1983). *Sharh Nahj al-Balagha*. Qom: Maktabat Ayatollah al-Mar'ashi al-Najafi.

Ibn Babawayh, Muhammad ibn 'Ali. (1958). *'Uyun Akhbar al-Reza*. Tehran: Nashr-e Jahan.

_____. (1975). *Kamal al-Din wa Tamam al-Ni'ma*. Edited by 'Ali Akbar Ghaffari. Tehran: Dar al-Kutub al-Islamiyya. [in Persian].

Ibn al-Athir al-Jazari, Mubarak ibn Muhammad. (1988). *Al-Nihaya fi Gharib al-Hadith wa al-Athar*. Edited by Mahmoud Muhammad al-Tanahi. Qom: Mu'assasat Matbu'ati Isma'iliyan.

Ibn Shu'ba al-Harrani, Hasan ibn 'Ali. (1983). *Tuhaf al-'Uqul*. Qom: Jami'a-ye Modarresin.

Ibn Faris, Ahmad ibn Faris. (1984). *Mu'jam Maqayis al-Lugha*. Edited by 'Abd al-Salam Muhammad Harun. Qom: Maktab al-'Ilam al-Islami.

Ibn Manzur, Muhammad ibn Mukarram. (1993). *Lisan al-'Arab*. Beirut: Dar al-Fikr.

Javaheri, Seyyed Mohammad Hassan. (2014). *Ravish-Shenasi Tarjoma-ye Quran-e Karim*. Qom: Pazhuheshgah-e Howzeh va Daneshgah. [in Persian].

Jawhari, Isma'il ibn Hammad. (1986). *Al-Sihah*. Beirut: Dar al-'Ilm lil-Malayeen.

Hurr al-Amili, Muhammad ibn al-Hasan. (1988). *Wasa'il al-Shi'a*. Edited by Mu'assasat Ahl al-Bayt ('a). Qom: Mu'assasat Ahl al-Bayt ('a).

Halwani, Hussein ibn Muhammad. (1987). *Nuzhat al-Nazir wa Tanbih al-Khatir*. Qom: Madrasat al-Imam al-Mahdi ('aj).

Raghib al-Isfahani, Hussein ibn Muhammad. (1991). *Mufradat Alfaz al-Quran*. Beirut: Dar al-'Ilm.

Sayyid Razi, Muhammad ibn al-Husayn. (1993). *Nahj al-Balagha*. Commentary by Subhi Salih, Edited by Fayz al-Islam. Qom: Hejrat Publications.

Shartouni, Sa'id. (1955). *Aqrab al-Mawarid fi Fusah al-'Arabiyya wa al-Shawarid*. Tehran: Dar al-Uswah lil-Tiba'a wa al-Nashr.

Saleh, Subhi Ibrahim. (2004). *Ulum Hadith wa Istilahat-e an*. Translated and researched by Adel Nader'ali. Qom: Usveh Publications.

Tabarsi, Ahmad ibn 'Ali ibn Abi Talib. (1966). *Al-Ihtijaj*. Najaf: Dar al-Nu'man.

Torihi, Fakhr al-Din ibn Muhammad. (1996). *Majma' al-Bahrayn*. Tehran: Mortazavi Publications.

- Tusi, Muhammad ibn al-Hasan. (1993). *Al-Amali*. Qom: Dar al-Thaqafa.
- _____. (1990). *Misbah al-Mutahajjid wa Silah al-Mutaḥabbid*. Beirut: Mu'assasat Fiqh al-Shi'a.
- Attarodi, Azizollah. (1976). *Akhbar wa Athar Hazrat Imam Reza (a.s.)* (Translation). Tehran: Ketabkhaneh Sadr. [in Persian].
- _____. (1992). *Musnad al-Imam al-Reza Abi al-Hasan Ali ibn Musa (a.s.)*. Beirut: Dar al-Safwa.
- Ayyashi, Muhammad ibn Mas'ud. (1960). *Tafsir al-'Ayyashi*. Edited by Sayyid Hashim Rasuli Mahallati. Tehran: al-Matba'ah al-'Ilmiyya.
- Gholamali, Mahdi. (2011). *Sabk-Shenakht Ketabhaye Hadithi*. Tehran: Samt Publications. [in Persian]
- Farahidi, Khalil ibn Ahmad. (1988). *Kitab al-Ḥayr*. Qom: Nashr-e Hejrat.
- Fayoumi, Ahmad ibn Muhammad. (1993). «*Al-Misbah al-Munir fi Gharib al-Sharh al-Kabir li al-Rafi'i*». Qom: Mu'assasat Dar al-Hijra.
- Kulayni, Muhammad ibn Ya'qub. (1986). *Al-Kafi*. Tehran: Dar al-Kutub al-Islamiyyah.
- Majlisi, Muhammad Baqir. (1987). *Mir'at al-'Uqul fi Sharh Akhbar Al al-Rasul*. Edited by 'Ali al-Akhundi. Tehran: Dar al-Kutub al-Islamiyyah.
- Masoudi, Abdul Hadi. (2014). *Ravish-e Fahm-e Hadith*. Tehran: Samt Publications. [in Persian].
- Motahari, Morteza. (1993). *Majmu'eh Asar*. Tehran: Sadra Publications. [in Persian].
- Makarim Shirazi, Nasir. (1996). *Payam-e Imam Amir al-Mu'minin (a.s.)*. Tehran: Dar al-Kutub al-Islamiyya. [in Persian].

Table of Contents

An Analysis of Metaphorical Mappings and Image Schemas in Children’s Razavi Poems “The Apple Tree Full of Flowers” Based on Johnson’s Theory	7
Majid Mohammadi, Fereshteh Jamshidi, Amir Mohammad Chehri	
Investigating and Developing the Desirable Model of Researcher Training in Islamic Science Centers with an Emphasis on Promoting Razavi Culture	35
Seyyed Reza Marvian Hoseini, Hossein Mahdian, Mahmoud Jajarmi	
An Analytical Study of Two Paintings Related to Imam Reza (A.S) As Depicted in the Tahmasbi Divination Book (962-967 A.H) Using Erwin Panofsky’s Iconological Approach	71
Elaheh Panjehbashi, Motahareh Seifi	
Typology of Pilgrims of the Holy Shrine of Imam Reza (A.S): A Systematic Review Study	103
Ramazanali Izanloo, Mansour Motamedi, Ali Ashraf Imani	
Investigating the Paratextual Function of the Titles of Razavi Stories Mentioned in the Book “My Star”	143
Fereshte Saffari	
A Semiotic Analysis of Ghadir as a Sacred time from the Perspective of Imam Reza (A.S.)	177
Karim Khanmohammadi	
A Critical Review of the Translation of Musnad of Imam Reza (A.S)	205
Rasoul Mohammadjafari	

Quarterly Scientific Journal of Farhang Razavi

Year 13, Issue 1, Spring 2025, Serial Number 49

ISSN: 2345-2560

License Holder (Publisher): Imam Reza (A.S) International Foundation for Culture and Arts

Managing Director: Morteza Saeedizadeh

Editor-in-chief: Jalal Dorakhshah

Editorial Board

Jalal Derakhsha

Professor of Imam Sadegh University (AS)

Yahya Bouzerinejad

Professor of Tehran University

Abdul Reza Saif

Professor of Tehran University

Seyed Alireza Vasei

Associate Professor of Institute of Islamic Sciences and Culture

Seyed Mohammad Reza Ahmadi Tabatabai

Associate Professor of Imam Sadegh University (AS)

Hasan Bashir

Professor of Imam Sadegh University (AS)

Mohammad Hadi Homayun

Professor of Imam Sadegh University (AS)

Farshad Shariat

Professor of Imam Sadegh University (AS)

Persian Language Editor: Dr. Nematullah Panahi.

English Text Editor: Dr. Mohammad Reza Aram

Scientific & Executive Manager: Mohammad Ali Nadai

Cover Design & Layout: Fahime Naji

Address: Khorasan Razavi – Mashhad, Shahid Kamyab Boulevard, Corner of Shahid Kamyab 34, International Cultural and Artistic Foundation of Imam Reza (as), Journal Office.

E-mail: farhangerazavi8@gmail.com

Web Site: <https://www.farhangerazavi.ir/>

journal Phone: +9849-32283044-051

Fax: +9849-32284452-051

Price: 1000000 RIs

Based on the letter number 202066/18/3 dated 11/1/2013 of the Office of Policymaking and Planning of Research Affairs of the Ministry of Science, Research and Technology, Farhang Razavi Quarterly has scientific-research validity from the first issue.

Indexed at: www.sid.ir

Indexed at: www.isc.gov.ir

Indexed at: www.Ulrich's International periodicals directory. (Journal, magazine)

The rights of all articles are reserved for Imam Reza (AS) International Cultural Foundation.

مجلس شورای اسلامی
وزارت فرهنگ و ارشاد اسلامی

وزارت فرهنگ و ارشاد اسلامی

مجلس شورای اسلامی
وزارت فرهنگ و ارشاد اسلامی